

ISSN: 2147 - 8465

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT
FAKÜLTESİ DERGİSİ

CİLT: 8 SAYI: 1 NİSAN 2020

KAREFAD

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
JOURNAL OF
FACULTY OF LETTERS

VOLUME: 8 ISSUE: 1 APRIL 2020

Dergimiz yukarıdaki indekslerde taranmaktadır.

ÇANKIRI 2020

KAREFAD

Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi

BAHAR / SPRING	CİLT / VOLUME 8	SAYI / ISSUE 1	NİSAN / APRIL 2020
----------------	-----------------	----------------	--------------------

İmtiyaz Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hasan AYRANCI, Rektör / Rector

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / General Manager

Prof. Dr. Tefvik ERKAL, Dekan / Dean

Yayın İdare Merkezi / The Address of Publication Center

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı, Çankırı/Türkiye

Tel.: +90 376 2189550 7424; Belgegeçer (Faximile): +90 376 2189551

E-mail: karefad@karatekin.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/karefad>

Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Tefvik ERKAL, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Editorial Assistant

Dr. Öğr. Ü. Erol KARCI, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü. Fatih GÜZEL, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Tefvik ERKAL, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan COŞKUN, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Prof. Dr. Yeşim YASAK, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan YILDIZ, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Abdulselam ARVAS, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Z. Yonca ODABAŞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Dr. Öğr. Ü. Nursel ASLANTÜRK, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Dr. Öğr. Ü. Gürkan DAĞBAŞI, Çankırı Karatekin Üniversitesi

İngilizce Editör / English Editor : Dr. Öğr. Ü. Erol KARCI

Sekretery / Secretary

Cemal KARATAŞ (Fakülte Sekreteri V.), Çankırı Karatekin Üniversitesi

Ahmet Tayip YAZIHAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Baskı / Press

Anıl Grup Matbaacılık

www.anilmatbaa.com.tr

Tel: +90 312 483 63 53

Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazar(lar)ına aittir. / Thoughts put forward in the journal are of author(s).

Karefad'da yer alan yazılar Yayın Kurulu'ndan izin alınmaksızın başka yerde yayınlanamaz. / An article published in KAREFAD may not be published elsewhere without the permission of the Editorial Board.

Yazım Kuralları için / Guidelines are at :

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/karefad/about/submissions#authorGuidelines>

Makale Gönderme / Articles should be sent to: <https://dergipark.org.tr/karefad>

Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi Ulakbim tarafından izlenen, SOBİAD tarafından taranan, İSAM veri tabanında ve TÜBİTAK Dergi Park grubunda yer alan, yılda 2 kez basılı ve elektronik olarak yayımlanan süreli, ulusal ve uluslararası indekslerce taranan hakemli ve akademik bir dergidir.

Dergi Basım Tarihi / Journal Publication Date: Nisan 2020 / April 2020.

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr.	Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Ahmet İNAM	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr.	Ali AÇIKEL	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr.	Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr.	Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi
Prof. Dr.	Biröl ÇETİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr.	Bünyamin KOCAOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Cevdet YILMAZ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Doğan ATILGAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Ejder OKUMUŐ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr.	Ferudun ATA	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	Gülsün BASKAN	İstanbul Okan Üniversitesi
Prof. Dr.	Hanifi VURAL	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr.	İlhan YILDIZ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr.	İnayet AYDIN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Kadir TEMURÇİN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr.	Lokman ÇİLİNGİR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Mahmut KAYA	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr.	Mehmet BAYRAKTAR	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa AYDIN	Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa ÖZTÜRK	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Prof. Dr.	Nezir TEMUR	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman GÜMÜŞÇÜ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman KÖSE	Polis Akademisi
Prof. Dr.	Ömer DEMİREL	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr.	Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Pakize Pervin AYTAÇ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr.	Sami ŞENER	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr.	Sedat YAZICI	Bartın Üniversitesi
Prof. Dr.	Őafak URAL	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr.	Őermin TAĞIL	İzmir Bakırçay Üniversitesi
Prof. Dr.	Turan KARATAŞ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr.	Uğur DOĞAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Viktor Ya. BUTANAYEV	Hakas Devlet Üniversitesi (Rusya Fed.)
Doç. Dr.	Diloram HEMRAYEVA	Özbek Bilimler Akademisi (Özbekistan)
Doç. Dr.	Salih ŞAHİN	Gazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü.	Özlem Yeşim ÖZBEK BAŐTUĐ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Ü.	Tarık ABDÜLCELİL	Ain Shams Üniversitesi (Mısır)
Dr.	Elsev Brina LOPAR	Prizran Üniversitesi (Kosova)
Dr.	Fariz KHALİLLİ	Azerbaycan Üniversitesi

8. CİLT 1. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF VOLUME 8 ISSUE 1

Prof. Dr. Hüseyin ODABAŞ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Akartürk KARAHAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faik ANLI	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Nevzat ÖZEL	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ALTUNTAŞ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Şahin DOĞAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir ZORLU	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih SONA	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖNER	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erol KARCI	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKYOL	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceyhun Akın CENGİZ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz TOP	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz BEZCİ BİRCAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Lokman TAŞKESENLİOĞLU	Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Recep BÜYÜKTOLU	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burhan ÇONKOR	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet EDİ	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Ebubekir KEKLİK	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. İbrahim BAŞ	T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları;

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi olarak çıkardığımız KAREFAD'ın Nisan 2020 sayısı ile yeniden karşınızda olmanın heyecanı ve gururu içindeyiz. Bu sayımızda on adet telif makaleye ve bir kitap tanıtımına yer vermiş bulunuyoruz.

Kıymetli Bilim İnsanları;

Dergimizin bu sayısının da bilim ve kültür hayatına katkı sağlayacağına inanıyor, bir sonraki sayımız için destek ve yazılarınızı bekliyoruz.

Saygılarımızla...

Prof. Dr. Tefik ERKAL

(Editör)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

- 1 **KAHKAHANIN ÖLÜMLE İMTİHANI: EUGENE O'NEILL'İN LAZARUS GÜLDÜ OYUNUNUN ANTİK YUNAN TİYATROSU ÜZERİNDEN TAHLİLİ**
TRIAL OF LAUGHTER BY DEATH: ANALYSIS OF EUGENE O'NEILL'S LAZARUS LAUGHED THROUGH ANCIENT GREEK THEATRE
Eren ALKAN
- 18 **KÜTÜPHANELER VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLİŞKİSİ: GENEL BİR DEĞERLENDİRME**
TRIAL OF LAUGHTER BY DEATH: LIBRARIES AND SUSTAINABILITY RELATIONS: A GENERAL EVALUATION
Zarife YILDIRIM, Mehmet Ali AKKAYA
- 47 **ÇANKIRILI KORE SAVAŞI GAZİSİ MUSTAFA KURT'LA RÖPORTAJ**
AN INTERVIEW WITH KOREAN WAR VETERAN MUSTAFA KURT OF ÇANKIRI
Mehmet Şah ÖZCAN, İsmet ÜZEN, Nezire YILDIZ
- 65 **İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDE BAŞBAKAN ADNAN MENDERES VE KABİNE ÜYELERİNİN YARGILAMA SÜRECİ**
TRIAL OF LAUGHTER BY DEATH: THE ADJUSTMENT PROCESS OF THE MEMBER OF THE PRESIDENT ADNAN MENDERES AND THE CABINET IN THE LIGHT OF THE ENGLISH ARCHIVE DOCUMENTS
Cengiz ATLI
- 84 **KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KAHVEYE BAKIŞI YANSITAN BİRKAÇ ÖRNEK VE KAHVEYE DAİR MANZUM BİR FETVA**
A FEW EXAMPLES REFLECTING THE VIEW OF COFFEE IN CLASSICAL TURKISH POETRY AND A POETIC FATWA ABOUT COFFEE
Esmâ ACAR
- 101 **OSMANLI KİTAP TARİHİ ARAŞTIRMALARININ METODOLOJİK YAKLAŞIMINDA AVRUPALI SEYYAHLARIN ETKİSİ 1453-1699**
OTTOMAN BOOK HISTORY RESEARCH METHODOLOGY FROM THE PERSPECTIVE OF WESTERN TRAVELLERS TO OTTOMAN EMPIRE BETWEEN 1453-1699
Engin Cihad TEKİN
- 138 **KUR'ÂN-I KERİM'İN METİNLEŞME SÜRECİ VE SÜRELERİN TERTİBİNE DAİR GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ**
AN EXAMINATION OF THE PROCESS OF THE TEXTUALIZATION OF THE HOLY QURAN AND ARRANGEMENT OF SURAHS
Sibel DANACI
- 167 **BİRRİ MEHMED DEDE'NİN DİVANINDA YER ALMAYAN ŞİİRLER**
THE POEMS NOT INCLUDED IN THE DIVAN OF BİRRI MEHMED DEDE
Tarık FİDAN
- 184 **RÖNESANS VE REFORMASYON**
RENAISSANCE AND REFORMATION
Mustafa YILDIRIM
- 211 **BİR PARTİ VE BİR YEREL GAZETE: SCF VE ÇANKIRI DUYGU GAZETESİ ÖRNEĞİNDE DÖNEMİN SİYASİ OLAYLARININ SOSYOLOJİK BİR ANALİZİ**
A PARTY AND A LOCAL NEWSPAPER: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE POLITICAL EVENTS IN THE EXAMPLE OF SCF AND NEWSPAPER OF ÇANKIRI DUYGU
Hakkı KALAYCI

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

- 227 **Muhammed Marmaduke Pickthall, Doğu'yla Karşılaşmalar (1894-1896) Filistin ve Suriye, (Çev. Yusuf Yazar), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017, 216 s.**
Sevde AKTAŞ

**KAHKAHANIN ÖLÜMLE İMTİHANI:
EUGENE O'NEILL'IN LAZARUS GÜLDÜ OYUNUNUN ANTİK
YUNAN TİYATROSU ÜZERİNDEN TAHLİLİ¹**

Eren ALKAN²

Öz

Lazarus Güldü (*Lazarus Laughed*), Türkiye’de oldukça iyi bilinen Amerikalı oyun yazarlarından Eugene O’Neill’in neredeyse hiç bilinmeyen oyunlarından birisidir. Eugene O’Neill’in bu oyunu, şiddetin çeşitli türlerinin bir sonucu olarak modern Amerikan bireyinin yaşadığı toplumsal ikilemi, savaş sonrası bunalımı, kapitalist ekonomik sistemin yarattığı travmayı ve neticelerinde yaşadığı dinî, ahlaki ve kültürel çöküşü hicvederek konuyu yaşadığı dönemin yaklaşık bin dokuz yüz sene öncesine konumlandırır. Halkın en güçlü duygusu olan din olgusunu, alegoriler üzerinden konuya yayarak iktidar eleştirisi yapar. İktidarla ve birey üzerinde uyguladığı şiddetle diğer oyunlarında olmadığı kadar dalga geçerek aslında iktidar ve şiddet kelimelerinin içini boşaltmayı amaçlar. Oyunun sonunda ise güncel ve geçici çözümler yerine umutsuz olmakla beraber evrensel çözüm önerileri verir. Bireyin özgürleştirilmesi gerektiğini, var olan sistemin kördüğümlüğünü dile getiren oyun, şiddetin en uç noktası olan ölümle sonuçlansa bile insanın içindeki iyiliğin yok edilemeyeceğini göstermesi bakımından önemlidir. *Lazarus Güldü* adlı oyunda şiddet, âdeta zamansal ve mekânsal sınırlarından çıkarak yüzyıllar öncesinden gelen ve modern bireyin üzerine çöken bir hayalet gibidir. Kısaca kuramsal art alan olarak başta Eric Fromm’unkiler olmak üzere yeni tarihçi ve psikoanalitik kuramların kullanılacağı bu çalışmada O’Neill’in antik Yunan tiyatro geleneği üzerinden modern bireyin şiddet kavramıyla ilişkilene biçimlerini nasıl ortaya koyduğu betimsel yöntemle araştırılarak, tiyatronun Amerikan bireyi ve iktidar arasındaki ilişkiler ağını sosyolojik olarak nasıl yansıttığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Amerikan tiyatrosu, Antik Yunan tiyatrosu, Birey, Ölüm.

¹ Bu makale, Eren Alkan tarafından Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde (2010) yüksek lisans tezinin bir parçası olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Gör., Ege Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Yabancı Diller Bölümü, erenalkan.ege@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-6447-9394.

Makale Gönderilme Tarihi: 19 Ağustos 2019. Makale Kabul Tarihi: 10 Mart 2020.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

**TRIAL OF LAUGHTER BY DEATH:
ANALYSIS OF EUGENE O'NEILL'S *LAZARUS LAUGHED*
THROUGH ANCIENT GREEK THEATRE**

Eren ALKAN

Abstract

Lazarus Laughed is a play, which is rarely known in Turkey, by the well-known playwright Eugene O'Neill. This play locates the setting in time a thousand and nine hundred years back by satirizing social dilemma of modern American individual, post-war angst, trauma rooted from capitalist economic system and religious, moral, and cultural decadence all of which are derived from the various types of violence. He also criticizes power through religious allegories which create the most powerful sense of society. O'Neill aims to make power and violence related words meaningless by ridiculing power and its violence on individual much more than ever before. However, he recommends some universal solutions instead of current and temporary although these solutions sound desperate. The play which focuses on the need of individual freedom and the deadlock of existing system shows that nothing ends goodness inside a human being despite the fact that violence results with death, which is the extreme side of violence. Violence in *Lazarus Laughed* is a ghost-like figure which flops on down modern individuals emerging from past of centuries by passing the lines of time and space. Briefly, through Eric Fromm's and new historicist and psycho-analytic theories as theoretical background, in this study it is discussed how the stage reflects the relations web between individual and power sociologically by examining how O'Neill presents the way of contacts of modern individual with violence by way of traditional ancient Greek theatre.

Keywords: Violence, American drama, Ancient Greek theatre, Individual, Death.

Giriş

Başıma harika bir şey geldi. Göğün yedi kat yukarılarına çekildim. Tanrılar orada saf saf dizilip oturuyorlardı. “Ne dilersin” dedi Merkür, “gençlik mi, güzellik mi, güç mü, uzun bir ömür mü, en güzel bakireyi mi; yoksa sandığımızda bulunan öteki nimetlerden birini mi? Sadece bir tanesini seçeceksin ama.” Bir an şaşırırım kaldım. Sonra tanrılara şu şekilde hitap ettim: “Çok saygıdeğer çağdaşlar, tek dileğim şudur ki kakhaha hep benden yana olsun.

Tanrılardan hiçbiri tek kelime etmedi; hepsi gülmeye başladı. Bundan dileğimin kabul edildiği sonucuna vardım ve tanrıların kendilerini nasıl zevkli bir şekilde ifade ettiklerini keşfettim: ciddi bir tavırla dileğin kabul oldu, demek onlara yakışmazdı.

Kierkegaard *Ya /Ya da*’dan (1988, s. 38)

Eugene O’Neill, oyunlarında, insana zihinsel ve ruhsal olarak yaşam veren hayatın yapı taşlarını yerli yerine oturtmak şartıyla yaşamın gerçek sorunlarını ele alır. Aile yaşamının içindeki karşıtlıkları, varoluşun karanlık tarafları, aile bağlarının düğümleri ve aile içi şiddetin birey üzerindeki ahlaki ve fiziksel tahribatı yazarın eserlerinde kullandığı ana temalardan birkaçıdır. Realist akımı Amerikan sahnesiyle tanıştıran O’Neill’in oyunlarında yerel Amerikan dili kullanılarak, özellikle toplumun kenarında kalan karakterlerin; yalnızlıkları, yabancılaşmaları, sistemin şiddetine maruz kalmaları, umut(suzluk)ları ve düş kırıklıkları anlatılır. *Ah, Wilderness* (1933) adlı oyunu haricinde tüm oyunları tragedya türünde ya da kişisel karamsarlık içeriklidir.

1936’da “orijinal tragedya konseptini içeren dramatik çalışmalarının gücü, dürüstlüğü ve derinden hissedilen duyguları” (Nobelprize, Erişim tarihi 19.07.2019) nedeniyle Nobel Edebiyat Ödülü’nü alan yazar, Amerika’daki arkadaşlarının çalışmalarının ve Nobel Ödülü ile yükselen Amerikan tiyatrosunun Avrupa tarafından da tanınmasının bir sembolü olmuştur. Kendisi, Birinci Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda dünya çapında ses getirirken, oyunları Avrupa tiyatrosuyla modern Amerikan tiyatrosunu buluşturur.

Kısaca, modernizmin verdiği yenilikçi bir bakış açısıyla, oyunlarında Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı kitlesel umutsuzluğu ve kapitalizmin şekillendirdiği modern dünyanın labirentlerine atılmış bireyin kısırılmışlığını ele alan O’Neill, insana dair yeni bir tözün bulunup bulunamayacağını adeta bir simyacının ütöpik umuduyla araştırır.

Eugene O'Neill ve Şiddet

Eugene O'Neill, oyunlarında şiddeti geniş ölçüde masaya yatıran bir yazar olarak, izleyici için Henri Michaux'nun tanımlamasına uygun bir sahne çizer: Michaux'nun şiirlerinde de, eğer ortada karşılıklı ilişkiler varsa ve taraflardan biri ya da birkaçı karşı tarafa her ne araçla ve amaçla olursa olsun onun bedensel bütünlüğüne, sembolik, geleneksel, kültürel, ruhsal, materyal donanımına zarar verirse ya da buna çalışırsa o zaman şiddetten söz edilebilir. O'Neill'in oyunlarında işte, bu açıdan karakterler arasında hem sembolik hem de fiziki değerlere karşı bir şiddet eğilimi vardır. Oyunlarında karakterler birbirlerine sürekli saldırırlar. O'Neill, çözüm yollarından öte, şiddetin çıkış noktasını ve sebeplerini araştırmayı tercih eder. Ona göre, ister dürtüsel ister sonradan kazanılmış olsun şiddetin getirdiği karamsar bir cevap olursa, o zaman yazar çözüm yolunu izleyiciye bırakmalı ve sahneden çekilmelidir. Oyunlarının geneline bakıldığında yazar, çözüm bulunamayacağını bilen ama yine de analizi yapan bir araştırmacıyı; izleyici ise dehşete düşmüş modern yığını temsil eder.

Örneğin, Andrew ve Robert kardeşlerin hayalleri üzerinden bir betimleme yaptığı *Beyond the Horizon* oyununda O'Neill, bir aile portresi çizerek kardeşler arasında gizli bir şekilde uygulanan psikolojik şiddet sonucu kardeşlerin umutlarının nasıl sekteye uğradığını anlatır. Bu oyunda, aile bir kurum olarak, birey üzerindeki baskıyı yansıtır. *Anna Christie* (1921) oyununda ise şiddet teması başkarakterlerden Anna üzerinden işlenmektedir. Çocukken akrabaları tarafından tecavüze uğrayıp uzun süre fahişelik yapan, yıllar sonra kaptan olan babasını bulup yanına giden, gemide Mat isimli bir adamla tanışıp evlenmek isteyen Anna, çocukken yaşadığı bedensel şiddetin yanı sıra gemide de fahişe olduğunun öğrenilmesi üzerine psikolojik şiddete maruz bırakılarak yalnızlaştırılır. Her iki oyunda da erkek egemen modern Amerikan aile yapısının çizdiği sert hatlar perdeye yansır: Büyük olan (baba ya da ağabey) kural koyucudur ve diğerleri buna kültürel normlar gereği itaat ederler. *Emperor Jones* (1920) adlı oyunda ise Amerikan bireyi üzerindeki şiddete daha farklı bir yörüngeden bakılır. Oyun, bir adamı öldürerek hapse giren Afro-Amerikalı Brutus Jones'un hapishaneden kaçarak Karayip Adaları'na gitmesi ve burada kendisine bir imparatorluk kurmasını konu alır. Dışa vurumcu ve realist öğelerle Strindberg çizgisinde Brutus'un hayatında geriye dönüşlerle ilerleyen oyunda, azınlığı temsil eden bireyin baskın kültür tarafından ötekileştirilmesi ve yalnızlaştırılması ele alınır. O'Neill, Foucault'nun söylemiyle belirtirsek, ülkesindeki kamusal şiddetten kurtulmanın yolunun bireyin gözetimden uzak (hapishane burada en güçlü gözetim mekanizmasıdır.) bir yurttaki kendi ülkelerini gerçekleştirmesinden

geçtiğini söyler. Bu noktada O’Neill, Amerikan sisteminin bir baskı unsuru olduğunu ve şiddeti bir nesne olarak kullanarak bireyi çevresine yabancılaştırdığını gösterir. Ona göre, kurtuluş Amerikan sisteminin olmadığı yerdedir; ancak Jones’un oyunun sonunda öldürülmesi sistemin var olmadığı yerin aslında sadece “hiçbir yer” (*neverland*) olduğunu vurgular.

O’Neill ve Yunan Tiyatrosu

Öncelikle, O’Neill Yunan tiyatrosundan şunları doğrudan oyunlarına aktarmıştır: Yunan tiyatrosunda fiziksellik ve maddesellik oldukça önemlidir. Antik Yunan felsefesi, düşünürün kendi fizik ötesi ve ahlak anlayışı ile tutarlı olmalıdır, bu bağlamda, sanatı hayatın taklidi sayar. Sanat taklittir, görünen gerçeğe ayna tutar. Evrensellik, ülküsellik, benzerlik ve olasılık bağlamlarında taklidi alan Aristoteles gibi O’Neill da hayatı olduğu gibi alır ve etkinleştirir. Kimi oyunlarında ise antik dönem mitlerinden, olaylarından ve karakterlerinden yararlanarak onları modern zamana taşır. Böylece bireyin varoluş problemlerinin yüzyıllar boyunca değişmediğini, bireyin üzerindeki baskıların ve şiddetin neden olduğu çatışmaların her dönemde şekil değiştirmesine rağmen öz itibarıyla aynı kaldığını anlatır. Örneğin, *Karaağaçlar Altında Arzu* (*Desire Under the Elms*) (1924) adlı oyunda Yunan trajedisi temalarını New England kasabasına taşırken mekânsal ve zamansal uçurumu bir kenara koyarak insana dair temaları evrenselleştirmiş olur. Oyun; Phaedra, Hippolytus ve Theseus’un hikâyesinin yeniden anlatımı gibidir. Mal paylaşımı, yasak aşk ve kardeşler arasındaki nefretle örülmüş ilişki, insan doğasının değişmemiş bir parçası olarak oyunda yansıtılır. O’Neill, modern dünyada arzu nesnelerinin hâlâ değişmediğini göstermektedir: Para ve meta olarak görülen kadın. Ayrıca kapitalist sistem toplumsal yozlaşma ve çözülme köriklemektedir. Bir başka örnek olan *Elektra’ya Yas Yaraşır* (*Mourning Becomes Electra*) (1931) oyunu da aynı şekilde Aiskhülos’un *Oresteia* üçlemesinin New England’a aktarılmış versiyonudur. Koro kullanımından hikâyenin teknik iskeletine kadar Aiskhülos’a sadık kalan O’Neill, yine modern bireyin üzerindeki şiddetin toplumsal baskısını, yozlaşma ve çözülme tarihsel olarak biraz daha geriye, 1865’e giderek anlatır. Modern Amerikan bireyinin özünü kavramak için yapılan zamansal geriye gitmeler ve göndermelerle O’Neill, “İnsan nedir?” sorusuna cevap ararken; intikam, cinayet, aldatma, kıskançlık ve hırsın tarihin bütününe nüfuz ettiğine ve bireyi sarsan, onu kişisiz ve kimisiz kılan toplumsal bakterilerin yüzyıllardır varlıklarını sürdürmüş olduğuna işaret eder. Buna göre, modern bireyin kurtuluş yolu, kendisine tarihsel süzgeçten tekrar bakarak şu anki durumundan ders çıkarmaktan geçer. Aynı olayların modernleştirilerek anlatılmasında amaç kısaca, şiddetin bir araç olarak kullanımının modern bireyin yaşadığı

toplumu ileri götürmesinin aksine çöküşünü daha da hızlandırıldığını göstermektedir.

Özetle, Eugene O'Neill'in oyunları Aristoteles'in tragedya tanımına uyar: "... tragedya, insanları değil eylemleri, yaşamı, mutluluğu ya da yıkımı taklit eder; [sic] ve mutluluk ya da yıkım eylemin içindedir; hedeflediğimiz son da bir durum değil, bir eylemdir" (2008, s. 34). Onun eserlerinde de yıkım şiddet aracılığıyla tasvir edilir. Şiddetse karakterlerin sözcüklerinden, dekorun koyu renk tonlarından, müziğin sert ritminden eylemin içerisine yansır. Nihayetinde izleyici üzerinde korku ve acıma duygularını yaratmak Aristoteles'in belirttiği üzere tragedyanın amacıysa O'Neill izleyicide bunu bir ileri noktaya götürerek korku ve acıma duygularına karşı izleyicisini yabancılaştırır ki bu duyguları verebilmek için son tahlilde şiddetin sahnelenmesi şarttır. Aristoteles'e göre, bu amaçları daha net göstermek için yakın ilişkisi olan insanların birbirlerini öldürme olaylarıyla oyunun perçinlenmesi gerektiği motifi (Orestes'in annesini ya da Medea'nın çocuklarını öldürmesi gibi) O'Neill tarafından da aynen oyunlarına taşınır. Tüm bu bilgilerin ışığında; Eugene O'Neill'in şiddetin modern Amerikan bireyi üzerindeki etkisinin nasıl işlediğini örneklendirmek adına *Lazarus Güldü* adlı oyunun incelenmesine geçmekte yarar vardır.

***Lazarus Güldü* ve Şiddetin Yunan Tiyatrosu Üzerinden Oyuna Yansması**

Oyunu içerik ve teknik olarak incelemeye başlamadan önce, oyunun başlığından yola çıkarak gülmek üzerine kısa bir analiz yapmakta fayda vardır. *Lazarus Güldü*, adından da anlaşılacağı gibi gülmek üzerinedir. Lazarus karakterinin oyun boyunca kahkahası sahneden hiç ayrılmaz. Peki, neden sürekli güler Lazarus? Kahkahasıyla ne anlatmak istemektedir? Eugene O'Neill, neden sürekli gülen bir adamı oyunun başkişisi olarak yaratmıştır? İleride de inceleneceği gibi bir eylem olarak gülmek, Eugene O'Neill için oldukça önemlidir. Kuşkusuz O'Neill, gülmenin felsefesine ve art alanında bulundurduğu anlama oldukça kafa yormuş ve gülmenin tarihsel süreçte nasıl anlamlandırıldığını incelemiş olmalıdır. Bu noktada Lazarus'un neye, kime, neden güldüğünü, kahkahasıyla ne demek istediğini ya da istemediğini, kahkahasının arkasında yatan sırrın ne olduğunu anlamak adına gülmenin ve kahkahanın tarihsel süreçte bazı önemli düşünür ve yazarlar tarafından kimi zaman birbirine zıt kimi zaman birbirini destekler nitelikte nasıl ele alındığına kısaca değinmek gerekmektedir.

İlk olarak,³ İlk Çağ'da Marcus Tilius Cicero'nun *De Oratore* (M. Ö. 55) adlı eserinde yazdığına göre, "Gülmenin kendine özgü doğasını, onu neyin harekete geçirdiğini, merkezini, dışa vurumlarını, irademize rağmen onu tutamayıp aniden nasıl patladığını, aynı anda böğrü, ağzı, damarları, gözleri, çehreyi etkisi altına aldığını keşfetme işi Demokritos'a aittir" (1948, s. II, 58). Demokritos, gülmeyi toplumsal eleştiri olarak alır ve döneminin toplumsal yapısındaki yozlaşmayı ancak gülerele eleştirebileceğini söyler; çünkü insanların saygısızlıkları, yalanlar, hırsızlıklar, siyaset ve ekonomideki düzensizlik, eşitsizlik, riyakârlık gibi pek çok olumsuz etmen ona göre, insanların aptallığındandır ve son derece mantıksız olduğu için de gülünçtür. Hippokrates de "Tam hakikati kimse bilmiyor, ona kimse tanıklık etmiyor" (1997, s. 33) diyerek hakikati yakalamanın gülmenin özünü kavramak olduğunu ve toplumun refahını sağlayacak şekilde onu iyi tanımak gerektiğini söyleyerek, bireyin de böylece refaha ulaşacağını dile getirir. Platon felsefesindeyse kahkaha, düşmanca duygular üzerinde temellenir. Çevremizde bulunan insanların talihsizliklerine haz duyarak ama acı ile güldüğümüz için bu, kesinlikle kaçınmamız gereken bir durumdur. Aristoteles de komedinin insanlarla alay etmeyi amaç etmemesi gerektiğini söyler; ancak *Poetika*'da komedinin trajedinin aksine (çünkü onda soylu insanların taklidi vardır.) normal insanların altında olanların taklidi olduğunu söyler. Ayrıca üstünlük ve sıyrılmak kuramlarını da başlatır nitelikte, insanın gülmesinin karşısındakine duyduğu üstünlük duygusu ya da içinde bulunulan durumdan sıyrılmak durumunda ortaya çıktığını belirtir. Bunun dışında, uyumsuzluk da Aristoteles'e göre, insanları güldürür.⁴ René Descartes

³ Bu bölüm yazılırken www.birarada.org adresinde kullanılan filozofların isimlerinden yola çıkılmıştır.

⁴ Burada Batılı düşünürlerin gülmeyle ilgili kuramlarını bir şekilde etkileyen erken Doğu İslam filozoflarının, oyunda da değinileceği için, kısaca gülmeyle ilgili yorumlarına göz atmakta fayda vardır. Erken Doğu İslam düşüncesinde de mizah ve gülme konuları kimi düşünürlerin eserlerinde kaleme alınmıştır ve bunlar daha sonra Batılı düşünürlerin gülmeyle ilgili üstünlük ve uyumsuzluk gibi önemli kuramlarını geliştirecek şekilde konuyla ilgili bir zemin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Örneğin, dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Hristiyan bilgin Urfalı Eyyüb *Hazineler Kitabı*'nda (yaklaşık 800) Aristoteles'e benzer şekilde gülmenin tanımını şöyle yapar:

Gülme, dairesel hareketin eştürdenliğinin [*homogeneousness*] sonucu olarak ortaya çıkan bir özellik (*hassa*), bir fiildir; çünkü o (bir tür) eştürdenlikten ileri gelir. Gülme bedene haz verir. Beden ılımlı gıdıklanmadan haz duyduğu her seferinde gülme hazzı bu gıdıklanmadan doğan hazzı eklenir ve (gülme) bedeni hareket ettirir. (akt. Rozenthal, 1997, s. 210)

Yine Aristoteles'in bütün hayvanlar içinde yalnızca insanın gülme gücüne sahip olduğu yönündeki düşüncesini kaynak alan Ali bin Rabban et-Taberî, *Firdevs el-Hikme* (850) adlı tıp ansiklopedisinde uyumsuzluk kuramının psikolojik boyutunu ilk kez ele alan kişidir. Ona göre:

Yöntem Üzerine Konuşma'da (*Discours de la méthode*) (1637) gülme edimini fizyolojik olarak inceler. Ona göre, merak, nefret ve neşeye eşlik eden şey gülmedir ve bu, kalpten akciğerlere gelen ani kan akışı ile havanın ciğerlerden atılması; diyaframın ve yüzün hareketleri ile oluşur (2004, s.37). İnsan, Descartesçı düşüncede, karşısındakini hakir gördüğü ve aşağıladığı ya da neşelendiği için ya da olağanüstü bir durum karşısında duyduğu merak ve şaşkınlıktan ötürü güler. Thomas Hobbes ise *Leviathan*'da (1651) gülmenin "isimsiz bir tutku olduğunu, onu çevremizdekilerin ya da geçmişte yaşadığımız zayıflıkların zihinsel ya da bedensel güçsüzlüğü ile karşılaştırdığımız zaman kendi içimizde olan üstün yanın aniden kavranmasından doğan bir zafer keyfi" (2004, s. 74) olduğunu söyler; çünkü insan her zaman diğerlerinden daha üstün olduğunu gösteren işaretler arar. "Gülmek, içimizdeki üstünlük duygusunun birden patlamasıdır" (2004, s. 76) diyerek de bunu kanıtlamaya çalışır. Yine aynı dönemden filozof Francis Hutcheson, *Thoughts on Laughter*'da (1725) Hobbes'un fikirlerine karşı gülmenin doğası ve değeri üzerinden kuramını geliştirerek üstünlük ve gülme arasında temel bir bağın olduğu fikrini yadsır; çünkü insan buna göre

Gülme, doğal kanın kaynamasının bir sonucudur. Bu olay ise insani bir varlık, kendisini alıştığı yönden saptıran ve böylece şaşırtan ve heyecanlandıran bir şey gördüğü veya duyduğu zaman (ortaya çıkar). Eğer bu durumda o, bu olayla ilgili olarak düşünme yeteneğini kullanmazsa, gülmeye yakalanır. (akt. Rozenthal, 1997, s. 88)

Dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ise İshâk bin 'İmrân, *Melankoli Üzerine* adlı eserinde çok gülmeyi delilik belirtisi olarak gösterir. Daha sonra Batı'da Immanuel Kant'ın fıkrâ örneğiyle verdiği uyumsuzluk kuramında da aynı görüş verileceği üzere, 'İmrân için "gülme, açık bir şekilde anlaşılabilir bir durumda olmayan bir şeyi (gördüğünde) ruhun şaşkınlığı olarak tanımlanır" (akt. Rozenthal, 1997, s. 88). Palladius'un kenden çok farklı olarak gülmeyi meydana getiren şeyin akılsal ruh olduğunu söyler. Palladius'ta, *Hippokrates'in Aforizmaları Üzerine Şerh*'te gülmeyi mantığın yönetmediğini söyler. Gülmenin nedeni ona göre dalaktır. O dönemde, gülmenin nedenleri daha çok fizyolojik olarak araştırıldığı için tıpla ilgilenen kimi filozoflar gülmenin nedeninin kan depolama (kedi ve köpek gibi hayvanlarda), kan hücreleri yapımı gibi işlevleri olduğundan dalak olduğunu söylerler. Kanı üreten ve dağıtan organ olarak karaciğerin de gülmeye neden olduğunu söyleyen filozoflar olduğu gibi, ayrıca karaciğerinkinden daha iyi olduğu ve daha çok hayvansal ruh içerdiği için kalp olduğunu söyleyenler de vardır. Kısaca, gülmenin ana maddesi ve "çekim gücü" kandır. Örneğin, İshâk el-İsrâ'îli, *Liber elementorum*'da, "Gülme, göğüs kaslarının bir titremesi, kaynama hâlinde olan kanın sesidir" (akt. Rozenthal, 1997, s. 163) der. İsrâ'îli'nin de değindiği üzere kanın ve doğal sıcaklığın "baskı altında tutulduğu" yani yavaşladığı ölçüde kişi melankolik, hızlandığı ölçüde neşeli olur (çünkü kan bedene sıcaklık verir). Bu yüzden, gençler daha dinamik, şakacı, gülmeyi seven insanlarken, yaşlılar daha solgun, üzüntülü ve bunalımlıdır. Son olarak, onuncu yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Ebû Hayyân el-Tevhidî ise *Mukâbesât*'ında (yaklaşık 970-1000) gülmenin, "bir insanın şaşkınlık uyandırıcı bir olayı açıklama çabasının ardından ortaya çıkan zıt heyecanlarının sonucu" olarak "öfkeyle" ilgili olduğunu söyler (akt. Rozenthal, 1997, s. 213-216).

yanındakine karşı her üstünlük duyduğu anda gülmelidir. Bu fikrin yerine Hutcheson, birbirine zıt düşünceleri içinde barındıran imajların -uyumsuzluk kuramı- insanları güldürdüğünü söyler (1974, s. 48). Immanuel Kant ise bir fıkra kuramı önererek gülmenin fiziksel yanını vurgular: Eğlenmek insanın kendisini daha iyi hissetmesini sağlayan sevinç anıdır. Fıkra bittiğinde bedensel bir rahatlama yaşanır; çünkü düşünce oyunu olan fıkranın sonuna gelindiğinde beklenti de biter. Bu anda anlama ve kavrama arzusu harekete geçer, zihni çalıştırarak iç organlarımızı harekete geçirir, o ana kadar anlamaya çalışıp, tersini düşündüğümüz, fıkra bittiğinde aniden anladığımız için bu, nihayetinde bedende şok etkisi yaratır ve güleriz; çünkü beklenenin tersinin gerçekleşmesi çoğu zaman insanda gülmeye yol açar (2007, s. 62).

Arthur Schopenhauer da gülmeye dair fikrini uyumsuzluk kuramı üzerinden açıklar. Ona göre, güldürü “birbiriyle bağdaşmaz iki düşüncenin birden buluşmasından kaynaklanır” (2004, s. 18). “Uyumsuzluk, şeylere dair duyusal bilgimizle, soyut bilgimiz ve kavramlaştırmalarımız arasındadır. Duyularımızla algıladığımız birçok özelliğe sahip olan tikeldir. Mizah, aynı şey olması gereken bir kavram ve algı arasında çatışma olduğunda ortaya çıkar” (2004, s. 75). Mizahçı Stephen Leacock, bu noktada, “Gülmek, ilkel bir zafer haykırışıdır” der (1935, s. 13). “[H]erhangi bir gülmece unsuruyla karşılaşılıp olay kahramanının yaptığı hatayı kendisinin yapmayacağını düşünen insan, kendisini üstün hisseder, rahatlar, bu hoşuna gider ve güler” (1935, s. 13). Ancak Nietzsche konuyu başka bir açıdan ele alır. *Böyle Buyurdu Zerdüşt (Also sprach Zarathustra)* (1883–85) adlı kitabında da değindiği üzere gülmek sadece insanın hissedebileceği varoluşsal yalnızlık ve ölümlülük duyusuna karşı bir tepkidir. “İnsan o kadar acı çeker ki, tüm canlılar içinde yalnız o, gülmeyi icat etmek zorunda kalmıştır” (n.d., s. 29) diyerek gülmeye olan ihtiyacın hayati olduğunu vurgular. Eğer kişi içsel anlamını kavrayarak gülmeyi becerebilirse o zaman *üst insan (übermensch)* olmayı başarabilecektir.⁵ Herbert Spencer’da, “insan bedenindeki sinir enerjisinin kaslar aracılığıyla salınması üzerine bir gülme kuramı geliştirir: Spencer’ın geliştirdiği rahatlama ya da sıyrılmaya kuramı ise gülmeyi, sinirsel gerilimimizin boşalması olarak” (Network54, Erişim tarihi 19.07.2019) tanımlar. Sigmund Freud da “hidrolik psişik enerji kuramından yola çıkar. Freud, gülmeye ilişkin geliştirdiği “rahatlama kuramı”yla *Espriler ve Bilinç Dışı ile İlişkileri (Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten)* (1905) kitabında zekâ, komik ve mizahı birbirinden ayırır. İnsanda bunların her biri için belli bir görev olan enerji birikimi vardır” (Network54, Erişim tarihi 19.07.2019).

⁵ Sonraki yüzyılda Georges Bataille’da *İç Deney*’de (*L’Experience Interieure*) (1943), “Gülüştürme ifşaydı; şeylerin temelini açıyordu” (2006, s. 38) diyerek Nietzsche’nin fikrini destekleyerek O’Neill’e de yol açacaktı.

Kısaca “üstünlük,” “uyuşmazlık” ve “rahatlama” etrafında tartışılan gülme olgusunu Eugene O’Neill hem karakterlerin birbirlerine karşı üstünlük kurma çabalarını hem de birbirleriyle ve içinde buldukları durumla uyumsuzluklarını göstermek amacıyla oyununa taşıyacaktır.

Oyunun Yapısı ve İçeriği

Eugene O’Neill, *Lazarus Güldü* isimli oyununu 1925’te *Hayali Tiyatro için Bir Oyun* alt başlığıyla yazmıştır. Eser, maskeli korolardan ve pek çok karakterden oluşan yüzün üzerinde oyuncu kadrosuyla sahnelenen uzun bir teo-felsefi tefekkür oyunudur.⁶ Tiyatral formatıyla Yunan tragedyaya yapısına uyan oyun, içerdiği alt metinle Orta Çağ’ın *gizem oyunlarına* benzerlik gösterir. Yazarın *The Great God Brown* adlı oyunu ise bu oyunun bir girişi olarak kabul edilir. 1927’de basılan *Lazarus Güldü*’de karakterler oldukça fazladır: Çoğu maskeli olan (mucizeyi anlamadıklarından ötürü özellikle korolar) karakterler; saray, Avam Kamarası, ordu gibi belirli zümreleri temsil ederler. Karakterlerin bolluğunun yanında sahnelerin geçtiği mekânlar da değişir. Birinci perdede ilk sahne, Lazarus’un Bethany’deki evinde yaşadığı mucizeden kısa bir süre sonrasında geçerken, ikinci sahne aylar sonra adı *Kahkahalar Evi*’ne çevrilen Bethany’deki evin dışında akşam vakti geçer. İkinci perdede ise birinci sahne Atina’daki bir caddede aylar sonra bir gece olanları yansıtır. İkinci sahne, yine aylar sonra gece yarısı Roma kalelerinin içinde kalan bir tapınakta geçer. Üçüncü perde açıldığında seyirci, karakterleri Tiberius’un sarayının bahçesinde görür ve yine vakit birkaç gün sonraki geceyi gösterir. İkinci sahnede ise hemen akabinde sarayın içinde yaşananlar konu edilir. Son perdede ise ilk sahne bir öncekinin devamı niteliğindedir son sahne Roma tiyatrosunun içinde aynı gecenin şafağında yaşananları seyirciye sunar.

Oyunda zamansal ve mekânsal uyarılama antik geleneğin izinden modern bir şekilde gider. Yani olay ilk sahnede gündüz başlarken son sahne şafakla beraber kapanır. Aslında sahneler arasında aylar geçmesine rağmen olaylar, kabaca tam bir günlük döngü varmış gibi yansıtılır. Aynı durum, mekân için de geçerlidir; sahnelerin kendi içinde mekânsal uyumu söz konusudur. O’Neill, sembolik olarak Yunan tragedyasına bağlılığını, bunu modernize ederek sunar. Geceye bu kadar yoğunlaşması ise gerek şiddetin ve kaosun tasvirini güçlendirmek gerek olayı doğal ve daemonik akışına bırakmak gerekse olaylara hayali ve farazi bir yan katarak oyunun hem seyirci hem

⁶ Lazarus’a göre, bilinmezliğe karşı korku duymadığı sürece insan gerçek anlamda yaşayabilir. Ancak korku, endişe, panik duygularından arındığı zaman kişi mutlu olabilir. Bu da, bu bağlamda, gülmenin özünü oluşturan tözdür ve bu yönüyle de felsefi olduğu kadar ölümden sonraki varoluşla ilgili önermede bulunduğu için teolojiktir.

karakterler için bir rüya olduğunu anlatmak içindir ki zaten Lazarus'un gerçeküstü boyutu, şehirlerarası mekânı (önce Kudüs, sonrasında Yunanistan ve Roma) hızla değiştirebilmesiyle kolayca görülebilir.

“Yedi” rakamı; dinlerin çoğunda us ve talihi temsil ettiğinden, içgüdüsel olarak en fazla akılda kalan sayı olduğundan, özellikle Hristiyanlıkta ve İncil’de sayısız göndermelere (yedi günah, yedi erdem, yedi günde yaratılış, İsa’nın son yedi cümlesi, Tanrının yedi ruhu gibi) ev sahipliği yaptığından oyunda da korolar olayın dini yanını daha da estetik hâle getirmek adına yedi kişiden oluşmuş gibidir. Bu kişiler; çocukluk, ergenlik, ilk gençlik, gençlik, orta yaşlılık, olgunluk ve yaşlılığı temsil eden farklı maskeler kullanarak ve sembolik olarak farklı kişilik özelliklerini (sırasıyla cahil, mutlu, kendine dönük, gururlu, gurursuz, vahşi, boyun eğmiş) ki burada olgunlukla olumsuz sıfatların özdeşleştirilmesi ilginçtir, simgeleyerek temsil edilirler. Bu noktada özellikle sahnede maske kullanımı, O’Neill’in Yunan tiyatrosundan etkilendiğini gösterir;⁷ çünkü Helenistik dönem tiyatrosunda maskelerde yüz çizgileri büyütülüp abartılmıştır. Yani tragedya oyuncusu, maske kullanımının yardımıyla yaşamda olduğundan daha büyütülmüş, kalıplaşmış ve onun bütün görünümü bozulmuştur.⁸ Antik tiyatronun sembolik göstergeleri gerek renkler (örneğin kahverengi, siyah ve gri gibi koyu renkler ölüm, yas, acı gibi duyguları; kırmızı şehvet, erotizm, tutku ve intikam gibi duyguları, beyaz ise ilahlilik, tecrübe, refah ve umut gibi duyguları sembolize eder.) gerekse aksesuar ve maskelerin anlamsal (toplumun etik ve kimi zaman sosyoekonomik sınıflandırılmasında yaş, mal varlığı ve cinsiyetin önemini vermesi açısından) ve görsel bütünlüğü ile *Lazarus Güldü* oyununda yer alır. Her şeyin bir anlamı olması fikri kısacası, maskelerle sağlanır ve bu, şiddet temsillerini algılamada izleyici için oldukça kolaylık sağlar.

O’Neill, bu oyununda Bethanyli Lazarus’un⁹ dirildikten sonraki hayatını anlatır. Lazarus’un İsa tarafından diriltelen ilk insan olması, dolayısıyla etrafında herkesi etkilemesi, ona mutlak bir gücün yanında egemen kuvvetlerin nefretini de getirir. Çevresindeki kalabalık kitlesel bir şekilde onun söylediklerine itaat eder. Lazarus oyun boyunca ölümün olmadığını, sadece tanrının ebedi kahkahasının gerçeklik olduğunu yineler durur.

⁷ Maske kullanımında Yunan tiyatrosu kadar Japon Noh tiyatrosunun da etkisi büyüktür.

⁸ M. S. ikinci yüzyılda Julius Pollux tragedya kişilerini kapsadığı sanılan yirmi sekiz temel maske listesi yapar: altı yaşlı erkek, sekiz genç adam, sekiz kadın, altı hizmetkâr (Brockett, 2000, s. 38–41).

⁹ Aziz John kitabında yer alan ve öldükten sonra dört gün içinde İsa’nın kendisini dirilttiğine inanılan aziz. Oyunda olaylar, her ne kadar farazi olsa da, hayatına dair kısıtlı tarihsel metinler ve mitler esas alınarak kurgulanmıştır. Bu yönüyle oyun, yaşamıyla ilgili de detaylı bir biyografi sunar.

Lazarus, güldükçe gençleşir ve daha güçlü hâle gelir. O güldükçe, ona güvenen ama gülmesinin özünü kavrayamayan karısı Miriam yaşlanır ve zayıflar. Bu, oyunun ana kurgusudur. Oyun boyunca; Yahudiler, Yunanlar ve Romalılar tarafından sürekli testlere tabii tutulan Lazarus, tüm ailesini oyun boyunca kaybetse de gülmeye ve mesajını tekrar etmeye devam eder. Oyunun sonunda yakılırken ki yakmak bir yandan tam anlamıyla yok etmek demekken bir yandan da yakılanın yeniden doğuşunu ve ölümsüzlüğü simgeler ve bu yönüyle Lazarus’un yakılarak öldürülmesi ironiktir, dahi kahkahası ebedi bir ses olarak sahnede yankılanır.

Evreni, tanrıyı ve varoluşu anlamaya çalışan felsefi ve dinî göndermelerle dolu bu oyunda O’Neill, hümanist ve absürt-ütopik mesajını fona yaydığı olağanüstü şiddet görüntüleriyle karşıtlık kurarak ve varoluşçu bir sistem eleştirisi olarak sergilerken yaşadığı dönemin eleştirisini de fantastik kurguyla ve yüzyıllar öncesine köprü kurmak şartıyla gerçekleştirir.

Sonuç olarak, *Lazarus Güldü*’de O’Neill’in, antik dönem Yunan tiyatrosundan şunları oyuna taşıdığı söylenebilir: Oyunun bölümlerinin uzunluğu güneşin bir dönümü ile sınırlı değildir. Bölümler, birbirine zincirleme bir şekilde bağlanmaz. Ayrıca kahramanların başından geçen her olay anlatılmaz. Olaylar arasında seçim yapılması ve bu şekilde birlik ve bütünlüğün sağlanması, seyircide baştan sona acıma ve korku duygusu uyandırarak ki bu Aristoteles’e göre, trajedinin amacıdır, ruhu tutkularдан kurtarma amacı güder. Oyun, baştan sona ciddi bir hava içerisinde geçer. Erdem ve ahlaka üstün değerler verilerek mitolojik ve tarihî bir konu seçilir. Tanrı ya da yarı-tanrı olmasa da başkarakter, olağanüstü bir varlıktır (Mesih yardımıyla dirilen bir insan) ve diğer kişiler de soyludur (Caligula, Tiberius, Pompei gibi). Bölümler, *kendi içlerinde* zaman, mekân ve yer birliği adı verilen üç birlik kuralına uygundur.¹⁰ Oyun, yüksek ve ağırbaşlı bir dille yazılmış, kaba sözler hemen hemen hiç kullanılmamıştır ve bir bütün olarak oynanır. Yani Aristoteles’in tanıdığı olan “ahlaki bakımdan ağırbaşlı, başı ve sonu olan, belli uzunluğu olan bir hareketin taklidi” tanımına uyar (2008, s. 101). Tragedyanın öngördüğü şekilde hikâye, karakter, düşünce, diksiyon, görüntü ve şarkılar eserin tamamına yayılmıştır.

Aristoteles’in, “Epizodik anlatım, birlik ilkesine aykırıdır. Epizodik hikâyede bölümler birbirini olasılık ve zorunluluk yasasına göre izlemezler. Bence böyle bir kurgu zayıf kurgudur. Ve son derece yanlıştır” (2008, s. 103) tarifi oyunda yoktur. Eser, başlı başına bir tersine *pathosla* örülü *trajik*

¹⁰ Üç birlik kuralı aslında Antik dönemde değil Rönesans döneminde kavramsallaştırılan bir kuraldır.

kusuru (hamartia) çözümlemeye çalışır. *Anagnorisis* (bilgisizlikten bilgiye geçiş), felsefi ve ilahi gerçeklik olduğu için Lazarus haricinde kimse tarafından algılanamaz. Kısacası, oyun sıradan olmayan insanları anlatmasıyla, tutarlılığıyla, zorunluluk ve olasılığa uygun davranışlar sergilemesi ve tipe uygunluğuyla tam bir trajedi örneğidir. Arınma (*katharsis*) oyunun sonunda hipnoz altındaki seyirci için bir soru işareti olarak kalıp, yaşanan duygu boşalımı kişiden kişiye göre değişse de *Lazarus Güldü*, bir bütün olarak Yunan tiyatrosuyla doğru orantılı bir şekilde kurgulanmıştır.

Sonuç

Eugene O'Neill, şiddetin Amerikan bireyi üzerinde onun hayatını şekillendirici bir unsur olması nedeniyle tüm bir toplumsal yapıyı ve sistemi boyutlandırıldığını ve kalıplara soktuğunu kanıtlar. Tarihsel süreçlerin ve bu süreçlerin birey üzerindeki toplumsal, politik ve kültürel etkisinin, bireye varoluş problemleri yaşattığı, bu olayların kamusal şiddet bağlamında bireyin yaşamında olumsuz ve örseleyici değişimler yarattığı gibi sonuçlara ulaşır. O'Neill vermek istediği mesajı son kertede evrenselleştirip tarihî bir zemine somut bir şekilde oturttuğu için daha zor anlaşılır. Modern bireyin üzerindeki şiddet olgusunu, bu olgunun boyutlarını ve sonuçlarını; O'Neill'in yaşadığı ve oyunun yazıldığı dönem ile metinde olayların yansıtıldığı zamanı birbirleriyle ilişkilendirdiğimizde yazarın bilimsel bir örüntü çıkardığı açıkça görülecektir. Örneğin, Yeni Tarihçi Fredric Jameson'dan yola çıkılacak olursa, oyun zamansal çizgide herhangi bir tarihî belgeden daha kıymetli hâle gelir ve tarihin gizli kalmış yönlerini, özellikle şiddet altındaki bireyin psikolojik yapısını çok daha iyi yansıttığı için de durum "homojen" bir boyut kazanır (2009, s. 58). Böylece O'Neill'in kapitalizmin, modern birey üzerindeki şiddetinin niceliğini Lazarus'un devlet iktidarının şiddetinin boyutundan tasavvur edebiliriz. Toplumsal olayları "tarihselleştirerek" metni somut bir veri olarak kabul ettiğimizde, *Lazarus Güldü* oyununun Amerikan kamusal yaşamının savaş sonrası beklediği umudun aslında kapılarını hiç çalmayacağını sinyallerini verdiğini görürüz; çünkü yazarın hayatında arka planı oluşturan toplumsal olayların yarattığı şiddet ile metnin geçtiği zaman arasındaki şiddet arasında nitel olarak bir fark yoktur. Foucault gibi O'Neill da oyunda iktidarın "büyük gözaltı" olduğunu gösterir ve yazar bir "arkeolog" gibi kendi döneminin *ruhunu* İlk Çağ paradigmaları ile ilişkilendirerek kazar. İlk Çağ'ın iktidar politikalarını çözümleyerek kendi dönemindeki siyasalın değişmediğini ve bu bağlamda da Yakın Çağ (ya da Modern Çağ) ile İlk Çağ arasında bir fark olmadığını gösterir. O'Neill'in metni Myers'ın deyişiyle "sosyal ve kültürel bir yapı" olarak incelendiğinde onun yazdığı oyunu da

“kültür ve sosyal yapının ürettiği” (1988-1989, s. 16) gözlemlenir; çünkü her şeyden öte çizilen karakterlerin kendileri “sosyal yapılar[dır]”. Bu bağlamda sahnede yaratılan tarih eğer politik güçlerin yarattığı bir tarihsel (ki oyunda böyledir.) o halde her iki çağ arasındaki “kırılma[nın]” (*repture*) oldukça saydam olduğu eserden anlaşılır. Bu noktada psikoanalitik açıdan karakterlerin ruh ve kişilik çözümlerinin yapılması, toplumsal ya da kitlesel bağlamda bireyin yaşadığı sosyal çevre içerisindeki durumunun daha iyi anlaşılmasını sağlar. Freudçu açıdan O’Neill, Caligula’yı aşırı derecede bencil bir şekilde tasvir ederek iktidarın bireyin yaşamının içerisinde tamamen boşaltarak onu anlamsızlaştırdığını gösterir. Tiberius karakterinde ise, incelendiği gibi, Ödipal kompleks, onun yaşamına ve bu paralelde tiranlığına yön veren en önemli güçtür. Bir tek Lazarus (belki Miriam da dâhil edilebilir.) bilinçaltının esrimeleriyle ego ve süper egodan tamamen sıyrılarak kahkahasının verdiği gizil güçle tüm bu kavramların içini boşaltır ve bilinç üstü bir seviyeye ulaşır ki bu seviye Nietzsche’nin *übermensch* seviyesine çıkıştır.

Sonuç olarak, Lazarus aslında modern izleyiciye varoluşun gizini vermeye çalışmaktadır. Modern Amerikalı bireyin kültürel inançlarının sarsılması, siyasi iktidarın küresel savaş ve kapitalizm gibi araçlarla sosyoekonomik ve sosyopolitik açıdan üzerinde uyguladığı şiddet, teknolojinin ilerlemesiyle değişen kitle ahlakının yaşattığı bunalım ve hiçlik duygusu gibi nedenlerle gülmek izleyiciye varoluşçu düzlemde bir seçim hakkı tanır. Modern izleyici, Lazarus’un kendisi gibi yitik bir kimlikle ölüp yeniden sağlam ve taze bir kimlikle dönüp adeta hayatı algılamış bir şekilde var olmasını (gülümsemesi) ve bu nedenle de her geçen zamanda fiziksel olarak gençleşmesini, umudun somutlaşması şeklinde algılar. Lazarus’un kahkahası insanın var olan sistemden ayrı bir şekilde şiddetten sıyrılmasını temel alır. Onun kahkahası, İshâk el-İsrâ’î’nin de dediği gibi “kaynama hâlinde olan kanın sesidir” (akt. Rozenhal, 1997, s. 28) Onun kahkahasıyla kanı hızlandığı için giderek gençleşir. Diğerlerinin aksine (belki de kahkaha atmadığı için kanı hızlanamayan ve bu yüzden sürekli yaşlanan Miriam da olduğu gibi) hayatın devamını sağlaması yönünden de önemli olan, kanının kahkahasının yankılanmasıyla hızlanmasıdır. Özetle, Lazarus’un gülüşü iktidarın uyguladığı şiddetle dalga geçiş, onu eleştirme ve Kant, Hobbes, Hutcheson ve Schopenhauer’un da bahsettiği gibi ona karşı üstünlük kurma formülüdür.

Ancak uyuşmazlık kuramıyla açıklanabilecek nedenlerle kahkaha atan diğer karakterler (özellikle Caligula, Pompeia ve koro) Freud’un tanımladığı bir tür psişik enerji boşalımıyla gülmeyi kullanırlar. Bu sayede, Descartes’ın gülmenin özünü açıklarken belirttiği gibi öfkelerinin sinirsel boşalımını

bedenlerinden atmış olurlar. Oyun sonunda Lazarus'un ölmesi, bir yandan O'Neill'in geleceğe dair umudunu yıkarken (çünkü "Lazarus güldü" artık, geçmiş zamanda kalmış [*past simple*] ve etkisi kalmamış bir olaya tekabül eder.) insanın tarihsel bağlamda ders çıkarmadığını Caligula'nın "unutuşuyla" somutlaştırır ki Caligula'nın ileride imparator olarak tarihe şiddet bağlamında şekil verdiğini bilmek de bu umudun yıkılışının nesnel gerekçelere dayandığını gösterir. Kısaca, şiddet her zaman "insan, insan olduğu sürece" (O'Neill, 2004, s. 69) birey üzerindeki varlığını sürdürecektir. İşte, Eugene O'Neill yaşadığı dönem içerisinde oyunun bir propaganda metni olmaması için tercih ettiği alegori yöntemiyle; insanların, hayal kırıklıklarıyla, geçmişe duydukları nostaljiyle ve savaş sonrası yaşadıkları travmayla, ekonomik bunalımın eşliğindeki modern Amerikan bireyine şiddetin kızıl çıplaklığını gösterir. Ona göre, Lazarus dışındaki tüm karakterlerin taktığı maskeyi fobik bir ölüm korkusu duyduğundan izleyici de takmaktadır. Lazarus ise çalışmanın başlangıcındaki alıntının kahramanı gibi *göğün yedi kat yukarisına* kahkasıyla *çekilir* ve bu, onun *başı[n]a gelen harika şeyin* kendisidir. Jung'un sözleriyle bitirirsek "kendi kalbine bakamayanın yaşamı bulanıktır; kendi yüreğine bakabilme cesareti gösterenler gönlünün muradını keşfedenlerdir. Dışarıya bakan rüya görür, hayal dünyasında kaybolur; içeriye bakan ise uyanır, kendini keşfeder" (1981, s. 48).

Kaynaklar

- Alkan, Eren. (2010). *Suç ve ceza: Yirminci yüzyıl Amerikan tiyatrosunda kamusal şiddetin birey üzerindeki yansımaları*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Aristoteles. (2008). *Poetika: Şiir sanatı üstüne*. (S. Rifat, Çev.). İstanbul: Can Yay.
- Bataille, G. (2006). *İç deney*. (M. M. Yakupoğlu, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Bergson, H. *Laughter: An essay on the meaning of the comic. A Project Gutenberg of Australia eBook*. Ref: 4352. 1 Ağustos 2003.
- Brockett, O. G. (2000). *Tiyatro tarihi*. (İ. Bayramoğlu, Haz.). Ankara: Dost Kitabevi Yay.

E. ALKAN

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 1-17 (Atf için/To cite).

Cicero. (1948). *On the orator: Books I-II*. (E. W. Sutton ve H. Rackham, Çev.). USA: Harvard University Press.

Descartes R. (2004). *Yöntem üzerine konuşma*. (R. Minareci, Çev.). İstanbul: Morpa Kültür Yay.

Foucault, M. (2006). *Hapishanenin doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Freud, S. (1996). *Espriler ve bilinçdışı ile ilişkileri*. (E. Kapkın, Çev.). İstanbul: Payel Yay.

Fromm, E. (2008). *Sevginin ve şiddetin kaynağı*. (Y. Salman ve N. İçten, Çev.). İstanbul: Payel Yay.

Hippokrates. (1997). *Gülmeye ve deliliğe dair*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: İris Yay.

Hobbes, T. (2004). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yay.

Hutcheson, F. (1974). *Thoughts on laughter*. Woodbridge, Conn.: Research Publications.

Jameson, F. (2009). *Ideologies of theory*. New York City: Verso.

Jung, C. G. (1981). *The archetypes and the collective unconscious*. (G. Adler ve R. F. C. Hull, Çev.). USA: Princeton University Press.

Kant, I. (2007). *Critique of judgement*. (J.C. Meredith, Çev.). İngiltere: Oxford University Press.

Kierkegaard, S. (1988). *Either/or: Part 1 Kierkegaard's writings*. (H V. Hong ve E. H. Hong, Çev.). USA: Princeton University Press.

<https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1936/summary/> Erişim tarihi 19 Temmuz 2019.

Leacock, S. (1935). *Humour: Its theory and technique, with examples and samples*. London: John Lane.

Myers, D. G. (1988-1989). "The New historicism in literary study." *Academic Questions 2*. London: Methuen, s. 27-36.

E. ALKAN

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 1-17 (Atf için/To cite).

Nietzsche, F. (n.d.). *Böyle buyurdu Zerdüşt*. (M. Bahar, Haz.). İstanbul: Kum Saati Yay.

O'Neill, E. (2004). *Lazarus laughed*. A Project Gutenberg of Australia eBook. 1. (Ed.) Erişim Tarihi 19 Temmuz 2019.

Rozenhal, F. (1997). *Erken İslâm'da mizah*. (A. Arslan, Çev.). İstanbul: İris Yay.

Schopenhauer, A. (2004). *Aşkın metafiziği*. (V. Atayman Çev.). İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yay.

KÜTÜPHANELER VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLİŞKİSİ: GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Zarife YILDIRIM¹, Mehmet Ali AKKAYA²

Öz

“Sürdürülebilir” sözcüğü, günümüzün en çok tekrarlanan ve önem atfedilen kavramlarından biridir. Genellikle “sürdürülebilirlik” biçimi ile kullanılan sözcüğün sahip olduğu bu ilişkiyel anlam derinliğinin asıl nedeni, insanoğlunun sınır kabul etmeyen tüketim alışkanlığının evrensel bir kültüre dönüşmesi, aşırı tüketimin ise yaşamsal öneme sahip her türden kaynağın yok olması noktasında geleceğimizi tehdit edecek ölçüde risk oluşturduğunun farkına varılmaya başlanmasıdır. Yalnız bugünü değil, insanlığın geleceğini de tehdit eden bu riskin ulaşabileceği boyutlar konusunda bazıları bilimsel verilerle ortaya konan senaryolar ülkeleri, kurumları, sivil toplum örgütlerini, bireyleri sürdürülebilirlik ve ifade ettikleri konusunda daha duyarlı hale getirmiştir. Buna bağlı olarak kendini insanlığın geleceği konusunda sorumlu gören ülke, kişi ve kurumlar sürdürülebilirliği tüm yönleri ile tartışmaya ve sürdürülebilirlik adına ilkeler ve ölçütler geliştirme çabasına girişmişlerdir. Yeni bin yıl ile birlikte söz konusu çabalar ve başarısı toplumsal duyarlılık göstergesi olarak görülmeye başlanmış, hatta toplumsal saygınlık aracına dönüşmüştür. Bu bağlamda üstlendikleri misyonla ve gelecek kuşaklara yönelik bilgi odaklı kültürel sorumlulukları ile bir toplumun sahip olduğu en önemli kurumlardan biri olarak kütüphanelerin de sürdürülebilirlik kavramının dışında kalması beklenemez. Kütüphaneler de sahip oldukları unsurlar, sundukları hizmetler ve üstlendikleri kültürel sorumluluklar bağlamında kurumsal sürdürülebilirliği dikkate almalı ve çalışmalarını bu doğrultuda yürütmeye özen göstermelidir. Zira bu gereklilik hem kurumsal varlığın devamlılığı ve toplumsal kabulü, hem de sunulan hizmetlerin önemi ve yaşama katacakları değer açısından son derece önemlidir. Bu çalışmada, literatüre bağlı olarak sürdürülebilirlik kavramının temel ilkeleri tespit edilerek bunların kütüphane dünyasıyla ilişkilendirmesi ve sürdürülebilirlik-kütüphane ilişkisine genel bir bakış açısı kazandırılması amaçlanmıştır. Çalışmada literatür analizi ve

¹ Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, zarife08@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-8079-3682.

² Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, mali7akkaya@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-2496-7315.

Makale Gönderilme Tarihi: 13 Şubat 2020. Makale Kabul Tarihi: 17 Mart 2020.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

betimleme yönteminden yararlanılarak önce kuramsal bir çerçeve ortaya konmuş, ardından sürdürülebilirlik kavramı kütüphane ve hizmetleri alanı ile ilişkilendirme yapılarak söz konusu ilişki bağlamında birtakım saptamalarda bulunulmuştur. Sağlayacağı farkındalıkla, toplumsal bir kurum olan kütüphaneler açısından sürdürülebilirliğin ifade ettiği anlam ve önem ile kütüphanelerin temel unsurları ve yürüttükleri hizmetler çerçevesinde sürdürülebilirlik ölçütlerini nasıl sağlayabileceklerini oraya koyma noktasında üstleneceği rehberlik ve uyandıracığı dikkat, çalışmanın nihai çıktısı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Kurumsal sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir kalkınma, Kütüphane, Kütüphane ve sürdürülebilirlik.

**TRIAL OF LAUGHTER BY DEATH:
LIBRARIES AND SUSTAINABILITY RELATIONS: A GENERAL
EVALUATION**

Zarife YILDIRIM, Mehmet Ali AKKAYA

Abstract

The word “sustainable” is one of the most repeated and important concepts of today. The main reason for this relational depth of meaning, which is generally used with the form of “sustainability”, is the transformation of humankind’s habitual consumption habit into a universal culture and at the same time, it is to become aware that overconsumption poses a risk to threaten our future at the point of the disappearance of all kinds of vital resources. Scenarios, some of which have been put forward with scientific data on the dimensions of this risk that threatens not only the present but also the future of humanity, have made countries, institutions, non-governmental organizations, individuals more sensitive about their sustainability and expression. Consequently, the country, individuals and institutions that consider themselves responsible for the future of humanity have attempted to discuss sustainability in all aspects and to develop principles and criteria for sustainability. Correspondingly, the country, individuals and institutions that consider themselves responsible for the future of humanity have attempted to discuss sustainability in all aspects and to develop principles and criteria for sustainability. With the new millennium, these efforts and success started to be seen as an indicator of social sensitivity and even turned into a tool of social respect. In this context, libraries cannot be excluded from the concept of sustainability as one of the most important institutions owned by a society with its mission and knowledge-oriented cultural responsibilities towards future generations. Libraries should also consider institutional sustainability in the context of the elements they have, the services they offer and the cultural responsibilities they assume, and should take care to carry out their work accordingly. Because this requirement is extremely important both in terms of the continuity and social acceptance of the corporate asset and the importance of the services provided and the value of what they will add to life. In this study, it is aimed to determine the basic principles of the concept of sustainability depending on the literature, to make them related to the library world and to give an overview of the sustainability-library relationship. In the study, by making a literature analysis and using the descriptive method, a theoretical framework was first introduced, and then some determinations were made in the context of this relationship by making

an association with the sustainability concept library and its services. With the awareness it will provide, the meaning and importance of sustainability in terms of libraries, which is a social institution, and the guidance and attention that libraries will assume in the context of their basic elements and how they can meet their sustainability criteria will be the final output of the study.

Keywords: Sustainability, Institutional sustainability, Sustainable development, Library, Library and sustainability.

Giriş

İnsan doğduğu andan itibaren çevresini etkileyen ve çevresinden etkilenen bir varlıktır. Önceleri kendi kendini dengeleyen bu etki, 20'nci yüzyılım ikinci yarısı ile birlikte insanın lehine, çevrenin ise aleyhine yürütülür hale gelmiştir. Artan endüstrileşme, kentleşme, nüfus artışı ve daha çok fosil yakıt kullanımı başta olmak üzere, pek çok unsurun belirleyici olduğu bu değişimin sonunda *doğanın yaşam dengesi* bozulmuştur. Söz konusu denge kaybının içinde insanın da olduğu doğada yer alan tüm canlılar için tehlide dönüştüğünün evrensel düzlemde fark edilmesi ise zaman almıştır.

Dünyanın evriminde her yeni bilimsel ve teknolojik gelişme, insana doğal kaynakları daha fazla kullanma olanağı sağlamıştır (Teksöz, 2014, s. 73). İlk elde bilgi, bilim ve teknolojinin insan hayatının konforunu ve dünya üzerindeki hâkimiyetini artırma çerçevesinden görülebilen bu tablonun diğer yanında ise kontrolsüz olması halinde bu yeni yaşam anlayışının dünyanın sonunu getirmesi olasılığı yer almaktadır. Bu noktada ilk farkındalık küresel düzeyde çevre sorunlarının varlığının kabul edilmesinde yaşanmış ve çözüm arayışlarının küresel düzeyde ele alınması gerekliliği ortaya konulmuştur. Çevremizden başlayarak dünyayı yeni bir bakış açısı ile görmeyi anlatan bu sürecin araçları ise uyum, denge ve ortak katılım olarak belirlenmiştir. Başka bir söylemle bu; daha çok sürdürülebilirlik üst adı ile ifade edilen ve duyarlılık üzerine kurulmuş bir sistemler bütünüdür. Sistemin işletilir olmasının sorumluluğu ise tüm insanlığa aittir.

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle toplumda pek çok kavramın kapsamı değişmiş, birlikte de kurumların ve kurumlarda verilen hizmetlerin de değişerek gelişmesi kaçınılmaz olmuştur. Hayata geçirilmek istenen değişimin de duyarlılık üstüne inşa edilmesi ve işletilebilir olması gerekir. Bu değişim ve gelişimi yakalamaya çalışan kurumlar varlıklarını devam ettirebilmek için yoğun bir çaba içerisine girmek zorundadır.

Toplumsal gelişmelerden en çok etkilenen ve toplumu en çok etkileyen kurumlar olarak kütüphanelerin, sahip oldukları unsurlar ve hizmetlerle birlikte, kurumsal sürdürülebilir kalkınma etkinliklerini yürütebilmeleri gerekmektedir. United Nations World Commission on Environment and Development ([UNWCED] Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu), "*Ortak Geleceğimiz*" başlıklı raporunda sürdürülebilirliği, sürdürülebilir kalkınma kavramı altında "günümüz ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama imkânlarından ödün vermeden

karşılanabilme süreci” şeklinde tanımlamıştır (UNWCED, 1987, s. 37). Bu doğrultuda, kütüphanelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ortaya koyarken ve bu hedefleri geliştirirken mümkün olduğunca eldeki imkânlar çerçevesinde kaynaklarını ve hizmetlerini tasarlaması ve gelecekteki potansiyel kullanıcılarını da düşünerek hareket etmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada sürdürülebilirlik kavramı ile birlikte sürdürülebilir kalkınma ve ilkeleri incelenmiş ve bu çerçevesinde sürdürülebilirlik kavramının kütüphaneler için ne ifade ettiği üzerinde genel olarak durulmuştur. Çalışma, kütüphanelerin sürdürülebilir kalkınmanın üç temel ölçütü olan ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınma ölçütleri ile ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir.

Kütüphaneler, kişilerin ihtiyaç duyduğu bilgilerin elde edilmesi, kaydedilmesi, düzenlenmesi, gelecek kuşaklara aktarımının sağlanması ve paylaşılmasında kişilere yardımcı olabilecek bilgi kaynaklarını, işlemlerini ve hizmetlerini sağlayan önemli toplumsal kurumlardır. Toplumun bilgi gereksinimlerini karşılarken bilgi, iletişim ve eğitim hizmetlerinin doğru planlanması ve yürütülmesi ile hizmetlerin başarısı kütüphaneler için sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin belirlenmesi ve uygulanması ile sağlanabilir. Kütüphane türlerinin çeşitliliği ve her bir kütüphane türünün farklı amaçlarla kurulmuş olması, farklı kullanıcı kitlesine hizmet vermesi ve bu doğrultuda kaynak elde edip hizmetlerini planlaması gerektiği göz önünde bulundurulduğunda, sürdürülebilirlik kavramı ve sürdürülebilirlik ilkelerinin kütüphanelere uyarlanması ayrıca önem arz etmektedir.

Kütüphanecilik dünyası ile sürdürülebilirlik arasındaki bağlantının son dönemde literatürde kendine yer bulmaya başlaması, sürdürülebilirlik konusunun kütüphaneler için önemini vurgulama sorumluluğunu doğurmuştur. Ayrıca konuyla ilgili Türkçe literatüre bakıldığında, sürdürülebilirlik ölçütlerinden biri ya da birkaçı ile kütüphaneleri ilişkilendiren çalışmaların yoğun olarak kaleme alındığı, bütüncül bir ele alışla konuya yaklaşılmadığı görülmüştür. Bu bağlamda kütüphaneler için sürdürülebilirlik kavramı ve beraberinde getirdiklerinin anlam ve önemini genel olarak ortaya koyacak, hatta sonrasında kütüphaneler açısından sürdürülebilirlik ölçütlerini belirleme konusunda kurumsal rehberlik yapacak yerli literatürün olmaması, çalışmanın önemini artırmaktadır.

Araştırmanın amacı, sürdürülebilirlik ve kurumsal sürdürülebilirlik kavramlarının neyi ifade ettiğini tarihsel süreçleriyle belirterek, ilgili kavramların kütüphaneler açısından ne anlama geldiğini, kütüphane kurumunun sürdürülebilirlik ile ilişkisini, sürdürülebilirliğin kütüphaneler

açısından önemini ve gerekliliğini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırma kapsamında şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Sürdürülebilirlik ölçütünü belirleyen ilkeler ile bu ilkeleri ortaya çıkaran gereklilikler nelerdir?
- Sürdürülebilirlik ilkeleri kütüphanelere uyarlanabilir mi?
- Kütüphane türleri ve unsurları açısından sürdürülebilirlik ilkeleri farklılık göstermekte midir?/Göstermeli midir?
- Kütüphanelerin performans değerlendirmesi sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda ölçülebilir mi?/Değerlendirilebilir mi?
- Sürdürülebilir kalkınma ölçütleri kütüphaneler için gerekli midir?

Betimleme yönetiminin kullanıldığı çalışmada, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma, kurumsal sürdürülebilirlik ve kütüphaneler ile sürdürülebilir kalkınma hedefleri konularında daha önceden yapılmış çalışmalardan veri toplayabilmek için kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Yapılan literatür taraması çerçevesinde elde edilen bilgiler değerlendirilmiş ve çalışmanın amacı doğrultusunda araştırma sorularına yanıtlar aranmıştır.

Sürdürülebilirlik ve Kurumsal Sürdürülebilirlik

Yeni bin yılın popüler sözcüklerinden biri olan sürdürülebilirlik kavramının kapsamı oldukça geniştir. Disiplinler üstü pek çok sözcük bu kavramla birlikte kullanılmakta, hatta anlam olarak içinde yer alabilmektedir. Sürdürülebilirlik, iş dünyasından teknolojiye, çevreye ve sosyal bilimlere insan dünyasının birçok yönüyle ilgili bilgi veren geniş bir disiplindir. Genel olarak çevreyi korumayı göz ardı etmeksizin ekonomik anlamda verimli bir ortam sağlama gayesi taşır. Sürdürülebilirlik kavramı, yenilikçiliği devam ettiren ve yaşam tarzından taviz vermeden doğayı, çevreyi ve insan sağlığını korumaktır (“What is sustainability...”, 2019). Sürdürülebilirlik, insanın hayatta kalması ve refahı için ihtiyacı olan her şeyin doğrudan veya dolaylı olarak doğal çevreye bağlı olması ilkesine dayanır (“What is sustainability?”, 2016). Bir bakıma sürdürülebilirlik, günümüzde yaşayan kuşağın yaşam kalitesi ile gelecekteki kuşakların yaşam kalitesinin birbirine bağlı olduğunu ifade eden ve bu noktada bugün yaşayan bireylerin gelecek kuşaklara karşı sorumluluklarının olduğuna dikkat çeken bir kavramdır.

Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik, çoğunlukla çevreyle ve ekonomik kaygılarla ilgili olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır, ancak sürdürülebilirlik kavramı sosyal ve kültürel olaylarla da ilgili olarak düşünülmelidir.

Etimolojik köken olarak Latince “sustinere” (ayakta kalmak) kelimesinden türetilen ve İngilizce “sustainability” kelimesinin karşılığı olarak Türkçeye geçen “sürdürülebilirlik” kavramı, insan türünün yaşamını sürdürürken gerçekleştirdiği bir takım faaliyetlerinin yaşadığı çevreye verdiği etkiler sonucu ortaya çıkmıştır (Saraç ve Alptekin, 2017, s. 21).

Ratiu (2013, s. 127), sürdürülebilirliğin temel anlamını “zarar verici özelliği olmayıp, desteklenebilir, savunulabilir ve uygulanabilir yöntemlerle iyi olarak ifade edilen unsurların korunabilmesidir” şeklinde açıklamaktadır. Bir diğer tanımda sürdürülebilirlik, kontrollü bir şekilde sürecin sürekliliğini/devamlılığını sağlayabilmek şeklinde ifade edilmiştir (Gazibey, Keser ve Gökmen, 2014, s. 514). Aksu, bu tanımdan yola çıkarak sürdürülebilirliğin üç içeriği olduğunu belirtmektedir (2011, s. 14):

- Mevcut büyümenin sürdürülemezliği,
- Bugünün ihtiyaçlarının karşılanması,
- Gelecek nesillerin yaşam kalitesinin ve refahının güvence altına alınması.

Sürdürülebilirliğin temelde ifade ettiği anlama bakıldığında, kavramın kapsamı için günlük akış içerisinde bir takım faaliyet ve işleri yürütürken sahip olunan değerleri ve unsurları korumak, korurken de bunların devamlılığını sağlamak ve geliştirmek yorumu yapılabilir.

Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun 1987 yılında “Our Common Future/Ortak Geleceğimiz” başlığı ile yayınlanan raporunda sürdürülebilir kalkınma (sustainable development) teriminden ilk kez söz edilmiş, sonrasında da yaygın bir kullanıma sahip olmuştur. Söz konusu rapora göre sürdürülebilir kalkınma, sınırları ifade eder. Burada vurgulanan sınırlar mevcut teknoloji ve toplumsal organizasyonun çevresel kaynaklar üzerindeki ve yerkürenin insan faaliyetlerinin etkilerine dayanma yeterliliği ile getirdiği sınırlamalardır (UNWCED, 1987, s. 15). Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu sürdürülebilirliğin içeriğini şu şekilde belirlemiştir (1987, s. 37):

- “İhtiyaçlar”, özellikle de, ilk olarak öncelik verilmesi gereken dünyanın fakirlerinin temel ihtiyaçları.
- Teknoloji ve toplumsal organizasyonlar tarafından çevrenin mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılama becerisi üzerine getirdiği sınırlamalar fikri.
-

Sürdürülebilirlik dendiğinde ilk akla gelen sürdürülebilir kalkınma kavramı, birçok farklı şekilde yorumlanabilir. Ancak özünde, toplum olarak karşılaştığımız çevresel, sosyal ve ekonomik sınırlamaların farkındalığına karşı farklı ve çoğu zaman rekabet eden ihtiyaçları dengeleyen bir kalkınma yaklaşımı vardır (What is sustainable development, 2019). Başka bir ifade ile sürdürülebilir kalkınma bir sistemler bütünüdür. Bu kalkınma;

- Karar alınmasında vatandaşların etkin katılımını sağlayacak bir siyasal sistemi,
- Kendi çabasıyla ve sürdürülebilir biçimde üretim fazlası ve teknik bilgi sağlayabilecek bir ekonomik sistemi,
- Uyumsuz kalkınmadan doğan gerilimlere çözüm bulabilen bir sosyal sistemi,
- Kalkınma için gerekli ekolojik tabanı korumaya saygı gösteren bir üretim sistemi,
- Durmadan yeni çözümler arayabilecek bir teknolojik sistemi,
- Ticaret ve finansmanda sürdürülebilir düzenleri destekleyen bir uluslararası sistemi,
- Esnekliğe, kendini düzeltme yeteneğine sahip bir yönetim sistemi kapsar (UNWCED, 1987, ss. 73-74; Güneş ve Beyazıt, 2004, s. 41; World Urbanization Prospects, 2014, s. 3).

Ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınma boyutlarından oluşan sürdürülebilir kalkınma kavramında geçen temel ihtiyaçların karşılanması, kısmen tam büyüme potansiyeline ulaşılmasına bağlıdır ve sürdürülebilir kalkınma açıkça bu ihtiyaçların karşılanmadığı yerlerde ekonomik büyümeyi ve sosyal olarak gelişmeyi gerektirir (UNWCED, 1987, s. 37). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma, toplumların hem üretken potansiyelini artırarak, hem de herkes için eşit olanaklar sağlayarak ihtiyaçların karşılanmasını gerektirir. Tarım, enerji, ulaşım, kentleşme, kültürel hayat, sosyal yaşam ve doğal kaynakların kullanımı, sürdürülebilir kalkınmanın günümüzde en çok birlikte anıldığı alanlardır.

Saraç ve Alptekin (2017, s. 21) ekonomik, sosyal ve çevresel boyut ilkelerinin sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturduğunu belirtirken bu

ilkelerin birbirlerini tamamladığını ve ayrı düşünülemediğini de vurgulamaktadır. Tıraş (2012, s. 61) ise sürdürülebilir kalkınmanın bu üç boyutunu şu şekilde açıklamıştır:

Ekonomik Boyut: Sınırlı sayıda bulunan kaynakların nasıl kullanılacağını ifade eden boyuttur. Ekonomik sürdürülebilirlik üretilen ürünlerin ve sunulan hizmetlerin sürekliliğinin sağlanması ile gerçekleşmektedir.

Sosyal Boyut: Toplumsallıkla ilgilidir, temeline insanı alır. Sosyal sürdürülebilirlik eğitim, sağlık ve kültür gibi olanakların toplumda yaşayan her bireye eşit ve yeterli düzeyde ulaştırılabilmesi demektir.

Çevresel Boyut: Ekolojik sistem içerisinde var olan her unsurun dengeli olmasını ifade eder. Çevresel sürdürülebilirlikte amaç, doğada pek çok faktörden dolayı meydana gelen değişikliklerin her koşula uyumunu sağlamaktır. Sürdürülebilirliğin çevresel boyutunda yenilenebilir kaynakların kullanımının yoğunlaşması ve mevcut kaynakların boşa harcanmasından kaçınılması hedeflenmektedir.

Her üç boyutun anlam kazanması ve uygulamaya dönüşmesi için ise sermaye olmazsa olmaz unsurudur. Bu noktada da doğal, üretim ve beşeri sermaye olmak üzere, sürdürülebilirlik sürecine üç tür sermaye girdisi söz konusudur (Yıkılmaz, 2011, s. 14). Bu sermaye ise paydaşları ile dünyanın tamamını ilgilendirmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın tüm çalışma alanlarını ve kurumları ilgilendirdiği, hiçbir disiplinin ve kurumun sürdürülebilirlik kavramını göz ardı etmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma kavramının kapsadığı ihtiyaçlar, toplumda yaşayan her bireyin, özellikle de gelir seviyesi en düşük olan bireylerin, temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olması toplumun sahip olduğu kurumlara yeni sorumluluklar yüklemektedir. “Ortak Geleceğimiz” raporunda sürdürülebilir kalkınmanın öncelikli olarak çevre ile ilgili sorunları, toplumdaki gelir eşitsizliğini ve eldeki kaynakların gelecekte yetersiz kalması riski gibi konularla ilişkilendirilmesi sürdürülebilirliğin boyutlarına gönderme niteliğindedir (UNWCED, 1987). Sürdürülebilirliğin boyutlarına bakıldığında, bireylerden çok toplumla ve kurumlarla sonuca ulaşacak eylem planlarına yatkınlık göstermektedir. Bu çalışmada kütüphanelere odaklanıldığı için araştırmanın bu bölümü kurumsal sürdürülebilirlikle sınırlandırılmıştır.

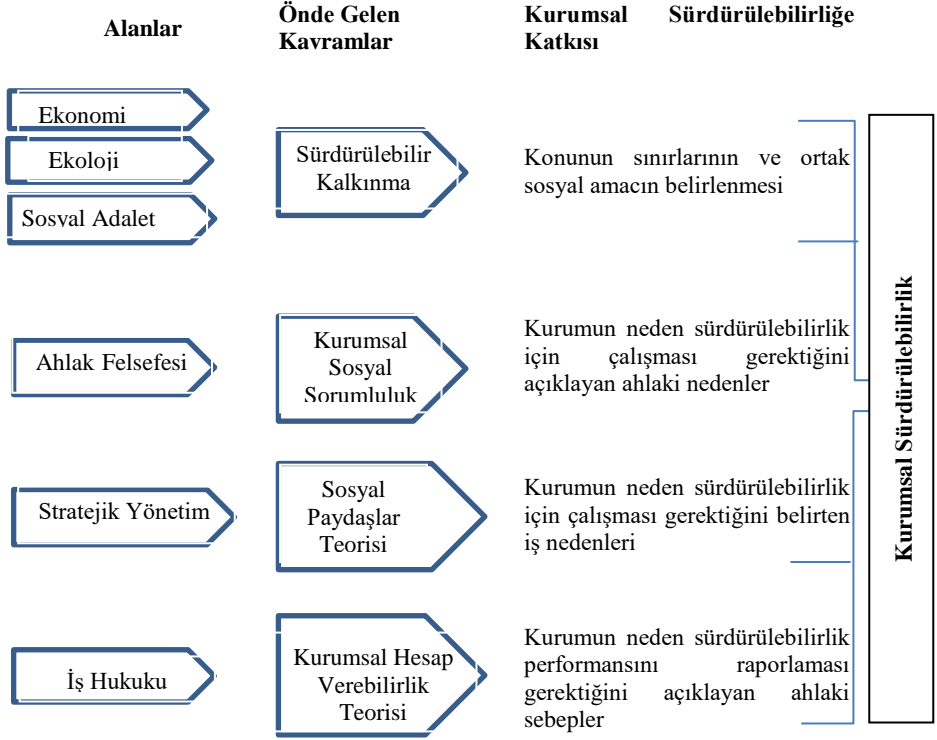
Kurumsal Sürdürülebilirlik

Ekonomik, sosyal ve çevresel boyutta ele alınan sürdürülebilir kalkınma kavramı, telaffuz edilmeye başladığı ilk dönemlerde daha çok ülkelerin çevre ile ilgili yaptırımlarıyla ilişkili görülmüştür. Son zamanlarda yapılan çalışmalarla birlikte tüm kurum ve kuruluşların aslında faaliyet alanlarında ve hizmet politikalarında sürdürülebilirlik kavramını göz ardı etmemeleri gerektiği ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın sadece ülkeleri ve bu ülkelerin yönetimini elinde tutanları ilgilendiren bir kavram olarak görülmemesi gerektiğini belirten Engin ve Akgöz (2013, s. 88), kendisi ve yaşadığı toplum adına en iyisini isteyen bilinçli bireylerin toplumdaki sürdürülebilirlik kavramı algısını değiştirdiğini ve kurumlar tarafından da ciddi bir şekilde ele alınması gereken bir kavram olmaya başladığını ifade etmiştir.

Günümüzde yaşanan pek çok gelişmeye bağlı olarak toplumun sahip olduğu hemen her unsurda ve değer yargısında farklılaşmaların olması kaçınılmaz hale gelmiştir. Özellikle teknoloji ile iç içe yaşayan insanın daha da bilinçlenmesi, iletişim ortamlarının çeşitlenmesi ile çevreden, hatta dünyadan kolaylıkla haberdar olması ve taleplerinin artması kurumlara da çeşitli görevler yüklemeye başlamış, yenilikçi ve farklı hizmetler üretirken sürdürülebilir olmayı da zorunlu kılmıştır. Çevresel, ekonomik ve sosyal olarak çalışma alanını genişleten kurumlar, sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda çalışma gerekliliği duymaktadır (Engin ve Akgöz, 2013, s. 88). Kurumsal düzeyde sürdürülebilirliğin uygulanması, sadece üst yönetimin desteğini değil aynı zamanda yasal, araştırma ve geliştirme, kalite yönetimi, insan kaynakları ve iletişim yönetimi gibi diğer bazı kurumsal sistemlerin de bir arada çalışmasını gerektirir. Kurumsal sürdürülebilirlik birçok şirkette hem kurumsal bir değer yaratmakta hem de iş stratejisinin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir (Signitzer ve Prexl, 2008, ss. 2-3).

Günümüzde, gerek kâr amacı güden, gerekse gütmeyen, toplum yararına hizmet veren kurumlar, kurumsal sürdürülebilirliği önemsedikleri ve bu doğrultuda hareket ettikleri sürece sürekliliklerini sağlayabilmektedir. Bu ön koşul her geçen gün sınırlarını keskinleştirmeye de devam edecek görünmektedir. Kurumsal sürdürülebilirlik, kurumsal büyümenin ve kârlılığın önemli olduğunu kabul ederken, aynı zamanda kurumun, özellikle sürdürülebilir kalkınmanın çevre koruması, sosyal adalet ve eşitlik ve ekonomik kalkınma ile ilgili hedeflerini takip etmesini gerektirir (Wilson, 2003). Bu açıdan kurumsal sürdürülebilirlik; sürdürülebilir kalkınma, kurumsal sosyal sorumluluk, paydaş teorisi ve kurumsal hesap verebilirlik teorisi gibi dört kavramdan faydalanmaktadır. Kurumsal sürdürülebilirliğin

toplum nazarındaki görünürlüğü olarak da yorumlanabilecek bu ilişki Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Kurumsal Sürdürülebilirliğin Temelleri (Wilson, 2003)

Sürdürülebilir kalkınma, kurumsal sürdürülebilirliğe iki yönde etki eder. İlk olarak, kurumların çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan odaklanmaları gereken alanları belirlemeye yardımcı olur. İkincisi, kurumların, sivil toplum örgütlerinin ve hükümetlerin çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik alanlarında çalışmalarını için ortak bir toplumsal amaç sağlar. Ancak sürdürülebilir kalkınma tek başına kurumların bu konularla neden ilgilenmeleri gerektiğine dair kaynakları sağlayamamaktadır. Bu kaynaklar kurumsal sosyal sorumluluk ve sosyal paydaşlar teorileri ile sağlanmaktadır (Wilson, 2003).

Wilson’ın kurumsal sürdürülebilirlik ile ilgili ortaya koyduğu dört kavramı (sürdürülebilir kalkınma, kurumsal sosyal sorumluluk, sosyal paydaşlar teorisi ve kurumsal hesap verebilirlik teorisi) geliştirerek yeni bir kavram ortaya koyan Signitzer ve Prexl (2008, s. 3), kurumsal sürdürülebilirliği;

“kurumsal hesap verebilirlik, kurumsal sosyal performans, kurumsal vatandaşlık, kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal yönetim, paydaş yaklaşımı ve kurumsal iletişim” kavramlarını kapsayan şemsiye terim olarak kullanmayı önermiştir. Kurumların vizyonlarını derinleştiren, buna bağlı olarak kurumsal varlıklarının devamı açısından kazanımlar sağlayan ve kurumu parçası olduğu toplumla bütünleştiren bu yapı Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Diğer İlgili Kavramlar (Signitzer ve Prexl, 2008, s. 4)

Sürdürülebilir kalkınmayı daha anlaşılır ve uyarlanabilir bir kimlikte görebilmeyi kolaylaştıran bu yaklaşımın sağladığı diğer bir yararlılık da, sürdürülebilirliğin günümüzde tüm disiplinler ve uygulama alanları için bir gereklilik olarak kabul edilmeye başlanmasının yolunu kolaylaştırmasıdır.

Kurumların, kullanıcılarından gelecek istek ve beklentileri iyi tanımlayabilmesi, bu beklenti ve istekleri doğru zaman ve şekilde karşılayabilmesi kurumun verimliliğini artırırken uzun ömürlü bir kurum olmasını da sağlayacaktır. Kurumsal sürdürülebilirliği sağlayabilmek için her kurumun özelliğine uygun olarak birtakım yöntem ve standartların belirlenmesi gerekmektedir. Kurumların sürdürülebilir kalkınmaya uygun bir şekilde hareket etmeleri için bir yönteme ihtiyaçları vardır ve bu da kurumun faaliyetlerinin arz ve talep boyutunun dikkate alınmasını gerektirir (Welford, Young ve Yterhus, 1998, s. 38). Bu özgünlük tüm kurumlar için geçerli olduğu gibi kütüphaneler için de geçerlidir.

Kütüphaneler ve Sürdürülebilirlik İlişkisi

Sürdürülebilirlik, toplumda yaşayan her insanı, kurumu ve unsuru etkileyen ve ilgilendiren bir kavramdır. Toplumda var olan her unsurun taleplerinin ve beklentilerinin karşılanabilmesi, hâlihazırda yürütülen hizmetler ve üretilen ürünlerin devamlılığı adına sürdürülebilirlik kavramının göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanması ve kurumların varlıklarını devam ettirebilmeleri, kullanıcı veya müşterilerinden gelen arz ve taleplerin karşılanabilmesi, hizmetlerin sürekliliği ve tatmin sağlanması ile mümkündür.

Bilgi, günümüzde insanlığın elinde bulundurduğu en önemli güç kaynağıdır. Bilgiye sahip olmak, her alanda yönetimi ve gücü elinde bulundurmaya sağlamaktadır. İçinde bulunduğumuz çağda bilginin vücut bulduğu ortamların çeşitlenmesi, yani bilgi kaynaklarının türünün değişmesi ve artması, bu kaynakları elinde bulunduran/bulundurması gereken bilgi merkezlerinin de amaç, görev ve hizmet alanlarının değişmesine neden olmuştur.

Akkaya ve Odabaş (2019, s. 8), bilgi merkezinin bilgi ile büyüüp çeşitlendiğini vurgularken, bir bilgi merkezini diğerinden ayıran özelliklerinin koleksiyon, kullanıcı, mekân ve personel unsurlarının farklılık göstermesi olduğunu da ifade etmişlerdir. Sahip olduğu unsurlar ve bu unsurlar çerçevesinde vermekle yükümlü olduğu hizmetler bağlamında ayrı ayrı ele alınması gereken bilgi merkezleri, günümüz şartlarında varlıklarını sürdürebilmek adına sürekli yenilikçi ve değişimci bir yaklaşım içinde olmalıdır. Söz konusu yenilik ve değişimi yakalaması gereken bilgi merkezlerinin başında kütüphaneler gelmektedir.

Kütüphaneler gerek bilgi sağlayıcı yönüyle, gerekse halkın sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamasıyla bir toplumun sahip olduğu en önemli kültür kurumlarından biridir. Bu önem kültürel sürekliliğin geçmiş-bugün-gelecek denklemleri ile söz konusu ilişkinin toplumsal uyumdaki etkileri dikkate alındığında çok daha yalın bir biçimde görülebilecektir. Dolayısıyla, sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları düşünüldüğünde kütüphanelerin de verdikleri hizmetler açısından sürdürülebilirlik kavramının dışında kalmaması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Kütüphane, kelime anlamı olarak tüm dillerde öncelikle “kitapların bulundurulduğu yer” anlamını karşılamakta olsa da artık kütüphaneler, ekonomik, sosyal, teknolojik ve kültürel koşulların değişmesiyle “kitap

deposu” anlayışından çıkararak bilginin kullanıcıya iletilmesi doğrultusunda hizmetlerini değiştirmekte ve geliştirmektedir (Çakın, 1991, s. 154).

Keseroğlu (2019, s. 17) kütüphaneyi; “birbirinden ayrı kişiler tarafından üretilip, yaratılan duygu, düşünce, görüş, durum ya da belirli konulardaki araştırmaların toplandığı yerdir” şeklinde tanımlamış ve kütüphanelerin bireylerin kendilerini eğitebilecekleri ve kişisel gelişimlerini sağlayabilecekleri kurumlar olduklarını ifade etmiştir.

Çağın gerektirdikleri doğrultusunda bilgi kaynaklarının formatında yaşanan değişim, çeşitli formlardaki bilgiye olan yaklaşım ve değişen kütüphane kullanıcısı algısı ve bilinci, kütüphaneleri de hizmet revizyonuna yönlendirmektedir. Özellikle kullanıcı taleplerinde ve beklentilerinde yaşanan değişim, her kütüphane türünün de farklı hizmet alanları geliştirmesini zorunlu kılmaktadır.

Bilgi sağlamak, bilgi kaynaklarına kullanıcıları erişirmek ve bu doğrultuda hizmetler geliştirmek yukarıda sıralanan kütüphane türlerinin ortak noktası olması yanında hepsini oluşturan unsurlar da aynıdır. Karioja (2013, s. 2), kütüphanenin işlevlerini değerlendirebilmek için öncelikle kendisinin ne olduğunu tanımlamak gerektiğini ifade etmiştir ve kütüphanenin dört temel unsurdan oluştuğunu vurgulamıştır:

- ***Koleksiyon (collection)***: Koleksiyon, kitaplar, süreli yayınlar gibi basılı materyallerin yanı sıra e-kitaplar ve makale veri tabanları gibi elektronik malzemelerden oluşabilir. Malzeme ücretsiz olarak mevcuttur ve geri dönüşüm sistemi olarak görülebilir: tekrar tekrar ödünç alınabilir, kullanılabilir ve iade edilebilir.
- ***Alan (space)***: Kütüphane açık alan ve ayrıca gazete ve süreli yayınlar için okuma odası, toplantı odası ve sessiz çalışma odaları gibi farklı kullanımlar için farklı alanlar sunmaktadır.
- ***Aygutlar (devices)***: kütüphanede kullanım ya da ödünç almak için bilgisayarlar, e-okuyucular, tabletler, fotokopi makineleri, vb.
- ***Personel (staff)***: Kütüphanelerdeki personel nitelikli ve profesyoneldir ve yeşil değerleri yansıtır niteliktedir.

Kütüphanenin “kütüphane” olabilmesi için sahip olması gereken unsurlar, alana ilişkin ulusal ve uluslararası literatürde şu şekilde listelenmiştir:

- ***Kullanıcı***: Aslında kütüphanelerin var oluş amacıdır denilebilir. Yılmaz (2011, s. 40), kullanıcı unsurunun kütüphanelerin verimliliğini ve onlara ilişkin toplumsal talebi yansıttığını ifade

etmiştir. Kütüphaneler hizmetlerini geliştirirken de koleksiyon sağlarken de, hizmetlerin ve koleksiyonun yer alacağı mekânı tasarlarken de kullanıcıları göz önünde bulundurmaktadır.

- Koleksiyon (derme): Bir kütüphanenin olmazsa olmaz unsurlarındandır. Bütün kütüphane türleri var olma amaç ve görevleri doğrultusunda bilginin yer aldığı her türlü (kitap, kitap dışı materyal, vb.) kaynağı sağlamak, korumak ve kullanıma sunmak durumundadır. Dolayısıyla zengin bir koleksiyon kütüphanenin hizmet devamlılığını sağlayacaktır.
- Personel: Kütüphanede yürütülen her türlü hizmetin planlanması, yürütülmesi ve sunulmasında temel yapı taşıdır. Yılmaz (2011, s. 48), kütüphane hizmetlerinin etkili ve verimli olarak yürütülmesinde personel sayısının önemli olduğuna değinmektedir.
- Bina: Kütüphane hizmetlerinin yürütülmesinde, kullanımının artırılmasında bina unsuru oldukça etkilidir. Bir kütüphane binasının şu an etkin kullanımı kadar ve gelecekte de koleksiyonun gelişmesi, teknolojinin kütüphanede yoğun kullanımı, kullanıcı sayısının artması, vb. gibi unsurlarında göz önünde bulundurulması tasarlanması önemlidir.
- Bütçe: Diğer dört unsur gibi yine kütüphane için oldukça önemlidir. Kütüphane için planlanan her hizmetin (kullanıcı eğitimi, koleksiyon geliştirme, vb.) gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan finansal desteği ifade eder. Bir kütüphanenin bütçesinin yüksek olması kütüphane hizmetlerinin geliştirilmesini ve uygulanmasını sağlayacaktır.

Kütüphane, bilgi kaynakları temelli hizmetler verme amacıyla var olan bir sistem olarak düşünüldüğünde, adı geçen unsurların biri olmazsa da olur denilemez. Her bir unsur kendi içinde önemli olduğu kadar birbirleriyle bağlantılı olarak bir bütün oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla herhangi bir yapısal unsurdaki meydana gelen eksiklik, aksama veya sorun bir diğerini de doğrudan etkileyecektir. Bu da kütüphaneler açısından sürdürülebilirliğin olanaklı olamayacağı anlamına gelir.

Kütüphanelerde Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilir kalkınma, kurum ve kuruluşların gelişmeleri ve çevrelerindeki topluluklara katkıda bulunmaları için önemlidir. Dünyanın dört bir yanındaki kütüphaneler, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin her birinin başarısını destekleyen çok çeşitli ürün ve hizmetler sunmaktadır (IFLA, 2019a, s. 4).

1990'lardan bu yana, sürdürülebilirlik ve çevresel kaygılarla ilgili kütüphane literatürünün büyük ilgi görmeye başladığını vurgulayan Jankowska ve Marcum (2010, s. 161) dört ana çevresel ve sürdürülebilir konu alanı belirlemiştir:

1. Bütçe ve koleksiyonun sürdürülebilirliği
2. Yeşil kütüphane işlemleri ve uygulamaları
3. Yeşil kütüphane binaları
4. Sürdürülebilirliği ölçme ve geliştirme

Bütçe ve koleksiyonun sürdürülebilirliği ile ilgili yazan araştırmacılar, bilimsel iletişim ile dijital ve basılı koleksiyonlardaki bilgilerin sürdürülebilirliğine odaklanmaktadır (Jankowska ve Marcum, 2010, s. 161). Kütüphanelerde koleksiyonun sürdürülebilirliği, sürdürülebilirlik kavramının genel tanımında olduğu gibi, şu an kullanılan kaynakların gelecek nesillerin de kullanabilecekleri şekilde saklanması ve korunması ile mümkündür.

Yeşil kütüphane binası temasını ele alan çalışmalar, kütüphanelerin yenilenmesinde veya inşa edilmesinde sürdürülebilir çözümler düşünen mimari tasarımları tartışmaktadır (Jankowska ve Marcum, 2010, s. 163). Vale ve Vale (1996; aktaran Dewe, 2006, s. 160), yeşil veya sürdürülebilir kütüphane yapılarının, altı ilkenin önerildiği yeşil mimari felsefesinin bir parçası olduğunu ifade eder:

1. Enerji tasarrufu: Fosil yakıt kullanımının en aza indirilmesi.
2. İklim ile çalışmak: İklim ve doğal enerji kaynakları ile çalışacak binaları tasarlamak.
3. Yeni kaynak kullanımını en aza indirmek: ve bir binanın kullanım ömrünün sonunda diğer yapılar için kaynak oluşturabilmek.
4. Kullanıcılara saygı: kullanıcılara danışmak ve kirlenici ve tehlikeli maddelerin kullanılmaması.
5. Bölgeye saygı: Bölgeye zarar vermeyecek veya bölgeyi rahatsız etmeyecek bir bina.
6. Bütünsellik: Tüm yeşil ilkelerin yapıları çevrede bütüncül bir yaklaşımla somutlaştırılması gerekliliği.

Jankowska ve Marcum, üniversitelerin bir parçası olarak, akademik kütüphanelerin sürdürülebilirlik çabasına daha güçlü bir şekilde katılmaları gerektiğini belirtir (2010, s. 161). Zira üniversiteler açısından sürdürülebilir olunup olunmadığı toplum nazarında çok daha fazla sorgulanır bir yetkinlik gerektirir. Bu çalışmalar kütüphaneler ve paydaşları açısından

sürdürülebilirliğin anlamının ve gerekliliğinin daha kolay görülüp, üzerinde düşünülmesini sağlamıştır.

Kütüphaneler İçin Sürdürülebilirlik Kavramının Önemi ve Gerekliliği

Okuryazarlığı teşvik etmekten, bilgiye ücretsiz erişim sunmaya kadar, kütüphaneler toplulukların kalbinde güvenli ve davetkâr yerlerdir diyen IFLA, kütüphanelerin mevcut ve gelecek nesiller için dünyanın sahip olduğu bilgilere erişimi, yenilikçiliği ve yaratıcılığı sağladığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda kütüphanelerin sunduğu mevcut faaliyetler, projeler ve programlar sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin birden fazla yanı ile doğrudan ilgilidir (IFLA, 2019a, s. 4).

Sürdürülebilirlik, materyallerin dijital olarak korunmasına ilişkin teknik sorunlardan, kaynakların uzun süre erişilebilir olması gibi toplumsal sorunları içeren geniş kapsamlı bir terimdir (McArthur, Giersch ve Burrows, 2003, s. 395). Hamilton (2004, s. 392), sürdürülebilirlik kavramından söz ederken, kavramın, fiziksel kütüphanelerden ziyade dijital kütüphaneler hakkında konuşurken daha belirgin bir özellik gösterme eğiliminde olduğunu, ancak fiziksel kütüphanelerin de sürdürülebilirlik kavramı ile ilgilenmesi gerektiğini belirtir.

IFLA, “*Kütüphaneler ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Hikâye Anlatımı El Kitabı*”nda bazı sürdürülebilir kalkınma hedefleri (SKH) belirlemiş ve bu hedeflere kütüphanelerin nasıl katkısı olacağını açıklamıştır. Söz konusu hedefler çalışma kapsamında şu şekilde özetlenmiştir (2019a, ss. 5-7):

- ***SKH 1- Her yerde tüm formlarıyla yoksulluğu sona erdirmek:*** Kütüphaneler buldukları toplumdaki kişilere birçok açıdan kendilerini geliştirme fırsatı sunar. Örneğin gezici kütüphaneler kitapları, kütüphane hizmetlerini ve internet erişimini kırsalda ve şehirden uzak topluluklarda erişilebilir kılar ve böylece başkaları tarafından dışlanmış insanlara fırsatlar sunar.
- ***SKH 2- Açlığı sona erdirmek, gıda güvenliğini sağlamak, beslenmeyi geliştirmek ve sürdürülebilir tarımı teşvik etmek:*** Tarımsal kütüphaneler, pazar bilgileri ve tarım yöntemleri hakkında yapılmış araştırmalara ve sürdürülebilir ve dirençli ürün yetiştirme ile ilgili verilere erişimi sağlar. Halk kütüphaneleri de aynı zamanda okuryazarlığı teşvik eder, teknoloji eğitimi, sağlamanın yanı sıra

kırsal topluluklar için devlet hizmetlerine ve fonlarına açılan bir kapıdır.

- **SKH 3- Sağlıklı yaşamlar sağlamak ve her yaşta herkes için refahı teşvik etmek:** Tüm kütüphanelerde sağlık bilgilerine halkın erişimi insanların daha iyi yaşam tarzı seçimleri yapmalarına ve sağlıklı kalmalarına yardımcı olmaktadır. Halk kütüphaneleri, göçmenler ve evsiz insanlar gibi hassas gruplara sağlık bilgisi sağlamada önemli bir role sahiptir. Kütüphanelerin verebileceği hizmetler: güvenilir sağlık bilgilerine erişmek, sağlık okuryazarlığı becerileri geliştirmek, uygun sağlık sigortasını araştırmak ve ilk yardım eğitimleri düzenleme ve katılmak.
- **SKH 4- Kapsayıcı ve adil bir kalitede eğitim sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenme fırsatlarını teşvik etmek:** Kütüphaneler, okuryazarlık programlarını destekler, öğrenme için güvenli bir alan sağlar ve araştırmacıları yeni bilgiler üretebilmeleri için verilere eriştirir ve onları destekler. Bu da eğitimde sürekliliği sağlar.
- **SKH 5- Cinsiyet eşitliği sağlamak ve tüm kadınları ve kızları güçlendirmek:** Kütüphaneler kadınların hakları ile ilgili bilgi edinebilecekleri bilgileri sağlar ve onlara güvenli bir ortam sunar.
- **SKH 6- Herkes için suyun ve besin güvenliğinin kullanılabilirliğini ve sürdürülebilir yönetimini sağlamak:** Kütüphaneler, sürdürülebilir su altyapısı ve besin güvenliği projelerine kaynakların etkin bir şekilde tahsis edilmesini desteklemek için politika yapıcılar ve kalkınma kuruluşları için araştırma ve kanıtlar sunarlar.
- **SKH 7- Herkes için uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişim sağlamak:** Birçok halk kütüphanesi, kişilerin okuma ve çalışmak için ışık ve elektriğe güvenilir bir şekilde erişebilecekleri yeri temsil eder.
- **SKH 8- Uzun süreli, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için iyi işleri teşvik etmek:** Evde bir bilgisayara veya internete erişimi olmayan kişiler, bunları bulmak için kütüphaneye gelirler. Ayrıca özgeçmiş hazırlamada, sertifikaları ve diplomaları taramalarına ve doğru işleri bulmalarına yardımcı olabilecek yetenekli kütüphane personelleri

bulunur. Dolayısıyla kütüphaneler ekonomik kalkınmaya da katkıda bulunmuş olur.

- **SKH 9- Esnek altyapı oluşturmak, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi ve yenilikçiliği teşvik etmek:** Teknoloji ve araştırmanın kaynağı olan kütüphaneler yenilikçiliği ve rekabetçiliği teşvik etmek için araştırma altyapısına, veri ve kalite bilgilerine erişim sağlarlar.
- **SKH 10- Ülkeler arasındaki ve ülke içindeki eşitsizliği azaltmak:** Kütüphaneler, hem kentsel hem de kırsal alanlarda, herkese açık güvenli, sivil alanlar sağlayarak eşitsizliği azaltmaya yardımcı olmaktadır. Bu nokta da kütüphaneler eşitliği sağlayarak toplumda sosyal bir ortam yaratıp sürdürülebilirliği sağlayabilmektedir.
- **SKH 11- Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, esnek ve sürdürülebilir hale getirmek:** Kütüphaneler, oldukça değerli olan belgesel mirasın gelecekteki nesiller için her şekilde korunmasında önemli bir role sahiptir. Kültür, yerel toplulukları güçlendirir ve şehirlerin sürdürülebilir kalkınmasını destekler. Kütüphaneler yerel kültürün en önemli destekçileridir.
- **SKH 12- Sürdürülebilir tüketim ve üretim modellerini sağlamak:** Kütüphaneler sürdürülebilir kurumlardır. Kütüphaneler, yeni paylaşım ekonomisinin öncüsüdür, her türlü materyali ödünç vererek karbon ayak izini ve çevre üzerindeki etkisi azaltır.
- **SKH 13- İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele etmek için acil olarak harekete geçmek:** Okul ve halk kütüphaneleri, genç nesiller arasında çevremizi korumak ve iklim değişikliğinin etkilerini hafifletmek ve bunlara uyum sağlamak için birlikte çalışmak için kritik ve acil ihtiyaç konusunda farkındalığın artırılmasına yardımcı olmaktadır.
- **SKH 14- Sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını koruma ve sürdürülebilir bir şekilde kullanma:** Kütüphaneler, okyanusların, denizlerin ve diğer su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, uygun balıkçılık uygulamaları ve etkili su yönetimi ile ilgili veri ve bilgilere erişim sağlar.
- **SKH 15- Karasal ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımını korumak, restore etmek ve teşvik etmek, ormanları sürdürülebilir**

bir şekilde yönetmek, çölleşme ile mücadele etmek ve arazi bozulmasını durdurmak ve tersine çevirmek ve biyolojik çeşitlilik kaybını durdurmak: Kütüphaneler, biyolojik çeşitlilik verilerine ve literatüre açık erişim sunarak araştırmaları teşvik eder ve ekosistemi korumaya yardımcı olur.

- ***SKH 16- Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumları teşvik etme, herkes için adalete erişimi sağlama ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar oluşturma:*** Kütüphaneler, bireylerin, kurumların ve hükümetlerin gelişmeyi teşvik etmek için bilgileri anlamlı bir şekilde iletişim kurmasına, düzenlemesine, yapılandırmasına ve kullanılmasına yardımcı olan yetenekli personele sahip güvenilir bir bilgi kaynağıdır.
- ***SKH 17- Uygulama araçlarının güçlendirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı canlandırma:*** Kütüphaneler yerel, bölgesel ve ulusal sivil toplum kuruluşları, hükümet ve özel sektörden kuruluşlarla ortaklaşa güçlendirilmiş toplum temelli programlar ve hizmetler sunmak için her anlamda ortaktır.

Buna göre kütüphanelerin, verdiği hizmetler bağlamında ve sahip olduğu unsurlar doğrultusunda sürdürülebilirlik ilkelerini göz önünde bulunduran kurumlar olarak ele alınması ve hizmetlerini buna göre geliştirmesi önemlidir.

Günümüzde Kütüphane ve Sürdürülebilirliğin Anlamı

Sürdürülebilir bir toplum, kaynaklarını gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak için kullanır ve gelecek nesiller için yeterli kaynağın mevcut olmasını sağlar. Bir topluluğun sahip olduğu tüm sorunlar birbiriyle ilişkili olduğu için sürdürülebilir bir topluluk için tüm sorunlara bütüncül bir şekilde yaklaşılmalıdır. İstihdam, enerji, eğitim, çevre kalitesi, ulaşım, barınma ve güvenlik bütünün tamamlayıcı parçaları olarak kabul edilmektedir ve hiçbir sorun diğerinden soyutlanamaz (American Library Association, 2000, s. 12). Dolayısıyla bir topluluğun sürdürülebilirliği, ekonomik refaha, çevresel temizliğe ve sosyal hayatta kişiler arası eşitliği sağlamaya ve bunları yaparken de tüm vatandaşların aktif katılımına ve süreci benimsemesine bağlıdır. Sürdürülebilir toplumlar tüm vatandaşlar için bilgiye erişimde eşitliği sağlayan toplumlardır. Temelde bilgiyi sağlayan kurumlar olarak kütüphaneler, güçlü ve sürdürülebilir topluluklar oluşturabilmede en önemli aktörlerdendir.

Kütüphanenin sağladığı okuryazarlık programları, iş becerileri ve iş arama hizmetleri, evrensel internet erişimi, çevresel bilgiler ve yeşil model uygulamaları, toplumun sürdürülebilirliğine katkıda bulunur (Urban Libraries Council, 2011, s. 7).

Kütüphaneler, her türlü bilgiyi elde edip yorumlayarak yeni bilgiler ortaya atmada yardımcı olarak insanlığın gelişimine katkı sağlayan kurumlardır, yani toplumun düşünce merkezleridir. 21. yüzyılın yeni para birimini “beyin gücü” olarak tanımlayan Urban Libraries Council (2011, s. 11), kütüphanelerin yerel ekonomik kalkınmaya ve refaha beyin gücü oluşturarak katkıda bulunabileceğini ifade etmektedir. Ekonomik sürdürülebilirliği kütüphaneler şu şekilde desteklemektedir:

- Erken çocukluktan yaşam boyu öğrenmeye 21. yüzyıl okuryazarlık becerilerinin kazandırılması;
- İnsanların istihdam edilebilirliklerini artırmak, iş fırsatları bulmak, uygulama ve mülakat becerilerini geliştirmek için yeni teknik beceriler geliştirmelerine yardımcı olmak;
- Küçük işletmeleri büyümelerine ve gelişmelerine yardımcı olacak kaynaklarla buluşturmak;
- Hepsini bir araya getirmek için bir toplumsal bilgi merkezi olmak (Urban Library Council, 2011, s. 11).

Okuryazarlık becerileri kazandırmak kütüphanelerin en temel işlevlerindedir. Özellikle çağın gerektirdiği okuryazarlık becerilerine (bilgi okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, görsel okuryazarlık, vb.) sahip olmak, toplumdaki gerek ekonomik gerek çevresel sorunların çözümüne dolaylı biçimde yardımcı olacaktır ve dolayısıyla da sürdürülebilir toplumun gerektirdiklerine cevap verilebilecektir.

Kütüphanelerdeki bilgisayarlar ve internet bağlantıları, toplumdaki dijital bölünmeyi azaltmaktan iş arama becerilerini geliştirmeye ve teknoloji okuryazarlığını geliştirmeye kadar birçok amaca hizmet eder ve teknoloji okuryazarlığı uzun vadeli istihdam için iş becerilerini de artırır (Urban Library Council, 2011, s. 14).

Yeşil kütüphaneler çevreye duyarlı ve çevreyle dost olan kütüphanelerdir ve amaçları her düzeyde örnek, eğitimci ve kolaylaştırıcı olarak çevresel sürdürülebilirliğe dikkat çekmektir (IFLA, 2019b). Sürdürülebilirliğin çevresel boyutunun temelinde enerji tüketimini azaltmak ve bu doğrultuda daha doğal kaynakların kullanımını yaygınlaştırarak sahip olunan kaynakların verimli kullanımını sağlamak yatmaktadır.

Urban Library Council tarafından yayınlanan raporda kütüphanelerin çevresel sürdürülebilirliği şu şekilde destekleyebileceği ifade edilmiştir (2011, ss. 18-19):

- Binalarda yeşil uygulama modellerini kullanmak;
- Enerji tasarrufu için test merkezleri olarak hizmet vermek;
- Toplumun yerel çevresel hedefleri desteklemeye teşvik etmek;
- Halkı genel olarak çevresel sürdürülebilirlik ve özellikle yerel öncelikler konusunda eğitmek.

Çevresel sürdürülebilirliğe yeşil kütüphaneler olarak destek verebilmek kütüphane içerisinde daha az kâğıt tüketimini sağlamak, gün ışığından faydalanabilecek şekilde bina tasarımları yapmak, kullanıcılara ekolojik dengenin korunabilmesi yönünde eğitimler vererek onları bu konuda bilinçlendirmek ile sağlanabilir.

Kütüphaneler, sürdürülebilirliğin sosyal eşitlik boyutunu kullanıcılarına eşit ve ücretsiz olarak bilgi sağlama görevleri ile yerine getirmektedir. Kütüphanelerde sosyal eşitlik, erişimin eşit sağlanması ile mümkündür. Kütüphanelerin sosyal eşitliği sağlayabilmesi için aşağıdaki durumları yerine getirmesi gerekir (Urban Library Council, 2011, s. 23):

- Şube kütüphaneleri ve gezici kütüphaneler aracılığıyla kütüphane hizmetlerini herkes için kolayca erişilebilir hale getirmek;
- Uzun vadeli başarı için eğitim programlarını tasarlamak;
- Toplumda dijital uçurumun kapatılması için herkese bilgisayar, internet bağlantısı ve teknoloji eğitimi sağlamak;
- Toplum sağlığı ile ilgili programları desteklemek;
- İhtiyacı olan insanlar için güvenli, güvenilir ve erişilebilir bir kaynak olmak.

Toplumsal kurumlar olarak kütüphanelerin toplumda eşitlikçi bir yaklaşımla hizmet vermeye özen göstererek kullanıcılar arasındaki ayrışmalara neden olabilen etnik, ekonomik, dini, vb. farklılıkları en aza indirmesi sosyal eşitliğin yakalanmasına yardımcı olacaktır. Böylelikle de toplumda bir takım unsurların sürekliliğinin olması sağlanacaktır.

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte kütüphanelerin artık kullanılmayacağı ve dolayısıyla da varlıklarını devam ettiremeyeceği yönünde görüşler ortaya atılmaktadır. İşte bu noktada, kütüphanelerin kurumsal sürdürülebilirliğe önem vermesi ve hizmetlerini, politikalarını ve

hedeflerini bu yönde değiştirme ve geliştirme yoluna girmeleri kaçınılmazdır.

Kütüphanelerin doğasında kültürü sürdürme ve destekleme vardır. Kültürel ve sosyal açıdan sürdürülebilirliğin sağlanıp sağlanamayacağının yarattığı endişe, kütüphanelerin hizmetlerinin topluma ne kadar önemli olduğu konusunda bir algı ortaya konulmasını zorunlu kılmaktadır.

Tıpkı dijital ve teknolojik devrimler çağının kütüphanelerin misyonu ve yöntemleri üzerinde önemli bir etkisi olduğu gibi, bu yeni çağ kütüphanelerin sürdürülebilir büyümesini ciddi biçimde zorluyor (Jankowska ve Marcum, 2010: 164). Artık kütüphanelerin basılı koleksiyona sahip olmaları yeterli değil; bunun yerine, koleksiyonların ve hizmetlerin genişlemesi, yaratılması ve korunması yeni anlamlar kazanmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Toplumsal bir varlık olan insanın çağın değişmesi ile birlikte, zaten sonu olmayan ihtiyaçlarındaki ve beklentilerindeki çeşitlenme ve bu beklentileri gerçekleştirme arzusu, doğada var olan kaynakları düşüncesizce kullanması sonucu çevresel sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Çevresel ve dolayısıyla da sosyal ve ekonomik boyutta yaşanan bu sorunlar sonucu şu anki ve gelecekteki nesilleri düşünen, doğal ve kültürel kaynakların makul seviyelerde kullanılmasını savunan, çevre politikaları geliştirilirken ekonomik ve sosyal politikaların da bir bütün olarak birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgulayan sürdürülebilir kalkınma politikalarının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu gereklilik hızla insanın tüm yaşam alanlarını ve işleyişini kuşatan bir kimliğe bürünmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma, kurum ve kuruluşların gelişmeleri ve çevrelerindeki topluluklara katkıda bulunmaları için önemlidir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma kavramı kurumlardan bağımsız düşünülemez. Özellikle toplum yararına olan kurumlar yani ekonomik kaygısı olmayan kurumlar için verdikleri hizmetlerin ve ortaya çıkardıkları ürünlerin daha etkin ve verimli olabilmesi, gelecek nesillere aktarılabilmesi, daha da önemlisi kurumsal varlıklarını devam ettirebilmek adına sürdürülebilirlik kavramının ilkelerini göz ardı etmeden bu doğrultudan çalışmalarını geliştirmeleri gerekir. Bu kurumlardan biri de kütüphaneler özelinde bilgi merkezleridir.

Teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan kütüphanelerin neslinin tükeneceği anlayışının yaygınlaşması ile bilgi dünyasında beliren

endişeleri ortadan kaldırmak adına bir takım çalışmalar yapılmalıdır. Kütüphaneler de kâr amacı gütmeyen ve toplum yararına bilgi hizmetlerinden, kültürel ve sosyal faaliyetlere kadar hizmet geliştirip toplumun tüm kesimine bu hizmetleri sunan kurumlar olarak sahip oldukları unsurları göz önünde bulundurup kurumsal sürdürülebilirliği sağlamak için çalışmalar yapmalıdır.

Kütüphanelerin var oluş amaçları ve bu doğrultuda da yerine getirmek zorunda oldukları görevlerinin bir getirisi olarak sadece teknolojik koşulların ortaya çıkardığı zorluklar bağlamında değil, aynı zamanda insanların sürdürülebilir yaşam pratiğini daha kolay benimsemesi ve kendi hizmet alanı içinde bu konuda yol gösterici konumda olma amacı ve sorumluluğu ile de sürdürülebilirlik kavramını ciddiye almaları ve üzerinde özenle durmaları gerekmektedir.

Buna göre kütüphanelerde sürdürülebilirliği sağlayabilmek için ortaya konulabilecek öneriler şu şekildedir:

- Ekonomi dünyasında ortaya çıkan sürdürülebilirlik kavramına yönelik kütüphaneler için geliştirilmiş bir ölçek, model veya ilke bulunmamaktadır. Dolayısıyla öncelikli olarak her kütüphane türü ayrı ayrı düşünülerek, kütüphanelerin sahip olması gereken unsurlara da vurgu yapılarak bir sürdürülebilirlik ölçeği geliştirilmelidir. Oluşturulacak bu ölçeğe göre değişen kütüphane hizmet anlayışı hem hizmetlerin hem de kütüphanelerin sürekliliğini arttıracaktır.
- Kütüphanelerde sürdürülebilirlik kavramının geliştirilmesi, bu kavramın kütüphaneler için ne kadar önemli olduğunun vurgulanması ve ayrı bir çalışma alanı olarak ele alınması gereklidir.
- Bilgi ve Belge Yönetimi bölümlerinde müfredata sürdürülebilirlik kavramı ile ilgili ders veya konuların yerleştirilmesi bu alanda çalışacak personelin yetiştirilmesi hususunda gereklidir.
- Bir kütüphanenin toplumsal ve çevresel olaylara kayıtsız kalması beklenemez. Dolayısıyla kütüphaneler kurumsal sürdürülebilirliği sağlarken çevreyi, toplumu ve ekonomiyi dikkate alarak çalışmalar yapmalıdır.
- Toplumun en önemli kurumlarından biri olarak kütüphaneler, dezavantajlı gruplara hizmetlerini ulaştırma ve onların karşılaştığı zorluklara çözüm üretme konusunda ortaya kurumsal sürdürülebilirlik hedefleri koymaları gerekir.

- Sürdürülebilir bir kütüphane olmanın ilk adımı kullanıcılara saygı duymaktan geçmektedir. Dolayısıyla kullanıcılara yönelik hizmet tasarımı sosyal eşitliği sağlayabilmek adına kullanıcıların fikirlerinin alınmasına, toplum sağlığını riske atacak uygulamaların kütüphane sınırlarında kullanılmamasına özen gösterilmelidir.
- Kütüphanelerin, kurumsal sürdürülebilirliği planlarken sosyal sorumluluk projelerinin içinde bulunmaları onların sosyal ve herkese ait bir kurum olma özelliklerini pekiştirecektir.
- Kütüphane binalarında daha çevreci bir yaklaşım benimsenerek yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı artırılmalıdır.
- Kâğıt kullanımı azaltılmalı. Koleksiyon geliştirme noktasında kullanıcıların eğilimleri ve beklentileri doğru tespit edilmeli ve tercih edilen bilgi kaynağı türleri (basılı-elektronik) belirlenmelidir.

Kurumsal sürdürülebilirliği günümüz koşullarının getirdiği bir gereklilik olarak görülmek yerine kurumun var oluş amacı olarak benimsenmelidir. Kurumsal sürdürülebilirlik, kurumun kimliğini oluşturmalıdır. Zira insanı var eden çevresel, ekonomik, sosyal, toplumsal hatta kütüphaneler özelinde kültürel unsurların tamamı her geçen gün sürdürülebilirlik gereklerine bağımlı hale gelmektedir. Çünkü ancak bu şekilde varlıklarını devam ettirebilecekleri çok açıktır. Kütüphanelerin bu farkındalık, bilinçlilik ve eylem biçimi etki alanının dışında kalması olanaklı değildi. Böylesi bir tercih kütüphanelerin geleceğini belirsiz hale getirebilir. Dünyada kütüphaneler-sürdürülebilirlik ilişkisini ele alan bilimsel çalışmaların disiplinimizin en çok ele alınan başlıklarından birisi olması da söz konusu etki zincirinin öneminin bir göstergesidir. Bizim de ülke olarak zaman geçirmeden bu farkındalığı ve eylem biçimini en kısa sürede içselleştirmemiz, tüm paydaşları ile kütüphanelerin geleceğini daha az riskli hale getirecektir.

Kaynaklar

Akkaya, M. A. ve Odabaş, H. (2019). Önsöz. *Bilgi merkezleri: Kütüphaneler, arşivler, müzeler* içinde (ss. 7-10). M. A. Akkaya ve H. Odabaş (Yay. Haz.). İstanbul: Hiperyayın.

Aksu, C. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre*. Güney Ege Kalkınma Ajansı. Erişim adresi: http://cevre.mf.duzce.edu.tr/Dokumanlar/cevre_mf/Dosyalar/S%C3%9CRD%C3%9CR%C3%9CLEB%C4%B0L%C4%B0R%20Kalk%C4%B1nma%20ve%20C3%87evre.pdf

American Library Association. (2000). Deciding tomorrow today: The libraries build sustainable communities. Erişim adresi: <http://www.ala.org/rt/sites/ala.org/rt/files/content/tfoe/lbsec/LBSCworkbook.pdf>

Çakın, İ. (1991). Araştırma faaliyetleri ve kütüphaneler. *Türk Kütüphaneciliği*, 5(4), 153-160.

Dewe, M. (2006). *Planning public library buildings: Concepts and issues for the librarian*. Burlington: Ashgate.

Engin, E. ve Akgöz, B. E. (2013). Sürdürülebilir kalkınma ve kurumsal sürdürülebilirlik çerçevesinde kurumsal sosyal sorumluluk kavramının değerlendirilmesi. *Selçuk İletişim*, 8(1), 85-94.

Gazibey, Y., Keser, A. ve Gökmen, Y. (2014). Türkiye’de illerin sürdürülebilirlik boyutları açısından değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(3), 511-541.

Güneş, M. ve Beyazıt, E. (2004), *Yerel gündem 21’den kent konseylerine: (“ulusal” kentlerden “küresel” köylere)*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Hamilton, V. (2004). Sustainability for digital libraries. *Library Review*, 53(8), 392-395.

IFLA. (2019a). Libraries and the sustainable development goals: A storytelling manual. The International Federation of Library Associations and Institutions. Erişim adresi: <https://www.ifla.org/files/assets/hq/topics/libraries-development/documents/sdg-storytelling-manual.pdf>

IFLA. (2019b, 24 Ekim). About the environment, sustainability and libraries special interest group. Erişim adresi: <https://www.ifla.org/about-environmental-sustainability-and-libraries>

Jankowska, M. A., ve Marcum, J. W. (2010). Sustainability challenge for academic libraries: Planning for the future. *College & Research Libraries*, 71(2), 160-170.

Karioja, E. (2013). How to evaluate libraries’ sustainability? An approach to an evaluation model and indicators. *IFLA WLIC, 2013*. Erişim adresi: <http://library.ifla.org/114/1/115b-karioja-en.pdf>

Keseroğlu, H. S. (2019). Kütüphane üstüne bir deneme. *Bilgi merkezleri: Kütüphaneler, arşivler, müzeler içinde* (ss. 11-19). M. A. Akkaya ve H. Odabaş (Yay. Haz.). İstanbul: hiperyayın.

McArthur, D. J., Giersch, S. ve Burrows, H. (2003). Sustainability issues for the NSDL”, *2003 Joint Conference on Digital Libraries, 2003. Proceedings.*, Houston, TX, USA, pp. 395-395. Erişim adresi: <http://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&arnumber=1204914&inumber=27127>

Ratiu, D. E. (2013). Creative cities and/or sustainable cities: Discourses and practices. *City, Culture and Society*, 4, 125-135.

Saraç, B. ve Alptekin, N. (2017). Türkiye’de illerin sürdürülebilir kalkınma göstergelerine göre değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), 1-28.

Signitzer B ve Prexl A (2008) Corporate sustainability communications: Aspects of theory and professionalization. *Journal of Public Relations Research*, 20(1), 1-19.

Teksöz, G. (2014). Geçmişten ders almak: Sürdürülebilir kalkınma için eğitim. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 31(2), 73-97.

Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: Teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2, 57-73.

UNWCED. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our common future*. United Nations. Erişim adresi: https://www.are.admin.ch/are/en/home/sustainable-development/international-cooperation/2030agenda/un_-milestones-in-sustainable-development/1987--brundtland-report.html

Urban Library Council. (2011, 1 Ocak). Partners for the future: Public libraries and local governments creating sustainable communities. Erişim adresi: https://icma.org/sites/default/files/303033_Sustainability_FullReport_CopyRight_2010%20%28%29.pdf

Vale, B. and Vale, R. (1996), *Green architecture*. London: Thames & Hudson.

Welford, R., Young, W., ve Ytterhus, B. (1998). Towards sustainable production and consumption: a literature review and conceptual framework for the service sector. *Eco-Management and Auditing*, 5(1), 38-56.

What is sustainable development. (2019, 22 Ekim.). Erişim adresi: <http://www.sd-commission.org.uk/pages/what-is-sustainable-development.html>

What is sustainability?. (2016, 18 Ekim). Erişim adresi: <https://www.epa.gov/sustainability/learn-about-sustainability#what>

What is sustainability and why is it important?. (2019). Erişim adresi: <https://www.environmentalscience.org/sustainability>

Wilson, M. (2003). Corporate sustainability: What is it and where does it come from?. *Ivey Business Journal*. Erişim adresi: <https://iveybusinessjournal.com/publication/corporate-sustainability-what-is-it-and-where-does-it-come-from/>

World urbanization prospects (2014). The 2014 revision. New York: U.N. Department of Economic and Social Affairs.

Yıkılmaz, R. F. (2011). *Sürdürülebilir kalkınmanın ölçülmesi ve Türkiye için yöntem geliştirilmesi (Uzmanlık Tezi)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı.

Yılmaz, B. (2011). Ankara'daki halk kütüphanesi sistemi: Niceliksel bir analiz. *Türk Kütüphaneciliği*, 25 (1), 35-54.

ÇANKIRILI KORE SAVAŞI GAZİSİ MUSTAFA KURT'LA RÖPORTAJ

Mehmet Şah ÖZCAN¹, İsmet ÜZEN², Nezire YILDIZ³

Öz

İkinci Dünya Savaşı dünya güçler dengesinde büyük değişimlere sebep oldu. Savaş sonunda gücünü muhafaza ederek ayakta kalabilen devletlerden Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, güçler dengesi yeniden kurulurken oluşan Batı ve Doğu bloklarının lideri konumundaydı. Dünya iki kutba ayrılmış halde Soğuk Savaş evresinden geçerken, blokları birbiriyle fiilen karşı karşıya getiren hadise 1950 senesinde patlak veren Kore Savaşı'ydı ve Türkiye de bu savaşa dâhil olacaktı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet işgali tehdidi altında kalan Türkiye'nin o dönemdeki askeri ve ekonomik gücü Sovyetler Birliği gibi bir süper güce karşı koyamayacak durumdaydı. Sovyet tehdidini önlemenin en etkili yolu Batı dünyasının korumasını elde etmektir ve bu Amerika Birleşik Devletleri öncülüğündeki Batı ülkelerinin Sovyet yayılmacılığına karşı 1949'da kurdukları Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütüne (NATO) katılarak mümkün olabilirdi. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Batı dünyasıyla ilişkilerini güçlendirme yoluna giden Türkiye, savaş boyunca tarafsızlık politikasıyla hareket etmiş ve bu politikanın bir yansıması olarak savaş sonrasında bir süre yalnızlık çekmişti. 1945 yılında San Francisco Konferansı'na katılarak, Sovyet Birliği önderliğindeki komünist bloğun karşısındaki demokrasi bloğunda yer alan Türkiye, aynı yıl Birleşmiş Milletlere de üye olmuştu. Resmi bir ittifakla Batı Bloğuna bağlanmayı amaçlayan Türkiye, gerek Cumhuriyet Halk Partisi gerekse Demokrat Parti idaresi altında NATO'ya üye olabilmek adına birçok teşebbüste bulunmuşsa da olumlu bir sonuç elde edememişti. 1950 yılında patlak veren ve Batı ile Doğu Blokları arasında bir güç denemesi olan Kore Savaşı, Türkiye adına NATO üyeliği için kaçırılmayacak bir fırsat olarak belirmişti. Türkiye, bu fırsatı değerlendirmek amacıyla, Birleşmiş Milletlerin çağrısı ile Kore'ye asker gönderdi. Kore Savaşı'na gönderilen Türk askerleri büyük zorluklarla karşılaştılar, en zor savaşlarda yer aldılar ve ellerinden gelenin en iyisini yaptılar. Destansı kahramanlıkları dost ülkelerin takdirini kazandı. Savaştan sonra Türk gaziler, savaşta neler yaşadıklarını anlattılar. Bu sözlü tarih çalışmasında, Çankırılı Kore Savaşı Gazisi Mustafa Kurt'un yaşam serüveni ve Kore Savaşı'na dair anıları ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Kore Savaşı, Gazi, Çankırı, Mustafa Kurt, Anı.

¹ Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mehmentsahozcan@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-1445-0155.

² Prof. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ismetuzen@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-6605-7267.

³ Tarih Bilim Uzmanı, nzt.yldz55@gmail.com.

Makale Gönderilme Tarihi: 3 Ocak 2020. Makale Kabul Tarihi: 5 Mayıs 2020.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

AN INTERVIEW WITH KOREAN WAR VETERAN MUSTAFA KURT OF ÇANKIRI

Mehmet Şah ÖZCAN, İsmet ÜZEN, Nezire YILDIZ

Abstract

The Second World War caused major changes in the balance of world powers. The United States and the Soviet Union, one of the states that were able to survive at the end of the war, were the leaders of the Western and Eastern blocks that were formed when the balance of powers was restored. As the world, divided into two poles, goes through the Cold War stage, the incident, which pitted the blocks against each other actually, was the Korean War, erupted in 1950 and Turkey would be included in this war as well. After the Second World War Turkey remained under the threat of Soviet occupation and at that time it's military and economic power was unable to resist the Soviet Union as a superpower. The most effective way to prevent the Soviet threat was to obtain the protection of the Western world and this could be possible by joining the North Atlantic Treaty Organization (NATO), which the US-led Western countries set up against Soviet expansion in 1949. Turkey, trying to strengthen its relations with the Western world before the Second World War, has acted with the policy of neutrality during the war and as a reflection of this policy has suffered loneliness for a while after the war. By joining the San Francisco Conference in 1945, Turkey, located in the democratic block against the Soviet Union-led communist block, had been member of the United Nations in the same year. Aiming to connect to the Western Block through an official alliance, Turkey, even if had undertaken many enterprises to join NATO under administration of both the Republican People's Party and the Democratic Party, hadn't achieved a positive result. The Korean War, a facedown between Western and Eastern blocks, erupted in 1950, had appeared on behalf of Turkey as an unmissable opportunity for NATO membership. Turkey, in order to assess this opportunity, sent troops to Korea with the call of the United Nations. Sent to the Korean War the Turkish soldiers faced great difficulties, took part in the most difficult battles and did the best they could. Their epic heroism won the admiration of friendly countries. After the war, Turkish veterans told about what they experienced in the war. In this oral history study, it was tried to reveal the life adventure and the Korean War memories of Mustafa Kurt, the Korean War Veteran of Çankırı.

Keywords: Korean War, Veteran, Çankırı, Mustafa Kurt, Memory.

Giriş

19. yüzyılın sonunda hızla sanayileşen Japonya sömürgeci bir devlet haline geldi ve en uygun yayılma alanı olarak Kore'yi seçti. Çünkü Kore, Japonya için, hammadde kaynağı ve iyi bir pazar olabilirliği yanında, Asya'da yayılmak yolunda uygun bir sıçrama tahtası idi. Ayrıca Asya'dan Japonya'ya yönelebilecek tehlikeler ancak Kore üzerinden mümkün olabilirdi. 1894'te Çin-Japon Savaşı başladı ve Çin ağır bir yenilgi aldı. 1895'te yapılan anlaşma ile Japonya Kore'yi kontrol etmeyi ve Mançurya'ya yerleşmeyi sağladı. Asya'nın doğusundaki bu yeni gelişme Rusya'yı da endişelendirmeye başladı. Çünkü yeni bir rakip ortaya çıkmıştı. Bunun sonucunda 1904-1905'te Rus-Japon Savaşı başladı. Rusya hem karada hem de denizde ağır bir yenilgi aldı. Japonya 1910'da Kore'yi işgal ve ilhak etti (Armaoğlu, 1988: 92-96).

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, 1945 Mayısında ABD ile Sovyet Rusya, Kore hakkında bir anlaşmaya vardılar. Buna göre; savaş bittikten sonra Kore, ABD, Sovyet Rusya, İngiltere ve Çin'in ortak vesayeti altına konacaktı. Temmuz 1945'teki Potsdam Konferansı'nda ise Kore toprakları 38. enlem çizgisi ile ikiye ayrıldı ve bu çizginin kuzeyi Sovyet, güneyi de ABD askeri harekât alanı olarak kabul edildi. ABD'nin Hiroşhima ve Nagasaki'ye atom bombası atmasından sonra Sovyetler Birliği hemen Japonya'ya savaş ilan edip, Kuzey Kore'ye girdi ve 38. enlem çizgisine kadar ilerledi. Böylece Kore, savaşın sonunda, kuzeyi Sovyetler Birliği, güneyi ABD işgali altında olmak üzere fiilen ikiye bölündü. Bundan sonra ABD-Sovyet Birliği görüşmeleri ve Birleşmiş Milletlerin çabaları, bölünmüş olan Kore'nin birleşmesini sağlayamadı. Bunun üzerine ABD işgali altındaki Güney Kore'de 10 Mayıs 1948'de seçimler düzenlendi. Seçimler sonunda 15 Ağustos 1948'de Syngman Rhee'nin başkanlığında Güney Kore Cumhuriyeti kuruldu. Sovyetler Birliği'nin işgali altındaki Kuzey Kore'de de 9 Eylül 1948'de Kore Halk Cumhuriyeti kuruldu. Güney Kore'de ve Japonya'da ABD işgal kuvvetlerinin bulunmasını da göz önünde bulunduran Sovyet Rusya, bu durumdan rahatsız oldu. Çin'de 1949 sonunda komünist bir rejimin kurulmasının ardından Sovyet Rusya, Amerika'yı Asya kıtasından atmak için uygun bir zamanın geldiğini düşündü. Ardından, Sovyet Rusya'nın talimatı ile Kuzey Kore kuvvetleri 25 Haziran 1950 sabahı Güney Kore'ye karşı saldırıya geçti. Bunun üzerine, ABD, Birleşmiş Milletleri harekete geçirdi. Güvenlik Konseyi, Birleşmiş Milletler Antlaşması hükümleri gereğince, Güney Kore'nin yardımına gönderilmek üzere, çoğunluğunu ABD askerlerinin oluşturduğu ve çeşitli milletlerin askerlerinden meydana gelen bir Birleşmiş Milletler Kuvveti oluşturdu. Bu

kuvvetin komutanlığına Amerikalı General MacArthur getirildi (Armaoğlu, 1988: 454-455; Yaman, 2005: 232).

Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılmasının nedeni ve çıkarı neydi? Kuzey Atlantik Anlaşması 4 Nisan 1949'da imzalanmıştı. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yayımlacı emelleri nedeniyle, Kuzey komşusundan emin değildi. Savunmasını güçlendirmek isteyen Türkiye, NATO'ya üye olmak istemiş ve 1948'den itibaren NATO'ya üye olmak isteğini sürekli dile getirmişti lakin bu isteğe sıcak bakılmamıştı. Türkiye, resmi olarak bir ittifaka dâhil edilmemesi nedeniyle yalnızlık içinde bulunurken, 1950 yılında patlak veren Kore Savaşı ile önemli bir fırsat yakaladı (Aktaş, 2006: 45-50). Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın çağrısı üzerine Türk Hükümeti bir tugaylık kuvvetle savaşa katılma kararı aldı. Milli Mücadele'den sonra ilk defa Türk askeri bir savaşa katılacaktı. Başbakan Adnan Menderes, TBMM'de asker gönderme sürecinin uzamasına engel olmak için, “*Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayı alınmadan*” (“Kore Harbinde ...”, 1975: 67) Bakanlar Kurulu Kararı alma yoluna gitmişti. Bu konudaki Hükümet kararı 25 Temmuz 1950'de alındı (Aktaş, 2006: 52-53).

Hükümetin kararının ardından Türk Genelkurmayı Ağustos 1950 başında 4.500 kişilik bir tugay hazırlamaya karar verdi. Gönderilecek erler 1929 doğumlu olacaktı. Tugay, 19-20 Eylül 1950 tarihinde, 259 subay, 18 askeri memur, 4 sivil memur, 395 astsubay ve 4.414 er olmak üzere toplam 5.090 kişilik idi ve dört kısım halinde İskenderun'a hareket etti. Tugayı Kore'ye götürmek üzere BM adına ABD tarafından tahsis edilen beş gemi hazırlanmıştı. Birinci, ikinci ve üçüncü kafileler 25, 26, 29 Eylül'de, araç-gereç gemileri ise 30 Eylül ve 2 Ekim 1950'de yola çıktı. Güzergâh olarak, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz, Mendep Boğazı, Seylan Adası, Colombo, Singapur, Filipinler, Formosa Adası ve Güney Kore yolu seçilmişti (Yaman, 2005: 239; Haytoğlu, 2002: 88-89; “Kore Harbinde ...”, 1975: 68-75).⁴

17-20 Ekim 1950'de Pusan limanına ulaşan birlikler, Taegu şehrinde 20 gün süreyle eğitim kamplarında kaldı ve bölgedeki komünist çetelerin etkisizleştirilmesi görevini aldı. Ardından Türk birliklerine, cephedeki

⁴ Diğer bir çalışmada verilen bilgiler ise şu şekildedir: “*Kore'ye gönderilecek Tugay erlerinin yalnız 1929 ve bu doğumlularla işlem görece doğumlulardan olması ve bunlardan gönüllü gitmek isteyenlerin tercih edilmeleri uygun görüldü. Kore'ye tercümanlar dışında yedek subay gönderilmemesi, subay kadrolarının da özellikle gönüllülerden tamamlanması istendi. ...Personel 3 kafiye şeklinde 3 yolcu gemisiyle, araç, gereç ve malzemeler ise L. Victory ve Cornell Victoryadlı şileplerle Kore'ye deniz yolu ile intikal etti. Buna göre üç personel gemisine 272'si subay 4811'i astsubay ve er olmak üzere 5083 kişi bindirilmişti. Bu sayı, toplam kadrodan 9 astsubay noksan ve iki er fazla idi. Kadroya göre noksan olan astsubayların yerine kuta çavuşları verilmiştir* (Erkan, 2013: 54-55).

Amerikan kolordusunun ihtiyatı olmak üzere, 17 Kasım 1950'de Kunuri bölgesine hareket etmesi emri verildi. Türk birliği 23-26 Kasım'da bölgeye ulaştı. Bölgeye ulaşıldıktan hemen sonra ileri hatlarda muharebeler baş gösterdi. 28 Kasım sabahı Çin kuvvetlerinin büyük saldırısı başladı. Türk birlikleri, üstün Çin kuvveti karşısında çarpışarak geri çekildi. Bu arada ABD birliklerinin hızla geri çekildiği haberi alındı. Üstelik bazı ABD birlikleri Türk tugayına haber bile vermemişti. Türk kuvvetleri Kunuri'ye çekilmek zorunda kaldı. Geri çekilme sırasında bazı Türk birlikleri ABD tank ve uçaklarının desteği ile kurtuldu. Türk tugayının on misli düşmana karşı 28-29 Kasım 1950'de Wavon, Sinnimni, Kaechon, Kunuri muharebeleriyle düşmanı oyalaması, ABD birliklerine çekilmek için üç günlük çok değerli zaman kazandırdı. Türk tugayı oyalama ve zaman kazandırma görevini başarıyla yerine getirdi. Muharebe sonunda Türklerin zayıtı, 34 subay, 19 astsubay, 772 er, toplam 825 kişi idi (Haytoğlu, 2002: 89-94).

Ocak 1951'de muharebeler tekrar başladı. Türk Tugayı 2. Taburu 25-27 Ocak 1951'deki Kumyangjangni ve 156 Rakımlı Tepe muharebelerinde üstün başarı göstererek Çin ve Kuzey Kore kuvvetlerinin ağır bir yenilgi almasına katkıda bulundu. Söz konusu muharebelerde Türk tugayı 1 astsubay ve 11 erini şehit vermiş, 31 asker de yaralanmıştı. ABD Kongresi Türk birliğine başarısından dolayı Mümtaz Birlik Nişanı verdi. "*Muharebede üstün hizmetleri görülenlere de ayrıca madalya verildi*". Türk Tugayı, bundan sonra 5-21 Nisan 1951 tarihlerindeki muharebelerde görev aldı. 22-23 Nisan 1951'deki şiddetli muharebelerde Türk tugayının zayıtı 5 subay, 3 astsubay ve 58 er şehit, 35 yaralı ve 105 esir oldu. Birleşmiş Milletler Ordusunun 21-25 Mayıs 1951'deki saldırısı sırasında Türk birliklerinin ihtiyat kuvveti olarak tutulduğu görülmektedir. Bu muharebede Birleşmiş Milletler ordusunun 38. Paraleli geçmesi, Çin ve Kuzey Kore'yi ateşkes görüşmesine başlamaya itmiştir. Her iki taraf savaşa son vermek için buna zaten istekliydi. 8 Temmuz 1951'de Panmunjom'da görüşmeler başladı. Birinci Türk Tugayı 26 Eylül 1951'de görevini Türkiye'den gelen 2. Türk tugayına devrederek Türkiye'ye dönmüştür. 1. Türk tugayının görev yaptığı süre içinde toplam zayıtı: 451'i muharebede, 60'ı kaza ve hastalıktan olmak üzere toplam 511 şehit ve 916'sı muharebede, 298'i kaza ile olmak üzere toplam 1214 yaralı idi (Haytoğlu, 2002: 96-101; Türkman, 2014: 136-138). 2. Türk tugayı Ağustos 1952'ye kadar görev yaptı ve yerini 3. Türk tugayına bırakarak Türkiye'ye döndü. 3. Türk tugayı 27-28 Mayıs 1953 gecesi başlayan şiddetli muharebede görev yaptı. Bu kanlı muharebede 321 şehit ve 239 yaralı verdi. 2 kişi de kayıptı. Tugay, 21 Temmuz-10 Ağustos 1953 tarihleri arasında Türkiye'ye döndü ve yerini 4. Türk tugayına bıraktı. Bundan sonra önemli bir olay olmadı. Temmuz 1953'te savaş bitse de

Türkiye 1961 yılına kadar Kore’de kuvvet bulundurdu. Bu tarihten itibaren sembolik bir kuvvet bırakan Türkiye 1971’de Kore’den tamamen çekildi (Haytoğlu, 2002: 101-104; Türkman, 2014: 139-141).

Genel bilançoya bakıldığı zaman “*Kore’de toplam 24.882 subay, astsubay ve er [Türk] görev yapmış*”; muharebelerde 617 kişi hayatını kaybetmiş ve 168 kişi kaybolmuştur. 100 kişi muharebe dışındaki şartlardan dolayı hayatını kaybederken, 2150 kişi de yaralanmıştır (Haytoğlu, 2002: 103).

1950 Haziranında başlayan Kore Savaşı, Temmuz 1953’te Panmunjom Mütarekesi’nin imzası ile sona erdi. Bu üç yıllık süre içinde taraflardan hiç biri kesin bir üstünlük sağlayamadı ve bu savaşın kazananı olmadı. Kore Savaşı’nı sona erdirecek mütareke görüşmeleri, Temmuz 1951’de başladı. Mütareke teklifi Kuzey Kore’den geldi. İki yıl süren mütareke görüşmeleri sırasında da çarpışmalar devam etti. Nihayet, Sovyet lideri Stalin’in Mart 1953’de hayatını kaybetmesi ve içerideki iktidar mücadelesi dolayısı ile Sovyet Rusya mütarekeye razı oldu ve mütareke anlaşması 27 Temmuz 1953’de Panmunjom’da imzalandı. Panmunjom Mütarekesi ile Kuzey ve Güney Kore arasındaki sınır yine 38. enlem çizgisi oldu. Değişen bir şey olmadı (Armaoğlu, 1988: 455-456).

NATO Konseyi 17 Ekim 1951’de Türkiye ve Yunanistan’ın NATO’ya katılması kabul etti. TBMM de 19 Şubat 1952’de Türkiye’nin NATO’ya katılması kararını aldı. Türkiye böylece Sovyet tehdidine karşı sadece ABD’nin değil diğer 13 NATO ülkesinin de desteğini almış ve istediği güvenliği sağlamış oldu (Armaoğlu, 1988: 520).

Çankırı Muharip Gaziler Derneği Başkanı Hüseyin Eroğlu, kendisi ile yaptığımız görüşmede Kore Savaşı’na katılan Çankırlıların sayısının 275 olduğunu ve 25 şehit verildiğini belirtmiştir.⁵ Ahmet Ünlü’nün hazırladığı “Çankırlı Şehitler ve Gaziler” adlı eserde Kore Savaşı’na katılan 181 kişinin adı tespit edilmiştir (Ünlü, 2011: 211-218). Kore Savaşı’na katılan Çankırlılardan biri de Mustafa Kurt’tur. Bu çalışmada kendisinin tanıklığından yararlandık. Kendisiyle 20 Nisan 2015 ve 16 Ocak 2016 tarihlerinde evinde iki görüşme yapılmıştır. 20 Nisan 2015 tarihinde verdiği bilgiler görüntülü olarak kayıt altına alınmıştır. 16 Ocak 2016 tarihinde yapılan görüşmede ise notlar tutulmuştur. Aradan geçen 65 yıla rağmen hatırladığı bilgiler hâlâ canlıydı.

⁵ Hüseyin Eroğlu ile 19 Ocak 2016 tarihinde yapılan görüşme.

1. Kore Savaşı Gazisi Mustafa KURT'un Kore Savaşı İle İlgili Anlattıkları

Bendeniz 1928 doğumlu Hürrem ve Emine Kurt oğlu Mustafa KURT. Çankırı'nın Korgun ilçesine bağlı Maruf köyünde doğdum. 3 kız 2 de erkek olmak üzere beşkardeşim var. Babam Dutağaç köyünün imamıydı. Bana medrese eğitimi verdi. Hafızlık öğretti. İmam olmamı istiyordu. Ben ise okumak istiyordum. Değın köyündeki köy eğitmen okuluna gittim. Öğretmen kâğıt-kalem verdi ve yarın 5 kuruş⁶ getir derslere başla dedi. Babam okumama razı değildi ama ben çok ısrar ettim. Annem de bana destek verdi. “Bizim oğlumuz her işin üstesinden gelir” dedi. Ben zaten zehir gibiydim, ne verilirse teyp gibi kapıyordum. Babam zorla ikna oldu. Değim köyündeki köy eğitmen okuluna devam ettim, okuryazar diploması aldım. Babamın köyde hatırı sayılırdı. Çalışmaya giden işçilerin yanına beni de kattırırđı. Ben de ne iş olsa yapardım. Sonraları atadan kalma arsayı sattık, çiftlik aldık. Askere kadar rençberlik yaptım, marangozluğu öğrendim.

Askerlik çağım gelince Şabanözü'nde askerlik muayenesinden geçtim. Vücut gelişimimde gecikme olduğundan o sene askere almadılar, kendi emsallerimden bir sonrakilerle askere gittim 1949'da asker oldum. O sene 400 kadar Çankırlı askere alındı. Ankara Garı'nda taksim olunduk. İlk acemiliğimde Ankara'ya 28. Tümene verildim. 28. Tümeinde ayırma yaptılar. 28. Tümenin üç Alayı vardı. 230. Piyade Alayı Çubuk'ta, 229. Piyade Alayı Ankara Sarıkışla'da, 240. Piyade Alayı Ayaş'ta idi. 28. Tümeine bağlı bunlardı. Ben Çubuk'taki 230. Piyade Alayına seçildim. İstihkâm takımına verildim. Ondan sonra üç ay Çubuk'ta eğitim gördüm. Zanaatkâr eri olarak yazıldıyđım. Zanaatkâr erler parmak kaldırsın dendi, ben de kaldırdım, marangozum dedim. Köyde saban, taban yapıyorum, marangozum dedim. Beni müessese eri olarak yazmışlar. Çubuk'a varınca öyle üç ay eğitimi tamamladıktan sonra beni Ankara'ya çağırđılar. Ankara merkeze 28. Tümeine. Ankara Sarıkışla'ya geldik. Orada kaldım Kore'ye gidinceye kadar.

Duyduğumuza göre, 28. Tümenin 241. Piyade Alayı, Ayaş'taki Alay, Kore'ye gitme kurası ona çıktı. 241. Piyade Alayı Kore'ye gidecek diye emir çıktı. Kore'ye asker göndermek Meclis kararı ile oldu.⁷ O zaman Başbakan Adnan Menderes “Bizi NATO'ya alacaklardı, NATO'ya almadılar. Eğer siz

⁶ Gazimiz, öğretmenin istediğı 5 kuruşun kendisine verilen kalem ve defterin bedeli olduğunu belirtmiştir.

⁷ NATO'ya asker gönderme kararı TBMM kararı ile olmadı. Bakanlar Kurulu Kararı ile oldu (Ahmad, F. ve Ahmad, B. T., 1976: 73; Çavdar, 2013: 32). Hatta muhalefet edeceğı düşünölen bazı bakanlar toplantıya çağırılmamıştı.

NATO'ya asker veya yardım, para yardımı yaparsanız sizi NATO'ya alacağız" dediler. Ondan sonra Başbakan da "*paramız yok amma asker gönderebiliriz*" diye Meclis kararı ile ilk tugayı 5.000 kişi ile Kore'ye gitme emri aldı. Ondan sonra bu Ayaş'taki 241. Piyade Alayı Ankara'nın Etimesgut mevkiinde iki ay gibi bir zaman çadırlarda kaldılar. Cebecide sağlık muayenesinden geçtik. Herkes sağlık muayenesinden geçti. Sağlam olanlar seçildi. Bir tugay 5.000 kişi ben de dâhil muayene olduk. Ondan sonra 1950'nin Ağustos, Eylül, Ekim ayında Kore'ye gitmek üzere hazırlandık.

Ankara Gardan Etimesgut'a gittik. Orada çok kalabalık bir halk kitlesiyle hareket ettik. Hatta silahlıydık, teçhizatlı idik. Tren düdüğü çalınca hep ateş yaptık. Çok kalabalık oldu. Kimi ağlıyor, kimi sızlıyordu. Yola devam ettik. Hatta çok yerde çok iltifat gösterdiler bize trenlerde. Örneğin Adana'da, Yenice'de vs. kazanlarda ayranlar hazırlamışlardı. Bize çok iltifat verdiler. İskenderun'a kadar trenle gittik. İskenderun'da kaldık. Arabalarımız gemiye bindikten sonra ve ilk gemiyle bir akşam ezanına yakın gemimiz oradan hareket etti. 2.000 yataklı gemimiz bir Alman gemisiydi. Bizi üç tane Türk muhribi takip etti, Akdeniz'i geçinceye kadar. Onlar geri döndü biz devam ettik. Süveyş Kanalı'nı geçtik. Süveyş Kanalı'nı geçtikten sonra hızlanınca bizim erleri gemi tuttu, rahatsız oldular. Gemi personeli ellerinde matara, ellerinde hap bizi ayakta tutmak için su verdiler. İki üç gün kamarasını bulamayan oldu öyle. Sonunda alıştık, devam ettik yola. Gemimiz Mısır'a uğradı, oradan bir şeyler aldık. Mazot mu, su mu aldı artık orda. Mısır'a uğradığımı iyi biliyoruz. Güneşli bir havaydı. Oradan devam ettik. 10 gün kara görmedik. Gece daha süratli gidiyorduk. Gemideyken bize savaşla ilgili bilgiler veriyorlar, tatbikat yaptırıyorlardı. Geminin arkasına çift örgülü 200 metre çelik halat gerdiler, halatlara kalas yerleştirip üstüne koydukları kütüklere ateş ettirdiler. 26 gün sonra Güney Kore'nin PUSAN şehrine vardık. Hatta şimdi de orada Türk şehitliği var. Koreliler bizi Türk bayraklarıyla karşıladılar. Yine akşama yakın bir zamanda gemiden indik.

Bando bizdeydi, komutanlar⁸ bizdeydi. Bütün karavana kaplar vs. bizim ilk gemide geldi. İndik, oradan trenle Teagu (TEGU) şehrine gittik. Güney Kore'nin PUSAN'a yakın Teagu'da on gün kaldık. O senenin kurban bayramını orada Teagu şehrinde geçirdik. Bize M1 tüfeği verdiler, 8 mermi alıyor tetiğe basınca hepsi birden boşalıyor. Tek tüfeğimiz Amerikan piyade tüfekleri çalışmıyor dediler, piyade tüfeklerini geri yolladılar, bütün teçhizatımız değişti. Bizi Amerika'nın 28. Tümenininin emrine verdiler. 5.000

⁸ Tugay Komutanı, Tuğgeneral, Tahsin YAZICI, 1. Tabur Komutanı Binbaşı İmadettin Kuranel, 2. Tabur Komutanı Binbaşı Mikat Uluönlü, 3. Tabur Komutanı Binbaşı Lütfi Bilgin.

kişilik Türk Tugayı 28. Amerikan Tümeninin emrine verildi. 11. gün cepheye hareket ettik. Nihayet üç gün üç gece sonra biz cepheye vasıl olduk. Zaten çok heyecanlıydık, yerimizde duramıyorduk. Günden güne bize harbin durumunu bildiriyorlardı. İyi biliyorum ben, ilk vardığımız gece bir grup Çinli bulmuşlar (yakalamışlar). Götdürdüler başka bir derede kurşuna dizdiler. Esir gibi bir şey imişler, gördük. Ondan sonra bize emir gelmiş. General MacArthur üç tane Çin tümeninin tahkimatta olduğunu sezmiş. Nerede? Kore dağlarında. Kuzey Kore yenildiği için Çin'e sığınmış. Güney Kore'ye biz ve 21 devlet yardım etmişiz. Kuzey Kore bitiyor, Çin'e sığınıyor. Çin'le harp ettik biz. Üç tane Çin tümeni oralarda tahkimat yapmış. O gece emri veriyor General MacArthur. Üç tane Çin tümeni tahkimatta bizi bekliyorlarmış. Ondan sonra ne olacak, bizi imha edecekler. Ona rağmen geri çekilme emri veriyor General MacArthur bütün birliklere. Mesela bir cepheyi kucaklamak için, örneğin bir devlet ayrı, bizim devletimiz ayrı. Bizim sağımıza Amerikalılar, solumuza Güney Koreliler, ortada biz. İşte Kanada var, bilmem ne var. Çoğu devlet kendi silahıyla gelmiş. Fakat biz Amerikan silahı kullanıyoruz. 28. Tümen emrindeyiz. Generalimiz Tahsin YAZICI. Geri çekilme emri verilince, ne bizim gibi erlerin hoşuna gitti ne de subaylarımızın. Neden? Biz harp meraklısıyız. Harp edeceğiz, buna hazırдық biz. Ama geri çekilme emri bizim hoşumuza gitmedi. Bizim sağımız solumuz o gece geri çekilmeye başlamıştı. Hatta bizim erlerimiz altı tane Amerikan erini vurmuşlardı. Kaçıyorlar demişler onlara. Amerikalılar sorguya aldı bizimkileri. "Neden bizim erleri vurdunuz?" şeklinde Türkiye'den müfettiş geldi. General Şahap Gürler isminde biri. Onları dinledi. Ondan sonra bir şey çıkaramadılar. Savaşmaya geldik çekilmeye değil. Bizde geri çekilenler vurulur!⁹

Üç gün üç gece harp ettik biz orda. Biz geri çekildik. Gündüz o gün ikindiye doğru muhasaradayız. Sağımızdaki ve solumuzdaki tepelerde hep Çinli

⁹ Ramazan Kemerdere, Amerikan askerlerinin haber vermeden geri çekilmelerine çok kızdıklarını, 400 kadar şehit verdiklerini ve Türk kayıplarından Amerikalıları sorumlu tuttıklarını, bu yüzden, üç Türk askerinin üç ABD subayının kaldığı çadırı lav silahıyla yaktığını, çadırdan kaçmaya çalışan üç Amerikalının kurşuna dizildiğini, hemen sonra ABD'li askeri yetkililerin bir mahkeme oluşturduğunu ve olaydan sorumlu tutulan, Kemerdere'nin de aralarında bulunduğu üç askere idam cezası verildiğini, Türk Komutanların kendilerini Amerikalılara teslim etmemekte direndiğini, durumun Ankara'ya aksettirildiğini, bir ay sonra Türkiye'den bir cevap geldiğini, Türk ve Amerikan Dışişleri Bakanlarının da imzasının bulunduğu evrakta, Türk askeri kanunlarına göre cepheye savaştan kaçan kişilerin ölüm cezasına çarptırıldığını ve yaşanan olayın bu tanıma uygun olduğu, böylece idamdan kurtulduklarını, ardından apar topar Türkiye'ye çağrıldıklarını, kendilerine "köyünden dışarı çıkma, kimseye bir şey anlatma" dendiğini anlatır. <http://ahmetdursun374.blogcu.com/kore-savasi-abd-bizi-kore-savasinda-satmis/2582928>. (Erişim tarihi: 15.1.2016)

askerler var. Onlara “beyaz” diyorlar, pamuktan giysilerinden dolayı. On kişi, elinde bir silah var, diğer elinde el bombası var. Amerikan jet tayyareleri, iki tane, bizi onlar kurtardılar. Ateş ederek bizim gideceğimiz yerleri duman ettiler. Oralar yandı. Onlar geri çekilince biz, oradan ilk evvela sıhhiye, sonra bizim bölük sonrada kalanlar geri çekilmeye başladık. Ta nereye kadar? Kuzey Kore'nin havaalanı Piongyong/Pyongyang adlı havaalanına kadar. General MacArthur diyor ki: “*Biz gürültü içinde Türk Tugayını kaybettik.*” Ama biz orada toplanıp da üçte ikisi meydana çıkıverince böylece anladılar ki “*başka bir devletin askeri olsaydı bu üç tümen karşısında bir fert kurtulmazdı.*” dediler. Onun için Kore’de “Türk Tugayının üçte ikisini buldum” dedi. Üçte ikisini bulunca General MacArthur bir bildiri yayınlıyor: “Türk Tugayının üçte ikisini buldum. Türk Tugayının yerine başka bir devletin olsaydı bir fert kalmazdı.” Ondan sonra dünya bizi takdir etti. Binbaşı Naki Poyrazoğlu 11 eriyle şehit düştü. Çadırlarına bomba düştü. Biz gömdük 11 tane şehidi.

Ondan sonra nereye, hangi cepheye verdilerse biz zaferle çıktık. Bizde şu var: cephe hep rakamlıydı. Filan rakamlı cephe bugün alınacak. Orası alınacak sözü çok önemliydi. Onun için bizde bu azim varken gittiğimiz her yerde en zorlu cepheyi veriyorlardı. Orayı kurtarıyorduk biz. Neden? Azim var, kararlılık var bizde. Ora mutlaka alınacak. Biz söz kimseye kalmaması diye uğraşıyorduk. Onun için biz meşhur olduk. Öyle deveran etti. İkinci yer değiştirmemizde ben yaralandım nöbet beklerken. Milis kuvvetleri vardı böyle bağımsız. Nereden geldiyse bir kurşun benim bacağıma geldi. Bacağımda kaldı. Nöbette yaralandım. Ondan sonra beni aldılar. Bizim Türk sıhhiyesine götürdüler. Sıhhiyede bir gece kaldım. Ondan sonra Pusan’a kadar trenle gittik. Pusan Limanı’nda Amerikalıların gemi hastanesi vardı. Orada iki gün yattım. Oradan beni Tokyo’ya götürdüler. Tokyo hastanesinde üç ay yattım. Gerisin geri beni cepheye gönderdiler. Gemiyle gittim. Hastaneye gittiğimde arkadaşım Samsunlu Kamil Koçak, silahıma, eşyalarımaya sahip çıkmıştı. Ondan sonra hep nerelere verdilerse Türk tugayı birinci geldi azmiyle. Şimdi onlarda bir zihniyet var. Binlerce tankımız, topumuz gitsin, silahımız gitsin, bir erimiz ölmesin. Amerika’da olsun, Kanada’da olsun, şunda bunda olsun. Ama bizde öyle değil. Bizde filan rakamlı tepe bugün alınacak dendi mi o gün alınacak bitti. Bizde ölmek var dönmek yok. Bir askerimiz kalsa da o iş bitecek. Hatta üçüncü gün sabahı cephenin gerisinde makinalar duruyormuş. Güneş yayılmış Amerikalılar yaralı topluyorlar. Varıyorlar, bakıyorlar ki Erzurumlu Hacı Altan isminde birisi, 12 tane yarası var, sağ eli sağlam, makinenin başında mermi şeridinin bulunduğu sandık yanında, devamlı ateş ediyor. Görevini yapıyor. Sonra bize takviye bölük geldi.

Kore Savaşı'nda 750 şehit verdik. Pusan'da yatıyorlar. Değiştirme birlikleri geldi. Şimdi artık bizim süremiz dolmuştu, döneceğiz. Biz bir kura çektik. Ben çekemedim. Ben ikinci kurayı da çekemedim. Son kuraya kaldım. Neyi bekliyordum ben? Kore'nin durumunu. Kore'de hep gece harp oluyordu. Akşam olduğu zaman tak tak tak, çat çat çat sesler geliyordu. Beş mermiden fazla art arda ateş edilemiyordu. Hedefin nereye gittiğini görüyor ona göre mermi harcıyorlardı. 1953'e kadar harp edildi. Üç sene sonra 1953'te Panmunjon Anlaşması yapıldı.

Güney Kore ile Kuzey Kore arasında bir bölük kaldı. Bizim bir bölük 10 sene kaldı Kore'de. Ben en son kafiilde döndüm. Pyonyang'dan bindik gemiye. Bir hayli yol. Güle oynaya 32 günde geldik. Gemide yemek pişiyor. Bizden her gün beş kişiyi göreve çağırıyorlar. Yemek pişirmeye, getirip götürmeye filan. Gemide inzibat var. Yaramazlık yapanları, şunları bunları takip ediyorlar. Gemide su arıtılıyor. 200 yataklı gemi. Haftada bir gün zil çalıyor. Gemi batıyormuş gibi. Can yeleklerini giyiyor, koşuyoruz. Ola ki gemi batar. Ondan sonra gemide kibrit oyunu oynardık. Kâğıt oynamak yasaktı. Kibritin bir tarafı gelirse biri hâkim oluyor, diğer tarafı gelirse biri jandarma oluyor. Diğer tarafı gelirse suçlu olup dayak yiyor. Böyle bir oyun çıkardık biz. Misal, oyunda şimdi ben hâkim oluyorum, sen jandarma oluyorsun. Suçluya suçundan dolayı 10 tane “tura”¹⁰ vurduruyorum. İlk günlerde hindi eti yemeği çıkıyordu. Hindi eti çıktı mı tek çift yapıyorduk yemeğine. Kaybedeni sıradan çıkartıyoruz. İlk bize az ekmek veriyorlardı, sünger gibi ekmek. Fırında pişiyor, iki lokmada bitiyor. Ondan sonra şikâyet ettik. Bize çok vermeye başladılar. Gemimiz nereye geldi? Biz İzmir'e geldik. 32 günde İzmir Alsancak'a indik. Üç arkadaş trenle önce Ankara'ya sonra Çankırı'ya geldik.

2. Kore Savaşı Gazisi Mustafa KURT'a Sorulan Sorular

Kore Gazisi Mustafa Kurt'la yapılan söyleşide kendisine bazı sorularımız da oldu. Bu sorular vasıtasıyla Gazimizin askerlik süreci ve sonrasındaki hayatına dair bilgilerin ve Türk askerinin görevde bulunduğu süreçteki yaşantısının izini sürmeye çalıştık.

-Mustafa Bey, Amerikan askerlerinin Türk askerlerine yaklaşımı nasıldı?
Kore halkıyla iletişim kuruyor muydunuz?

¹⁰ “Halat gibi örülmüş iplik çilesi; bazı oyunlarda, vurma için kullanılan düğümlemiş mendil.”

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.569b74c753e079.86237469. (Erişim tarihi: 17.1.2016)

-Amerikalılar yiğit adamlardı, bize iyi davrandılar, hakir görmediler, takdir ettiler bizi. Her şey bol bulamaçtı. 5 kutu veriyorlardı, 2 kutusu bisküvi, 2 kutusu yemek. Suyumuzun içine hap atıp veriyorlardı, hastalık kapmayalım diye. Cemselerde yemeklerimiz yapıyordu. Bizden faydalandı onlar, hangi cepheyi verdilerse kazandık, takdire şayan olduk.¹¹

Kore halkıyla ilişkilerimiz iyiydi, çocuklar bize hizmet ediyordu. Koreliler bizim için seferber oldular, biz de fırsat buldukça elimizdekileri onlarla paylaşırdık. Koreliler uygar insanlar. Amerikalılar, Kanadalılar bizi severdi. Amerika ve Kore dilinden bazı kelimeleri öğrendim.

-Kore’de bulunduğunuz süre zarfında askerlik maaşı aldınız mı?

-Bize 5 dolar maaş veriyorlardı. Amerikalılar er başına 90 dolar alıyordu. Duyduğumuza göre Amerika bize de bu parayı vermiş ama bize hepsi verilmemiş.

-Kore’de sosyal hayatınız nasıldı? Savaşmadığınız anlarda neler yapıyordunuz? İbadetlerinizi yapma şansınız oluyor muydu?

-Kore’ye gidince bambaşka dünyaya gelmiş gibi olduk, askeri iç çamaşırlar, atletler, parkeler, ayakkabılar her şeyimizi yeniden tamam ettiler. 15 gün cephede kalınca 1 hafta-15 gün geri izni verirdiler. Subaylarımıza Amerikan subay elbisesi gibi elbiseler verir, Japonya’ya yollarlardı. Taburumuzda imamımız vardı, namazımızı kılardık, 8 arkadaşımın orucumuzu tuttuk. Kore’ye giderken Kızıldeniz’den geçtiğimiz sırada, gemideyken tabur imamı herkes kalksın, abdest alsın dedi, Mekke-i Mükerreme’nin sağından geçerken tabur imamı namaz kıldırdı.

-Kore’deyken ailenizle haberleşiyor muydunuz?

-Kore’den onlara sürekli mektup yazıyordum, mektuba şu köyden Ali’nin, Mehmet’in selamı var diye de ekliyordum, hâlbuki öyle bir şey yoktu. Ben yaralandım, Tokyo’da 3 ay Kemkin Hastanesinde yattım, ameliyat oldum, tedavi ettiler beni. Tabi benden haber alamamışlar, şehit oldum zannetmişler.

¹¹ Gazimizle yapılan söyleşi esnasında kendisine “ *Savaş sizin ve diğer Türk askerleri için ne ifade ediyordu? Kore’ye gönderilmenizi hiç sorguladınız mı?*” türünden sorular da sorduk. Kendisi bu sorulara “ *Kore’ye NATO’ya girmek için gönderildik, Türk askerinin güçlü kuvvetli olduğunu duyurduk*” şeklinde cevaplar vermiştir. Bu tür sorulara temkinli cevap vermeyi tercih eden Gazimizin, söyleşimizin bazı bölümlerinde “...Tava geldik, Kore’ye gönderdiler bizi. ...Bilebile gitmedik, isabetli değil!” dediği de olmuştur.

Annem başkalarının mektuplarına bakıyormuş Mustafa'dan haber var mı diye, ben başkalarının selamını da iletiyordum ya hani.

-Kore'den döndükten sonra ki hayatınızdan bahseder misiniz?

-Ben teyzemin kızıyla evliydim. 1 kız çocuğum vardı, döndüğümde kızım ölmüştü. Başımdan “Ezo Gelin” hadisesi geçti. Şehit oldu sanmışlar, karım 5 yaş küçük kardeşimle nikâhlanmış. Dönünce haberim oldu.

Kore'den döndükten sonra Devlet Demiryolları'nda işe girdim. Adnan Menderes, “gazilere iş bulmakta kolaylık sağlansın” demiş. 2 ay Zonguldak'ta makasçı olarak çalıştım, kondüktör olarak Çankırı'ya döndüm. Ankara'da 4 sene çalıştım, şef olup Çankırı'ya geri döndüm.18 yıl sonra da tren amirliğinden emekli oldum.

Bademlik Camisinin banisi oldum, Almanya'dan 40 bin mark toplayıp camiye yaptırdım, aynı camide fahri imamlık yaptım.

Ateşkes Anlaşmasının 60. Yılında, 2013 yılında Milli Savunma Bakanı İsmet Yılmaz bizi Kore'ye götürdü. 21 devletten gazi vardı orada. Daha sonra Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu bizi yine Kore'ye götürdü.

3. Kore Savaşı Gazisi Mustafa KURT'un Şiiri

Kore Savaşı Gazi Mustafa Kurt ile yapılan mülakatın ardından kendisi bize aşağıda yer verdiğimiz “Yıl Bin Dokuz Yüz Elli Mehmetçik Kore'de” başlıklı şiirini okumuştur:

-Yıl Bin Dokuz Yüz Elli Mehmetçik Kore'de-¹²
Kızıl Çinliler bizi çembere aldı,
Türk askeri o gün gayet bunaldı,
Erzak gelmez oldu ve susuz kaldı,
Canından umudunu kesmez Mehmetçik.

General Tahsin Yazıcı bir emir verdi,
Celal Dora Albayımız şanlı sancağı¹³ beline sardı,

¹² Bu şiir Kore Gazisi Mustafa Kurt tarafından Adalet ve Kalkınma Partisi Meclis Grubu'nda da okunmuştur. *İmaret*, Mart 2014, S.5. Şiiri, 16.1.2016 tarihli söyleşimizde, müellifinden bizzat dinlemenin mutluluğuna nail olduk, Gazimiz tüm heyecanı ve gururuyla şiirini okurken sanki o günleri yeniden yaşıyor ve bize de yaşatıyordu.

¹³ Sancak, askerin namusu, şerefidir. Onu düşmana vermemek için beline dolamıştı.

Allah Allah sesleriyle semalar doldu,
Çemberi yardı çıktı Mehmetçik.

Şükür Mehmetçikler çemberden çıktı,
Celal Dora şanlı sancağımızı dikti,
Amerika Mehmetçiğe madalya taktı,
Bize layık huzur verdi Mehmetçik.

Kunuri'de¹⁴ MacArthur üç tümen Çinlinin,
Pusuda olduğunu sezdi,
Hikmet Feridun ES¹⁵ Hürriyet'e yazdı,
Sema Feridun Es¹⁶ şehitlerimizi gezdi,
Kore dağlarında göçtü Mehmetçik.

Kahraman Yüzbaşım Kaya Aldoğan,
İleri atılıp düşmanı koğan,
Sonunda Allaha etti teslim-i can,
Şehit olup uçtu gitti Mehmetçik.

Albay Celal Dora askerini Piyanyong'da topladı,
Çoğunluğu gören Tahsin Paşa sevincinden hopladı,
MacArthur, Türk askeri zaferini üçe katladı¹⁷,
Kore dağlarında coştı Mehmetçik.

Bir metre yirmi santim Çinli askerin irisi,
Süngümüze dayanmıyor dirisi,

¹⁴ Kunuri, Kuzey Kore'nin başkenti Pyonyang'ın kuzeyinde bir yer adıdır.

¹⁵ Hikmet Feridun Es, (d.1909, İstanbul-ö.1992, İstanbul), gazeteci, yazar. Hikmet Feridun Es, İtalyan Okulu'ndan mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nde öğrenim gördü ama okulu yarım bıraktı ve 1926'da Akşam gazetesinde çalışmaya başladı. Daha sonra Yedi Gün dergisinin ABD muhabirliği görevini üstlendi. Hürriyet gazetesinde de çalışarak gezi röportajları yaptı. 1950'de Kore'de görevli Türk tugayında savaş muhabirliği yaptı. Az tanınan değişik ülkelere geziler yaparak buralarda çektiği fotoğraflar ve röportajlarıyla ilgi çekti. Vietnam Savaşı ve Kongo iç savaşında foto muhabirliği yaptı.1983'te Burhan Felek Hizmet Ödülü kazandı. Ayrıca Çarşaf ve Akbaba gibi dergilerde gülmece yazıları yazdı.

¹⁶ Hikmet Feridun ES'in hanımı. 1950 1953 yılları arasında Kore Savaşı'nı eşi Hikmet Feridun Es'le birlikte cepheden izlemiştir. Semiha Es, savaşın tam ortasında askerlerle yan yana görev yaptı. Yüzlerce ölü gördü ve onların fotoğrafını çekti. Ölü dolu kamyonla seyahat yapmak zorunda kaldı. Silah ve bomba yüklü sandıkların üzerinde yolculuk yaptı. Hastaneye yaralı taşındı. *Pazar Postası*, 05.06.2011.

¹⁷ Üç Çin tümenine karşı savaştığı için zaferin de üçe katlandığı anlatılıyor.

Lakin sinek gibi çoktur sürüsü,
Kırmakla bitmiyor dedi Mehmetçik.

Müfettiş Şahap Gürler Kore’de askerini denetledi,
Amerika askerimizi neden vurdunuz haberini ekledi,
Gürler Paşa bizde cepheden kaçılmaz dedi,
Kore dağlarında coştı Mehmetçik.

Kore dağlarında ot kucak kucak,
Mehmetçik ne bilsin ki böyle olacak,
Yağmur yerine kurşun yağacak,
Kurşunun içini yardı Mehmetçik.

Mustafa KURT katılmıştır hücumu,
Analarım şehitlere acıma,
Ordun varken keder gelmez bacıma,
Kore dağlarında coştı Mehmetçik.

Sonuç

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Sovyet yayılma tehdidi altında kalmış ve buna karşı güvenlik gerekçeleriyle Batı dünyasının korumasını aramıştı. Bunun için en etkili yol NATO’ya girmek idi. Türkiye’nin o dönemdeki askeri ve ekonomik gücü Sovyetler Birliği gibi emperyalist ve süper güç olan komşusuna karşı direnmesini imkânsız kılıyordu. NATO gibi bir ortak savunma örgütü ile kendisini istediği koruma altına alabilirdi. Bunun için Kore Savaşı kaçırılmaz bir fırsattı. Bu beklentiyle Kore’ye asker gönderildi.

Kore Savaşı’na gönderilen Türk askeri çok büyük zorluklarla karşılaştı. En çetin muharebelerde görev aldı ve elinden gelenin en iyisini yaptı. Destan denebilecek kahramanlıkları dost ülkelerin takdirini kazandı. Kore’deki Türk kahramanlığı, Türkiye’nin 19 Şubat 1952’de NATO’ya üye olma imkânını sağladı. Gösterilen kahramanlığın boyutu, diğer gaziler gibi Mustafa Kurt’un anlatımında da ortaya çıkmaktadır.

Gazi Mustafa Kurt, kendisiyle yapılan görüşmelerde, aradan geçen zamana rağmen, Kore Savaşı hakkında ayrıntılı ve dikkat çekici bilgiler vermiştir. Anlatımları sayesinde kendisini daha yakından tanıma şansına eriştiğimiz gazinin hayatında Kore Savaşı’nın çok temel ve özel bir yerinin olduğu aşikârdır. Savaş, kendisinin savaş sonrası yaşantısına tümünden etki etmiştir.

M. Ş. ÖZCAN, İ. ÜZEN, N. YILDIZ

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 47-64 (Atf için/To cite).

Gazi Mustafa Kurt gibi vatanı için fedakârlıkların en büyüklerine göğüs geren kahramanları konu alan çalışmalar, hem tarihimizi daha iyi anlamaya hem de kahramanlarımızı daha yakından tanıyıp, kendilerini şükran ve minnetle yâd etmeye vesile olacaktır.

Kaynaklar

Kitaplar

AHMAD, F., AHMAD, B. T. (1976). *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

AKTAŞ, M. (2006). *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*. İstanbul: Şema Yayınevi.

ARMAOĞLU, F. (1988). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÇAVDAR, T. (2013). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)*. Ankara: İmge Yayınevi.

Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri (1950-1953). (1975). Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları Seri No: 7. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

ÜNLÜ, A. (2011). *Çankırlı Şehitler ve Gaziler*. Çankırı: Çankırı Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.

Makaleler

ERKAN, M. S. (2013, Nisan). “Kore Savaşı ve Kore’de Türk Tugayı (25 Haziran 1950 - 6 Temmuz 1953)”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 203, 45-76.

HAYTOĞLU, E. (2002). “Kore Savaşı ve Denizli Kore Şehitleri İle Gazileri”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 76-115.

TÜRKMAN, S. (2014). “Kore Savaşı ve Türkiye’nin Nato’ya Girişi”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 14 (2), 131-148.

M. Ş. ÖZCAN, İ. ÜZEN, N. YILDIZ

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 47-64 (Atf için/To cite).

YAMAN, A. E. (2005, Mayıs-Kasım). “Kore Savaşı’nın Türk Kamuoyuna Yansıması”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 37-38, 231-245.

Sürelî Yayınlar

İmaret, Mart 2014, Sayı 5.

Pazar Postası, 05.06.2011.

Mülakatlar

Hüseyin Eroğlu ile 19 Ocak 2016 tarihinde yapılan görüşme.

Kore Savaşı Gazisi Mustafa Kurt İle 20 Nisan 2015 ve 16 Ocak 2016 tarihlerinde yapılan görüşmeler.

İnternet Kaynakları

<http://ahmetdursun374.blogcu.com/kore-savasi-abd-bizi-kore-savasinda-satmis/2582928>. (Erişim tarihi: 15.1.2016)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.569b74c753e079.86237469. (Erişim tarihi: 17.1.2016)

M. Ş. ÖZCAN, İ. ÜZEN, N. YILDIZ

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 47-64 (Atf için/To cite).

EKLER

Ek 1. Kore Gazisi Mustafa Kurt ve Aldığı Madalyalar

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA BAŞBAKAN ADNAN MENDERES VE KABİNE ÜYELERİNİN YARGILAMA SÜRECİ

Cengiz ATLI¹

Öz

Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 milletvekili seçimleriyle tek başına iktidara geldi. Bu tarihten itibaren on yıl süren DP iktidarı, 27 Mayıs 1960 darbesiyle sona erdi. 27 Mayıs 1960'da Demokrat Parti idaresine son veren askeri darbeden sonra 14 Ekim 1960'tan 15 Eylül 1961'e kadar Yassıada mahkemeleri olarak bilinen yargılama süreci 11 ay devam etmiş; dönem boyunca 202 duruşma yapılmıştı. 15 Eylül 1961'de açıklanan kararlar gereğince, DP'nin önde gelen isimlerinden 14 kişi idama mahkûm edildi. Milli Birlik Komitesi sadece Adnan Menderes, Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam cezalarını onayladı ve bu üçlü 16-17 Eylül tarihlerinde idam edildiler. Hakkında ölüm cezası bulunan Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise yaş haddi nedeniyle ömür boyu hapse çarptırıldı. 418 sanığa altı ay ile yirmi yıl arasında değişen hapis cezaları verildi. 123 sanık beraat etti. 5 sanık hakkında da takipsizlik kararı verildi. 27 Mayıs 1960 Darbesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde askerinin siyasete ilk müdahalesidir.

Emir komuta zinciri dışında, bir grup subay tarafından yapılan bu darbe, günümüzde hala tartışmalara yol açmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ilk kez bir Başbakan ve Bakanlar Kurulu üyelerinin idam cezası ile yargılanıp ve bunlardan üçünün cezasının tatbiki ile sonuçlanan yargılama sürecine gidişat ve yargılamalar, dava duruşmaları gerek yurtiçinde gerekse dış dünya kamuoyunda da takip edilmekteydi. Özellikle İngilizler tarafından duruşmalar gün gün takip edilerek National Office gönderilmekteydi. Ayrıca Yassıada mahkemelerinde yargılanan milletvekillerinin de suçlama ve savunmaları da İngiliz raporlarında yer almaktadır. Raporlar içerisinde Demokrat Parti Milletvekili Nazlı Tılabar'ın eşiyle ilgili eşinin yargılama sürecinde etki edebilecek deliller hakkında yardımcı olunması amacıyla bilgi istediği belirtilmekteydi. Ayrıca Mr. Hyde Mr. Maclay, Sir Bernard gibi kişilerde duruşma salonlarına katılarak ve günlük basından çıkan haberleri düzenli olarak İngiltere'ye göndermekteydiler. Günümüzde yargılama ile

¹ Doç. Dr. Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, cengiz3636@hotmail.com, ORCID No: 0000-0001-7617-6879.

Makale Gönderilme Tarihi: 23 Şubat 2020. Makale Kabul Tarihi: 25 Mart 2020.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ilgili belgelere bakıldığında çoğunlukla Cumhuriyet Arşiv Belgeleri (BCA) resmi tutanaklar, ve yerel gazeteler baz alınarak hazırlanmıştır. İngiliz Belgeleri, vesikaları her ne kadar olayları kendi bakış açısına göre ele almış olsa da tarihe ışık tutacak, birinci elden bilgilere ulaşmasını sağladığı için incelenmeye değer görülmüştür. Bu çalışmada, gelişmelerin seyrini daha iyi kavrayabilmek için sürecin en önemli aktörü olan İngiltere'nin arşiv belgelerine müracaat edilmiştir. Bu doğrultuda İngiliz Arşiv belgeleri ışığında Başbakan Adnan Menderes ve Kabine Üyelerinin Yargılama Süreci farklı bir bakışla yeniden yorumlanmaya, döneme ilişkin eksiklikler giderilmeye ve yeni tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Darbe, 1960, Yargılama, İngiltere, Arşiv, Rapor.

**TRIAL OF LAUGHTER BY DEATH:
THE ADJUSTMENT PROCESS OF THE MEMBER OF THE
PRESIDENT ADNAN MENDERES AND THE CABINET IN THE
LIGHT OF THE ENGLISH ARCHIVE DOCUMENTS**

Cengiz ATLI

Abstract

The Democratic Party, founded in January 1946, came to power alone with the 14 May 1950 parliamentary elections. The DP government, which lasted ten years from this date, ended with the coup of May 27, 1960. have; 202 hearings were held during the period. In accordance with the decisions announced on September 15, 1961, 14 of the leading names in the DP were sentenced to death. The National Unity Committee approved only the death penalties of Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu and Hasan Polatkan, and they were executed on September 16-17. President Celal Bayar, who was sentenced to death, was sentenced to life in prison for his age limit. 418 accused were sentenced to prison terms ranging from six months to twenty years. 123 defendants were acquitted. A decision not to prosecute was made for 5 defendants. May 27, 1960 coup, the military's first intervention in politics on the Republic of Turkey.

Outside the chain of command, this coup, still inflicted on controversy, by a group of officers. For the first time after the foundation of the Republic, the proceedings and trials, trial hearings and trials were followed both in Turkey and in the world, which resulted in the death penalty of a Prime Minister and the members of the Council of Ministers, which resulted in the execution of three of them. Especially the hearings were followed by the British and the National Office was sent. In addition, the accusations and defenses of the deputies tried in the Yassıada courts are also included in the British reports. In the reports, it was stated that Democrat Party Deputy Nazlı Tılabar asked for information about the wife's spouse, in order to assist with the evidence that might affect the trial process. Also Mr. Hyde Mr. People like Maclay and Sir Bernard attended the hearing rooms and regularly sent the news from the daily press to England. Today, when looking at the documents related to the judgment, the Republic Archive Documents (BCA) have been prepared based on official minutes and local newspapers. Although the English Documents handled the events from their own perspective, it was considered worthy of examination as it will shed light on history and provide first-hand information. In this study, the archive documents of England, which is the

C. ATLI

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 65-83 (Atf için/To cite).

most important actor of the process, were applied to better understand the course of the developments. Accordingly, in the light of the British Archive documents, the Trial Process of Prime Minister Adnan Menderes and Cabinet Members has been tried to be reinterpreted with a different perspective, the deficiencies related to the period have been tried and new determinations have been made.

Keywords: Impact, 1960, Trial, U. K., Archive, Report.

Giriş

CHP Meclis Grubu'nda zaman zaman aykırı sesler olduğu bilinmesine rağmen I. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar parti içinde ciddi bir muhalefet ortaya çıkmamıştır. 1945'te Ticaret Bakanlığı'nın bütçesi görüşülürken yapılan şiddetli eleştiriler ve aleyhte verilen yedi oy,² hükümete karşı kısa bir zaman içerisinde gittikçe büyüyecek muhalefetin başlangıç noktasını oluşturacak ve muhalefetin yeni kadrosunu ortaya çıkaracaktır. 14 Mayıs 1945'te “Çiftiçiyi Topraklandırma Kanunu” görüşülürken Adnan Menderes ile Başbakan Şükrü Saraçoğlu sert bir biçimde tartıştılar ve bütçe tasarısına ret oyu veren yedi milletvekili oy kullanmayarak tepkilerini gösterdiler. Muhtelif kanunlar ve mevcut bir takım uygulamalar karşısında iktidarla ayrılığa düşen bazı milletvekilleri 7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubu'na “Dörtlü Tavrı” vermekle muhalefet daha belirgin bir hal almaya başladı (Karpat, 1996: 72).

Bu tavrı imzalayanlar Fuat Köprülü, Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan'dır (Bozdağ, 1975: 17). Dörtlü Tavrı ile CHP içerisinde parti işleyişinin demokratik ilkelere göre yürütülmesi istenilir (Eroğul, 1970: 11). Ancak Dörtlü Tavrı CHP'lilerce reddedilir. Gerekçe olarak da mevcut kanun, kural ve kaidelerin değiştirilmesine yol açacağı ve bu çeşit tekliflerin görüşülme yerinin grup toplantısı olmayıp Millet Meclisi olması gerektiği ifade edilir (Eroğul, 1970: 11). Dörtlü Tavrının kabul edilmemesi CHP'de çok yakında başlayacak olan kırılmalarla yeni siyasi partilerin doğacağı varsayımlarını güçlendirir. Kamuoyu ve basında çok partili sisteme geçmenin yararları ya da doğuracağı sorunlar konusunda yayınlar ve tartışmalar başladı. Bu süreçte iktidar yanlısı “Ulus” gazetesi ile muhalefet yanlısı “Vatan” gazetesi kamuoyunu yönlendirmeye çalıştı. Eleştirilerin dozu gittikçe arttı. CHP yönetimi yaşanan gelişmelerden rahatsız olarak. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'den savunmaları istenildi (Aydın Tarihi, 1946, 1-31 Aralık: 13).

Fuat Köprülü savunmasında; “Uzun zamandır parti içerisinde yaptığım mücadele CHP'yi kuvvetlendirmek ve onu demokratik bir mecraya sokmak gayesine mahsustur. Ben CHP'ye mensup bir milletvekili olarak partiyi kuvvetlendirmek ve demokratik bir mahiyete sokmak için çalıştığımı eminim” diyecektir (Akşin, 1997: 141). Yapılan açıklamalar parti divanınca uygun görülmezken Fuat Köprülü'nün 21 Eylül 1945'te parti ile ilişkisi

² 29 Mayıs 1945'te Recep Peker, Celal Bayar, Hikmet Bayur, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Emin Sazak tasarıya ret oyu vermişlerdi (Bkz. Albayrak, 2004: 43).

kesilir (Karpata, 1996: 131). Takrir’de imzası olan Refik Koraltan ise iki arkadaşı hakkında partinin aldığı kararı eleştirdiği için 27 Kasım 1945’te partiden uzaklaştırılır. Celal Bayar da Basın Yasası’ndaki haberleşme özgürlüğünü sınırlandıran 5. ve 17. Maddelerin değiştirilmesi isteğiyle hazırladığı yasa tasarısının parti grubunda reddedilmesini gerekçe göstererek önce 26 Eylül 1945’te İzmir Milletvekilliğinden Aralık’ta CHP’den istifa ettiğini açıklar (Karpata, 1996: 132).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945’te TBMM’de yaptığı konuşmada Cumhuriyet yönetiminde demokratik karakterlerin bulunduğunu vurgulayarak muhalefet çevreleri ve basının izlediği yöntemlerden yakınmış, hürriyet ve demokrasi ile tecavüz ve anarşi arasındaki unsurların kanun yolu ile çözülmesi gerektiğine işaret etmiştir (*Ulus*, 1945, 20 Mayıs). İsmet İnönü’nün Meclis’te yaptığı bu konuşmadan iki ay sonra 7 Ocak 1946’da Refik Koraltan’ın İçişleri Bakanlığı’na verdiği dilekçe ile DP resmen kurulur. Partinin kurucuları, Dörtlül Takrir ’de imzaları olan Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes’tir. Hazırlanan tüzükte: “*Siyasi haysiyetimizin birbirimize karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan DP Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasimizin geniş bir anlayışla gerçekleştirmeye ve umumi bir siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle büyütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur* (Ahmad, 2006: 126) vurgusu yapılmıştır.

1946 ile 1950 yılları arasında ana muhalefet partisi konumunda bulunan Demokrat Parti, ülke içerisindeki örgütlenmesini çok kısa bir sürede tamamlamıştır. Seçimlere uzun bir zaman var iken DP çalışmalarını hızlandırmıştır. Özellikle muhafazakâr kesimin düşünceleri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Ezanın Türkçe okutulması, Köy Enstitüleri ile Halkevlerinde dini yayınların yasak olması, İmam Hatip Okullarının öğrencisizlikten kapalı olması gibi birçok etken DP tarafından sürekli dile getirilmesi konunun ülke gündemindeki en önemli maddelerden biri olmasına ve gündemden düşmemesine sebep olmuştur. Bu durum CHP’yi bahsi geçen konularda reformlara itmek zorunda bırakmıştır. Özellikle 1949-1950 yılları arasındaki CHP Hükümetinin Başbakanı Mehmet Şemseddin Günaltay, hem duruşu hem de yaşantısıyla bahsi geçen konular noktasında DP’nin söylemlerini engellemek amacıyla Başbakan olduğunu kanıtlar niteliktedir.

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimleri %53,5 oy oranıyla Demokrat Parti kazanmış ve Türkiye’de yeni bir dönem başlamıştır. Seçimler, 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına son verirken aynı zamanda da Türk Demokrasi tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Dünyada rejimleri ve ülkeleri kuran siyasi partilerin kansız bir şekilde iktidarı devrettikleri oldukça nadirdir. 1950-1960 yılları arasında

ülkeyi kesintisiz bir şekilde yöneten DP, girdiği genel seçimlerin tamamını kazanmıştır. İktidar yıllarının ortalarında meydana gelen 6-7 Eylül olayları aslında ilerde meydana gelecek Hükümet Darbesi'nin ilk işareti olarak da yorumlanabilir. Dokuz Subay Olayı, Uşak-Kayseri Olayları, Üniversite Olayları, Harbiyelilerin Gösterileri, Meclis Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, 555 K Gösterileri (5'inci ayın 5'inde saat 5'te Kızılay'da) gibi olaylar askeri darbeye zemin hazırlayan diğer olaylardan bir kaç diyebiliriz. Yukarıda zikredilen olaylar yanında DP, iktidarını sağlamlaştırmak için özellikle Meclis Tahkikat Komisyonu'nu etkin olarak kullanmaya çalışmıştır. Bu durum büyük tepkilere yol açarken bir yandan da darbeyi siyasal sistemde kabul görmesine etken olan en önemli durumların başında gelmiştir.

27 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelen ve emir komuta zinciri dışında gerçekleşen askeri darbesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde meydana gelen ve askerin siyasete ilk müdahalesidir. Bu olayla birlikte Türk Demokrasi büyük bir yara almıştır. Darbe kadar darbe sonrası gelişmelerde çok tartışılmıştır. Özellikle tutuklanmalar ve tutuklamalar sonrası Yassıada mahkemeleri bunların en önemli kanadını oluşturmaktadır. 27 Mayıs itibari ile bütün DP milletvekilleri hakkında tutuklanma kararı çıkarılmış ve gözaltına alınan başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes olmak üzere bütün bakan ve milletvekilleri Harbiye binasında toplanmıştır. 27 Mayıs'tan itibaren Harbiye binasında tutuklu kalan DP'liler, 10 Haziran'dan itibaren gruplar halinde Yassıada'ya götürülmüşlerdir. 14 Ekim 1960 tarihinde Köpek Davası ile başlayan Yassıada Mahkemeleri, 15 Eylül 1961 tarihindeki Karar Duruşması ile sona ermiştir.

27 MAYIS 1960 HÜKÜMET DARBESİ VE YASSIADA

Darbe ve Demokrat Partili Milletvekillerinin Tutuklamaları

27 Mayıs 1960 tarihinde, sabah saat üç sularında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk askeri darbesi başlamıştır. Kendilerini Milli Birlik Komitesi olarak adlandıran askeri grup bir süre sonra dönemin en önemli iletişim aracı olan radyoyu ele geçirmişlerdi. Albay Alparslan Türkeş'in sesinden bütün yurtda radyodan yankılanan bildiri, askeri darbenin kesin olduğunu tereddütte yer bırakmayacak şekilde açıklıkla ortaya koymuştur. Bildirinin devamında sokağa çıkma yasağının olduğu söylenmiş ve ıssız Ankara sokaklarında Demokrat Partili avı başlamıştı. İlk hedef olan Çankaya Köşkü'ne doğru tanklı, süvarili birlikler giderken; dönüşlerinde sabık Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı da yanlarına almışlardı. Bununla birlikte başta bakanlar olmak üzere bütün DP'li milletvekilleri de birer birer evlerinden alınmaktaydı. Toplanma

merkezi olarak Harbiye binasına doğru götürülürken sokaklarda bulunan askerler durdurulan araçlara parolalar sorarak geçişlerine izin vermişlerdi. “*İnkılap*” parolası ile hareket eden araçlar, DP’li milletvekillerini harbiye binasına götürmüşlerdir. Başta Adnan Menderes gibi Ankara dışından bulunan milletvekilleri ise buldukları illerde yakalanıp gözaltına alınmışlardır (Burçak, 1976: 97).

Demokrat Parti Milletvekillerinin Yassıada’ya Götürülüşü ve Mahkeme Heyeti’nin Oluşturulması

Askeri Darbeden hemen sonra Milli birlik Komitesi önceden yaptıkları planı uygulamaya koymaya başlamışlardır. Bu planın ilk aşaması 9 Mayıs, ikinci aşaması Haziran ve üçüncü aşaması 17 Haziran olmak üzere toplam üç katile halinde tutuklanan milletvekillerini Yassıada’ya götürmüşlerdir (Burçak, 1976: 119). Bu götürülüş; otobüslerle önce Ankara Etimesgut Havaalanı oradan uçakla İstanbul Yeşilköy Havaalanına ardından vapurlarla Yassıada’ya şeklinde olmuştur. Burada toplamda var olan altı koğuşa yerleştirilen tutuklular büyük güvenlik önlemleri altında tutulmaktadırlar. Yassıada’nın etrafı 24 saat askeri gemiler tarafından korunmakla birlikte kimi zaman alçak uçuş yapan jet uçakları ve sürekli devriye gezen helikopterler tarafından da korunmaktadır.

29 Mayıs 1960 tarihindeki Milli Birlik Komitesi’nin ilk Bakanlar Kurulu toplantısının ardından alınan karar ve 12 Haziran 1960 tarihinde yayınlanan ve yürürlüğe giren geçici anayasa ile düşürülen hükümet ve mensuplarının yargılanması kararlaştırılmıştır. Yargılamalar için Yüksek Adalet Divanı adında bir mahkeme oluşturulmuştur. Geçici anayasa maddesine göre Reisicumhur ile Başvekil ve vekilleri eski iktidar mebuslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere bir Yüksek Adalet Divanı kuruldu. Kurul üyeleri Yüksek Adalet Divanı, Adli, İdari ve Askerî kazaya mensup hâkimler arasından. Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, Millî Birlik Komitesince seçilecek bir Başkan, sekiz aslî ve altı yedek üyeden oluşturuldu. Ayrıca sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve haklarında son tahkikat açılarak Yüksek Adalet Divanına verilmeleri gerekip gerekmediğine kararı vermek üzere bir Yüksek Soruşturma Kurulu teşkil edildi. Yüksek Adalet Divanının Başsavcısı ile beş yardımcısı, Yüksek Soruşturma Kurulu Başkan ve üyeleri arasından, Bakanlar Kurulunun teklifi ile Millî Birlik Komitesince tayin edildi. Yüksek Adalet Divanının kararları kesindir; ancak idam kararlarının infazı, kararın Millî Birlik Komitesince tasdikine bağlıdır. Millî Birlik Komitesi üyeleri, bu üyelikten ayrılmış olsalar bile, Yüksek Adalet Divanında, Yüksek Soruşturma Kurulunda ve Divan Savcılığında vazife alamazlar. Yargılanmaları, 1924 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu’na

göre, Divan-ı Âliye ait bulunan şahıslar hakkında soruşturma ve yargılama yetkisi dahi Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından kullanılır” (Resmi Gazete, 1960, 14 Haziran).

Kanun yayınlandıktan sonra Yüksek Adalet Divanı için önerilen isimlerin sonucunda Cumhurbaşkanı ile Başbakan ve vekilleri, eski iktidar milletvekillerini ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere, geçici (1) sayılı Kanunun 6. maddesine göre kurulması gereken Yüksek Adalet Divanı Başkanlığına: Yargıtay Birinci Ceza Dairesi Başkanı Salim Başol getirildi. Aslı Üyeliklere: Yargıtay Dördüncü Ceza Dairesi Başkanı Ferruh Adalı, Yargıtay Üyesi Selman Yörük, Yargıtay Üyesi Abdullah Üner, Danıştay Üyesi Hıfzı Tüz, Danıştay Üyesi Cahit Özden, Askerî Yargıtay Başsavcısı Hâkim General Rıza Tunç, Askerî Yargıtay Üyesi Hâkim Yarbay Hasan Gürsel” (Resmi Gazete, 1960, 22 Eylül) getirildi. Özellikle isimler seçilirken hâkimlerin daha önceki dönemlerdeki faaliyetleri dikkate alınmıştı.

Yüksek Adalet Divanı'nın kurulmasından sonra, sabık vekiller için soruşturmalar yapılmak üzere 18 Haziran 1960 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan geçici madde ile avukat ve hâkimlerden kurulu Yüksek Soruşturma Kurulu kurulmuştur (Resmi Gazete, 1960, 18 Haziran).

“Başsavcılığa Yüksek Soruşturma Kurulu Üyesi Altay Ömer Egesel Başsavcı Yardımcılıklarına: Yüksek Soruşturma Kurulu Üyesi Salim Ertem, Yüksek Soruşturma Kurulu Üyesi Fahrettin Öztürk, Yüksek Soruşturma Kurulu Üyesi, Avni Yurtsever Yüksek Soruşturma Kurulu Üyesi, Faruk Siret Değermen, Yüksek Soruşturma Kurulu Üyesi Orhan Erdoğan, Yüksek Soruşturma Kurulu Üyesi Niyazi Kırdar, Yüksek Soruşturma Kurulu Üyesi Ahmet Bayrak, Yüksek Soruşturma Kurulu Üyesi Hâkim Binbaşı Süleyman Taşar, Yüksek Soruşturma Kurulu Üyesi Hâkim Yüzbaşı Necdet Darıcı, Yüksek Soruşturma Kurulu Üyesi Hâkim Yüzbaşı Servet Tüzün, Yüksek Soruşturma Kurulu Üyesi Hâkim Yüzbaşı Turgut Lüleci” (Resmi Gazete, 1960, 7 Ekim) seçilmişlerdir. Seçilen kişilerin isimleri Millî Birlik Komitesince belirlenmiş ve Yassıda sorgulamaları başlamıştır. Adaya gelen Altay Ömer Egesel³ başkanlığındaki komite 9 ayrı suçtan tutukluları tek tek sorgulamaya almışlardır. 14 Ekim 1960 tarihine kadar sorgulamalar tamamlandıktan sonra iddianame hazırlanmış ve kabul edildikten sonra yargılamalar başlamıştır.

³ 1913-1985 yılları arasında yaşayan hukukçudur. Yassıda mahkemelerinin Başsavcı olarak görev yapmıştır (Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Ansiklopedisi, C4).

İngiliz Arşiv Belgeleri Işığında Yargılanmaların Durumu⁴

14 Aralık 1960 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığında bulunan belge Yassıada da yargılanan Demokrat Parti Milletvekili Nazlı Trabar'la İgilidir Bu belge İskoçya Dışişlerine Nazlı Tlabar'ın eşi İbrahim Tlabar tarafından gönderilmiştir. Nazlı Tlabar'ın eşi İbrahim Tlabar tarafından yargılama süresince “şahitliklerine müracaat edilebileceği mülahazasıyla bazı kimselere ve kurumlara belge edinmek amacıyla müracaatlarda bulunmuştur (BCA, 1960, Dosya:960/1, Fon: 10.9., Yer: 43.127.1). Nazlı Tlabar vrupa konseyi Türkiye temsilciliği görevinde bulunmuştu. Ayrıca Avrupa Konseyi İstişare Asamblesine gönderilecek olan TBMM temsilcileri arasındaki tek kadın milletvekili idi (Zafer, 1954, 3 Temmuz). Tlabar, 40 ülkeden 900 temsilcinin katıldığı Dünya Gençlik Kongresi'nin Singapur'da yapılan toplantısına gönderilen Türk heyetine de başkanlık yapmıştı (Vatan, 1954, 16 Ağustos). 1955 yılında Strasburg'da düzenlenen Avrupa Konseyi toplantısında Mr. Maclay ile tanışmıştı. Bu yüzden savunmada delil olarak kullanabilmek üzere İskoçya'daki Avrupa Konseyi sekreterliğinden Türkiye'yi burada başarılı olarak temsil ettiğini gösteren bir belge istedi. Eşinin gönderdiği mektubu alan Mr. Maclay başarılı gördüğü bu kişiyi hatırladı. O kişiye nasıl yardımcı olabileceğini sordu. Fakat karar verebilmek için Dışişleri Bakanlığına danıştı. Dışişleri Bakanlığı gerekli bilginin kapalı bir zarf içerisinde itiraz olmadığı takdirde gönderilebileceğini açıkladı. Yapılan görüşmelerde böyle bir girişimin Türk yetkililerce hoş karşılanmayacağı ve özellikle İngiliz bakanının davaya müdahale etmiş olabileceği bu durumda Tlabar'a fayda yerine zarar getirebileceği dile getirildi. Ayrıca Tlabar'ın içinde bulunduğu durum hakkında tam olarak bilgileri olmadığı için nasıl bir karar vereceklerini düşünüyorlardı (FO 195/ 2709).

Sir Bernard Burrows tarafından 25 Ekim 1960 tarihinde Dışişlerine gönderilen raporlardan biri 6-7 Eylül Olayları olarak görülen dava konusuyla alakalıydı. 6-7 Eylül olayları ile ilgili duruşmada yaşananlar ve tanıkların durumu ayrıntılı olarak yazılarak Dışişlerine gönderilmişti. Tanıklardan birincisi eski polis memuru olan ve 1955 yılında Marmara Adası'nda polis güçlerinin şefi olan Hamdi Canoğlu idi. İkincisi Türk Milli Güvenlik servisinin İstanbul şubesinde çalışan Nevzat Emrealp'ti (FO 195/ 2709/5). Üçüncüsü isyan olduğu zaman İstanbul'da trafik polisi olan Orhan Eyupoğlu idi. Dördüncü Serbest gazeteci Aziz Orhan, beşinci kişi Emniyet müfettişi Cemal Sancak, Altıncı kişi Şemsi Güleğin, yedinci kişi ise Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin'di.

⁴ FO 195/ 2709.

Raporda ayrıca mahkemenin 24 Ekimde köpek davasının sonuçlandığını gösteren karar metninin okunması ile 25 Ekim’de tekrar açıldığı belirtiliyordu. Arşivlerde bulunan diğer rapor 17 Ekim 1960 tarihinde İstanbul’dan Sir Bernard Burrows’a gönderilmişti. Bu raporda beş maddede davanın durumunu açıklamaktaydı. Birinci maddede yargılamanın ilk iki günkü süreç içerisinde sanıkların kendilerini savunmak için yeterince zaman vermediklerinden şikâyetçi oldukları belirtiliyordu. Ayrıca sanık avukatları da Afgan köpeği iddianamesinde satıcı ile temas kurulamadığından ve belgelere yeterince bakmak için zamanları olmadığından şikâyet etikleri de raporda belirtiliyordu. Raporda eğer başsavcı iki ay içerisinde dava tutanağını tamamlarsa davanın kısa sürede biteceği de belirtiliyordu.

İkinci maddede cumartesi günü davanın durumu ve hakim ve savcılarının nasıl karar alacakları konusunda tutumları belirtiliyordu. Üçüncü maddede yerel basının İstanbul radyosundan bile daha fazla taraflı yayın yaptığı belirtiliyordu. Dördüncü maddede hafta süresince yargılamada yapılan konuşmalar da Türkler diğer kişilere nispeten Menderes sempati duydukları ayrıca vatandaşları ölüm cezasını hak ettiği konusunda ikna etmenin zor olacağı dile getiriliyordu.

Beşinci maddede ölüm cezası üzerine spekülasyonlar yüksek soruşturma komisyonunun bir üyesinin Menderes için ölüm cezasının kaçınılmaz bir son olduğunu söylemesi, başka çıkış yolu olamayacağına ilave etmesi ayrıca köylülere Menderes’in ölümsüz olmadığı ve beyaz atını süren bir Mesih olmadığına inandırılması gerektiği dile getiriliyordu (FO 195/ 2709/5).

İngiliz raporlarından bir diğeri de 5 Ekim 1960 tarihinde Sir Bernard Burrows tarafından Dışişlerine gönderilen rapordur. Raporda İstanbul’da Başkonsolos H.M’ den Yassıada duruşmaları sırasında yaşanan olaylar anlatılıyordu. Ayrıca duruşma sırasında kişilerin davranışları ve fiziksel özellikleri de raporda yer almıştı. “*Celal Bayar, Adnan Menderes, büyük millet meclisi ve kabine üyelerinin saat 10’da yargılanmaları başladı Sanıklar elleri kelepçesiz tek olarak on dosya ile birlikte askeri birlikler tarafından getirildi. Salona Celal Bayar, Adnan Menderes, Medeni Berki İzzet Akcal, Ethem Menderes, Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan getirildi. Sanıklar aynı sırada birbirine yakın oturuyorlardı. Sanıkların başları önünde idi. Bakanların yüzlerinde korku ifadesi vardı. Celal Bayar’da ise duruşma süresince fiziksel veya duygusal işaret yoktu. Kendine güvenen bir tavır vardı. Önüne bakıyor etrafına bakmıyordu. Sağlıklı bir görüntüsü vardı kesinlikle intihar girişiminde bulunan biri gibi durmuyordu (FO 195/ 2709/5). Diğer taraftan Adnan Menderes fiziksel olarak iyi görünmüyordu. Yanakları ve gözleri çökmüş çene kemikler görünüyordu. Menderes oldukça*

hasta adam izlenimi veriyordu. İddianame okunduktan sonra zorlukla kürsüye alındı ve konuşmak için hâkimden izin istedi. Zayıf ve titreyen ses tonuyla konuşuyordu son beş ayda tek başına hücrede kaldığı ve gardiyanlar dâhil kimseyle konuşmadığı için nasıl konuşmayı neredeyse unuttuğunu belirtiyordu. Bu insanlık değil diye bağırdı. Adada diğer insanlar ve görevliler olmasına rağmen ada komutanı yalnız bulunduğu alanda kısa yürüyüşlere izin veriyordu. Omuzlarında hafif bir şekilde eğerek ellerini ovalıyordu. Buda merhamet dilenmiş izlenimi veriyordu. Gazeteciler, izleyicilerin çoğu bu olaya üzüldü. Gazetecilerin ve diğerlerinin büyük kısmı da bu olaydan dolayı çok üzüldüklerini söylüyorlardı. Bir dönemin Menderes'inin bu duruma düştüğü için öfkeliydiler. Sanıkların bir iki olay hariç çoğu ağırbaşlı ve sakindi. Ortam oldukça havasızdı. Sanıkların çoğu iyi giyimliydi. Fatih Rüştü Zorlu önemli ölçüde kilo kaybetmişti. Diğerleri iyi görünüyordu. Refik Koraltan beyaz saçları ve zayıflamış hali ile neredeyse tanınmaz haldeydi". Raporda fiziksel durumları belirtildikten sonra İddianamenin okunmasının dört saat aldığı da dile getiriliyordu (FO 195/ 2709/5).

Duruşmayı 700 den fazla kişi izlemekteydi. Davayı takip eden 200 gazetecinin yarısı yabancı basın mensuplarıydı. Bunların içerisinde davayı gün gün takip eden dokuz İngiliz gazeteci vardı. C.N.U'nun beş üyesi, İçişleri Bakanı dâhil sanıkların arkadaşları sanıkların akrabaları, üniversite profesörleri ve öğrenciler, yerel vatandaşlar, askeri yetkililer, Hollanda ve Romanya Konsolosu, U.S.A konsolos yardımcısı, Federal Almanya, İran, İtalya Yugoslavya ve Sovyetler Birliği temsilcileri katıldı. Ayrıca Pakistan ve Afganistan Askeri Ataşesi de davayı takip eden diğer kişilerdi. Yassıada'da basın mensupları için düzenlemeler iyi noktadaydı (FO 195/ 2709/5).

Eylül ayı boyunca raporlar düzenli olarak gönderilmekteydi 4 Ekim 1960'dan 15 Eylül 1961'e kadar süren Yassıada duruşmalarının karar kısmı da 16 Eylül ve 17 Eylülde dışişlerine rapor olarak gönderilmişti.⁵ 15 Eylül'de Mr. Whitteridge tarafından İngiltere'ye gönderilen raporda mahkemenin devam ettiği ve bugün kararın okunduğu belirtiliyordu. Karar kısmında Celal Bayar, Adnan Menderes Fatih Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Refik Koraltan, Agah Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Hamdi Bozbağ, Nusret Kirişcioğlu, Bahadır Dülger dâhil 10 kişiye idam cezası verildiği belirtiyordu (FO 371/160792). Aynı gün gönderilen ikinci raporda ise mahkemede yaşanan durumlar ayrıntılı olarak rapor ediliyordu. Bu raporda,

⁵ 592 sanığı, 1068 tanığı ve 150.000 izleyicisiyle, kararlar defterine geçen 18 davası ve 11 ay 1 günlük mesaisiyle 10 yıl 13 günlük Demokrat Parti iktidarının Yüksek Adalet Divanı önündeki hesap günleri olmuştu.

idam cezası verilen 10 kişiye ilaveten iki kişiye daha idam cezası verildiği belirtiliyordu. Bu kişiler, Emin Kalafat ve Baha Akşit idi. Ayrıca o güne kadar 31 kişinin beraat ettiği, 20 kişinin ömür boyu hapisle cezalandırıldığı, sanıkların bir kısmının da 4 ile 15 yıl arasında hapis cezası aldığı belirtiliyordu (FO 371/160792). 16 Eylül'de gönderilen raporda, M. Zorlu ve M. Polatkan'ın idam edildiği Adnan Menderes'in ise sağlık kontrolüne izin verinceye kadar idam edilmeyeceği belirtiliyordu. 17 Eylül'de gönderilen raporda ise Adnan Menderes'in öğleden sonra idam edildiği belirtiliyordu.

Karar duruşması İngiliz Basınında da sıklıkla yer almaktaydı. The Times 15 Eylül'de Menderes rejiminin 15 adamı idamla yargılanıyor başlığıyla çıktı. Duruşma sırasında Adnan Menderes'in burada olmadığı ve cezaevi koşullarında hasta olarak yattığı belirtiliyordu. Hastalığının kötüye gittiği ve dört doktorla birlikte İstanbul Üniversitesinden bir profesöründe burada bulunduğu dile getiriliyordu. Bu dönemde hastalığıyla ilgili teşhis konulmadığı mide rahatsızlığı çektiği tam detaylı teşhis için İstanbul'a gönderilmesi gerektiği yazılıydı. Gazeteciler Menderesin yatağında yattığı hücreye alındı. Gazeteciler hücrede Menderesin durumu ayrıntılı olarak açıklamışlardı. "*Gözleri kapalı grimsi mavi renkteydi. Göğsü açık mavi pamuk gömlek giymişti.* Gazeteciler Adnan Menderesin iki şekilde hasta olabileceğini belirtmişlerdi. birinci olarak ilaç içerek intihar etmek istediği, ikinci olarakta duruşmanın heyecanına dayanamayarak hasta olduğu idi. "Kendisine oksijen verilmekte idi (The Times, 1961, 15 September). Adanın komutanı Menderesin sağlık durumuyla ilgili ileriki günlerde yayınlanmış bülten verileceğini söyledi. Fakat yargılamanın sonuna kadar askeri yetkililer tarafından başka bilgi verilmediğini de dile getirmekteydi. Gazetecilerden biri son dönemlerde bu olayların bir benzerini Bulgaristan'daki halk mahkemelerinde gördüğünü dile getirmekteydi.

Daily Herald gazetesi, 20 Eylül 1961 tarihinde yayınladığı nüshasında olayı barbarca bir karar olarak değerlendirmekteydi. Ayrıca Cemal Gürsel'e bu nasıl bir müttefiklik adıyla bir yazı kaleme almıştı (Daily Herald, 1961, 20 September).

Sunday Telegraph, 17 Eylül 1961 tarihli sayısında, cuntacıların iki Türk liderini astıklarını belirtiyordu. Gazetenin Avrupa şefi Anthony Mann tarafından kaleme alınan tutuklu eski başbakanın komadan çıktığı belirtiliyordu. Menderes rejiminin iki eski bakanı Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı askeri cunta tarafından yargılama kararının verilmesinden sonra idam edildi (Sunday Telegraph, 1961, 17 September).

The Times, 25 Eylül 1961 tarihli sayısında davayı geçmişten beri en uzun

ve en büyük dava olarak nitelemişti. Bu davanın cuntacılar tarafından yapıldığı, Atatürk düşünce sistemine büyük ölçüde zarar verdiğini belirtiyordu (The Times, 1961, 25 September). 17 Ağustos tarihli yazısında ölüm kararları uygulanacak mı diye bir yazı kaleme aldı (The Times, 1961, 17 August). Aynı gazete davanın sonuçlanmasından önce 18 Ağustos 1961'de yaşanan bu olayla birlikte Atatürkçü düşüncenin tehlikede olduğu ve bu olayın demokrasinin sonu olduğunu gündeme getiriyordu (The Times, 1961, 18 August).

İnfazlarla ilgili olarak İngiliz basınında da haberler yayınlanmıştı. Time and Tide, Menderes: Siyasi Cinayet, başlığıyla 21 Eylül'de Adnan Menderes'in asılması olayını haber yapmıştı. Haberde Birleşik Devletler ve İngiltere, Adnan Menderes'in asılmasıyla ilgili protestolara dikkat çekmişti. Protestoların düşük seviyede olduğunu belirtiyordu. Haberde Şimdiki yönetimin Menderes'i bir diktatörlük kurmak için idam ettiklerini belirtiyordu. Askeri hükümetin subayları Menderes'i muhafazakâr Müslüman gibi ülkeyi yönetmekle suçluyorlardı. Yargılanma sürecinde yolsuzluk ve rüşvetle suçlanıyordu. Bu durumda bile yolsuzlukla ilgili olarak özgür bir basının olmadığı dile getiriliyordu. Menderes'in yanlışları olduğunu dile getiriyor ama yaptığı ekonomik reformlarla yoksul Amerika'ya kendini adayan Roosevelt's New Deal gibi kendisini köylü kesimi geliştirmeye adanmış olduğunu belirtiliyordu. Şimdiki rejimin aynı başarıyı gösteremeyeceğini buldukları gücü kaybettikleri takdirde Menderes'in yaşadıkları olaylardan daha büyük olaylara maruz kalacakları belirtiliyordu. Castro Rejiminin çalışanlarını öldürdüğü zaman özellikle batı ülkelerinden büyük bir tepkinin geldiği belirtiliyordu. Castro tarafsız ve eleştiriye açıktı. Bu olayla ilgili olarak Türkiye'nin güçlü bir protestosu NATO Müttefikliği bağlamında güney ve doğuyu zayıflatabilir. Türkiye'yi dostane biçimde siyasi cinayetleri kınadığımızı nasıl inandırabiliriz (Time and Tide, 1961, 21 September) demektedir.

15 Eylül 1961 de Sir B. Burrows Türkiye'deki yargılanmalarla ilgili olarak dışişlerine bir rapor gönderdi. Raporda, Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisine verilen talimatın Cemal Gürsel'e iletilmesi isteniyordu. Başkan Kennedy'nin gönderdiği talimatta Türkiye'de başlayacak olan NATO tatbikatının olması ve özellikle Amerikan askerlerinin bu tatbikata katılacak olmasından dolayı yargılanmalarda infaz kararı verilmesi dolayısıyla büyük endişe duyduğu belirtiliyordu. Bu nedenle başkan yargılama kararlarının ertelenmesini istiyordu. Bu mesaj, büyükelçi tarafından iletildi fakat mesajın orijinali teslim edilmedi. Raporda ayrıca diğer ülke büyükelçilerinin durumu da ele alınmıştı Alman Büyükelçi endişeli görünüyordu yargılama sürecinden olumlu karar çıkacağı konusunda

kuşkuluydu. Bu konudaki görüşlerini Selim Sarper'le de paylaştı (FO371/160214). Pakistan Büyükelçisi de Pakistan başkanından gelen mesajın iletmenin hiçbir önemi olmadığını söyledi. Yargılanma süreci ve infaz haberleri Londra'da da büyük bir endişeye sebep olmuştu. Komitenin kan dökmeden bu süreci nasıl yürütülebileceği konusunda endişeler oldukça fazlaydı. Özellikle karar duruşmasında müttefik ülkelerin kaygılarını dikkate almaları gerektiği dile getirildi.

6 Eylül 1961 tarihinde. İngiliz Büyükelçiliğinden Dışişlerine gönderilen raporda, Yassıada yargılanmaları süresince yaşanan olayları düzenli olarak İngiltere'ye iletildiği belirtiliyordu. 15 Eylülde karar duruşmasının yapılacağı ve yüzlerce sayfa süren gerekçeli kararın birkaç gün içerisinde tamamlanacağı belirtiliyordu. Kararların açıklanacağı gün Dışişleri Bakanlığı bazı büyükelçileri davet etti. Fakat davet edilen büyükelçiler daveti kabul etmeyerek, katılmayacaklarını açıkladılar. Ayrıca konuyla ilgili olarak İngiliz ve Amerikan gazete muhabirler, İstanbul radyosu ve hükmet basınının başı Türk hava Kuvvetlerinde görevli Albay Çağlar ile de görüşme yapmışlardı (FO371/160791). Albay Çağlar iki İngiliz gazeteciye verdiği demeçlerde infaz edilecek kişi sayısının belli olmadığı milli birlik komitesinin mahkeme tarafından verilen ölüm cezalarını otomatik olarak onayladığını belirtiyordu: *Mahkeme kararları Ankara'ya gönderilecek Milli Birlik Komitesi onayladıktan sonra on iki ile on dört saat sonra İstanbul'a geri gönderilecek Bu nedenle cumartesi sabahı erken saatlerde infazlar olabilir.*” Çağlar basın mensuplarına ilave olarak yargılamalarda komitenin ordunun kararlarını uyguladığını belirtmiştir. İngiliz gazeteciler, Çağlar'ın açıklamalarına yorum yapmamışlardı. Kendileri Albay Çağlar'ın komiteye çok yakın olduğunu ve orduda görevinin tam olarak bilinmediğini açıklamışlardı (FO371/160214).

Burrows, 3 Mart 1961'de Kraliçenin Türk Dışişleri Bakanı'na çok güçlü bir tavsiyede bulunduğu söz etti. Kraliçe Gürsel'e 6 Mart'ta Ankara'da görüştüklerinde, eski cumhurbaşkanı, başbakan ve diğerleri Yassıada davası sonucunda infaz edilirse yurt dışında yol açacağı kötü izlenimi bizzat söylerse çok yararlı olacağını vurguladı. Burrows Majesteleri için bu tür mesele hakkında konuşmanın çok olağandışı olacağını düşündüğünü ama 24 Mart 1961'de Miller'a bu konuda şahsi bir mesaj göndereceğini söyledi. Sarper böyle bir öneride bulunduğu bilinmemesinin kendisi için hayati önem taşıdığı altını çizdi (FO371/160214/CT1016/49).

11 Eylül 1961 tarihinde gönderilen raporda konu yine Yassıada yargılanmaları idi. Yargılanmaların kararlarının 15 Eylülde ilan edileceği belirtiliyordu. Yargılanma hükümleri Milli Birlik Komitesi tarafından ilan

edilecekti. İdamlara gerek yurt içinden gerekse yurt dışından tepkilere rağmen komitenin mahkeme tarafından verilen cezaları onaylayacağı belirtiliyordu. Duruma bakıldığında Amerikalılar ve Fransızlar ile infaz sürecinden önce bir anlaşma yapılabileceği umundaydılar. Fakat raporlarda bu sorunun Türkiye'nin iç meselesi olduğu belirtilerek fazla yorum yapmamaya özen göstermişlerdi. Eğer infaz cezası onaylanırsa Menderes'in 1959 yılında İngiltere Gatwick'de uçak kazasından kurtuluşu ve Kıbrıs sorununun bir bölümünde yaptığı çözümler ile halk tarafından sempati duyulduğu bu durumda halk da bir tepkinin olabileceği dile getiriliyordu (FO 371/160214).

Daily Express Gazetesi de 16 Ekim 1961 tarihli yazısında ülkenin devlet başkanı Cemal Gürsel'in bir hafta içinde Eski başbakan Adnan Menderes'in infazı sonrası kraliçe ile tartışmalı bir konuşma yaptığını yazmıştı. Kraliçenin bu yapılan uygulama ile anayasayı ihlal ettiğini ve bu durumun dünya devletleri tarafından protesto edildiğini belirtti. Cemal Gürsel'de cevabında bu kararın anayasal gelişme için zorunlu olduğunu dile getiriyordu (Daily Express, 1961, 16 October).

Sonuç

27 Mayıs 1960 Darbesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde askerin siyasete ilk müdahalesidir. Emir komuta zinciri dışında, bir grup subay tarafından yapılan bu darbe, günümüzde hala tartışmalara yol açmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ilk kez bir Başbakan ve Bakanlar Kurulu üyelerinin idam cezası ile yargılanıp ve bunlardan üçünün cezasının tatbiki ile sonuçlanan yargılama sürecine gidişat ve yargılamalar, dava duruşmaları gerek yurtiçinde gerekse dış dünya kamuoyunda da takip edilmekteydi. Özellikle İngilizler tarafından duruşmalar gün gün takip edilerek National Office gönderilmekteydi. Ayrıca Yassıada mahkemelerinde yargılanan milletvekillerinin de suçlama ve savunmaları da İngiliz raporlarında yer almaktadır. Raporlar içerisinde Demokrat Parti Milletvekili Nazlı Tıbar'ın eşiyle ilgili eşinin yargılama sürecinde etki edebilecek deliller hakkında yardımcı olunması amacıyla bilgi istediği belirtilmekteydi. Ayrıca Mr. Hyde, Mr. Maclay, Sir Bernard gibi kişilerde duruşma salonlarına katılarak ve günlük basından çıkan haberleri düzenli olarak İngiltere'ye göndermekteydiler.

Duruşmayı 700 den fazla kişi izlemekteydi. Davayı takip eden 200 gazetecinin yarısı yabancı basın mensuplarıydı. Bunların içerisinde davayı gün gün takip eden dokuz İngiliz gazeteci vardı. C.N.U.'nun beş üyesi, İçişleri Bakanı dâhil sanıkların arkadaşları sanıkların akrabaları, üniversite

profesörleri ve öğrenciler, yerel vatandaşlar, askeri yetkililer U.A.R. Başkonsolosu, Hollanda ve Romanya Konsolosu, A.B.D. konsolos yardımcısı, Federal Almanya, İran, İtalya Yugoslavya, Sovyetler Birliği temsilcileri katıldı. Ayrıca Pakistan ve Afganistan askeri ataşesi de davayı takip eden diğer kişilerdi. Özellikle Avrupa basını davayı takip etmekteydi. İngiliz Arşiv belgelerinde ise bu konunun gün gün takip edildiği anlaşılmaktadır. Dokuz İngiliz gazeteci duruşmaları takip ederek büyükelçiliklere gönderiyor Büyükelçi de mahkeme sırasında yaşananları ayrıntılı raporlarla birlikte dışişlerine göndermekteydi.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BCA, Dosya:960/1, Fon:10.9., Yer:43.127.1, Tarih:1960

FO 195/ 2709

FO 195/ 2709

FO 195/ 2709/3

FO 195/ 2709/4

FO 195/ 2709/5

FO 195/ 2709/5

FO 195/ 2709/6

FO 371/160214

FO 371/160792

FO 371/160792

FO371/160214

FO371/160214/CT1016/49

FO371/160791

FO371160214

C. ATLI

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 65-83 (Atf için/To cite).

Gazeteler ve Dergiler

Aydın Tarihi, 157 (1-31 Aralık 1946).

Daily Herald, 20 September 1961.

Daily Express 16 October 1961.

Resmi Gazete, S. 10525, 14 Haziran 1960.

Resmi Gazete, S. 10529, 18 Haziran 1960.

Resmi Gazete, S. 10610. 22 Eylül 1960.

Resmi Gazete, S. 10623, 7 Ekim 1960.

Sunday Telegraph 17 September 1961

The Times 15 September 1961.

The Times 17 August 1961.

The Times 18 August 1961.

The Times 25 September 1961.

Time and Tide 21 September 1961.

Ulus, 20 Mayıs 1945.

Vatan, 16 Ağustos 1954.

Zafer, 3 Temmuz 1954.

Kitaplar

Ahmad, F. (2006). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (çev. Y. Alogan). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akşin, S. (ed.). (1997). *Çağdaş Türkiye 1908-1980, Türkiye Tarihi*, Cilt 4. İstanbul: Cem Yayınevi.

C. ATLI

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 65-83 (Atf için/To cite).

Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*.
İstanbul: Phoenix Yayınları.

Bozdağ, İ. (1975). *Demokratik Parti ve Ötekiler*. İstanbul: Kervan
Yayınları.

Burçak, R. S. (1976). *Yassıada ve Öncesi*. Ankara: Çam Matbaası.

Eroğul, C. (1970). *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: A.Ü.
Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayinevi.

Karpat, K.H. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel
Temeller*. İstanbul: AFA Yayınları.

Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4.

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KAHVEYE BAKIŞI YANSITAN BİRKAÇ ÖRNEK VE KAHVEYE DAİR MANZUM BİR FETVA

Esmâ ACAR¹

Öz

Klasik Türk Edebiyatında sosyal hayata dair pek çok unsurun yer aldığı bilinmektedir. Bunlardan biri olan kahve topluma girmesiyle birlikte çeşitli tartışmalara konu olmuş; siyâsî, dinî, toplumsal ve edebî yönlerden farklı alanlarda varlık göstermiştir. Gündelik yaşam içinde yaygınlaşmaya başlaması üzerine kahve gazellere konu olmuş, kimi şairler tarafından övülmüş ve memnuniyetle karşılanmış, kimileri ise kahveyi zararlı bulmuşlardır. Tıpkı edebî metinler gibi fetvâlar da dönemin sosyal hayatına ışık tutması bakımından önemli kaynaklardır. Klasik Türk şiirinde beyitlerde kendine yer bulan kahve, din adamlarına da sıkça sorulmuş ve fetvâlarda değinilen konulardan biri olmuştur. Bu çalışmada 16. yüzyılda Osmanlı toplumuna giren kahvenin sosyal hayata, dinî anlayışa, edebiyata ve metinlere nasıl yansıdığı örneklerle izah edilmeye çalışılmış, özellikle de edebî ve dinî olarak kahvenin ne şekilde ele alındığı üzerinde durulmuştur. Önce kahvenin divan şiirinde kendine hangi bakımdan yer bulduğunu gösteren örnekler verilmiş, ardından dinî otoritelerce kahveye karşı nasıl bir yaklaşım olduğu Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'nin meşhur fetvâsı merkeze alınarak değerlendirilmiştir. Kahve ile birlikte kendini gösteren kahvehâneler ve onlarla ilgili yasaklar özellikle 16. yüzyıl divanları ve fetvâları incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Çalışmada hem şiirlerde kahvenin ve kahvehânelerin hangi yönlerden yer aldığına, hem de yine şiir tarzında kaleme alınmış bir fetvâdaki kahveye ilişkin hükümlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Kahve, Fetvâ, Manzum fetvâ, Bostanzâde Mehmed Efendi, 16. yüzyıl.

¹ Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, esmaacar@karatekin.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-3268-2707.

Makale Gönderilme Tarihi: 22 Mart 2020. Makale Kabul Tarihi: 15 Nisan 2020.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

**A FEW EXAMPLES REFLECTING THE VIEW OF COFFEE IN
CLASSICAL TURKISH POETRY AND A POETIC FATWA ABOUT
COFFEE**

Esmâ ACAR

Abstract

It is known that there are many factors about social life in Classical Turkish Literature. One of them, the coffee, it has been the subject of various discussions in the society. It existed in different fields from political, religious, social and literary aspects. Coffee became the subject of ghazals as it began to spread in daily life. Just like literary texts, fatwas are also important sources in terms of shedding light on the social life of the period. Coffee taken place itself in couplets in Classical Turkish poetry was frequently asked to clergymen and became one of the topics mentioned in fatwas. In this study, it's tried to explain how coffee, which entered to Ottoman society in the 16th century, was reflected in social life, religious understanding, literature and texts, especially how literary and religious coffee was handled. Firstly, examples showing how coffee took a place in divan poetry are given and then what kind of an approach to coffee by religious authorities is evaluated especially focusing on the famous fatwa of Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi. Coffeeshouses and their prohibitions that appear with coffee can be seen especially when the 16th century divans and fatwas are examined. In the study, it's included both the aspects of coffee and coffeeshouses in poems as well as the provisions on coffee in a fatwa written in a poetry style.

Keywords: Classical Turkish Literature, Coffee, Fatwa, Poetic fatwa, Bostanzâde Mehmed Efendi, 16. century.

Giriş

Klâsik Türk Şiiri ortaya çıktığı toplumdan izler taşınması ve toplumun sosyal hayatını yansıması bakımından önemlidir. Toplum hayatına giren her unsur şiirlerde ve edebî metinlerde varlığını göstermiştir. Bu bakımdan şiir sosyal hayata dair önemli bilgilere ulaşmayı sağlamaktadır. Şiir ve toplum arasındaki ilişkinin varlığını gösteren pek çok çalışma mevcuttur. Tahlil çalışmaları da divanlar içerisindeki sosyal hayata dair unsurları göstermektedir. Çeşitli âdetler, eşyalar ve şahsiyetlerin yanı sıra yeme-içme ile ilgili unsurlar ve keyif verici maddeler de şiirlere konu olmuştur. Bu unsurlardan biri olan kahve “Habeşistan’da önce yiyecek olarak ortaya çıktı. XV. yüzyılın başlarında Yemen’de tanınarak yüzyılın sonlarından itibaren içecek halinde yaygınlık kazandı. XVI. yüzyılın başlarında Mekke ve ardından Kahire’ye, yüzyılın ortalarına doğru İstanbul’a ve nihayet XVII. yüzyılın ortalarında önemli Avrupa merkezlerine ulaştı” (Bostan, 2001, s.203).

İstanbul’a gelişle birlikte farklı tepkilerle karşılaşan ve farklı tartışmalara konu olan kahve; zararlı bir madde olarak görülmüş ve yasaklanmasına ilişkin fetvâlar verilmiştir. Kahvenin yaygınlaşmasıyla birlikte yeni bir sosyal ortam olarak kahve meclislerinin oluşması da beraberinde gelmiştir. Bu mekanlar sadece kahve içilen yerler olma vasfı taşımakla kalmayıp şiirlerin okunduğu, fasılların düzenlendiği toplantı yeri olma özelliği de kazanmıştır. İnsanların kahve çevresinde sosyalleşebileceği bir mekan olarak ortaya çıkan kahvehâneler zamanla siyasî bir tehlike olarak algılanmış ve kapatılması gündeme gelmiştir. “Edebî şahsiyetlerin, siyasî ve dinî otoritenin dikkatlerini celbetmesi, yasaklanması ve keyif verici özelliğinden dolayı kahve, Osmanlı aydınının ilgi odaklarından birisi olmuştur” (Açıkgöz, 1999, s.XIV). Toplumun her kesiminin dahil olduğu bu tartışmalarda kahvenin türlü yönlerden tepki topladığını, eleştirildiğini ya da savunulduğunu görmekteyiz.

Kahvenin Edebî Metinlerdeki Varlığı

Sosyal yaşamda bulunan her unsurun edebiyata da yansıdığı bilinen bir gerçektir. Toplum hayatında var olmasıyla birlikte edebî metinlere konu olan unsurlardan biri kahvedir. Kahvenin edebî metinlerdeki varlığına dair çalışmalar yapıldığı bilinmektedir.² 16. yüzyılda kahvenin Osmanlı

² Kahvenin edebî metinlerdeki varlığı konusunda yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri Namık Açıkgöz’ün “Kahvenâme” adlı eseridir. Bu eser kahvenin farklı edebî

toplumunun günlük hayatına girmesinin ardından, kahve şiirlerde de kendine yer bulmaya başlamıştır. Kahve hakkında ortaya çıkan tartışmalar şiirlerde de kendini göstermiş, kimi şairler kahvenin faydalarına dair beyitler kaleme alırken kimileri ise kahvenin yasaklanması gerektiğini savunmuşlardır.

“Kahve İstanbul’a geldikten sonra başlayan tartışmalar Türk şiirine de ister istemez yansımıştır. Eski divanlar dikkatle taranırsa, kahve ve kahvehanelerin aleyhinde bulunan şairlerle kahve içmekten zevk alan ve kahvehaneleri zariflerin toplanma yeri olarak gören şairler arasında sürüp giden bir çatışmanın varlığı hemen fark edilecektir” (Ayvazoğlu, 2012, s.33). Kahveden övgüyle söz eden şairlerden biri olan Nev’î müslümanın kahve içmekle kâfir olmayacağını ayrıca kahve sayesinde hocaların geceleri de kitap okuyabildiklerini, derse hazırlanabildiklerini böylece sabah derse çıkabildiklerini dile getirmiştir.

Muhtesib kahve-fürûşa ne ta’addî eyler
Yohsa kâfir mi olur içse müsülmân kahve

İRte derse çıkamaz gice kitâba bakamaz
Eger içmezse müderris iki fincan kahve (Nev’î M.65/1-2)

“Kahve ve kahvehanenin Osmanlı günlük hayatına girişine kadar edebî sahada imaj dünyasının merkezini mey ve meyhane teşkil etmiş ve uzun yılların birikimiyle şairler bu imajı bütün unsurlarıyla dantela gibi işleyip kamuoyuna mâl etmişlerdir. Fakat kahvenin gelişile bu imaj dünyası ve alışkanlıklar silsilesi bir tereddüt anı geçirmiştir” (Açıkgöz, 1999, s.6). Yine Nev’î’ye ait bir başka beyitte ise şarabın yerini kahvenin almaya başlaması şu şekilde ifade edildiğini görmekteyiz:

Kahveye tebdil idüp câm-ı şarâbun lezzetin
Bağladılar savt u nakşun yirine efsâneyi (Nev’î G.469/2)

Şarap yerine kahvenin rağbet görmeye başlaması Nâbî’nin şu beyitine de konu olmuştur:

Ruhsâr-ı lâle-reng ile hayfâ degül şarâb
Rûy-ı siyâh kahve kadar iştihârda (Nâbî G.700/4)

türlerdeki yansımalarını ortaya koymaktadır. Bkz. N. Açıkgöz, Kahvenâme, Akçağ Yay., Ankara, 1999.

18. yüzyıl şairlerinden Tokatlı Ebubekir Kânî'nin kahve redifli gazelinin son beyitinde Kânî kahvenin verdiği zevkin her zaman devam edeceğini, şarap gibi sınırlı olmadığını dile getirir:

Muvakkat mey gibi Kânî degüldür neş'e vü zevki
Safâ-bahşaylıkda her dem ü her ândur kahve (Kânî G.173/10)

“Divan şairleri genellikle kahveyi rengi, şekli, keyif vericiliği, dönem dönem yasaklanması ve şarap ile karşılaştırılması yönlerinden ele alır; kahve fincanını aya, dudağa; fincanın konulduğu zarfı çeneye teşbih ederek kullanır” (Kaya Kol, 2018, s.350). Kahve hem meclislerde yerini almış hem farklı yönlerden benzetmelere konu olmuştur. Zevk ve eğlenceye düşkünlüğüyle bilinen Lâle Devri şairi Nedîm mecliste gül tatlısının ardından sunulan kahveyi sevgilinin dudağının etrafındaki ayva tüylerine benzetir:

Ol benefîşi hat gelir evvelde la'l-i dilbere
Kahve der-peydir bezmde âdetâ gül-şekkere (Nedîm G130 /1)
Dudağın gül tatlısı olduğu yerde onu çevreleyen ayva tüyleri elbette ki kahve yerine geçecektir.

Kalkıla bezmden seher varıla kahvehâneye
İçile kahveler ola def'i mey şebâneler (Rûhî G 418/3)
Bağdatlı Rûhî seher vakti eğlence meclislerinden çıkılıp kahvehâneye gidilerek kahve içmenin şarabın verdiği mahmurluğu gidereceğini belirtmektedir.

Divan şiirinde kahve ile ilgili çok sayıda beyit karşımıza çıkmaktadır. Kahve divan şairleri tarafından pek çok farklı yönden ele alınmış, kimi zaman övgüyle söz edilmiş kimi zaman zararlı olduğu dile getirilmiştir. Bâkî hüznü gönlünün kahve sayesinde zevk bulduğunu dile getirmektedir:

Dil-i mahzûn bulurdı kahve vü berş ile Bâkî zevk
Dirîgâ aradan zevk-i dil-i mahzûn ise gitdi (Bâkî G.544/5)

Divan şairlerince kahveye yüklenen anlamı göstermesi bakımından Gelibolulu Mustafa Âlî'nin beyiti de bir başka örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Şair kahveyi Hızır'ın şarabı olarak ve ölümsüzlük suyu olarak değerlendirmiştir.

Kahve sahbâ-yı Hızır-ı devrândır
Şekl-i zulmetde âb-ı hayvândır (Âlî G.312/1)

Gelibolulu Mustafa Âlî bir başka beyitinde soğuktan el ayak tutmaz olduğunda safâ ehlinin kahve içmeye başladığını söylemektedir:

El ayak tutmaz oldu sermâdan
Kahve-nûş oldu cümle ehl-i safâ (Âlî K.85/8)

Kânî yukarıda geçen kahve redifli gazelinin bir başka beyitinde ise kahvenin bilgelik sevenlerin içeceği olduğunu vurgulamıştır:

Mu'âvindür ser-i sevdâ-yı hûbândur siyeh-hâle
Hele hem meşreb-i sevdâger-i irfândur kahve (Kânî G.173/7)

Erzurumlu Zihnî kahve redifli gazelinde kahvenin temiz tabiatlı oluşundan, seher vaktinde ayıltıcı özelliğinden, siyah renginden söz etmiştir. Kahvenin şarapla kıyaslanması burada da söz konusudur:

Musaffâ-meşreb ile ehl-i keyfe nâz eder kahve
Ne güne cilvelerle dil döker vakt-i seher kahve

Siyeh-pûş oldu geldi bezme ol şûh-ı siyeh-çerde
Yed-i sîmin-i cânân üzre âhir muteber kahve

Visâle mey gibi bâis değil mi sâde-rûyânı
Bu bezm-i cân-fezâda doğrusu dil-ber eger kahve (Zihnî G 290/1-2-3)

Kahve ile birlikte kahve meclislerinin de beyitlerde yer aldığı görülmektedir. Bu beyitler dönemin kahve çevresinde oluşan mekânlara bakışı hususunda aydınlatıcı nitelik taşımaktadır. Kahvenin yaygınlaşmasıyla özellikle de insanların kahvehânelerde toplanmaya başlamasıyla toplumsal düzenin bozulduğu, kahvehânelerin örgütlenme ve toplantı amaçlı kullanıldığının düşünülmesi kahvenin dinî ve siyâsî yönden tehlikeli bulunmasına ve yasaklama yoluna gidilmesine sebep olmuştur. “Ancak kahvenin her yasaklanma girişimi bir şekilde delinmiş, insanlar bu keyif verici madde karşısında ser vermekten çekinmemişlerdir. Kahvehaneler, kısa zamanda tekrar açılmış, icra-yı sanat yapmak isteyenler sanat ve hünerlerini buralarda icra etme fırsatı bulmuşlardır. Kahvenin artık normal bir içecek olarak kabul edilmesi ve günlük hayatın vazgeçilmezi olarak yerleşmesi, Klâsik Türk Şiirinde kahvenin de artık bir keyif maddesi olarak rahatça nitelendirilmesine, kahve içen ehl-i keyfin vaziyetine, kahvenin türlü yönlerden girdiği teşbihlere rastlanmaya vesile olmuştur” (Yalap, 2017, s. 1916).

“Kahvehanelerin öncelikle Doğu toplumlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun nedeni, geleneksel ve içe dönük bir yapı içinde son derece sınırlı olan toplumsal yaşamın, ibadet için cami, gündelik kazanç için ticarethane ve aile hayatı için konuttan ibaret olmasıdır. Bu anlamda kahvehanelerin oluşmasında ticari kaygı dışında temel amaç ortak yaşantı alanlarının oldukça az olduğu toplumlarda sosyal gereksinimi karşılamaktır” (Balcı, 2019, s.322). Ancak bu sosyal gereksinimin yanı sıra insanların otoriteyi eleştirebildiği, her türlü konuda kendilerini rahatça ifade edebildiği toplantı mekanları olarak da kahvehâneleri tercih etmesi zaman içerisinde bu mekanların tehlike olarak görülmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. “Kahvehâneler kimi şairler tarafından devrin, idarenin devlet büyüklerinin ya da mahallede yer alan herhangi bir insanın vs. eleştirildiği, dedikodusunun yapıldığı mekânlar olarak tasvir edilmiştir. Kahve yasaklarının yer yer çok katı bir şekilde uygulanmasında bu mekânlarda yer alan insanların devlet büyüklerinin eleştirilmesi, dedikodusunun yapılması ve bunun sonucunda birtakım isyanların çıkarılması da gösterilebilir” (Alpaydın ve Odunkıran, 2013, s.72). Bununla birlikte şairlerin çoğunluğu tarafından kahvehânelerin memnûniyetle karşılandığını görmekteyiz. Bağdatlı Rûhî bu mekanlara müjdeli bir yaklaşımla şiirinde yer vermiştir:

Müjde cihâna Rûhiyâ kim yine feth-i bâb olur
Meygedeler açıldı hep işledi kahvehâneler (Rûhî G.418/5)

Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi

16. yüzyılın önemli şahsiyetlerinden olan Bostanzâde Mehmed Efendi müderrislik, kadılık, kazaskerlik gibi görevlerin ardından şeyhülislâm olmuş ancak bu göreve sadece üç yıl devam edebilmiştir. Görevden alınma sebepleri arasında dönemin ünlü şâiri Bâkî ile aralarında yaşanan tartışma gösterilmektedir. Şeyhülislâmın ders verme geleneğine kendisinin uymadığı ve derse gitmemesi de görevden alınmasına sebep olarak düşünülmektedir. Ancak daha sonra tekrar şeyhülislâmlık makamına getirilen Bostanzâde Mehmed Efendi ölümüne kadar yani yaklaşık beş yıl daha bu görevi sürdürmüştür. “Osmanlı Devleti’nde azledildikten sonra ikinci defa şeyhülislâmlığa getirilen ilk kişi Bostanzâde Mehmed Efendi’dir” (İpşirli, 1992, s.311). “Bostanzâde Mehmed Efendi, Osmanlı’nın muhteşem yüzyılına damgasını vuran birkaç mühim şeyhülislâmdan birisidir. 16. yüzyılın ikinci yarısında ilmiyede birçok yüksek görevde bulunmuş ve yaklaşık sekiz yıl şeyhülislâmlık yapmıştır” (Eliaçık, 2012b, s. 41). Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri vardır. En bilinen fetvâlarından birinin hem

manzum şekilde kaleme alınmış olması hem de kahve ile ilgili olması bu çalışma açısından dikkate değerdir.³

Kahveye Dair Manzum Bir Fetvâ

“Fetvâ, İslâm hukukunun dört ana kaynağı olan Kur’ân, sünnet, icma ve kıyastan, kıyasın kapsamına giren bir terim olup, ortada bulunan bir olayın hükmünün müftü veya şeyhülislâm tarafından araştırılıp cevaplanması demektir” (Eliaçık, 2012a, s. 42). Osmanlı döneminde halk her türlü konuyu şeyhülislâm ve müftülere sormuştur. Bu nedenle hemen her konuda fetvâ verildiği görülmektedir. Halkın fetvâyâ başvurduğu konular devrin toplumsal özelliklerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Farklı meslek gruplarına mensup olan divan şairlerinden şeyhülislâmlık yapanların da bulunduğu, şair kimlikleriyle mesleklerini bir arada sürdürdükleri hatta bazı şeyhülislâmların divan tertip ettikleri bilinmektedir. Şeyhülislâmın şair olması ve şiir geleneği içinden gelmesi fetvâların manzum özellik taşımasının sebeplerindedir. Bir diğer sebep ise kendilerine yöneltilen soruların manzum hâlde sorulmasıdır. Hangi sebeple olursa olsun divan şiirinin en parlak dönemi olan 16. yüzyıl fetvâlarının manzum özellik taşıması olağan karşılanmalıdır.

“Osmanlı’da şeyhülislâm veya müftülere nazmen sorulmuş ve aynı şekilde cevap verilmiş fetvâlar Türk dili ve edebiyatı için de çok orjinal bir malzemedir. Bu fetvâlar meselelerin manzum hâlde sorulması üzerine verilmiş ve şeyhülislâm veya müftülerin şair olmasıyla yakından ilişkili bulunmuştur. Güçlü birer şair olan şeyhülislâm veya müftülerce yazılan bu fetvâlar, Divan şiiri nazım şekillerinin ahenk ve üslubunu aynen taşımış, vezin ve kafiyece de çok az kusurlu olmuşlardır. Bu fetvâlar Klâsik Türk Edebiyatında bir tür olarak ele alınabilir” (Eliaçık, 2012a, s. 54).

Şiirlerde olduğu gibi fetvâlarda da toplumun ve dönemin sosyal hayatına dair pek çok ize rastlamak mümkündür. Şiirlere konu olan kahve ve kahvenin yasaklanması şeyhülislâmlara da sorulmuş ve şiir geleneğine uygun olarak manzum hâlde cevap bulmuştur. Bu dönemde sadece fetvâların değil pek çok dinî eserin manzum olarak kaleme alındığı görülmektedir.

³ Eliaçık’ın ilgili çalışmasında bu metnin Bostanzâde’nin en uzun manzum fetvası olduğu söylenmiş ve uzunluğu nedeniyle tamamının çalışmaya alınmadığı belirtilmiştir. Bkz. M. Eliaçık, Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi ve Nazmen Verilmiş Fetvâları, Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 7(4), 35-50, 2012.

16. yüzyılın bir diğer önemli şeyhülislâmı olan Ebussuud Efendi bulunduğu konum itibariyle Osmanlı'da İslâm hukukunun düzenleyicisi olma vasfını da üzerinde taşıyan bir şahsiyettir. Binlerce fetvâsı bulunan Ebussuud Efendi yaklaşık otuz sene şeyhülislâmlık görevinde bulunmuş ve fetvâlarıyla toplum üzerinde etkili bir isim olmuştur. Bu derece etkili bir ismin verdiği fetvâlarda kahvenin haram olduğunu dile getirmesinin insanların kahveye yaklaşımını etkilemesi elbette kaçınılmazdır. Kahvenin kömür olana kadar kavrulmasının haram olduğunu fetvâsıyla bildirmiştir. İstanbul'a kahve getiren ilk gemilerin kendisinin fetvâsıyla batırılmış olduğu da bilinmektedir. Kahve ve kahvehânelere yönelik alınan sert tedbirlerde onun fetvâlarının etkisi göz ardı edilemez. Tıpkı Ebussuud Efendi'nin fetvâları gibi din adamlarınca kahveye ilişkin pek çok olumsuz hüküm verilmesi kahvenin dönem dönem yasaklanmasına, kahve meclislerinin kapatılmasına yol açmıştır. "Bilindiği gibi, İstanbul'a gelir gelmez ciddi bir muhalefetle karşılaşan kahve, şaşılacak derecede kısa bir sürede saltanatını ilan etmiş ve muhaliflerin çoğunu da taraftarı haline getirmeyi başarmıştı. Bu başarının ardında sadece nefis kokusu, benzersiz lezzeti, zihin açıcı ve yorgunluk giderici hassaları değil, insanları bir araya getirmedeki şaşırtıcı mahareti de vardır. Otoriteyi asıl ürküten, kahve içilmeye başlanan mekanlarda yani kahvehanelerde konuşulanlar ve konuşulacak olanlardır. Kahvenin yasaklanması için fetva ve fermanlar çıkaranlar belki de kararlarını verirken kallâvi fincanlarıyla acı kahvelerini yudumluyorlardı" (Ayvazoğlu, 2012, s. ix). "Kahve, 16. yüzyılın ortalarında Osmanlı toprağına ve bilhassa siyasî ve kültürel başkent İstanbul'a geldiği andan itibaren, sosyal hayatta değişik tepkilerle karşılaşmıştır. Kahvenin kendisi ilk zamanlarda, tıbbî açıdan sağlığa zararlı bir madde olarak görülmüş ve daha sonra bu anlayış, dînî bir mâhiyete büründürülerek yasaklanmasına dair fetvalar verilmiştir" (Açıkgöz, 1999, XII). Aynı şekilde şarapla, esrarla, tütünle ve keyif verici diğer maddelerle ilgili de fetvâlar mevcuttur. Ebussuud Efendi'nin daha sonraki fetvâlarında şarap, esrar gibi maddeleri haram sayarken kahveyi zihin açmak ve uykuyu gidermek maksadıyla içmenin helal olduğunu belirttiği bilinmektedir. Fakat yasaklanan kahvenin tekrar serbest bırakılmasında en önemli rolü Bostanzâde Mehmed Efendi tarafından verilen fetvânın oynadığı söylenebilir. Açıkgöz'e göre bu fetvâ "fonksiyon itibariyle idârî, muhtevâ itibariyle fikhî ve tıbbî ve üslup itibariyle edebî" bir manzumdir (Açıkgöz, 1999, s.33). Bu fetvâ şiiir geleneğine uygun olarak manzum şekilde kaleme alınmıştır. "Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâm veya müftüler fetvâlarını manzum hâlde de yazmış ve böyle fetvâlar büyük ölçüde, meselenin manzum hâlde sorulmasından dolayı oluşmuştur. Giderek gelenek hâline gelmiş olan bu uygulamanın manzum fetvâyı veren şeyhülislâm veya müftünün şair olmasının büyük etkisi olmuştur" (Eliacık, 2012a, s.43-44).

Kahve hakkında kaleme alınan bu fetvâ İştîplî vâiz Emin Efendi'nin 12 beyitlik sorusu ve Bostanzâde Mehmet Efendi tarafından verilen 52 beyitlik cevap kısmıyla birlikte toplam 64 beyitten oluşmaktadır ve manzum fetvâların en meşhurlarından sayılmaktadır. Bu manzum dilekçenin ve ona verilen cevabın bir çok nüshası vardır. ⁴ Bu fetvâdan bahseden ilk kaynağın ise Kâtip Çelebi olduğu söylenmektedir. Kahvenin zararlarının tartışıldığı bir dönemde Bostanzâde Mehmet Efendi'nin fetvâsı kahve hakkında olumlu görüşler içermesi bakımından da önemlidir. Söz konusu fetvânın bu anlamda ilk olma niteliği taşıdığı söylenebilir. Kendisine manzum hâlde yöneltilen soruyu ve Bostanzâde'nin verdiği cevabı içeren bu şiirin tam metni şu şekildedir:

Bi-avnillâhi teâlâ Su'âl-i Berây-ı Kahve

1. Müftü-i müşkil-i savap bu hatâ
Mesned-ârâ-yı mahfel-i fetvâ
2. Müşkilüm var cenâbuna geldüm
Eylerüm hazretünden istiftâ
3. Kahvenün hall ü hürmetinde meğer
Bir iki şübhe arızoldu bana
4. Evvelâ hey'et-i idâresidür
Meclis-i fisk içinde hamr-âsâ
5. Sâniyen sekri var humâra şebîh
Sâlisen berd ü yâbisdür tab'â
6. Bârid ü yâbisün müdâvâtın
Bedene key zarar dimiş hükemâ
7. Râbian muhtemeldürür sâkî
Kâsesine harâm ide ilkâ
8. İhtilât eylese harâm u helâl
Hürmeti cânibinedür fukahâ
9. Hâmisen zemme bâ'is olmakdur
Her ne meclisde kim içer zürefâ
10. Budurur şübhem evvel ü âhir
Eyledüm bir bir anı istiksâ
11. Her ne denlü cevâbı zâhir ise
Bana oldı setîr ü nâ-peydâ
12. Hâme-i lûtfun ile sultânüm

⁴ Namık Açıkgöz'ün "Kahvenâme" eserinde bu manzumenin bulunduğu kütüphaneler ve numaraları şu şekilde verilmektedir: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi İbnül Emin kitaplığı no:3337/v.71b-72a, Bursa İl Halk Kütüphanesi Haraççioğlu kitaplığı no:633/2v.251b-253a, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. 3463 v.51; Tekeli 869/5 v.72b-73a, Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan kitaplığı no:181.1 v.292a-b,181.2 v.1a-2b. Bkz. Açıkgöz, 1999, s.33

Umaram eyleyesin anı imlâ
Cevâb-ı Hazret-i Mollâ Efendi eş-Şehîr Bostan-zâde

1. Dinle ey sa'îl-i sevâb u hatâ
Müşkil-endâz-ı mahfel-i ulemâ
2. Kahve hakkında zikr olan şübehât
Vehmdür cümlesi medâr-ı riyâ
3. Evvelâ hey'et-i idâre dimek
Cümle dâ'ir-kelâm-ı bî-ma'nâ
4. Hey'et-i meclise olsaydı eğer
Zerrece itibâr-ı şer'-i 'alâ
5. İçdüğün kâse kâse şerbetler
Cümlesi hep harâm olaydı sana
6. Fahr-ı âlem ki hüccet-i hakdur
Fi'li de kavli gibidür nassâ
7. Ya'nî mastûrdurur Sıhah'ında
Bir gün ol pâdişâh-ı her-dü-serâ
8. Leben-i Şâfi toldurup kadehe
İtdi ashâb-ı suffayı iskâ
9. Sünnet olmuşdurur bu vaz'-ı hasen
İder ümmetleri anı icrâ
10. Ehl-i meclis tenâvül eyler iken
İtse tagyîr-i vaz'u şekl ammâ
11. Ya'ni sekrâna eylese teşbîh
Kendüyi herze-gûy u herze-derâ
12. Ana lâ-büd harâm olur su dahı
Niyyeti hamr olunca hamr-âsâ
13. Sâniyen sekri var dimeñ buña sen
Katı lâ-ya'kil-ânedür bu edâ
14. Tecrîbe eyle kim yakîniyyat
Ekserî tecrîbeyledür şer'â
15. Bize ilm-i yakînî gelmişdür
Zerrece sekri olmaya kat'â
16. Şüphe-i sâlisün degül vârid
Katı bâridce sözdürür hakkâ
17. Bârid ü yâbis olmadan bir şey
Hâşeli'llâh harâm ola zîrâ
18. Kimi hâr u kimisi bâriddür
Mütenâvil olan cemî-ı gıdâ
19. Kahvenün nef'i key müşâhiddür
Birezî zikr idelüm icmâlâ
Fevâyid-i Kahve
20. Evvelâ balgamı izâle eder

- Eridüp mahv idüp komaz asla
21. Gaseyân ile kay'a mânidür
Nef'i var ağrıya dimiş hükemâ
22. Kat' idüp cümle-i rütûbâtı
Hem haşâda olan riyâha devâ
23. Nef'i vardur dimiş Bû Esîre
Dahı kulunca ey esîr-i belâ
24. Şol baş agrısı kim anuñ sebebi
Zahmet ü şiddet ü harâret ola
25. Ya cereb ola göz kapağında
Kızaruñ nitekim gül-i hamrâ
26. Ya belâ-yı remed ki aña devâ
Olmaya bir tarık ile cânâ
27. Gözin açmağa kâdir olmaya hiç
Geze âlemde şöyle nâ-binâ
28. Mütesâid olup buhâr-ı reddi
Bürüyüp kaplaya dimâgını tâ
29. Gözin açdurmaya hücum-ı seyl
Tâ elif kâmetini ide dü-tâ
30. Çâresi def'i kahve içmekdür
Kahvedürür aña ilâc u şifâ
31. Kahve iç kahve dâfi-i gamdur
Vire saykal dimâga akla cilâ
32. Sehereye bâis olması başka
Mahz-ı lafz-ı Hudâ dimiş sulehâ
33. Kahvenün iki kısmını dahı sen
Berd ü yâbisle muttasıf sanma
34. Ol ki kışriyyedür anuñ şanı
Bârid ü yâbis olmadur tab'a
35. Ol ki bünniyyedür anuñ tab'ı
Hârrdur gâyet ile itme çirâ
36. İtibâr olıcak tenâvüline
Hârr olan nâfi' olmadur tab'a
37. Bâ-husûs eyle tabh ola bünni
Kalmaya anda zerrece katre-i mâ
38. Ya'nî kim sâf ola küdüretten
K'ola fîncân içinde cilve-nümâ
39. Hiç adil ü nazîri olmaz aña
Şîr ü hurmâ olursa da meselâ
40. Şübhe-i râbi'un 'acîbdür ki
Ola 'âkil olanda hâtır-sâ
41. Vehm-i mahz ile kangı mezhebde

- Buña tasrîh ola yâ hod îmâ
42. K'itibârile vehm ile bir şey
Yâ harâm yâ helâl ola hâşâ
43. Müşk u 'ûd u zebâd u 'aberdür
Galibâ içine olan mülkâ
44. Buña şâhid yeter müşâhedemüz
Var yûri itme yok yire davâ
45. Mut'am ü müşrebinde her kişiye
Mü'mine hüsn-i zandürür ahrâ
46. Hâmisen zemme bâcis olması
Degül aslâ müsellemlü'l-fetvâ
47. Lutf-ı hulkı olan kimesneye bil
Kahve içmek virür hemişe safâ
48. Arturup lutf ile keremden ider
Lutf u ihsân olur ol olduğu câ
49. Habs-i tab'ı olan velî her bâr
Her ne mevzide kim ide mevâ
50. Zehr-i kâtil olur kelâmı anuñ
Hayra açmaz dehen çü ejderhâ
51. Göz yumup kimse zemmini itme
Söyleme bulduğun 'ale'l-'amyâ
52. Budurur sözüm evvel ü âhir
Temme bi'l-hayri hâzihi'l-fetvâ

Bu fetvâda Bostanzâde'nin meseleyi tüm boyutlarıyla ele aldığını ve şüpheye yer bırakmadan, kesin bir dille kahveyi savunduğunu görmekteyiz. Kahve hakkındaki olumsuz görüşlere tamamen karşı çıkan Bostanzâde Mehmet Efendi o dönemde süregelen kahve tartışmalarına kendi fikrince nokta koymuştur denilebilir. Metnin ilk kısmında İштиpli vâiz Emin Efendi'nin kahve hakkında şüphelerini dile getirdiği 12 beyitlik soru kısmı bulunmaktadır. Bu kısımda Emin Efendi kahvenin sarhoşluk verici olup olmadığı, soğuk ve kuru tabiatlı oluşu nedeniyle bedene zarar verip vermediği, elden ele dolaştırılarak içilmesinde bir sakınca bulunup bulunmadığı gibi hususlarda şüphelerini belirtmektedir. Bostanzâde'ye göre tüm bu şüpheler yersizdir. 13.beyitte kahvenin sarhoşluk verdiğini söylemenin kesinlikle akıl dışı bir yaklaşım olduğunu dile getirmektedir. 16 beyitte ise bu şüphelerin doğru olmasının mümkün olmadığını, kahvenin bedene zararı bulunmadığını bildirir. 19.beyitte kahvenin zararlı olduğu ne zaman görülmüştür diyerek 20.beyitten itibaren kahvenin yararlarını sıralamaya başlar. Şiir şeklinde kaleme alınan fetvânın “Fevâid-i Kahve”

başlığı taşıyan bu kısmında kahvenin balgamı söktüğü, ağrıları dindirip kusmayı önlediği, baş ağrısını ve nefes darlığını giderdiği, kulunca iyi geldiği, göz kapağındaki sivilceleri iyileştirdiği ayrıca tüm bu fiziksel rahatsızlıkların yanında psikolojik olarak da rahatlık sağladığı, akla açıklık verip gamı götürdüğü belirtilir. Bostanzâde kahvenin safâ verici özelliğine dikkat çeker. 39.beyitte kahvenin lezzetine vurgu yaparken bu lezzetin eşsiz olduğunu ve başka bir şeyle kıyaslanamayacağını söyler.

Kahvenin serbest bırakılmasının bu fetvâyla gerçekleştiği söylenebilir (Açıkgöz, 1999, s.35-36). İştihali vâiz Emin Efendi'nin manzum dilekçesine cevap niteliğinde olan bu fetvâ genel itibariyle Emin Efendi'nin kahvenin haram olduğu yönündeki şüphelerini gidermeye yöneliktir. Bostanzâde kahve içmenin sarhoşluk vermediğini, bunun tecrübeyle sabit olduğunu dile getirir ve kahveyle ilgili kuşkuları ortadan kaldırır. Kahve ehlini ve kahvehâne müdâvimlerini memnun eden bu fetvâda kahvenin sağlığa zararlı olmadığı özellikle vurgulanmıştır. Bostanzâde Mehmet Efendi'nin fetvâsı kahve hakkındaki olumsuz kanâatleri değiştirmiş olması bakımından kıymetlidir. Bunun yanında manzum hâlde kaleme alınmış olması da bu fetvâyı edebî yönden dikkate değer kılmaktadır.

Sonuç

Osmanlı toplumunda sosyal hayattan, şiire, siyasete, edebî metinlere, dinî hükümlere kadar tüm unsurların bütünlük içinde olduğunu görülmektedir. Toplum içine giren bir unsur hem şairlerin hem din adamlarının ortak konusu olabilmektedir. Kahve de aynı şekilde sosyal hayata girmesiyle birlikte şiire yansımış, beyitlerde kendine yer bulmuştur. Öte yandan verilen fetvâlarda da kahveye ve kahve içilen mekânlara dair hususlara yer verildiği görülmektedir. Kahvehânelerin ve müdâvimlerinin artmaya başlaması dinî ve siyâsî otoriteleri rahatsız etmiş, verilen fetvâlarda da bu mekanlara ilişkin temel yaklaşım olumsuz yönde olmuştur. Kahveye yönelik bu tartışmalar şairler tarafından da kaleme alınmıştır. Bu yaklaşımı değiştirmesi bakımından önem arz eden fetvâlardan birisi Bostanzâde Mehmet Efendi'nin fetvâsı olup manzum özellik taşıması yönüyle de değerlidir.

Bu çalışmada kahvenin divan şiirindeki varlığına dair örnekler verilerek bu beyitlerden şairlerin ve toplumun kahveye olan yaklaşımı belirlenmeye çalışılmıştır. Kahve rengiyle, tadıyla, kokusuyla pek çok yönden ele alınmış, teşbihlere konu olmuştur. Böylelikle Divan şiirinin toplumdan uzak olduğu yönündeki görüşlerin de gerçeği yansıtmadığı, sosyal hayatın içinde yer alan

her unsurun beyitlerde kendine yer bulduğu ortaya çıkmaktadır. Yeme-içme ile ilgili unsurlardan keyif verici maddelere kadar tüm detaylar şiirlerde mutlaka yer bulmuş, şairler gündelik hayat içindeki her türlü öğeyi konu edinmişlerdir.

Osmanlı toplumunda hem etkili olması hem de daha geniş kitleye ulaşması açısından şiirle fetvâ verilmesinin öneminden söz edilebilir. Şairlik vasfı taşıyan din adamlarından biri olan Bostanzâde Mehmet Efendi'nin kahve hakkında olumlu görüşler içeren bir fetvâ vermesinin, toplumun kahveye olan yaklaşımını yönlendirmesi ve toplumu etkilemesi kaçınılmazdır. Manzum fetvâları Klasik Türk Şiiri çatısı altında değerlendirmenin uygunluğu tartışmaya açık olsa da ortak bir kültürün içerisinde ortak bir muhtevânın kaleme alındığı metinler olması bakımından bu çalışmaya birlikte dahil edilmişlerdir. Kahvenin içecek olmanın ötesinde sosyalleşme aracı olması ve bu yönden hem şiirde hem dinî hükümlerde kendini göstermesi birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmaya sadece belirli örnekler alınmış olsa da divan şiirinde kahveye dair pek çok beyitin ve kahve redifli gazellerin varlığı bilinmektedir. Siyasî otoritenin, din adamlarının, divan şairlerinin odağında kahvenin tuttuğu yer tüm bu örneklerden anlaşılmaktadır. Sosyal hayatın içinde yer alan her türlü unsurun edebî ve dinî olarak ilişkilendirilmiş hâlde ele alınabileceği daha pek çok konunun mevcudiyeti ve bunlarla ilgili geniş bir çalışma gerektiği söylenebilir.

Kaynaklar

- Açıkgöz, N. (1999). *Kahvenâme (Klasik Türk Edebiyatında Kahve)*. Ankara: Akçağ Yay.
- Ayvazoğlu, B. (2012). *Kahveniz Nasıl Olsun? Türk Kahvesinin Kültür Tarihi*. İstanbul: Kapı Yay.
- Bâkî. (2011). *Bâkî Divanı*, Haz: S. Küçük. Ankara: TDK Yay.
- Balcı, F. (2019). Cezveden Kültüre 40 Yıl: Türk Kahvesi Ve Geleneği, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 87, 315-328. Doi: <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.14688>
- Bostan, İ. (2001). Kahve, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C:24, 202-205. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Eliaçık, M. (2012a). Osmanlıda Manzum Fetvâlar ve Edebî Değerleri, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(1), 41-56. Doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3088>

Eliaçık, M. (2012b). Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi ve Nazmen Verilmiş Fetvâları, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 35-50. Doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3539>

Erzurumlu Zihnî (2018). *Erzurumlu Zihnî Divanı*, Haz: M. Macit. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208572/erzurumlu-zihni-divani.html>

Gelibolulu Mustafa Âlî (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı*. Haz: İ. H. Aksoyak. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay. Erişim Adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html>

İpşirli, M. (1992). Bostanzâde Mehmed Efendi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C:6, 311. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Kânî. (2017). *Kânî Divanı*. Haz: İ. Yazar. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194493/kani-divani.html>

Kaya Kol, M. (2018). Klâsik Türk Şiirinde Kahvenin Edebî Serüvenine Dair, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 13, 346-355. Erişim Adresi:

http://www.turukdergisi.com/Makaleler/2107618520_32.%20M.K.Kol%20346-355.pdf

Nâbî (1997). *Nâbî Divanı*, Haz: A.F. Bilkan. İstanbul: MEB Yayınları

Nedîm (2017). *Nedîm Divanı*, Haz: M. Macit. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yay. Erişim Adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim-divani.html>

Nev'î. (1977). *Nev'î Divanı*. Haz: M. Tulum ve M. A. Tanyeri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.

E. ACAR

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 84-100 (Atf için/To cite).

Odunkıran, F. ve Alpaydın, B. (2013). Klâsik Türk Şiirinde Mükeyyifât
Unsuru Olarak Kahve ve “Hikâye-i İcâd-ı Kahve-i Yemen” VIII.
Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul. Erişim Adresi:
<https://www.academia.edu/16835070/>

Rûhî (2001). *Bağdatlı Rûhî Divanı*, Haz: C. Ak. Bursa: Uludağ Üni. Yay.

Yalap, H. (2017). Klasik Türk Edebiyatı Işığında Edebiyat ve Kültür
Tarihimizde Kahve ve Kahvehaneler. *İnsan ve Toplum Bilimleri
Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1907-1930. Erişim adresi:
<http://www.itobiad.com/tr/issue/30065/334975>.

OSMANLI KİTAP TARİHİ ARAŞTIRMALARININ METODOLOJİK YAKLAŞIMINDA AVRUPALI SEYYAHLARIN ETKİSİ 1453-1699¹

Engin Cihad TEKİN²

Öz

Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü araştırmalarında Osmanlı kaynakları dışında Batı kaynaklarının kullanımı da önemlidir. Özellikle 1453-1699 döneminde Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü konusunda Batı kaynaklarından yararlanan çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Tarihsel araştırmalarda birinci el kaynakların önemi büyüktür. Osmanlı tarihi üzerine birinci el Batı kaynaklarının en önemlilerinden biri kuşkusuz seyahatnamelerdir. Çünkü seyahatnameler, bize konumuzla ilgili dönemde doğrudan gözleme dayalı bilgi ve bulgular sağlamaktadırlar. Seyahatnameler, Osmanlı tarihi alanında birçok çalışmada kaynak olarak kullanılsa da Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü konusunda kullanımları yetersiz kalmıştır. Bu konuda oluşan yetersizliği gidermeyi amaçlayan çalışmamızda, 122 Batılı seyahatçının Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü etrafındaki konularla ilgili gözlemlerinin olduğu ve bu gözlemleri seyahatnamelerine veya eserlerine yazılı olarak aktardıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kitap Kültürü, Osmanlı Kütüphane Kültürü, Batılı Seyyahlar, Seyahatnameler.

¹ Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü'nde 2017 yılında tamamlanan "Batılı Seyyahların Bakış Açısından Osmanlı'da Kitap ve Kütüphane Kültürü 1453-1699" başlıklı doktora tezinden üretilen makaledir.

² Dr., Bilgi ve Belge Yönetimi, Bağımsız Araştırmacı, engincihadtekin@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-5617-2173.

Makale Gönderilme Tarihi: 23 Ocak 2020. Makale Kabul Tarihi: 12 Mayıs 2020.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

**OTTOMAN BOOK HISTORY RESEARCH METHODOLOGY
FROM THE PERSPECTIVE OF WESTERN TRAVELLERS TO
OTTOMAN EMPIRE BETWEEN 1453-1699**

Engin Cihad TEKİN

Abstract

Besides the use of Ottoman sources, the use of Western sources is also an important issue in Ottoman book and library culture researches. Especially in the period of 1453-1699, there are very few studies that utilize Western sources on Ottoman book and library culture. For this reason, Ottoman book and library culture researches related to this period are lacking. Primary sources have major importance in historical researches. One of the most important of primary Western sources on Ottoman history is travelogues. Because travelogues provide information and findings based on observations in relation to period of concern. Although travelogues are used as sources in many studies in the Ottoman history area, their use in Ottoman book and library culture is inadequate. In our study aiming at the inadequacy of this issue, it was determined that 122 Western travelers had observations about the subjects around the Ottoman book and library culture, and that they reflect these observations in writing to their travelogues or works.

Keywords: Ottoman Book Culture, Ottoman Library Culture, Western Travellers, Travel Books.

Giriş

Ülkemizde, Osmanlı’da kitap ve kütüphane tarihi konularında yapılmış olan araştırmalarda çoğunlukla Osmanlı kaynakları kullanılmaktadır. Bu konularda araştırma yapan ve yayın üreten araştırmacılar özellikle 15. ve 17. yüzyıl arasındaki dönemde, Osmanlı’da kitap ve kütüphanelerin varlığını sorgularken, kaynakların azlığını belirtmektedirler (Erünsal, 1988). Konu uzmanları tarafından sıklıkla dile getirildiği gibi, dönemin Osmanlı kaynaklarında “kitap ve kütüphane kültürü” ile ilgili birinci el kaynak ve bilgilerin yetersiz kaldığı ve karşılaştırmalı çalışmaların yapılması gerektiği noktalarda, Batı’nın bu konudaki birinci el kaynakların önemli ve alternatif bilgi kaynakları olmaktadır. Bu konunun önemi daha önce yapılmış farklı çalışmalarda gündeme getirilmiştir. Örneğin, Mihin Eren ve Osman Ersoy (1969: 227), *Yerli ve Yabancı Eserlerde Kütüphanelerimizle İlgili Eserler Bibliyografyası* başlıklı çalışmada, Türkiye hakkında çalışmalar yapmış yabancı araştırmacıların eserlerinde kitap ve kütüphane kültürü konularına pek değinmediklerini, daha çok siyasi konulara yer verdiklerini; “Söz gelişi, yabancılardan Galland ve Toderini gibi sayıları pek az olan yazarlar bir kenara konulacak olursa konumuzla ilgili bilgiler bir iki paragraf veya birkaç satırdan öteye gitmemektedir” şeklinde ifade etmektedir. Günümüzde de Batı kaynaklarının bu alanda yeterince incelenmemiş olması sorunu devam ettirmektedir (Tekin, 2018: 14).

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren yabancıların ilgisini çekmiştir. Özellikle 1453 yılında İstanbul’un fethi, Batılıların Osmanlı’ya ilgisini daha da arttırmıştır. Bu ilgi sonucu Osmanlı topraklarını ziyaret eden farklı sosyal statülerdeki kişiler, Osmanlı’yı toplumsal, siyasal, ekonomik, ticari, bilimsel, mimari vb. birçok alanda gözlemlemiş ve gözlemlerini kayıt altına almışlardır. Her ne kadar daha 1453’den önce de Osmanlı’ya seyahat eden seyyahlar bulunsun da, bu tarihten sonra gerek İstanbul’un yakınlığı gerekse de Anadolu’ya geçiş kapısının açılması ile bu seyyahların seyahat sıklığı artmıştır. Seyahat kavramı bu ilk dönemlerde “Hac Ziyaretleri” kavramı ile karşılanırken ve Hac yolunda giden hacı adaylarının yolu üzerinde yer alan seyahatleri karşılarken, 16. yüzyıldan itibaren farklı amaçlarla gelen farklı seyyah sınıfları ortaya çıkmıştır. Seyyahların artması bu alanda Batı kaynaklarının artmasını sağlamıştır. Bu durum da alana ilgi duyanları Batı’nın kaynaklarına yönlendirmiştir. İletişim ve ulaşım olanaklarının kısıtlı olduğu bu dönemde, Batı kaynakları, genellikle seyyahların Osmanlı topraklarına yaptıkları seyahatlerden edindikleri bilgilerin derlemesinden oluşmaktadır. Batı’nın Osmanlı kültür yapısıyla ilgili düşünceleri, bu dönemde, söz konusu seyyahlar tarafından yazılmış belgelerde, mektuplarda,

raporlarda, günlüklerde, notlarda ve kitaplarda yer alan bilgilere dayanmaktadır. Çalışmamızda ele aldığımız 1453-1699 döneminde Osmanlı topraklarına seyahat eden seyyahlardan 371'inin gözlemlerini kayıt altına aldığı saptanmıştır. Batılı seyyahların eserleri ve çalışmaları, ülkemizde de özellikle tercüme veya monografiler yoluyla Osmanlı tarihi için kaynak olarak kullanılmaktadır. Bir şehir monografisi içinde, sosyal hayatın tüm unsurlarında, diplomatik ve siyasi ilişkilerde, dini konularda, yemek ve içecek kültürü, askeri, sanat veya mimari tarihi ve benzeri her türlü konuda seyyahların verdikleri bilgilerden yoğun bir şekilde yararlanılmaktadır. Dönemin Osmanlı kaynakları ile yapılan çalışmalar, kitap ve kütüphane kültürünü tek taraflı değerlendirmemizi sağlar. Tarih araştırmalarında kaynak ülke yani bu çalışma için düşündüğümüzde Osmanlı yazılı kaynaklarının birinci derecede önemli olduğu gözükmektedir. Ancak dışarıdan bir bakış açısı, farklı bir değerlendirme olanağını ve bu kaynaklarda dikkat edilmemiş veya kaydedilmemiş ayrıntıları bize sunar. Zeki Velidi Togan (1950: 64)'a göre, seyahatnameler, kaynak olarak bizim tarihimiz için önemlidir. Çünkü bizim dikkat etmediğimiz konulara dikkat çekmişlerdir. Bu şekilde, Batı kaynaklarının kullanımı konusundaki eksikliği giderecek bir araştırma daha da önemli hale gelmektedir. Bu konuyla ilgili özellikle seyyahların doğrudan kaynak olarak kullanıldığı bazı akademik çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda kaynak olarak kullanılan seyyahların sayısı, daha sınırlı tutulmuş olmasına rağmen öncü çalışmalar olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmalara İsmail Erünsal'ın *Osmanlılarda Sahafılık ve Sahafılar*, Yahya Erdem'in *Secondhand Book Sellers And Travellers: Bookselling in the Ottoman State* ve Sonja Brentjes'in *The Interests of the Republic of Letters in the Middle East ve XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı Avrupalı Gezginler ve Bilimsel Çalışmalar 1550-1700* eserleri örnek olarak gösterilebilir. Bu ve benzeri araştırmalar, çoğunlukla belli konu başlıklarına yönelik olarak yapılan çalışmalardır (Tekin, 2018: 15-16)

Araştırmanın Amacı

Üçel-Aybet (2010: 14-15)'e göre, Osmanlı tarihinin birinci el kaynağı olan Osmanlı kroniklerinde, Osmanlı sosyal ve kültürel tarihine olan ilgi sınırlıdır. Bu durum kitap ve kütüphane tarihi ve kültürü için de geçerlidir. Dönem eserlerinde daha çok “askeri, siyasi ve diplomatik ilişkiler” ön plandadır. Bu durum seyahatnamelerde de aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın problemi de konumuz ile ilgili birinci el Osmanlı kaynaklarındaki yetersizlik ve Batı kaynaklarından yararlanılması konusundaki eksiklik sebebiyle, bu araştırmanın amacı da mümkün olan en geniş ölçüde farklı ve daha önce değerlendirilmemiş, çok sayıda Batı

kaynaklı birinci el kaynağın incelenmesi sonucunda, konumuz ile ilgili yeni bulguların ortaya konularak değerlendirilmesi, bunu da mümkün olan en fazla sayıda seyyahın yazdıklarının değerlendirilmesi ile ortaya koyması hedeflenmiştir. Bu çalışmada Osmanlı'da kitap kültürü hakkında inceleme yapan veya gözlemlerde bulunan Batılı seyyahların var olup olmadığı, şayet varsa bunların kimler oldukları ve hangi eserleri yazdıkları, Batılı seyyahların tespiti ve değerlendirilmesi sonucunda, araştırma döneminde Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü hakkında yazdıklarının hangi konularda dağılım gösterdiği ve hangi konuların ön plana çıktığı, seyyahların yazdıklarının yeni ve orijinal bilgiler içerip içermediği, elde edilen bilgilerin, Osmanlı kitap kültürü araştırmalarına katkısının olup olmayacağı sorularına yanıt aranmıştır (Tekin, 2018: 17-18).

Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışmanın kapsamının belirlenmesinde, tarihsel dönem sınırlılığı da önemli bir olgudur. Çalışmamız, dönemsel olarak, çalışmanın başlığında belirtildiği gibi “1453-1699” yılları arasındaki dönemi ele almaktadır. Benzer şekilde, Üçel-Aybet (2010), Avrupalı seyyahlarla ilgili 1699'a kadar olan dönemde ziyaret eden seyyahları incelemektedir. Çalışmasında İngiliz seyyahlara da çoğunlukla yer veren Bowen (2011) ise Türk-İngiliz ilişkilerini tarihsel dönemlere ayırmakta ve 1699'a kadar olan dönemi ayrı olarak incelemektedir. 1453 yılında İstanbul'un Fethi, büyük bir değişimi ifade ederken, 1683 yılında II. Viyana Seferi'nin sonuçları ve 1699 Karlofça Antlaşması ile birlikte, bilinen tarih örgüsü içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da duraklama dönemine girdiği ve genel olarak da gerilmeye başladığı dönemi ifade ettiği yaygın bir görüştür. Bu tarihsel sınırın önemli bir özelliği de ilk Osmanlı matbaasının kurulmasından önceki dönem olmasıdır. Bu dönemin önemi sebebiyle seçilen ve değerlendirilen kaynaklar da bu dönem içerisinde Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahlar ve bu seyyahların yazdıkları eserler olmaktadır. Araştırmamızın temel kaynak araştırma çalışması sırasında çeşitli kaynaklardan 371 seyyah tespit edilmiştir.

Tespit edilen 371 seyyahın milliyet ve eserlerinin dili açısından dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1. Tespit Edilen Seyyahların Milliyetleri

Seyyahların Milliyeti	Seyyah Sayısı
İtalyan	142
Alman-Avusturya	45
Fransız	91
İngiliz	57
Felemenk	13
Macar	4
Rus	5
Greke	6
Leh	4
İspanyol	1
İsveçli	1
Portekizli	1
Diğer	1
Toplam	371

Belirlenen bu seyyahların eserlerinin yazıldıkları diller ise şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 2. Tespit Edilen Seyyahların Eserlerinin Yazıldıkları Dil

Seyahatnamelerin Yazıldıkları Dil	Seyyah Sayısı
İtalyanca	131
Almanca	36
Fransızca	98
İngilizce	72
Felemenkçe	2
Latince	31
İbranice	1
Toplam	371

Çalışmamızda 1453-1699 tarihleri arası için tespit edilen 371 seyyahın 290'nın eserine erişilmiştir. Çalışmanın hedefi bir seyahatname listesi oluşturmak değildir. Seyyahlar, araştırma konumuz için sadece bir kaynak görevi görmektedirler. Bu sayı bu açıdan son değildir, geliştirilmeye açıktır. Ayrıca, her seyyahın gözlemleri sonucu birden fazla sayıda eser ürettiği de görülmektedir. Bu çalışmada Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü konusunda gözlem yapan 122 seyyahın toplam 137 eseri incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmamızın kapsamını bu eserlerden elde edilen bulgular oluşturmaktadır. Araştırmamızda doğrudan araştırma konumuzla ilgili yararlanılmış 122 seyyahın milliyet ve eserlerinin dili açısından dağılımı şu şekildedir:

Tablo 3. *Yararlanılan Seyyahların Milliyetleri*

Seyyahların Milliyeti	Seyyah Sayısı
İtalyan	35
Alman-Avusturya	12
Fransız	29
İngiliz	28
Felemenk	7
Macar	1
Rus	1
Grek	4
Leh	2
İsveçli	1
Diğer	2
Toplam	122

Tablo 4. *Yararlanılan Seyyahların Eserlerinin Yazıldıkları Dil*

Seyahatnamelerin Yazıldıkları Dil	Seyyah Sayısı
İtalyanca	27
Almanca	7
Fransızca	22

İngilizce	45
Felemenkçe	1
Latince	20
Toplam	122

Araştırmanın kapsamı içerisinde belirlenen 122 seyyahın yazdıkları incelendiğinde genel olarak 6 ana konuda değerlendirmelerde buldukları görülmektedir. Bunlar şu şekilde listelenebilir:

- 1- Kitabı oluşturan fiziksel unsurlar
- 2- Basılı ve elyazma kitaba olan ilgi
- 3- Yönetim erki ve halkın kitap ile olan ilişkileri
- 4- Kitabın, eğitim, bilim, edebiyat, dil gibi konularla olan ilişkisi
- 5- Kitabın yaygınlaşması ve ticaretinin unsurları
- 6- Kütüphane ve okuma mekânları.

Osmanlı Kitap Kültürü ve Seyyah/Seyahatname Kültürü İlişkisi

Seyyahların, Anadolu topraklarında kitaplara ve bilgi transferine gösterdikleri ilgi ve bu ilginin Avrupa'daki etkisi önemli bir konudur. Aslında içeriği ne olursa olsun bu dönemdeki seyahatlerin temel amacı bir şekilde bilgi transferidir. Bu bilgi transferi medeniyetlerin karşılıklı etkileşimi ile sağlanabilmektedir. Çünkü kapalı toplumlar yerine karşılıklı etkileşimin var olduğu açık toplumlarda ilerleme olacağına farkındadırlar (Kenan, 2010: 20). Bu durum kitapların fiziksel olarak transferi olabildiği gibi, herhangi bir gözlemin yazıya dökülüp aktarılması şeklinde de olabilmektedir. Burke (2008: 12)'a göre, "kitabın zamandizim sınırları Rönesans ve Aydınlanma"dır ve kitap erken yeniçağ Avrupası'nda bilginin tarihidir. Bilgiye erişimin yolu ise, seyahat edip, ulusların bir yığınının geleneklerini gözlemleyip, dönüşte daha erdemli insan olmaktan geçmektedir (Doiron ve Lane-Mercier 2003: 1193). Bu iki kavram birçok noktada her zaman çakışmaktadır. Bu noktada karşımıza araştırma alanımız olan kitap kültürü kavramının tarihsel bağlamda nasıl tanımlanması gerektiği ve seyahatler ile ilişkisi konusu ortaya çıkmaktadır. Kitap kültürü kavramı, kitabı etkileyen tüm faktörleri ve bunların birbirleriyle, toplumla ve dış dünya ile etkileşimini içerecek şekilde yapılandırılmaktadır. Bu yapı, yayıncılar, çevirmenler, yazarlar, kopyacılar, nakliyeciler, satıcılar, basımcılar, araçlar, ciltçiler, kâğıtçılar, hukuki düzenlemeler gibi birçok kitap ile ilgili alanın oluşturduğu bir ilişki alanı ve bu alanın etkilediği ve etkilendiği tüm yan faktörleri de kapsayan bir sistem olarak algılanmaktadır. Bu da konuyu, Robert Darnton'un *What is the History of Books* makalesinde

kitap tarihini tanımlamada kullandığı “iletişim çemberi” tanımına götürmektedir (Darnton, 1982: 68). Darnton (1982: 66)’a göre, bu çember içinde kitap etrafında ilgili alanların birbirleri ile olan ilişkisini, yeni nesil kitap tarihçilerinin, “nadir veya ilk baskı kitapları değil Annales okulunun sosyo ekonomik tarihi çalışmalarının da etkisi ile kitapların sıradan okuyucu için neler ifade ettiği, kitap üretimi, telif hakları istatistikleri, özel kütüphanelerin analizi” gibi konularla ilgili eserler verdiklerini anlatarak açıklamaktadır. Bu görüşün çıkış noktası da 500 yıl önce yaşayan Francis Bacon’ın görüşlerinde temel bulmaktadır. Bu durum kitap etrafında sürekli yenilenen ve kendine yenilikler bulan bir bilim alanının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Grafton (2004: 244)’a göre İngiliz felsefeci Francis Bacon (1561-1626) kitap kültürüne tamamen hâkim olan bir kişidir. Bacon, kitapların, büyük yazarların “zihinlerin doğru imajlarını” sağladığını, “okuyanları da tam bir adam haline getirdiğini” söylemektedir. Grafton’un deyişiyle Bacon, yeni keşifleri idealize etmektedir. Bodleian kütüphanesinin kurucusu Sir Thomas Bodley ise bunun aksine klasik ve eski yolları kullanmaktadır. Burke (2008: 51)’e göre bu durum Bacon’un, kütüphanelerin yeni bir yapıda oluşması ve keşfedilmeyi bekleyen özelliklerini ortaya çıkararak yeni fikirlerin sunulması şeklinde olmaktadır. Bacon’ın farklı bilgi taşıyıcı kurumlar hayal etmesi de döneminin kültürel gelişiminin etkisini göstermektedir: “Bacon’un felsefi romanı ‘Yeni Atlantis’ eserindeki (1626) ünlü Süleyman’ın Evi hayali (yardımcıları saymazsak) 33 kişilik kadrosu (bilgi taşımak için gezilere çıkan), ışık tüccarları, gözlemciler, deneyciler, toplayıcılar, çevirmenler vb.’den oluşan bir araştırma kurumunu betimlemektedir. Seyahat, Bacon (1856: 173)’a göre bilgiye erişimde önemli bir işlev görmektedir. Bacon’un “Denemeler” isimli kitabının bir başlığını seyahat kültürüne ayırması ve “seyahat, eğitimin genç bir evresi, deneyimin ise daha yaşlı bir evresidir,” diye tanımlamasını da böylesi bir arayışın ifadesi olarak değerlendirmek mümkündür. Farklı ülkelerden, sosyal sınıflardan ve eğitimlerden gelen seyyahların genel olarak kitap kültürü ile ilgili gözlemlerinin kitap tarihi içerisindeki yerinin değerlendirilmesi önemlidir. Osmanlı’ya doğru yapılan seyahatin kültürel ifadesi, sürekli ve dinamik bir ifade tarzıdır ve bir görüşe göre seyahatnameler, Doğu imgesinin Batı’da kabul görmesinin ve ifadesinin temel aracıdır ve çekici hikâyelerle okuyucuyu etkilemeye çalışmaktadırlar (Danacıoğlu, 2001: 64). Yeniçağ Avrupası’ndaki okuyucu kitlesinin, seyyahların maceralarına ilgisi sayesinde siyasi konular geri planda kalabilmektedir. Bu sebeple edebiyat yazımı yazarların meşgul oldukları bir alan haline gelmektedir (Faroqhi, 1999: 178). Avrupa’da Osmanlı’dan elde edilen bilgi akışının sonucu üretilen eserler sadece seyahatname ve tarih kitaplarından oluşmamaktadır. Tiyatro, şiir ve öykü gibi edebi eserlerle, mektuplar ve araştırmalar ile bunlara ilişkin kitapların

çoğalmasında Avrupa edebiyatını da etkilemiştir. Avrupa’da Türk karşıtlığı bu edebi eserlerin etkisiyle şekillenmektedir (And, 1999: 14). 16. yüzyılda yazarların Türkler ile ilgili olan bilgiyi ve olguları seyyahların anlatılarından alıyor olması önemli bir konu haline gelmektedir (Yerasimos, 2006: 26). And (1999: 26-27), Kanuni Sultan Süleyman imgesi üzerinden Avrupa’daki Türklerle ilgili edebi eserleri tartıştığı kitabında, dönemin komedy ve tiyatro eserlerinde Türk imgesini taşıyan eserlerden örnekler sunmaktadır. Burada Sultan Süleyman’ı konu alan en eski trajedilerden biri olan, İtalyan yazarı Prospero Bonarelli’nin *Il Solimano*’dur. Eser ilk kez Ancona’da 1618’de 4000 izleyiciyle sahnelenmiştir ve oyunun konusu seyyah ve tarihçi Francesco Sansovino’nun o dönemde kaleme aldığı ve bizim çalışmamızdaki kaynaklar arasında da bulunan ünlü Türklerin Tarihi kitabından alıntılar ve hayal gücü ile ortaya konulan bir eser haline gelmektedir. Bunlar dışında örnek olarak, İtalyanların *Lamentis* ve *Canzone* ve Almanların *Türkenlieder* eserleri de kültür tarihi için Türkleri anlatan belge niteliği taşımaktadır (Göllner, 2004: 265; Schwoebel, 2013: 268). Avrupa’da Türkiye ile ilgili kapsam ve içerik olarak başka bir örnek de “Turcica”³ ismiyle yayınlanan dergi ve “Avviso-avis – yeni gazete”⁴ ismiyle yayınlanan ucuz, kısa ve hemen okunabilen metinlerdir (Göllner, 2004: 264). Bu metinler dilden dile çevrilip dağıtılmaktadır (Göllner, 2004: 266). Avrupa belki de en büyük ve en merak edilen düşmanları Türklerle karşı harekete geçmekle birlikte farklı savaş ve propaganda yöntemleri geliştirmektedir. Çünkü Türklerin, özellikle Bizans’tan kalan miras ile ve İtalya kent devletleri ile ilişkileri Avrupa’nın kalanı için soru işaretleri yaratmaktadır. Kültürel ve ticari olarak gelişen bu ilişkinin engellenmesi veya manipüle edilmesi için yeni araçlar bulunmaktadır. Kenneth Setton (1978: 158)’a göre Almanya’daki haçlı taraftarları, düşmanları II. Mehmed’e karşı çok yeni icat edilmiş bir aleti kullanmıştır: “matbaa.” Matbaa, İslam’a karşı Hıristiyan çıkarlarına hizmet etmektedir. Basımcılar, Türk karşıtı propaganda için kullanılmaktadır. Almanya’da, Alçak Ülkeler ve İngiltere’ye yayılan binlerce yayın, Türklerin Hıristiyanların baş düşmanı olduğunu izah etmektedir. (Hirsch, 1967: 122; Schwoebel, 2013: 267). Türk tehlikesi, basım faaliyetlerini maddi kaygılarla yapan basımevleri için kazançlı bir konu haline gelmektedir (Schwoebel, 2013: 268). Avrupa’da basılan eserlerin yazarlarının hepsinin Anadolu topraklarına adım attıklarına dair bir kanıt yoktur. Seyyahların, getirdikleri bilgileri, arzularına göre değiştirip bunları daha ilgi çekici olarak sunmak

³ Turcica’ların bibliyografyası, yansıttığı konuların çeşitliliği ile çok hareketli bir yüzyıldaki kültür yaşamının renkli ve gerçekçi bir tablosunu çizmektedir (Göllner, 2004: 265).

⁴ 16. yüzyıldaki kütüphaneciler ve kitapseverler, ucuz kâğıda basılı yeni gazeteler yerine sanatsal ciltlere sahip kitap ve yazma eserlerle değerli parşömen el yazmaları toplamak eğilimdedirler. Bu sebeple bu eserlerin bulunması çok zordur ve nadir eserlerdir (Göllner, 2004: 264-265).

amacıyla çeşitli edebi türlere çevirdikleri ve kitap olarak halka sundukları görülmektedir. Çünkü Türkler ile ilgili nasıl bir imge yaratılırsa yaratılsın, bunun temel kaynağı seyahatnamelerle aktarılan bilgidir ve bu bilgi kolayca manipüle edilmektedir. Doğu'ya seyahat fikrini doğuran sebepler sadece bilinçli tercihler olmamaktadır. Seyyah Thevenot (1687: 1-2), seyahatnamesinin “Seyyahın Tasarımı” adlı bölümünde bir seyyahın merakını ortaya koymakta ve “İnsan doğası kadar eski olan seyahat arzusunun, insanlarda halen mevcut olduğunu ve şimdiye kadar hiç olmadığı kadar kendini gösterdiğini” yazmaktadır. Thevenot, kendisinin de Roma'ya kadar seyahat ettikten sonra, ne yapacağını düşündüğü sırada, tesadüfen rastladığı ve Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde yetkin ve eğitilmiş bir Fransız beyefendisi ile konuştuktan sonra Levant bölgesine seyahat etmeye karar verdiğini söylemektedir. Yani tamamen tesadüfler sonucu oluşan bir merak, seyahat etmeye karar vermesine yol açmıştır. Aslında seyahat metninin de tamamen karşılıklı bir kültürel karşılaşmanın göstergesi olduğu görülmektedir. Philips (2014: 51)'e göre Orta Çağ seyahat metni birçok açıdan hayal kırıklığı olarak görülmektedir ve beklentileri karşılayamamaktadır. Rönesans sonrası seyahat literatürü ise birinci ağızdan heyecan verici bir hikâye ile seyyahın kişisel ve kültürel kimliğini de ön plana çıkaran epik bir yapıdadır. Sadece kişisel bir hatıra değildir, seyahat yazımı yazarın kendisinin daha geniş çaplı bir kültürel karşılaşmayı keşfetmesine de izin vermektedir. Bu bilgi alışverişine seyyahlar önem vermektedir. Seyyah ve din adamı Joseph Hall (1839: 111), 1617 tarihinde, “haritalar, jurnaller, tarihsel tarifler, ilişkilerin yardımı olmadan seyahatin olmayacağını” belirtmekte ve yabancı ülkelere seyahat eden biri, bir işçi, bir hacı veya normal bir vatandaş veya bir saray mensubu ile konuştuğunda bilgiye ihtiyaç duyarsa, bu ona kısmen dedikodular sunabileceğini söylemektedir. Ama eğitilmiş ve saygın yazarlarla birlikte seyahat ederse, onlarla konuşarak, tüm yazdıklarını gerçek bir filtreden geçirmek mümkündür. Buna göre, halk yazılanlar yanlış bile olsalar memnun olacaktır.

Seyyahlar, evlerinde barındıkları yabancılarla da iletişim kurmaktadır ve onlardan seyahatleri ile ilgili tavsiyeler almaktadırlar. Müslüman gibi görünmek konusu seyyahlara verilen tavsiyeler arasındadır (Barthold, 2000: 201). Çünkü Müslümanlar, sohbet ve diyalogdan hoşlandıkları için de Müslümanlarla bilgi alışverişi karşılıklı iletişimle sağlanmaktadır (Pedersen, 2012: 36). Bu yüzden Osmanlı başkentine gelen seyyah, misyoner, tüccar ve özellikle diplomatlar bilgilerini geliştirmek amacıyla yerel veya yerleşmiş aracı ağına bağlıydılar. Bu ağ sayesinde daha rahat hareket serbestisine ve bilgi akışına sahiptiler (Rothman, 2013: 394-395). Bu bilgi akışı da Avrupalı seyyahlar ile yerel bağlantıları arasında dil öğreniminden,

elyazmaları ve haritalar satın almaya, araştırma gezilerinden, yeni bilgi ve becerilere erişilmesi, paylaşılması ve tercümesi gibi durumlara kadar bir alanda avantajlar sağlamaktadır (Brentjes, 2002: 258-259). Bu kültürel karşılaşmaya rağmen tek yönlü bir bilgi akışı vardır. Mantran (1990: 9)'a göre, Batı'nın, seyyah öyküleri, çeşitli gazeteler ve haber bültenleri aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili kolaylıkla her çeşit bilgiye erişimi kolay iken, Osmanlılar, Batı dünyası ile ilgili “*mutlak bir bilgisizlik*” içindedirler. Bu tek yönlü bilgi akışından yararlanan Avrupalı bilginler, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar kendilerini “*yazın cumhuriyeti*”nin yurttaşları saymışlardır. Bu da ulusal sınırları aşan bir topluluğa ait olmayı göstermektedir. Bunun göstergeleri ise birbirlerine mektuplar, kitaplar göndermek ve ziyaretler şeklindeki alışkanlıklardır (Burke, 2008: 22). Barthold (2000: 202)'a göre, 1502'de Bologna asıllı Lodovico Varthema Venedik'ten yola çıkarak Doğu'ya gitmiştir. Yolculuk yapmak onun için çağdaş toplumda saygıdeğer bir konuma ulaşmanın aracıdır. Bu seyyahlar, insanlara yeni bilgiler sunmanın, diğer insanların saygısını kazanmanın en iyi yolu olduğuna inanmaktadırlar. Bu amaca ulaşmanın iki yöntemi bulunmaktadır: Bilim ve bilinmeyen ülkelere yapılan yolculuklar. Doğu bilimci ve bilginlerin Osmanlı'ya yönelik merakının güçlenmesi, bu akımın da güçlenmesine yol açmaktadır. Bilgin-seyyahların yazdıklarına baktığımızda, düz bir günlük veya seyahatname metinlerinden ziyade tam bir standart olmayan, daha çok bilimsel mektuplaşmaların, küçük notların ve yazıların ağırlığından bahsetmek mümkündür. Buradan da Avrupa “*yazın cumhuriyeti*” içinde kalan bilginlerin bir çoğunun Osmanlı'da Avrupa'daki meslektaşları ile temas içinde olduğu ve bu topluluğa Osmanlı içinde seyahat eden bilginleri de dahil ettiği sonucu çıkarılabilir. Bu eserlerin önemli hale gelmesinde bu “*yazın cumhuriyeti*”nin Avrupa içerisinde yaygınlaşması da önemli bir faktördür. Bu eserler sadece yazıldığı dilde değil çevrildiği farklı dillerde de okunmaya başlanmıştır. Bu şekilde bu eserler, 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl başlarına kadar tercüme sayesinde büyük ilgi görmektedir (Soykut, 2007: 21). Öyle ki, seyahat ve coğrafya eserleri en önemli yayıncılık konuları haline gelmiştir. İlk kez 1510'da İtalyanca yayınlanan Lodovico di Varthema'nın seyahatları 1600 yılına gelindiğinde beş dile çevrilmiştir (Burke, 2012, s.19). Benzer bir şekilde Bartholomaeus Georgievits'in anıları ise 88 ayrı baskı ve birçok farklı dile çevrilmiştir (Yerasimos, 1991: 159-163). Seyahat eserlerinin yaygınlaşmasında tercüme eserlerin etkisi dışında diplomatik raporların rolü de önemlidir. Bunun sebebi de Venedik ile ilişkiler temelinde, diplomatların Osmanlı topraklarına gelişi ve bir seyyah gibi davranmalarındır. Bu sayede iki devlet arasındaki ticaret ve etkileşimde yeni tip bir seyyah yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu seyyahlar diğerlerinden farklıdır. Diplomatik amaçla gelirler, kısa veya uzun süreli yerleşik bir şekilde yaşayan kişilerdir ve sadece diploması ile değil ticaret ve sosyal

hayatla da ilgilenmektedirler (Rothman, 2013: 420). Bunların yazdıkları raporların belli bölümleri kitap haline getirilmekte ve bir edebiyat türü haline gelmeye başlamaktadır ve diplomatik görevli olmayan kişiler bile bu türde raporlar yazmaktadır (Valensi, 1994: 27-28). Çalışmamızda ele alınan eserlerin tamamı edebi tür olarak seyahatname şeklinde yazılmamıştır. Sıradan bir seyahatname sadece gezilen kentleri ve bölgelerdeki birçok konudaki rastgele gözlemleri bazen yanlış, bazen de yansız olarak aktarıırken, belli konulara yönelik olarak seyahatnamelerini ve eserlerini şekillendiren kişilerde vardır. Bu eserler, çoğunlukla mimari, sanat, ticaret, fen bilimleri, dini bilimler, örf ve adetler, siyasi ilişkiler ve savaş gibi tek konuya odaklanan ve doğrudan bilgi veren kitaplar, notlar veya mektuplar şeklindedir. Bu seyyahlar kendi bilgileri ve deneyimleri ile Müslüman Doğu'da karşılaştıkları bilgiyi yorumlayarak, Hıristiyan Batı'ya anlatırlar. Bu seyahatnamelerin edebi türleri, sadece Doğu'ya yapılan seyahatnamelerle ilgili bir çalışmada daha detaylı incelenebilecek önemli bir konudur. Bunun yanı sıra Doğu'nun ve Türk dünyasının Batı üzerindeki etkisini inceleyen Batı kaynaklı geniş bir literatürün varlığı da bu çalışmaların önemini ortaya koymaktadır

Çalışmanın Yöntemi

Seyahatnameler de bu öznel niteliği en iyi şekilde yansıtan kaynaklardır ve sadece gözlemlerin değil, okuyucusunun hoşuna gidecek bir hikâye anlatımı⁵ ihtiyacını da yansıtmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda ana kaynaklar olan seyahatnamelerin tek tek değerlendirilmesi ve seyyahların sağladığı bilgilerin güvenilirliğinin ve doğruluğunun kontrolü anlamına gelen, yerel seyyahlar veya kaynakların bilgileri ile karşılaştırılması durumu metodolojik olarak kullanılmamıştır. Çünkü hedeflenen çalışma, mümkün olabilecek en yüksek sayıda seyyahın ana konumuz olan kitap kültürü ile ilgili söyledikleri ve gözlemlerinin ortaya konulması ve değerlendirilmesidir. Önemli olan kullanılan kaynakların gerçek kişiler tarafından yazılan gerçek eserler olarak kabul edilmesidir. Batılı bakış açısını ortaya koymak çalışmanın amacına hizmet etmektedir. Bilginin doğruluğu veya güvenilirliğinin karşılaştırılarak sorgulanması ayrı çalışmaların konusu olabilir. Bu yüzden kaynakların

⁵ Çalışmamızda kaynakların özelliği gereği tarihsel “anlatı” tekniği ön plandadır. Buna göre Avrupa dillerinin çoğunda “history –tarih” sözcüğü, aynı zamanda “story-hikâye” anlamına gelir. Anlatı da geçmişteki olayların gözlemcisi veya olayların içindeki insanın etkilenmesini aktaran tekniktir (Tosh, 1997: 107). Seyahatnamelerde bu teknik de kullanılır. Seyahatname olarak kaleme alınmış eserlerde hikâye anlatımı ile edebi bir tür ortaya çıkmaktadır. Hikaye anlatımı öyle güçlü bir ifade tarzıdır ki, Ortaylı'ya göre, 17.,18. ve 19.yüzyıl seyahatname yazarı önyargılarıyla hareket etmekte ve “din”, “harem” ya da “devlet düzeni” konularında okuyucusunun hoşuna gidecek bir şeyler uydurmakta ve abartmalarda bulunabilmektedir (Ortaylı, 2010: 80).

seçiminde karşılaştırma yapmak amacıyla Osmanlı kaynakları ile ilgili özel bir çalışma yapılmamıştır. Farklı konularda yapılan benzer çalışmaların çok büyük çoğunluğu ortalama 10 veya daha fazla seçilmiş seyahatname ile yapılan çalışmalara ve akademik tezlere dayanmaktadır. Çalışmamızda ise 122 seyyahın yararlanılmıştır. Bu dönem ile ilgili 371 seyyahın tespit edilmesi, bunların 290'ının yazdıkları eserlere erişilmesi ve bunların incelenerek 122 seyyahın bir veya birden çok eserinden konumuz ile ilgili bilgilerin ve bulguların çıkarılması ve değerlendirilmesi başlı başına zorlu bir süreç olmuştur.

Bu yüzden araştırma sürecinde bazı sınırlılıkların ortaya konulması ihtiyacı doğmuştur. Çalışmamızın araştırma sürecinin kaynak arama döneminde, temel kaynakların yardımıyla seyahatnameler belirlenmiştir. Seyahatnamelerin listelenmesi, dil ve temel özellikleri ile sınıflandırılması sağlanmıştır. Çalışmamızın kronolojik yapısında ise seyyahların kitap kültürü ile ilgili verdikleri bilgilerin değerlendirilmesinde dönemsel bir sıralama kullanılmamıştır. Heath Lowry (2004: 96-97) *Seyyahların Gözüyle Bursa* isimli çalışmasında 1326-1923 tarihleri arasında Bursa şehrine gelen yabancı seyyahların, Bursa ile ilgili gözlemlerini verirken, dönem ile ilgili geniş bir tarihsel perspektif sunmuş ve bunları seyyahların görüşleri ile desteklemiştir. Lowry bunu yaparken, seyyahların ilgilendiği konuları ön plana çıkarmış ve seyyahların yazdıkları arasında kronolojik bir sıralamayı önemsememiştir. Örneğin, Lowry, kitabının *Gündelik Hayatın Tehlikeleri Başlığı* başlıklı bölümünde, 1413 tarihindeki bir olay ile ilgili seyyah Pero Tafur (1926)'dan alıntı yaparken, takip eden paragrafta iddiasını güçlendirmek amacıyla, aynı bulgu ile ilgili 1607 yılında seyahat eden Polonyalı Simeon ve aynı tarihlerde Osmanlı'da bulunan Fransız elçisi Jean de Gontaut-Biron'dan alıntılar kullanmıştır.

Benzer bir şekilde, çalışmamızda da Osmanlı kitap kültürünün gelişimi açısından, 1501 tarihindeki bir olay ve görüş ile 1699 yılındaki bir olay veya bulgu arasında çok büyük farklılıklar olup olmadığının ortaya konulması düşüncesi benimsenmiştir. Aynı başlıklar altında benzer veya farklı bulguların ortaya konulması 1501'deki bir durumun 1699'da da devam etmesi veya etmemesi yönünde değerlendirmelerin yapılması bağlamında önemli hale gelmiştir. Bundan farklı bir şekilde, Agostino Pertusi'nin, çalışmamızda da yararlanan önemli eseri, 3 ciltlik *İstanbul'un Fethi* kitabı, sadece 1453-1499 dönemi için tanıklıkları ortaya koyarak fetih sırasındaki kitapların durumu ile bize tartışmaya açık bilgiler vermektedir. İstanbul'un Fethi'nin kitap ve kütüphane kültürüne etkisi ile dönemin yönetici sınıfı etrafında şekillenen kitap ve kütüphane kültürü, seyyahların ve bu dönemde yazılan yabancı kaynakların verdiği bilgilerle ortaya konulmaktadır. Bu

dönem, seyyahların değerlendirilmesi ve dönemin kitap ve kütüphane kültürüne etkisi ve etkileşimi açısından kendisini takip eden 200 yıllık dönemden farklı bir şekilde değişim geçirmiştir. Seyyahların ve batılıların görüşlerini derleyen eser bu açıdan önemlidir. Bu yüzden bu başlık ayrıca değerlendirilmektedir.

Çalışmamızda kullanılan seyyahlar açısından ise bazı istisnai durumların mevcut olması araştırmamızdaki bir sınırlılık olarak ortaya çıkmaktadır. İlgili dönemde Doğu'dan Batı'ya doğru bilgi akışının, Türklerle ilgili basılmış kısa eserler, seyahatnameler, Osmanlı'dan kaçırılan ve satın alınan elyazmaları veya resmi raporlar yoluyla geldiği görülmektedir. Bu da ilgili dönemde Türklerle ilgili eserlerin kaynaklarının sınırlı olduğunu göstermektedir. Richard Knolles'in ilk basımı 1603'de yapılan *The Generall Historie of the Turkes* isimli Osmanlı Tarihi eseri istisnai bir önem taşır. Bu eser, tarihçilerin yararlandığı geniş ve çok önemli bir Osmanlı tarihi derlemesidir. Knolles'in İngiltere'den hiç ayrılmamış olduğu iddia edilmiştir (Curtis, 2009: 46). Knolles'in Osmanlı'ya geldiğine dair bir kanıt bulunmamasıyla birlikte gelmediğine dair de kanıt bulunmaktadır. Eseri alıntılarını göstermemesi nedeniyle kuşkuyla bir seyahatname olarak değerlendirilebilir. Ama eserin geneline bakıldığında herhangi bir seyahatten söz etmemesi ve “gördüm” gibi birinci tekil kişi ile şahitlik yazmaması da bu güçlü eserin derleme⁶ olduğu kanısını güçlendirmektedir. Bunun seyahatname olup olmaması ayrı bir konudur. Ama kitap tarihi ile ilgili bilgilerin varlığı bizim için önemlidir. Bunun dışında birçok araştırmacı, bu eserin içeriğini ve yazım gücünü seyyahların yazdıklarıyla birlikte değerlendirmektedir (Curtis, 2009: 46; Suranyi, 2008: 33). Bu eserde konumuzla ilgili ve incelediğimiz diğer kaynaklarda erişilemeyen bilgilere erişmek de mümkün hale gelmektedir. Bu eserin bir seyahatname derlemesi olarak yazılmış bir Türk tarihi çalışması olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Francesco Sansovino'nun eserlerinde de büyük çoğunlukla seyahatnamelerden yararlanılmış olduğu görülmektedir (Höferth, 2000: 62). Bu eserde verilen bilgilerin özgünlüğü, farklılığı ve canlılığı çalışmamızda kullanımına yol açmıştır. Ama Sansovino'nun *Historia Universale* eserinde uzun Türkçe transliterasyon yapılmış cümleler kurması da bunun Venedik'te karşılaştığı birinden mi yoksa başka bir Osmanlı toprağında mı bu kelimeleri duyduğu tartışmasını yaratmaktadır. (Sansovino, 1632: 27, 29, 36). Bunlar dışında Dimitri Kantemir de standart bir seyyah tanımına girmemesine rağmen, döneminin Boğdan Beyi olarak İstanbul'a gelmesi sebebiyle yazdığı metinde gördüklerinden ve yaşadıklarından yararlanması sebebiyle

⁶ Özbaran (2004: 316)'a göre, Knolles'in eserinde “görgü tanıkları, çeviriler, derlemeler içeren Callimachus, Barletius, Spandugino, Menavino, Fontanus, Giovio, Busbecq, Pigafetta ve Minadoi gibi yazarların eserleri” kullanılmıştır.

seyahatname gibi bir tarih eseri olarak değerlendirilmiştir. Bu konuda bir istisna da Bernard Von Breydenbach (1440-1497)'un yazdığı “Kutsal Bölgelere Hac” veya “Peregrinatio in Terram Sanctam”⁷ isimli eseridir. Bernard Von Breydenbach'ın Kudüs'e kadar olan Hac ziyareti birçok açıdan önemlidir. Nisan 1483'den Ocak 1484 tarihine kadar süren seyahatini içeren kitap, Hac ziyareti için bir rehber görevi görecektir şekilde ilk resimli seyahat kitabı olarak tanımlanabilir. Resimler ağaç baskı olarak dönemin basımcılarından Erhard Reuwich tarafından yapılmıştır. Bu kitabın konumuz açısından önemi özellikle Modon'da Türkler ve Hıristiyanlar ile ilgili yazdıkları ve ilk Arap harfli alfabenin basılı olarak kitaba konulması ve bunun “Türklerin de kullandığı alfabe” diye tanıtılmasıdır. Bu durum ve eserinde Türklerle ilgili resimlerin bulunması da bir şekilde Türklerle karşılaştığını bize göstermektedir (Noonan, 2007: 20). Diğer istisnai bir durum da seyahat tarihleri konusundadır. Seyyahlardan bazılarının 17. yüzyılda doğmuş olmalarına rağmen, Osmanlı topraklarında bulunması, 1700 yılına çok yakın tarihlerde olmuştur. John Heyman 1700 yılında Osmanlı topraklarına gelmiştir. Thomas Shaw, 1694 doğumludur ve 1720'lerde Osmanlı topraklarında Türklerle karşılaşmıştır. Bu yüzden 1700'lerin ilk dönemindeki önemli hadiselerle değinmesi de çalışmamızın kapsamı açısından önemlidir. 1699 yılı Osmanlı topraklarını ziyaret açısından çok kesin bir sınır değildir. Elde edilen bulguların ve bilginin değeri açısından bu esneklik sağlanmıştır. Çünkü hedef bibliyografik bir çalışma değil, bu dönemler etrafında kitap tarihi çalışmasıdır. Bu durum 1717'de Türkiye'de bulunan Lady Montagu için de geçerlidir. Bu sebeple bu tarihsel sınır, çalışmamız için 15-20 senelik bir esneklik kazanmıştır. Bu esneklik birkaç seyyahattan ibarettir. Bunlar dışında, 18. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra gelen Giambattista Toderini, Abbe Sevin, Baron de Tott ve Voltaire gibi seyyah ve dönem kaynakları, 122 kişilik seyyah listesine dahil edilmemiş, buna rağmen gözlemlerinin önemine istinaden kaynak olarak kullanılmıştır. İkinci el kaynaklarda da bazı seyyahların kitaplar, kitap tarihi ve kütüphane kültürü ile ilgili sözlerine erişilmiştir.⁸ Bu yazarların orijinal eserlerine erişilemediği ve ilgili alıntılarının orijinalinin bulunmadığı durumlarda, aktaran eser üzerinden gösterilmiştir.

Bu kişiler ise seyyah listesine doğrudan eklenmemiştir. Bunun dışında, çalışma içerisinde, özellikle 1453-1499 döneminde Osmanlı topraklarına bir şekilde gelip burada, saray hizmetinde kalıp, kitap ve kütüphane ile ilgili bilgiler aktaran yabancılar da değerlendirilmiş, fakat bunlar seyyah listesine

⁷ Peregrinatio terimini Guillaume Postel, 1575 basılı “des histoires orientales....” eserinde Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretini tanımlarken de kullanmaktadır (Postel, 1575: 223).

⁸ Fransız Elçiler, Jean De La Haye ve Harley de Sancy örnek olarak verilebilir.

eklenmemiştir.⁹ Bu kişileri seyyah olarak tanımlamak, konumuz açısından bazı karışıklıklara yol açabilmekte ve bu da farklı bir açıdan değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bunlar İstanbul'un fethi ile ilgili yazmaktadırlar ve Bizans'ta yerleşik kişiler olarak sadece şahit oldukları veya duydukları konuları dile getirmektedirler. Çalışmamızla ilgili bir diğer sınırlılık ise dil konusunda karşımıza çıkmaktadır. Seyahatname incelemelerinde dil sorunu önemlidir. Çetin (2011: 19) de bu konuya değinmiş ve seyahatnameleri inceleyen veya bu seyahatnamelerle ilgili çalışma hazırlayanın, kendisinin hâkim olduğu dile göre seyahatnameleri seçebildiğini belirtmiştir. Bu yüzden benzer çalışmalarda kullanılan seyyah sayısı da azalmaktadır. Dil sorununun önemli noktalarından biri, araştırmacının ilgili dile hakimiyetinin yetmediği durumlarda, ilgili dönemin dil özelliklerini yansıtan bir metni okuma zorluğudur. *Orta Çağ Latincesi, Yüksek Almanca, Eski İngilizce* ve benzeri şekilde tanımlanmış metinler, araştırmacı o dili bilse bile sorun yaratabilmektedir. Çalışmamızda, İngilizce, Latince, İtalyanca, Fransızca ve Almanca metinler incelenmiştir. Bu konuda iki yöntem izlenmiştir. Özellikle Türkçeye ve İngilizceye tercüme yapılmış seyahatnameler için Türkçe ve İngilizce dilinden incelemeler tercih edilmiştir. Fakat metin okumalarında, orijinal metin ile karşılaştırma konusu da önemli bir problemdir. Bazı metin tercümelerinde ne yazık ki eksiklikler ve sorunlar olabilmektedir. Bunlarda da Türkçe tercüme metinler, orijinal asılları ile karşılaştırılmak suretiyle eksik veya yanlış anlaşılma olabilecek tercüme yanlışlarına dikkat edilmiştir. Eğer eksiklik yok ise, Türkçe tercümesi kullanılmıştır. Bazı eserlerde (Busbecq, Rycout ve De Motraye) hem kaynak dil hem de Türkçe tercümesi kullanılmıştır. Bunun sebebi, Türkçe tercümede erişilemeyen, metinde farklı sınıflandırılan veya tercüme dahil edilmemiş bilgilerin orijinalinden erişilmiş olmasıdır.¹⁰ Langlois ve Seignobos (2010: 143)'a göre dil sürekli bir gelişim ile değişir ve her dönemin kendisine özgü bir dili vardır. Dil sorununu çözmek sözlüklerin yardımıyla mümkündür." Özellikle tam hâkim olunan İngilizce dışındaki dillerdeki metinlerin zorluğu ile karşılaşıldığında, dönem sözlüklerinden yararlanılmış ve her dil için özellikle ilgili dönemde hazırlanmış sözlükler tercih edilmiştir. Araştırmacının bu dillerle ilgili eğitim almış olması ve gramer altyapılarına hakim olması, sözlüklerin de yardımıyla çevirileri kolaylaştırmaktadır. Bu avantajdan yararlanılmıştır. Bununla birlikte, önemli bir nokta da konumuz itibarıyla seyyahların yazdıklarının teknik veya bilimsel konuları kapsamamasıdır. Kitap kültürü ile ilgili yazılanlar genel olarak ağır bir dil bilgisi gerektiren metinler değildir, aksine sıradan gözlemlerdir ve bunlar gündelik dil ile yazılmışlardır. Bu da diğer dillerdeki tercümelerde de nispeten kolaylık

⁹ Phrantzes, Amirutzes, Langushi, Ankonalı Ciriaco, Ankaralı Adam, Kievli İsidoro gibi.

¹⁰ Özellikle, Aubry de la Motraye, A. Busbecq ve Paul Rycout da bu yöntem kullanılmıştır.

sağlamıştır. Türkçe’de yer alan metinler, orijinal dilindeki metinlerle karşılaştırıldığını çeşitli çeviri sorunları olduğu görülmüştür. Çeviri sorunları konusunda çok belirgin bir örnek, 18.yüzyıl eseri olarak ikinci el kaynak olarak değerlendirilen, Voltaire’in *12. Charles Tarihi* adlı eserinde yer alan “*Paris’te bir gün içinde yazılan kadarı İstanbul’da ancak bir yılda yazılmaktadır,*” cümlesidir (Voltaire, 1864: 195). Voltaire’in bu ünlü sözü birçok kaynakta ve özellikle de internet kaynaklarında, yanlış bir şekilde *kitap yazımı* ile ilişkilendirilse de aslında metnin başı ve sonu okunduğunda,¹¹ aslında bahsedilenin, padişaha yazılan dilekçelerin sayısı olduğu görünmektedir. Bu gibi konulara dikkatli yaklaşılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde literatür düzeltmelerinde dikkatli hareket edilmiştir. Çalışmanın tamamı değerlendirildiğinde karşımıza bazı seyyahların metinlerinden elde ettiğimiz bulgular açısından ortaya kimi sorunlar çıkabilmektedir. Bunlardan en önemlisi, seyahatnamelerin taşıdığı bilgilerin “özgünlüğü” durumudur. Faroqhi (1999: 193)’ye göre, bugün olduğu gibi o dönemlerde de bilim çalışmalarının mantığı gereği, bilim adamlarının önceki yazarları bilmesini gerektiriyordu, “ve bu yazarlar için de ‘bilmek’ genelde ‘kopyalamak’ demektir. Bu yazarlar için de, Balkanlar’da ya da Anadolu’da seyahat etmek hayatta bir kere yaşanabilecek değişik bir deneyim idi. Belki de seleflerinin sözlerini kopyalamalarının sebebi, akıllarına gelen ilk şeyin onların kelimeleri olmasıydı.” Seyahatname yazarları kaynak belirtmeden birbirlerinden yararlanmışlardır. Schwab (1987: 66)’a göre ise kopyalamada çoğunlukla kaynak gösterilmediğini, gösterebilirler bile mutlaka başka seyahatnamelerden doğrudan alıntılar yapmaktadırlar. Bazen hiç şahidi olmadıkları olayları veya hiç gitmedikleri memleketleri bizzat görmüş gibi anlatmaktadırlar (Kütükoğlu, 1995: 35). Bilimsel ve edebi olarak özgünlüğe değer verilmesi, 18. yüzyıl başından itibaren geçerli olmaya başlamıştır (Faroqhi, 1999: 193). Bloch (199: 38)’a göre de bu dönemde gözlem yapılan şeylerin, derlemelerin yarısından fazlası başkaları tarafından daha önce yapılmış gözlemlerden meydana gelmektedir. Özellikle de Hac amacıyla yapılan seyahatlerde orijinal gözlem bulunmamaktadır (Yerasimos, 1991: 19-20; Faroqhi, 1999: 183). Seyahat yazmak zamanla kopyalamak veya daha sade anlatımlardan öte bir kültür haline dönüşmektedir. *Ars Apodemica*¹² bir

¹¹ “There was no fear that any one would importune him with unnecessary petitions, or petitions about trifling affairs, for at Constantinople they write less in a year than at Paris in a day. Much less dare any one present petitions against the ministers, to whom the Sultan hands them generally without reading them”.

¹² Osmanlı’ya yapılan seyahatlerin edebi türleri belirli şekil şartlarına bağlı idi. Bu yüzden her eser döneminde seyahat olarak tanımlanmasa da genel bir başlık altında değerlendirmek amacıyla bu şekilde düşünülmektedir. Brentjes (1999: 449)’e göre Bu seyahat şeklinde teorik olarak bir, bazen de iki ayrı günlük tutulmasını, birinci günlüğün özellikle bazen de talep edilen bilgilerin olduğu daha etkileyici kısımların olduğu birinci kitap ile birlikte sadece

seyahat kültürü ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde ifade edilen bölgesel rehberler ve seyahatler, el kitapları¹³ ve seyahat yazım kılavuzları ortaya konulmaktadır. Bu noktada seyahat eserlerinin güvenilirlik sorunu ortaya çıkmaktadır. Pollock (2013: 283-286), Royal Society örneğinden yola çıkarak güvenilirlik sorununu, seyahat metninin yaygın kullanımına bağlamakta ve bu da yeni seyahatlerin ortaya çıkmasına ve “bilgi imparatorluğu” kavramı içerisinde, Royal Society üyeleri arasında bilginin güçlenmesine, bilimsel ve ticari dağılımına yol açtığını söylemektedir. Seyahatname yazarları, yazdıklarının daha geniş kitlelere ulaşması ve akademik alanda da kullanılabilmesi için güvenilir olduklarını göstermek zorunda kalmaktadırlar. Güvenilirlik sorunu Osmanlı topraklarında bulunan seyyah ve kişiler için de söz konusudur. Bu kişilerin yazdıkları, okuyucularını doğrudan etkilemektedir. Bisaha (2012: 287), budun bilimciler, şairler ve tarihçilerin, hâlâ hümanistlerin ileri sürmüş oldukları peşin hükümlerle uğraşmaları sebebiyle seyahatname yazarlarının tavırlarının doğru olabileceğini belirtmekte ve Osmanlı imparatorluğunda bir süre kalma olanağı bulan Avrupalıların, barbar din düşmanları olarak adlandırılan bu halkla ilgili çok daha pozitif bir perspektifle dönüp geldiklerini ileri sürenlere katılmaktadır. Ortaylı (2010: 76)’ya göre, bakış açısı zamanla farklılaşmakta ve “15-17. yüzyıl dönemlerinde Doğu için yazılanlar bize hem bazı alanlarda değerli maddi bilgiler vermekte, fakat asıl ve ikinci boyut olarak Batı adamının bu dönem zarfında geçirdiği dünya görüşünü yansıtmaktadır. Buna göre Batı adamının Doğu’ya bakışı ve mantalitesi 15.-16. yüzyılda farklıdır. 17.-18. yüzyılda ise değişen bir zihniyet ve Avrupa-merkezcilik göze çarpmaktadır.” Seyyahların kendileri de bu güvenilirlik sorununun farkındadır. Seyyah John Cartwright, seyahatnamesine isim olarak “*true journall*”¹⁴ başlığını atmaktadır. Bernard Randolph da benzer şekilde “*True prospect of*”¹⁵ başlığını seçmektedir. Bu şekilde kendi eserlerinin “gerçek” olduğunu veya “doğru bakış açısıyla” yazıldığını vurgulama gereği duymuşlardır. Bu da 17. yüzyılın başında, seyyahlar arasında yazılanların güvenilirlik ve orijinallik sorunu yaşandığını görmemizi sağlamaktadır. Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahlardan,

seyahat raporunu nasıl düzenlediğini değil, nereleri ziyaret edip, neler araştıracağını yazan ikinci bir defter de bırakırdı.”

¹³ Bu şekilde “**instructor for travelers**”, “**handbook for travelers**” başlıklarıyla yayınlanan eserlerde bölgesel bilgiler, yaşam kuralları, davranış biçimleri, yolculuk rotaları ve gidilen yerle ilgili kısa bilgiler sunulmakta idi.

¹⁴ The preachers travels, wherein is set downe a **true journall** to the confines of the East Indies, through the great countreys of Syria, Mesopotamia, Armenia, Media, Hircania and Parthia ... / penned by I.C. London: Thomas Thorppe, 1611.

¹⁵ Bernard Randolph, The Present State of the Morea called Anciently Peloponnesus. With the maps of Morea and Greece and several cities. Also a **true prospect of the Grand seraglio** or imperial palace of Constantinople, as it appears from Galata. London: Will Notts, 1689.

özellikle resmi bir görev veya bir hami tarafından gönderilen seyyahlar, doğru bilgi sunmaları gerektiği yaklaşımı ile değerlendirilebilir. Çünkü verecekleri bilginin yanlış ve manipülatif olduğu ortaya çıktığı takdirde, statülerini kaybetme tehlikesi vardır. Bu durum işlerinin doğasında vardır. Bunlardan diplomatik görevde olanlar, ağırlıklı olarak ticari, siyasi ve askeri yönleri ön plana çıkardıkları gibi, bilimsel amaçla gelenler ise, kendi araştırma alanları ile ilgili daha titiz ve dikkatli davranmışlardır. Kendi imkânlarıyla seyahat edenler veya macera peşindekiler ise bu konuda en çok şüphe duyulabilecek kişilerdir. Bunlar tuttıkları günlükleri farklı kılmak ve yayımlandığında popüler bir okur kitlesi yaratmak için abartılara yer vermişler, görmediklerini görmüş gibi yazmışlar, birçok zaman da kendilerinden önce gelenlerin eserlerinden yararlanmışlardır. Seyyahların gözlemlerinin, zamanın ruhundan, önyargılarından, okuduklarından, seyyahın sosyal ve siyasi statüsünden bağımsız olamadığı görülmektedir. Kitap ve kütüphane gibi daha çok gözleme dayalı ve tarafsız bilgi vermek gibi, kişinin bulunduğu siyasal ve sosyal konumuna etki etmeyeceği bir konuda da seyyahlar olabildiğince tarafsız gözleme sahip olabilmektedir.

Bulgular ve Sonuç

Çalışmamız, birinci el Batı kaynaklarını geniş bir şekilde ele alması ve bu eserlerde bulunan bilgileri günyüzüne çıkarması açısından farklı bir yaklaşım sergilemektedir.

Elde edilen bilgiler, batılı seyyahların bize sunduğu sınırlar içerisinde olduğu için konumuz ve literatür ile ilgili daha önceden var olan bir olguyu değiştirmek, çalışmamız içerisinde hedeflenmemiştir. Seyyahların yazdıkları çerçevesinde değerlendirmeler yapılmış ve sonuçlar çıkarılmıştır. Tarihsel metodolojisinin gereği olarak da bilgi ve olgunun değerlendirilmesi öznel ve farklı sonuçlar çıkarılması mümkündür. Çalışmamızda ilk olan ise, daha önce erişilmemiş veya çalışma konumuz açısından incelenmemiş birinci el kaynakların incelenmesi, birbirleriyle ilişkilerinin tespit edilmesi ve bulguların değerlendirilmesidir. Bu yüzden kısa tarihsel arka planlar ortaya konulsa da, zaten bilinen konulara değinilmemeye ve Osmanlı kaynaklarının bu konularda yazdıklarının tekrar edilmemesine dikkat edilmiştir. Tarihsel arka planda ortaya konulan bilgiler de dönem seyyahların yazdıkları veya konumuz ile ilgili yaptıkları çerçevesinde olmuştur. Örneğin, seyyahlar Rum basıncılığını ön plana çıkarırken, Yahudi basıncılığını ön plana çıkarmamışlardır. Bu yüzden Yahudi basıncılığı, Osmanlı'daki ilk basıncılık hareketleri olması sebebiyle tarihsel açıdan önemli bir yerde bulunsa da çalışmamızda detaylı tartışma konusu olmamış ve incelenmemiştir. Çalışmamızın düzenini ortaya koyan yapı, çalışma

dönemimizdeki Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü değil, batılı seyyahların eserlerinin yönlendirdiği ve gözlemledikleri konular çerçevesinde Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü olmuştur. Bu yüzden çalışma konuları ve başlıkları batılı seyyahların gözlemleri çerçevesinde dağılım göstermektedir. Çalışma, kitap ve kütüphane kültürü ile ilgili bilinen birçok bilginin kökenlerinin, birinci el gözleme dayalı olarak tespit edilmesi açısından da önemlidir. Bu konular, 1500-1699 yılları arası için ortak bir dağılım gösterse de, 1453-1499 arası dönemde, batılı seyyahların ve kaynakların ortak konuları genelde Bizans'tan Osmanlı'ya geçiş sürecinde kitap ve kütüphane kültürünün rolü olmuştur. Burada ortaya çıkan ortak konu da, İstanbul'un fethi ve Fatih Sultan Mehmet'in kitap ve kütüphane ile olan ilgisinin ötesine geçememiştir. Burada ortaya çıkarılan bulgularda, seyyahların ve birinci el kaynaklarının bu iki konu hakkında tartışmalarda bulunduğu görülmektedir. Bu bulgular, çalışmamızın asıl yapısına giriş niteliğinde değerlendirilmiştir. Seyyahların aktardığı bilgiler çerçevesinde ortaya çıkan bulgular 3 ana başlık altında değerlendirilmektedir:

- 1. Kitap: Üretimi ve Düzenlenmesi:** Kitap üretimi konusu seyyahların en çok ilgilendikleri konulardan biridir. Bu konu içerisinde kitap kopyalama ve basımcılığın çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Seyyahlar kitap kopyalama konusunda, kopyalama koşulları, kopyalama ücretleri, kopyalayanın ekonomik durumu, kitap kopyalamanın basımcılık karşısındaki durumu gibi konulara değinmektedirler. Bununla birlikte seyyahlar ve elçiler kopyalama ile basımcılığın mevcut durumunu birlikte değerlendirmektedirler. Kitap kopyalamanın nasıl etkilendiğinden söz etmektedirler. Özellikle Osmanlı'daki azınlık gruplarının basımcılık ile ilgisine karşı gözlemlerini ortaya koymaktadırlar. Hatta bazıları taraf olduğu ve birebir yaşadığı bazı olayları detaylı anlatmakta ve basımcılığın siyasi ve sosyal yönleri ile ilgili yorumlarda bulunmaktadır. Özellikle Osmanlı'da Rum matbaacılığı ile ilgili konulara şahitlik etmişlerdir ve bu konularda özellikle elçiler ve seyyahlar olayların tarafı olmuşlar ve bunları ayrıntılı bir şekilde aktarmışlardır. Aslında basımcılığın kısa sürede geliştiği ve büyük çapta yaygınlaştığı topraklardan yola çıkan seyyahlar basımcılığın olmadığı bir topluma gelmektedirler ve yorumlarında da bu bilgilerle ve önyargularla hareket etmektedirler. Kitap ve kitabın fiziksel özellikleri, seyyahların ilgilendikleri konular arasındadır. Cilt, kâğıt ve mürekkep gibi kitapların fiziksel üretiminde rol alan unsurlar, seyyahlar tarafından birçok kez gözlemlenmektedir. Özellikle kitaba ve kâğıda fiziksel bir nesne olarak toplum tarafından duyulan saygı ve bu saygının sebepleri seyyahların ilgisini çekmiştir. Seyyahlar bu saygının dini sebeplere dayandığını dile getirmişlerdir. Seyyahların en çok gözlemledikleri konulardan biri de

konuşma ve yazı dilidir. Onlara göre, 3 dilli Osmanlı dünyası, bu konuda, kendilerinin çok dilli yapılarına benzemektedir. Dil bilimciler, bilim adamları, elçiler, sıradan seyyahlar dil kullanımına dikkat çekmişler ve bu dillerin hangi alanlarda kullanıldığını yazmaktadırlar. Seyyahlar duydukları kelimeleri ve dillerin söz varlığını da kendi dillerinde söyledikleri gibi Latin harflerine çevirip yazmışlardır. Bunlar dışında seyyahlar yabancı dillerden Türkçeye, Türkçe, Arapça ve Farsçadan da yabancı dillere tercüme edilen kitapların varlığını gözlemlemişler ve bunlarla ilgili de bilgi aktarmışlardır.

- 2. Kitap: Kullanım ve Ticaret:** Kitabın bir nesne olarak satın alınması ve ticareti konusu da seyyahların en çok dikkatini çeken konulardan biridir. Özellikle kitapların satın alınması veya Osmanlı'dan bir şekilde elde edilip Avrupa'ya götürülmesi süreçleri seyyahların, diğer konuların aksine gözlemledikleri değil, birçok kez içinde oldukları ve taraf oldukları faaliyetlerdir. Seyyahlar bir şekilde kendileri için veya başkaları adına, her türlü kitabı aramışlar, aralarında ihtiyaçları olanları seçmişler, bazen de fiyatına bakmaksızın satın almışlar ve ülkelerine götürmüşlerdir. Bu faaliyetler çoğu kez planlı ve bilinçli olarak düzenlenmiştir. Araştırmamız içerisinde özellikle Levinus Warner gibi, kendisi için kitaplar satın alarak ülkesine götüren ve ülkelerinde önemli koleksiyonlar oluşturan doğu bilimci ve elçiler ile Jean Baptiste Colbert ve Lorenzo de Medici gibi kitap koleksiyoncusu ve kütüphane hamisi devlet adamlarının, Osmanlı topraklarına sadece kitap satın almak için gönderdikleri kişilerin kitap satın alma yöntemlerinin de önemli olduğu görülmektedir. Bu faaliyetler, merak edilen Doğu'nun bilgisini Batı'ya taşımak ve ülkelerindeki kütüphaneleri bu kitaplarla doldurmak için en iyi araçlar olmuşlardır. Seyyahlar, gördükleri kitapların hangi amaçlarla kullanıldığı ile ilgili gözlemlerde de bulunmuşlardır. Buna göre, kitaplar, içerikleri itibariyle, kötü niyetli kişilerin elinde iken, okuma yazma bilmeyen veya kitabın içerdiği konulara hâkim olmayan sıradan insanlar üzerinde kötü amaçlarla kullanılabilir. kitap sahibi olanların vefatı sonrasında kitaplarının akıbeti de seyyahların gözlemlediği konulardan biridir. Seyyahlar vakfedilmeyen kitapların müzayedelerle satışına şahit olmaktadır. Bunun dışında kitapların hediye aracı olarak sunulması konusunda gözlemlerde bulunarak yabancı elçi ve devlet adamlarının genellikle padişah için hediye olarak verdikleri kitaplarla ilgili notlar yazmaktadırlar. Bu gözlemlerde hediye edilen kitapların özellikleri ile hediye verilen kişiye verilen önem arasındaki doğrusal ilişki seyyahların gözlemledikleri konulardan biridir. Bunlar dışında kitapların kullanımında, hem olumsuz hem de olumlu gözlemlere sahip oldukları

konulardan biri de bilimsel konularda çalışmalarında kullanılan kitaplarla ilgili gözlemleridir.

3. Okuma Kültürü ve Kütüphaneler: Okuma Kültürü ve okuma mekânları arasındaki ilişki de seyyahların ilgi alanında olmuştur. Seyyahlar kitabın okunması ile ilgili gözlemlerine okuma mekânları bağlamında ilgi göstermektedirler. Kahvehaneler, sokaklar ve kitap okunan her mekân seyyahlar tarafından gözlemlenip kaleme alınmaktadır. Bu bağlamda okullarda okutulan kitaplar da seyyahların ilgi alanındadır. Seyyahlar bu kitaplarla ilgili konulara değinerek, bu kitapları listelemişler, eğitimin bu kitaplar aracılığı ile nasıl yapıldığından bahsederek, bazen olumlu bazen olumsuz yargılarla, bu kitaplar ve bu kitapların okutulması ile ilgili görüşlerini ve gözlemlerini kaleme almaktadırlar. Okuma mekânlarından en önemlilerinden biri de aynı zamanda kitapların korunmasını ve erişilmesini de sağlayan kütüphanelerdir. Seyyahlar, özellikle saray kütüphanesine erişmeye çalışmakta, saray kütüphanesinden kitap almayı deneyerek, çoğunlukla içine giremedikleri kütüphane ile ilgili sadece duyduklarını yazmışlar ve nadiren de olsa bu kütüphaneye girmeyi başararak, buradaki kitapları gözlemeleme fırsatını bulmuşlardır. Seyyahlar saray kütüphaneleri dışında İstanbul'da Patriklik Kütüphanesi ile Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan manastırlarda bulunan kütüphanelere de ilgi göstermişler ve burada buldukları kitaplarla ilgili gözlemlerini yazmışlardır. Bu kütüphaneler dışında özel kütüphaneler ve camilerdeki kitapların durumu ile ilgili de gözlemlerde bulunmuşlardır. Seyyahların bu konularda gözlemleri azdır. Bunun sebebi de ilgili dönemde özellikle kolaylıkla erişebilecekleri, bir kütüphane türünün gelişmemesi olarak değerlendirilebilir. Henry Howard (1671) gibi saray kütüphanesine ve Laurent Arvieux (1735) gibi şehzade kütüphanesine erişebilen kişiler vardır. Michel Baudier (1635) gibi kütüphaneyi gördüğünü belirtmeden, saray kütüphanelerini doğrudan betimleyen kişiler de bulunmaktadır. Lubenau (2012), Gerlach (2007), Chishull (1993) ve Galland (1998) gibi seyyahlar da özellikle Yunan dilinde kitaplara olan ilgilerinden dolayı manastır kütüphanelerini ziyaret etmişler ve buralardaki kitap ve kütüphanelerin durumunu gözlemlemişlerdir. Araştırmamızda yer alan seyyahların kitap, basımcılık ve kütüphane kültürü ile ilgili olarak başka bir alanda daha önemli katkıları vardır. Bu da bu konularda seyyahların duydukları kitap ilgili söz varlıklarını Latin harfli olarak kaleme almalarıdır. Seyyahlar, ikili diyaloglarda çoğunlukla günümüzde de kullanılan benzer terimleri ve söz varlıklarını duymuş oldukları görülmektedir. Bu bağlamda elde edilen bulguların düzenlenmesi ve sınıflandırılması sonucunda ortaya çıkan ortak konu başlıkları içerisinde

özellikle kitap ve kütüphane kültürü ile ilgili birçok yeni bilgiye de erişildiği görülmektedir. Buna karşın, seyyahların özellikle kitap ve kütüphane kültürü hakkında birçok bulguyu tekrar etmiş oldukları da görülmektedir. Bu durumun farklı açıklamaları bulunmaktadır. Seyyahlar aynı olguları gözlemlemişler ya da gözlemlemedikleri bir olguyu kendisinden önce gelen bir seyyahın yazdıklarından kopyalamışlardır. Bir diğer ihtimal de görmedikleri veya yerel halktan duydukları şekilde bunları yazmış olmalarıdır. Buna karşın seyyahlar çoğunlukla bu gözlemlerini nasıl elde ettiklerini yazmamaktadırlar. Bu da yazılanların değerlendirilmesinde gerçek bir gözlemin varlığının olup olmadığını seyyah bazında tek tek değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Seyyahların araştırma konumuz ile ilgili gözlemleri genel olarak değerlendirildiğinde şu sonuçlar çıkarılabilir:

- Çalışmamızın zaman sınırı olan 1453-1699 yılları arasındaki dönemde Osmanlı kitap ve kütüphane kültürü açısından büyük değişimler olmadığı görülmektedir. Bu dönemde yabancı seyyahların en çok ilgilendikleri alanlar, basımcılık, kitap ticareti ve dil ile ilgili konulardır.

- 1453-1499 arasındaki dönem, Batı'da kitap kültürünün kırılma dönemidir. Seyyahlara ve batılı birinci el kaynaklara göre İstanbul'un Fethi sırasında Bizans'tan kalan özellikle elyazması eserlerin Osmanlı'ya aktarılması tartışmaları önemlidir. Osmanlıların fetih sırasında Bizans'ın kitaplarını yok ettikleri tezi, batılı kaynaklar tarafından doğrulanamamış aksine bu tezin karşısında yer alan tartışmalar ortaya konulmuştur (Tekin, 2018).

- Osmanlı'da 1453-1499 döneminde, seyyahlara göre kitap ve kütüphane kültürü, Fatih Sultan Mehmet ile birlikte düşünülmektedir. Phrantzes, Languschi, Ciriaco, Sagundino gibi yabancılar ve Sansovino, Zeno, Spandounes gibi seyyahlar, Fatih'in çok kültürlü ve açık fikirli olmasından ve kitaba ilgisinden söz etmektedir. Batılı seyyahlar ve kültür adamları gözünde Fatih, uğruna kitaplar adanan biridir. Fatih, büyük bir kitap hamisidir ve bu konuda Medici ailesi fertleri ile yarışacak kadar ilgili ve bilgilidir.

- Bu dönemde elyazma eser kültürü devam etmektedir. Batı'dan kitap ve bilgi akışı sınırlıdır. Basılı kitaba geçiş çabaları 200 yıl boyunca azınlıklar ve yabancılar tarafından kendi dillerinde denenmiş fakat etkin olamamış ve yaygınlaşmamıştır. Seyyahlara göre, Osmanlı topraklarında yaşayanların kitaplara ilgisi ve bilgi talebindeki örgütsüz yaklaşımları, basımcılığın, toplum tabanına yayılmasını sağlayacak ve karlı bir girişim olarak

yayımlamasını sağlayacak işlevselliğe sahip olamamasına yol açmaktadır. Bassano (2011), Sansovino (1632), Stochove (1650) gibi seyyahlar basımcılığın olmadığını, bununla birlikte dini, siyasi sebepler yüzünden basılı kitaba karşı bir talep oluşturamadığı söylemekte, hatta Stochove (1650), elyazması kitaba erişimin basılı kitaba erişmekten çok daha kolay olduğunu yazmaktadır. Gedoy (1909), Galland (1998), Lubenau (2012), Gerlach (2007), Pococke (1816) gibi seyyahlara göre elyazması fiyatları çok yüksektir. Galland (1998) ise basılı kitapların çok ucuz olmasına rağmen satılmadığını, elyazması kitapların ise pahalı olmasına rağmen kolaylıkla alıcı bulunduğunu belirtmektedir. Elyazma kitap elle yazıldığı için günah değildir. Bassano (2011) ve Sansovino (1632)'ya göre kitap basmak günahtır ve Arap harfleri sanatsal olarak elyazması ile aynı bile olsa basılı kitabı tercih etmezler. Bu şekilde tabana yayılamayan ve talep yaratamayan basılı kitap kültürü kendine yer bulamamaktadır görüşü baskındır.

- Galland (1998), Belon (1588), Olearius (1669), Marsigli (1934), Hill (1709), Rycout (2012), Donado (1688), Heyman (1759b) ve Motraye (1723) gibi birçok seyyah elyazmalarının kopyalama işinin ikinci meslek ve sadece gelir kaygısı ile yapıldığına dikkat çekerek, çok sayıda insan tarafından yapılmasının denetimsizliğe yol açtığını söylemektedir. Covell (1722) ve Dandini (1745) gibi seyyahlar da kitapların içeriklerinin kopyalama sırasında değiştirilebildiğini belirtmişlerdir. Basılı kitabın bu açıdan elyazması kitaptan üstün olduğunu savunmuşlardır. Bu yüzden de basılı kitap, elyazmalarının yerini alamamaktadır.

- Stochove (1650)'a göre, Batı'da kötü kitaplar yasaklanmaktadır. Sohbet ettiği Osmanlı bürokrati kendisine Osmanlı'da kitap yasaklarının söz konusu olmadığını, yasakların insan doğasına aykırı olduğunu ve yasakların okuyucuya çekici geleceğini ve ilgiyi arttıracığını söylemektedir. Bu şekilde Avrupa'da binlerce kitabın daha basılmadan yasaklandığı, özellikle Roma Kilisesi tarafından ve *Index Librorum Prohibitorum* yani yasaklı kitaplar listelerinin hazırlandığı bir dönemde, Osmanlı'da yasak kitap kavramının gözlenemediği görülmektedir.

- Seyyahlara göre, Osmanlı topraklarında Arap harfli basımcılık, hem Osmanlı tebaası altındaki müslüman halka ticari kaygı ile kitap satabilmek, hem de bu topraklardaki müslüman olmayan halka kendi dinlerine ait Arap harfli dini kitapları satılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Müslüman olmayan tebaaya satılan Arap harfli kitaplar toplum üzerinde etkinlik kurmayı hedeflemektedir. Arap harfli dini metinler yoğun bir şekilde müslüman olmayan bölgelere gönderilmektedir. Bu yüzden müslüman olmayan tebaa için basılı kitaba ulaşmak daha kolaydır.

- Rum basımcılığı, birçok seyyahın ve diplomatın içinde bulunduğu olaylara sahne olmuştur. Rum basımcılığının Osmanlı topraklarına gelmesi, bir yanda Felemenk ve İngiliz, diğer tarafta da Fransız elçilerinin egemenlik savaşına sahne olmuş ve basılan dini kitapların içerdiği bilgilerin mezhepsel ayrılık yaratması yüzünden, ancak Osmanlı otoritesinin üzerinde baskı yapılarak engellenmiştir. Kitap ve basımcılık ile ilgili konular, siyasi sorunlara yol açabilmekte ve ülkeler arası güç savaşına neden olabilmektedir.

- Bu seyyahlar bazen de satır aralarında “yeni bulgular” ortaya koymaktadırlar. Knolles (1603), siyah kağıt üzerine yazı yazılmasının yas göstergesi olduğunu söylerken, Baudier (1635), kitaplara domuz derisinden cildler yapıldığını söylemektedir. Hatta ona göre, bu kitapların cildi, Paris’teki kitaplardan bile iyidir. Charles Thompson (1744) ve Aubry de Motraye (1723) de camilerde zincirlenmiş kitaplar gördüklerinden bahsetmektedir. Seyyahlar kağıt ve mürekkep yapım yöntemlerini görmüşler ve bunları yazmışlardır. Sandys (1673), Osmanlıların kağıt parlatmaya meraklı olduğunu söylerken, Sansovino (1632), basımcıları olmamasına rağmen çok güzel kağıt yaptıklarından bahsetmektedir. Olearius (1669) ise kağıtların paçavra, ipek ve pamuktan yapıldığını, bu yüzden de kalem olarak saz ve şeker kamışı kullandıklarını söylemektedir. Geuffroy (1524) ise, Türklerin ok, kılıç ve yay gibi şekilleri kağıda çizmelerinin savaşlarda kendilerini koruduğuna inandıklarından bahsetmektedir.

- John Covell (1722), Türkçeyi yazmaya çalışmış ve sağdan sola, yazma sırasındaki el hareketlerini tasvir etmektedir. Ona göre, soldan sağa yazı yazmak daha kolaydır ve fiziksel olarak insana daha uygundur.

- Seyyahlara göre Türkçe’den sonra en önemli diller Arapça ve Farsçadır. Ama Montagu (1856)’ya göre, Babil Kulesi gibi dünyadaki tüm diller bu topraklarda konuşulmaktadır.

- Seyyahlara göre, batı dillerinden denizcilik gibi teknik konularda kelimeler almakta ve kullanılmaktadırlar.

- Seyyahlara göre Türk dilinin edebi özellikleri çok güçlüdür ve büyük bir coğrafyaya hakimdir.

- Seyyahların Türkçe ile dil, sözlük ve gramer olarak ilgilenmeleri, genel olarak önyargısız ve tarafsız bir gözlemin sonucudur. Çünkü bu konudaki çalışmalarda öncelikle Türkçenin yabancılar tarafından öğrenilmesi amaçlanmıştır. Seyyahların dili ve söz varlığını aktarmayı amaçladıkları görülmektedir.

- Blount (2010), Howell (1895), Sandys (1673) gibi seyyahlara göre Kur'an çevirisi yasaktır, Le Blanc (1660)'a göre ise bunun sebebi çeviri sırasında metin içinde eklemeler yapma ve metinden istenmeyen kısımların çıkarılma riskinin olmasıdır. Buna karşın, Galland (1998) ise, Arapça Kur'an üzerine haşiye olarak yazılmış bir Türkçe Kur'an gördüğünü yazmaktadır.

- Seyyahlar, Türkçe'den yabancı dillere, yabancı dillerden de Türkçeye çevrilmiş birçok kitaba rastlamaktadır. Seyyahlar bunu çeviri sayesinde bilginin transferi olarak algılamaktadır.

- Bu dönemde kitaplarla ilgili en kayda değer değişikliklerden birisi, kütüphane kurumunun saray kütüphaneleri üzerinden başlaması ve vakfedilen kütüphaneler ile birlikte yavaş yavaş, sistemli bir kurum haline dönüşmesidir. Fakat bu yapıların, bu kütüphanelere erişimelerindeki zorluklar yüzünden seyyahların ilgisini yeterince çekemediği de görülmektedir. Hierosolimitano (1571) saray kütüphanesinde bulunan kitapların fiziksel özelliklerini değerlendirmektedir. Howard (1671) saray kütüphanesinde korunma koşullarının kötülüğünden bahsetmektedir ve birkaç kitap hariç hepsinin kötü durumda olduğunu söylemektedir. Michel Baudier (1635), saray kütüphanesini "gizli kütüphane" diye adlandırmakta ve padişahın kimse ile bunları paylaşmadığından şikayet etmektedir.

- Seyyahlara göre, askerlik ve astroloji dışında bir bilim veya sanata öncelik verilememiştir. Bu da basımcılıkla bağlantılıdır ve kitap basımını engelleyen bir unsurdur. Osmanlı'da Fatih dönemi ile birlikte kitap kültürünün gelişimi ve kütüphanelerin yavaş yavaş ortaya çıkması, Fatih vefat ettikten sonra aynı enerji ile devam ettirilememiştir. Bazı seyyahlar bu durumu basılı kültüre geçilememesi olarak değerlendirirken Thomas Smith (1680) gibi bazı seyyahlar da bu durumu askerliğin güçlenmesine ve kitabın askerliğe engel olabileceğine bağlamaktadırlar. Jean Jacques Rousseau (1997), aynı dönem için Avrupa söz konusu olduğunda da aynı sorunların varlığından söz etmektedir. Aynı dönemde aynı sebepler, bir toplumda basılı kitabın gelişimini engellemez iken, diğer toplumda engellemesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

- Seyyahlar, Osmanlı içerisinden büyük bir kitap transferini de sağlamış ve Batı kütüphanelerini bunlarla doldurmuşlardır. Seyyahlara göre, bu kitaplar, Batı'da kütüphaneler tarafından çok talep görmektedir. Bu yüzden neredeyse tamamı elyazması ve tek olan bu kitaplara ve içindeki bilgilere erişim şansı yüzyıllar boyunca batılı aydınların eline geçmiştir. Kitapların transferi, seyyahların en önemli konularından birisidir. Öncelikle uzaktan gelen bir bilginin yarattığı bir gizem ve bilinmezlik söz konusudur. Seyyahlar da

gerek yazdıklarıyla gerekse Batı'ya geri dönerken yanlarında getirdikleri kitaplarla bu merakı ve gizemi beslemektedirler.

- Seyyahların bazen kitabın içeriğini önemsemeden her bulduklarını satın alıp yanlarında götürdükleri görülmektedir. Bu da bu merakın bir an önce giderilmesi ve yeni bir bilgiye erişilmesini tetikleyecek bir şekilde tekrar kitap satın almalarını sağlayacak bir düzenin yaratılmasını mümkün hale getirmektedir.

- Seyyahlar incelendiğinde kitap ticaretinin iki temel alıcısı olduğu görülmektedir. Birincisi, hamilerine veya birlikte çalıştıkları kütüphanelere kitap temin etme işini profesyonel olarak yapan kişilerdir ve seyahatlerini kitap ticaretine göre şekillendirmektedirler. İkincisi ise doğu bilimciler ve bilimsel amaçlar için kendi alanları ile ilgili bilgi toplamak için gelen bilim adamları veya soylulardır. Bunlar bazen kendi ilgi alanları dışında da, kendi ülkelerindeki bilim adamı, kütüphane veya kitapseverler için kitap toplamaktadırlar. Seyahate çıkan biri olursa herkes ondan kitap istemeye başlamaktadır.

- Seyyahlara göre, Osmanlı'da yabancıların karışık bir kitap ticaret ağı vardır. Bu ticaret ağı içerisinde kitap satıcıları, kitap aracıları ve yerel kitap aracıları önemli yer tutmaktadır. Yerel kitap aracıları olmadan kitap almak çok zordur. Bu yüzden her nereden kitap satın alınacak ise mutlaka yerel aracılarla çalışılması ticareti kolaylaştırmaktadır. Seyyahlar, yabancılara kitap satışının yasak olduğunu yazmaktadırlar. Hatta Harsany (1672), bunu yabancılara kitap satanın idam edileceği şeklinde değerlendirmiştir. Gerlach (2007) ise yerel aracıların önemini, satıcıların, orijinal diye kopya eserler sattıklarını ve bilinçsiz yabancıları kolaylıkla kandırabildiğini söyleyerek açıklamakta ve yerel aracıların önemini vurgulamaktadır.

- Seyyahlara göre, kitap fiyatları satıcı ile alıcı arasında pazarlıkla anlaşmaya bağlı olsa da kitaplar, yabancı birisi alıcı olduğu zaman, daha fazla fiyata satılmak istenmektedir. Seyyahlara göre, kitabın fiyatını etkileyen faktörler, basılı veya elyazması olması, sayfa sayısı, cildi, resimleri, renkleri, tezhipleri ve kullanılan materyalin değeri (altın vb.), konusu, yazarı, hattatı, müstensihidir. Ama bazen kalın bir kitap düşük bir fiyata satılırken küçük bir kitap da yüksek rakamlara satılabilmektedir.

- Seyyahlara göre, Osmanlı otoritelerine karşı saygınlık kazanmanın en iyi yollarından biri değerli kitap hediye etmektir. Schweigge (2004), Padişahın karşısına hediyesiz çıkılamayacağını söylerken, günümüzdeki rüşvet algısının en güçlü örneği kitap olarak gözükmektedir. Felemenk Elçi

Cornelis Haga, bunun için 29 kitaplık bir hediye paketi oluştururken, pahalı, süslemeli, maddi ve manevi olarak değerli bir kitap, diplomatik iletişim ve etkinliğin sağlandığı bir yöntem olarak gözükmektedir.

- Rycout (2012) ve Postel (1560) gibi seyyahlara göre, Osmanlı topraklarında okumak eyleminin karşılığı hızı etmektedir. Bunlara göre okumanın ve eğitimin bu özelliği Avrupa'da da yaygın olarak kullanılmalıdır.

- Kitaplarla ilgilenen seyyahların okuma kültürü ve okuma mekanı olarak kahvehanelere de ilgisi vardır. Evelyn (1634), Pococke (1816) ve Warner (1883), bu sebeple kahvehanelerin bir kültürel mekan olarak, Osmanlı kaynaklı olduğunu tartışmaktadırlar. Onlara göre, kahvehanelerde okuma yazma bilen kişiler sosyal statüleri yüksek itibarlı kişilerdir. Ottaviano Bon (2010), kitaplar ile kahvehanedeki kişilerin sosyal statüleri arasında ilişki kurmaktadır. Yabancılar da burada yerel halk ile kaynaşmakta ve kitap okuma aktivitesi sosyal bir iletişim aracı haline gelmektedir.

- Seyyahların görüşlerinin ortak noktası, Osmanlı'da kitap kültürünün sınırlı olduğu ve bu kültürün daha çok yönetici sınıfa doğru yayıldığını göstermektedir. Seyyahların Osmanlı kitap ve kütüphane kültürüne olan ilgisi kitap ve etrafındaki dünya ile sınırlıdır. Kitapların içerikleri seyyahlarının çok azının, çoğunlukla da sadece bilim adamı kimliği ile gelenlerin ilgisini çekmiştir. Bunlar dışındakiler, kitabı sadece bir araç olarak görmektedirler.

- Seyyahlar, kitap ve kütüphane kültürü konusunda nadiren günümüzde oryantalist olarak görülen bir bakış açısı ile gözlem yapmaktadırlar. Çoğunlukla normal ve sıradan gözlemlerde bulunmakta, çok sınır noktalarında aşırı yorumlarda bulunmamaktadırlar.

- Seyyahların kitap ve kütüphane ile ilgili söz varlıkları ile ilgilenmeleri de bu söz varlığının tespit edilmesi açısından önemlidir. Bu şekilde de dönem çalışmalarında bu terimlerin kullanımı ile ilgili terim birliği sağlanması olanaklı hale gelmektedir. Çalışmamız metodolojik olarak değerlendirildiğinde görülmektedir ki tarih araştırmalarında seyyahların görüşlerinin, birinci elden tanıklıklar olması açısından önemi her alanda olduğu gibi kitap ve kütüphane kültürü alanında da geçerlidir. Araştırmamızda ön plana çıkarılan bilgiler ve gözlemler, sadece kitap ve kütüphane kültürü ile ilgili değildir. Bu bağlamda, bu gözlemler, bilim tarihi, dil ve edebiyat tarihi ile kültürel ve sosyal tarihin birçok alanında yeni bilgiler sağlayabilir bir yapıdadır. Ortaya çıkan bulgular ve değerlendirmeler

bağlamında, araştırmamız çok disiplinli alanlarda sonuçlara veri sağlayabilecek yapıdadır. Çalışmamız sonucunda seyyahların, Osmanlı'da kitap ve kütüphane kültürünü, temelde dar bir kapsamda değerlendirdiği görülmektedir. Bu şekilde Batı kaynaklarının tek başına Osmanlı kitap ve kütüphane tarihini yazmak amacıyla kullanılamayacağı ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi, seyyahların çoğunlukla yazdıklarının gözleme dayalı olmasına rağmen derinlemesine inceledikleri konular olmamasıdır. Fakat bu gözlemler konu hakkında daha önce bilinenlerin tarihsel kökenine inilmesi ve ispatlanması açısından da önemlidir. Basıncılığa geçiş yapan, milyonlarca basılı kitabı olan ve önceki dönemlere oranla çok daha hızlı bir şekilde bilgiye erişilen, kütüphanelerin kurumsallaşmaya ve halka açılmaya başladığı dinamik bir toplumsal yapıdan gelen seyyahlar, Osmanlı'da durağan bir bilgi erişimi ve Batı'ya oranla çok daha az kitapla karşılaşmışlardır. Bu yüzden, kitap ve kütüphane konularına olan ilgilerinin çoğunlukla, kendilerinde olmayan kitapların elde edilmesi ve bu sayede Doğu'nun bilgisinin elde edilmesi teşebbüsünden öteye gitmediği görülmektedir. Fakat satır aralarında verdikleri bilgiler, gözlemleri, ilgilendikleri konular, ilgili dönemin kitap ve kütüphane tarihinin yazılmasında kaynak olarak kullanılabilir ve daha ileri araştırmalara yol açabilecek bulgulardır.

Kaynaklar

- And, M. (1999). *Tiyatro, bale ve opera sahnelerinde Kanuni Süleyman imgesi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Bacon, F. (1856). *Bacon's Essays with Annotations*. London: John W.Parker and Son.
- Barthold, W. W. (2000). *Asya'nın Keşfi: Avrupa'da ve Rusya'da Şarkiyatçılığın Tarihi*. Çev. K. Bayraktar ve A. Meral. İstanbul: Yöneliş.
- Bassano, L. (2011). *Kanuni Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat*. Çev. S.Cangı. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Baudier, M. (1635). *The History Of The Serrail, And Of The Court Of The Grand Seigneur, Emperour Of The Turkes*. London: William Stansby
- Bernhard Breydenbach (1486) *Peregrinatio in Terram Sanctam*. Mainz: Peter Schöeffer

E. C. TEKİN

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 101-137 (Atf için/To cite).

Bisaha, N. (2012). *Doğu ile Batı'nın Yarattılışı*. Çev. M. D. Gökdoğan.
Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Bloch, M. (1994). *Tarihin Savunması ya da Tarihçilik Mesleği*. Çev.
M.A.Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları

Blount, H. (2010). *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*. Çev. D.B.Cenkçiler.
Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Bowen, H. (2011). *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri* Çev. O.Burian.
Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Brentjes, S. (1999). The Interests of the Republic of Letters in the Middle
East 1550- 1700. *Science in Context*, 12(3), 435-468.

Brentjes, S. (2002). XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı
Avrupalı Gezginler ve Bilimsel Çalışmalar. Çev. B. Saatçi. H. C.
Güzel (Ed.). *Türkler içinde* (Cilt 11, s. 251-259). Ankara: Yeni
Türkiye Yayınları.

Burke, P. (2012). *Erken Modern Avrupa'da Tercüme Kültürleri*. Çev. F. B.
Aydar. P.Burke ve R. Po-Chia Hsia (Ed). *Erken Modern Avrupa'da
Kültürel Tercüme içinde* (s. 3-40). İstanbul: Türkiye İş Bankası
Yayınları. (Orijinal 2007'de yayımlanmıştır.).

Covel, J. (1722). *Some Account of the Present Greek Church*. Cambridge:
Cornelius Cornfield

Curtis, M. (2009). *Orientalism and Islam: European Thinkers on Oriental
Despotism in the Middle East and India*. Cambridge: Cambridge University
Press

Çetin, F. (2011). *İstanbul'un Gayrimüslim Ahalisi 1553- 1673*
(Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Ankara

D'Arvieux (1735). *Memoires du Chevalier d'Arvieux. Tome Cinquieme*.
Paris: Charles Jean Baptiste Delespine

Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin izleri: Yanıbaşımızdaki tarih için bir
kılavuz*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Darnton, R. (1982). What is the History of Books? *Daedalus* 111, 65-83

Doiron, N., & Lane-Mercier, G. (2003). Travel Essays. In *Literature of travel and exploration: An encyclopedia* (pp. 1192-1193). New York: Fitzroy Dearborn

Donado, G. (1688). *Della Letteratura de Turchi*. Venetia: Andrea Poletti

Donado, G. (1688). *Raccolta Curiosissima d'Adaggi Turchesci*.

Edmund Chishull (1993). *Türkiye Gezisi Ve İngiltere'ye Dönüş*. Çev. B. Orhon. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Eren, M. ve Ersoy, O. (1969). *Bir kısım batılı eserlerde kütüphanelerimizle ilgili bilgiler bibliyografyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Evelyn, J. (1634). *Diary*. NY: M.W. Dunne

Faroqhi, S. (1999). *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* Çev. Z.Altok. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Galland, A. (1697). *Preface. D'Herbelot's Bibliotheque Orientale içinde*. Paris: Compagnies de Libraires

Galland, A. (1998). *İstanbul'a Ait Günlük Anıları 1672-1673.Cilt 1.-2* Çev. N.S.Örik. Ankara: TTK Yayınları

Gedoyne, L. (1909). *Journal et Correspondance de Gedoyne "Le Turc" 1623-1625*. Paris: Typhographie Plon-Nourrit

Göllner, C. (2004). *XVI. Yüzyılda Avrupa'da Türklere dair matbuat*. Çev. D. Gün. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(36), 263-267.

Gerlach, S. (2007a). *Türkiye Günlüğü 1573-1576.Cilt 1*. Çev. T.Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi

Gerlach, S. (2007b). *Türkiye Günlüğü 1573-1576.Cilt 2*. Çev. T.Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi

Geuffroy, A. (1524). *The Order of the Greate Turckes Courte, of Hys Menne Of Warre, and of All Hys Conquestes*. London: Ricardus Grafton

E. C. TEKİN

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 101-137 (Atf için/To cite).

Girolamo Dandini (1745). *Voyage to Mount Libanus Wherein is an Account of the Customs and Manners. Vol 1.* London: Thomas Osborne

Grafton, A. (2004). *Yeni dünyalar, eski metinler.* Çev. F.Savcı. İstanbul: Kitap Yayınevi

Henry Howard (1671). *A Relation of a Journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard Written by John Burbury.* London: T.Collins And I.Ford

Heyman, J. (1759). *Travel through Part of Europe, Asia Minor, the Islands of the Archipelago; Syria, Palestine, Egypt, Mount Sinai. Vol. L.* London, Printed for L. Davis

Hill, A. (1709). *A Full And Just Account Of The Present State Of The Ottoman Empire In All Its Branches.* London: Printed For The Author

Howell, J (1895). *Instructions for Forreine Travell 1642.* London: English Reprints

Höferth, A. ve Salvatore, A. (2000). *Between Europe and Islam: Shaping modernity in a transcultural space.* Peter Lang.

Jacobum Nagy De Harsany (1672) *Colloquia Familiaria Turcico-Latina Sem Status Turcicus Loquens.Coloniae. Branderburgicae: Georgij Schultzij*

Joseph Hall (1839). *The Works of Joseph Hall: Miscellaneous works; Poetical works: Appendix; Indices, etc.* Oxford: D.A.Talboys

Kenan, S. (2010). *Osmanlılar ve Avrupa –Seyahat, Karşılama ve Etkileşim.* İstanbul: İsam Yayınları

Kütükoğlu, M. (1995). *Tarih araştırmalarında usul.* İstanbul: Kubbealtı Neşriyat

Langlois, Ch. ve Seignobos, Ch. (2010). *Tarih tetkiklerine giriş.* Çev. G. Ateş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Lowry, H. (2004). *Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923).* İstanbul: Eren Yayıncılık

- Lubenau, R. (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Cilt 1-2*. İstanbul: Kitap Yayınevi
- Mantran, R. (1990). *17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul (Cilt 1)*. Çev. M. A. Kılıçbay ve E. Özcan. TTK: Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mantran, R. (1990). *17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul (Cilt 2)*. Çev. M. A. Kılıçbay ve E. Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Marsigli, L. (1934). *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*. Çev. M.Kaymakam Nazmi. Ankara: Büyük Erkanı Harbiye Matbaası
- Montagu, L.M.W. (1837). *The Letters and Works Lady Mary Wortley Montagu. Edited by Her Great Grandson In Three Volumes. Vol. II*. London: Richard Bentley
Montagu, L.M.W. (1856). *The Library Standard Letters: Comprising Selections from the Correspondence Eminent Men and Women. Vol.II*. NewYork: Mason Brothers
- Motraye, A. De La (1723). *A. de la Motraye's Travels Through Europe, Asia and into Part of Africa with Proper Cutts and Maps*. London: Printed for the Author
Motraye, A. De La (2007). *La Motraye Seyahatnamesi*. (N.Demirtaş, Çev.). İstanbul: İstiklal Kitabevi
- Noonan, F. T. (2007). *The Road to Jerusalem: Pilgrimage and travel in the age of discovery*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Olearius, A. (1669). *The Travels Of The Ambassadors From The Duke Of Holstein Into Muscovy, Tartary, And Persia, The Voyages And Travells Of The Ambassadors Sent By Frederick*. London: John Starkey and Thomas Basset
- Ortaylı, İ. (2010). *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazımı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özbaran, S. (2004). Bir Tarihçinin Oluşumu: Richard Knolles ve Türk Tarihi. *Osmanlı Araştırmaları*, 24, 307-319
- Pedersen, J. (2012). *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. Çev. M. M. Karagözoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları.

- Philips, K. (2014). *Before Orientalism asian peoples and cultures in european travel writing: 1245–1510*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Pollock, J. (2013). The Voyage Account, the Royal Society and Textual Production, 1687–1707, *Studies in Travel Writing*, 17:3, 281-299
- Postel, G. (1560). *Des Republique Turcs*. Poitiers: Enguinbert de Marnef
- Postel, G. (1575). *Des Histoires Orientales et Principalement des Turkes ou Turchikes et Schitiques ou Tartaresque et Aultres Qui en sont Descendues, Oeuvre pour la Vierce Fois Augmente*. Paris: De'l Imprimerie De Hierosme De Marnef. Richard Knolles (1603). *The Turkish History from the Original of that Nation, to the Growth of the Ottoman Empire with the Lives and Conquests of their Princes and Emperours*. London: Adam Islip
- Rieu, G.N.D. (1883). *Lewini Warneri. De Rebus Turcicis, Epistolae Ineditae*. Leiden: Brill
- Rothman, N. (2013). Dragomans and “Turkish Literature”: The Making of a Field of Inquiry. *Oriente Moderno*, 93(2013), 390-421
- Rousseau, J. J. (1997). *İlim ve sanatlar üzerine söylev*. Çev. S. Eyüboğlu. Ankara: M.E.B.Yayımları.
- Rycaut, P. (1686). *The History of the Present State of the Ottoman Empire*. London: Charles Brome
- Rycaut, P. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunun Hali Hazırının Tarihi (XVII.Yüzyıl)*. Çev. H.İnalcık. Ankara: TTK Yayınları
- Sandys, G. (1673). *Sandys Travels, Containing An History Of The Original And State Of The Turkish Empire: Their Laws, Government, Policy, Military Force, Courts Of Justice And Commerce*. London
- Sansovino, F. (1573). *Gli Annali Turchesci Overo Vite di Principi della Casa Othomana*. Venetia
- Sansovino, F. (1632). *Historia Universale dell'Origine et Impero de Turchi*. Vinegia: Presso Altobello Salicato

E. C. TEKİN

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 101-137 (Atf için/To cite).

Schwab, R. (1987). *The Oriental Renaissance: Europe's Rediscovery of India and East 1680-1880*. Columbia: Columbia University Press

Schweigger, S. (2005). *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*. Çev. T.Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi

Schwoebel, R. (2013). *Hilalin Gölgesi: Rönesans'ta Türk İmajı (1453-1517)*. Çev. E. B. Özbilen. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Setton, K. (1978). *The Papacy and The Levant (1204-1571): (Vol. II)*. Philadelphia: The American Philological Society.

Smith, T. (1678). *Remarks upon the Manners, Religion and Government of the Turks together with a survey of the seven churches of Asia, as they now lye in their ruines, and a brief description of Constantinople*. London: Moses Pitt

Smith, T.(1680). *An Account of the Greek as to its doctrine and rites of worship with several historicall remarks interspersed, relating thereunto : to which is added an account of the state of the Greek church under Cyrillus Lucaris, Patriarch of Constantinople, with a relation of his sufferings and death*. London: Miles Flesher

Soykut, M. (2007). *Papalık ve Venedik belgelerinde Avrupa'nun birliği ve Osmanlı Devleti (1453-1683)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Stochove, V. (1650). *Voyage du Levant*. Bruxelles: Hubert Anthoine

Suranyi A.(2008). *The Genius of the English Nation: Travel Writing and National Identity in Early Modern England*. NJ: Associated University Press

Thompson, C. (1744) *The Travel of the Late Charles Thompson, Esq. Containing his observations on France, the holy Land, Italy, Arabia, Turkey*. Dublin: Wilson

Thevenot, M. (1687). *Travel Into The Levant*. London: H.Clark

Togan, Z. V. (1950). *Tarihte Usül*. İstanbul: İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları.

E. C. TEKİN

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 101-137 (Atf için/To cite).

Üçel-Aybet, G. (2010). *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Dünyası ve İnsanları* (1530-1699). İstanbul: İletişim Yayınları.

Valensi, L. (1994). *Venedik ve Bab-ı Ali: Despot'un Doğuşu*. Çev. T. Arnaş. İstanbul: Bağlam.

Vincent Le Blanc (1660) *The World Surveyed, or the Famous Voyages & Travailes of Vincent Le Blanc*. London: Printed For John Starkey

Voltaire. (1864). *History of Charles XII*. London. J. D. De

Withers, R. (2010). *Büyük Efendi'nin Sarayı*. Çev. C. Kayra. İstanbul: Yeditepe

Yerasimos, S. (1991). *Les voyageurs dans L'empire Ottoman (XIV – XVI Siecles)*. Ankara: La Societe Turque D'Historie.

Yerasimos, S. (2006). *Türkler: Doğu ve Batı, İslam ve Laiklik*. Çev. T. Keşoğlu. Ankara: Doruk Yayınları.

KUR'ÂN-I KERİM'İN METİNLEŞME SÜRECİ VE SÛRELERİN TERTİBİNE DAİR GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sibel DANACI¹

Öz

Çalışmamızın konusuna ilişkin bilgilendirme yapmadan önce belirtmemiz gerekir ki Kur'ân-ı Kerim, nâzil olduğu günden bu yana insanların dikkatini çekmiş ve inanan, inanmayan pek çok kişi onunla meşgul olmuştur. Kur'ân'ın tenzili, âyet ve sûreleri, tertibi de üzerinde en çok çalışma yapılan alanlardandır. Yapılan çalışmalarda metinleşme sürecine, âyet ve sûrelerin tertibine dair görüşler dile getirilmiştir. Biz çalışmamız da Kur'ân'ı Kerim'in metinleşmesi sürecine dair görüşlere, âyet ve sûrelerin tertibinin tevkîfiliği meselesi bağlamında ifade edilen görüşleri ele alıp değerlendirmelerine yer verdik. Çalışmamızda metinleşme sürecini ele alırken konunun daha iyi kavranması adına Kur'ân-ı Kerim'in Cebrail'e ve Hz. Peygamber'e inzâli şeklinin nasıllığı hususlarına, âyetlerin ve çalışmamızın omurgasını oluşturan sûrelerin tertibi sürecine, süreçle alakalı görüşlere ve değerlendirmelere yer verdik. Makalemiz ile alanda mezkûr konulara dair derli toplu bir çalışmanın eksikliğini gidermeyi temenni ediyoruz. Bu makale bütün bu konulara dair cevaplar vermeyi ve tüm yönleri ile kapsamlı, özgün ve hakiki bir makale olmayı amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Nüzûl, Metin, Âyet, Sûre, Tertîb.

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, sibelanaci1995@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-1839-4015.

Makale Gönderilme Tarihi: 1 Mart 2020. Makale Kabul Tarihi: 26 Mart 2020.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

**AN EXAMINATION OF THE PROCESS OF THE
TEXTUALIZATION OF THE HOLY QURAN AND
ARRANGEMENT OF SURAHS**

Sibel DANACI

Abstract

Prior to cover main points of this study, it is necessary to assert that Holy Quran has attracted the interests of people including not only muslims but also unbelievers since its composition. Ones who had always referred and taken advantage of it, have been honoured with great memories. However those who stand on the opposite of Holy Quran were subjected to be disappeared in the human history and they were accused of hiding the truths of Holy Quran. This article sophisticates the some views related to how the Quran was transitioned firstly to Gabriel and then how it was revealed to Prophet Muhammad in the manner of the investigation of the verses and surahs of the Quran. For better understanding of the textualization of the Holy Quran, the significant approaches which were related to the transition of Quran to Gabriel and its revelation to Prophet Muhammad and the process of the formation and the organization of the surah were highlighted. These issues which were mentioned have been neglected to be studied at this manner so this article aims to answer all these issues and to be a comprehensive and genuine study in this field.

Keywords: Quran, Nuzul, Text, Verse, Surah, Arrangement.

Giriş

Kur'ân, Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla indirilip Mushaflara yazılan, tevâtüren nakledilen ve okunmasıyla ibadet edilen, mu'ciz kelamın adıdır (Temel, 2018, s. 106). Söz konusu ismin iştikakı hususunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

Vahiy ise Yüce Allah'ın genel olarak varlıklara hareket tarzlarını bildirmesi, özel olarak da insanlara ulaştırmak istediği emir, yasak ve haberlerin tümünü vasıtalı veya vasıtasız bir tarzda, gizli ve süratli bir yolla peygamberlerine iletmesidir (Çelik, 2013, s. 22).

Bilindiği üzere Kur'ân, vahiy meleği Cebrail aracılığıyla Hz. Muhammed'e (s.a.s) ulaşmıştır. Ramazan ayında ve bu ay içerisinde yer alan Kadir Gecesi'nde indirilmeye başlamıştır. Kur'ân Levh-i Mahfuz'dan mahiyetini bilmediğimiz bir tarzda, vahiy meleğine intikal ettirilerek onun vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (s.a.s) çeşitli zaman aralıkları ile indirilmiştir (Keskinoglu, 2012, s. 12).

Hz. Muhammed (s.a.s) hayattayken sahâbilerin pek çoğu Kur'ân'ın tamamını veya bir kısmını ezberlemiş böylece Kur'ân'ı Kerim hem yazı ile levha ve sayfalarda hem de ezberlemek sûretiyle hafızalarda muhafaza edilmiştir. Sahâbilerin Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemekte gösterdikleri azim, Hz. Muhammed'in (s.a.s) Kur'ân eğitime ve Kur'ân'ın gelecek nesillere aktarımına göstermiş olduğu çabanın büyüklüğüne de işaret eder (Öge, 2019, s. 27,28).

Peygamberimizin vefatı ile Kur'ân'ın bir cilt halinde toplanmasını zaruri hale getiren hadiseler ortaya çıkmaya başlamıştır. Hz. Ömer, yaşanan olayların Kur'ân'ı Kerim açısından sakıncalı sonuçlar doğurabileceğini düşünmüş ve bu endişesini halife Hz. Ebûbekir'e açarak, Kur'ân'ın toplanması konusunda onu ikna etmiştir (Dağ, 2019, s. 87).

Hz. Osman döneminde meydana gelen ve konunun devamında ele alacağımız bazı hadiseler de istinsah faaliyetine zemin hazırlamıştır (Ünal, 2019, s. 52).

Kur'ân'ın metinleşme süreci tamamlandıktan sonra âyetlerin ve sûrelerin tertibinin keyfiyeti ile ilgili görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Biz bu konuyu ele almadan önce konunun daha iyi anlaşılması adına âyet ve sûre

kavramlarının tanımları ile araştırmamızın omurgasını oluşturan âyet ve sûrelerin tertibine yer vereceğiz.

Bu çalışmada öncelikle Kur'ân-ı Kerim'in inzâli ve metinleşme sürecine ardından da tertibine dair görüşler hususunda bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın sonunda ise ilgili görüşlerin değerlendirilmesi yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

A. KUR'ÂN-I KERİM'İN METİNLEŞMESİ SÜRECİ

1. Hz. Muhammed (s.a.s) Dönemindeki Faaliyetler

Hz. Muhammed (s.a.s) döneminin Kur'ân-ı Kerim'in metinleşmesi sürecine etkilerini ele almadan önce konunun daha iyi kavranması adına Kur'ân-ı Kerim'in Cebrail'e intikal ve Hz. Peygamber'e inzâlini ele almanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

İslam âlimleri, Kur'ân metninin vahiy meleği Cebrail'e intikali hususunda iki temel görüşe sahiptirler. Bu görüşlerden birincisine göre Cebrail, Kur'ân vahyini, Levh-i Mahfuz'dan bazı görevli melekler vasıtasıyla almıştır (Zerkeşi, 2012, I/229). Diğer görüşe göre ise, Kur'ân'ın tamamı Cebrail'e işitme yoluyla verilmiştir. Bu görüş Ehl-i sünnete aittir. Onlara göre Yüce Allah Kur'ân'ı aracı meleğe mahiyeti bilinmeyen bir tarzda işittirmek sûretiyle inzâl etmiştir (Zürkânî, 2015, I/89). Nitekim ashaptan Nevvâs b. Sem'ân'ın nakletmiş olduğu Hz. Peygamber'in “*Allah emrini bildirmeyi dilediğinde vahiy ile konuşur. Konuşunca gökler şiddetle sarsılmaya başlar. Gök sakinleri bunu işitince bayılırlar ve Allah için secdeye kapanırlar, secdeden başını ilk kaldıran Cebrail olur, yüce Allah dilediğini ona vahyeder; Cebrail de vahyi meleklerle ulaştırır. Her bir semaya uğradığında oranın melekleri: “Rabbimiz ne buyurdu?” diye sorarlar. O da: “Gerçeği söyledi, Yüceler yücesi, büyükler büyüğü odur.” der böylece Cibril gökte ve arzda Allah'ın emrettiği yere vahiy götürür*” (Zürkânî, 2015, I/88) rivâyeti bunu teyit etmektedir.

Bu görüşlerin iyi anlaşılabilmesi için Kelamullah kavramının ne anlama geldiğini de belirlemek gerekmektedir. Zira bu konudaki ihtilafların kaynağı Kelamullah'ın delaleti konusudur. Yani daha açık ifade etmek gerekirse Kelamullah kadîm midir yoksa hâdis midir? sorusu üzerine yoğunlaşmaktadır.

Kelamullah'ın delaleti konusunda temel iki yaklaşım söz konusudur. Bunlardan biri Mutezile'ye nispet edilen ve Allah'ın kelamının harf ve sestem ibaret olduğunu savunan görüştür. Ancak bunlar Allah'ın zâtı ile kaim değildir. Yani Allah kelamını Levh-i Mahfuz, aracı melek ya da peygamberde yaratır, dolayısıyla Kelamullah hâdistir (Ardoğan, 2011, s. 130). Diğer ise Ehl-i sünnetin görüşüdür ki buna göre de Kur'ân mana itibarıyla ezeldir. Çünkü bu, Allah'ın kelam sıfatının bir tecellisidir ancak öz ve cevher olan bu manaların hızlandırılması ise mahlûktur. Yani kadim olan ilâhî kelamın Allah Teâlâ'dan vahiy alma durumunda olan aracı melekte vaki olmasıdır. Başka bir ifade ile Allah'ın kadim olan kelamını (söz, ses, işaret, şifre vb. şekillerde) aracı meleğin zâtında teşekkül etmesidir (Ardoğan, 2011, s. 139).

Görüldüğü gibi Ehl-i sünnetin yaklaşımı, Kur'ân'ın hem mana hem de lafız yönüyle mucize olması esaslarına zıt değildir. Çünkü ezeli olan manaların kalıba dökülmesi yani lafzî kelamın yaratılması mahlûka bağlı değil Allah'a aittir.

Ehl-i sünnetin Kelamullah inancı ayrıca “O, Kur'ân gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı, bir elçinin sözüdür” (Tekvîr 81/19) âyetinde ifade edilen “elçi sözü” ibaresine de muhalif gözükmemektedir. Çünkü kadim manaları vahiy elçisinin zatında teşekkül ettiren Allah Teâlâ'dır. Dolayısıyla kelam-ı lafzî itibarıyla de Kur'ân, Kelamullah konumundadır.

“Elçi sözü” ibaresi ise bu ilâhî kelamın insana intikalini ifade etmektedir ve bu intikalde de sadece lafızların -meleğin dili ile- seslendirilmesi söz konusudur. Bu bakış açısıyla düşünüldüğünde Kur'ân vahyinin aracı Melek Cebrail'e intikalinin nasıl gerçekleşmiş olabileceği hususunu tayin etmek fazla zor olmasa gerektir.

Bu noktada Mustafa Demirci iki görüşü birleştirmenin mümkün olacağı yönünde kanaat belirtmektedir ki biz de onun bu kanaatine katılıyoruz. Çünkü Kur'ân'ın kendisi bizzat Burûc sûresinde 21 ve 22. âyetlerinde kadim olan manalarının Levh-i Mahfuzda bulunduğunu ifade etmektedir. Söz konusu bu özelliği, vahiy meleğinin zatında teşekkül ettiren de Allah olduğuna göre bunların Levh-i Mahfuz'dan aracı meleğe intikalinin yine Allah'ın emri ile bazı melekler tarafından gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür (Demirci, 2016, s. 67).

Bilindiği gibi vahiy meleği Cebrail, Yüce Allah'tan aldığı Kur'ân vahyini Hz Peygamber'e indiriyordu (Zühaylî, 2017, s. 21). Ramazan ayında ve bu ay

içerisinde yer alan Kadir Gecesi'nde indirilmeye başlayan Kur'ân vahyinin Hz. Peygamber'e inzâli konusunda iki yaklaşım bulunmaktadır:

1) Kur'ân vahiyi ilk önce Levh-i Mahfuz'dan bir bütün olarak Beyt'ül İzze'ye (dünya seması) inzâl edilmiş oradan da yirmi küsur yılda Hz. Muhammed'e (s.a.s) indirilmiştir (Cerrahoğlu, 2013, s. 64).

2) Kur'ân, Levh-i Mahfuz'dan tedrici olarak, doğrudan Hz Muhammed'e inmeye başlamış ve yaklaşık yirmi üç yıllık süre içerisinde tamamlanmıştır (Zerkeşi, 2012, I/228).

Zerkeşi (ö. 794/1392), bu iki görüşten ilkinin daha doğru olduğunu ve âlimlerin ekseriyetinin bu görüşü tercih ettiğini söylemektedir. Bu görüşü savunanlar kendi kanaatlerini, İbni Abbas'tan nakille; "Kur'ân dünya semasına Kadir Gecesi'nde toptan indirildi. Oradan da yirmi küsur yıl boyunca parça parça nâzil oldu" sözüne dayandırmaktadırlar (Zerkeşi, 2012, I/228).

Ancak Süleyman Ateş, Kur'ân'ın bütün olarak dünya semasına indirildiği hususunu doğru bulmayarak, şu sözlerle tenkit etmektedir: "Bazı müfessirlerin İbni Abbas'a dayanarak Kur'ân'ın önce bir bütün halinde en yakın göğe indirildiği şeklindeki sözleri ne herhangi bir âyet ve hadiste desteklenmekte ne de gerçeğe uymaktadır. Çünkü Kur'ân'ın çoğu Resulullah'ın hayatının çeşitli safhalarını Mekke ve Medine'deki davet olaylarını içerir veya bu olaylarla ilgilidir. Bu olaylar da henüz vuku bulmadan bunlardan söz eden âyetlerin Levh-i Mahfuz'dan en yakın göğe inmesinin hikmeti ve izahı yoktur" (Ateş, 1988, XI/23). "Burada esasen merakımızı celbeden şu sorulara cevap aramak gerekir. Kuran'ın Levh-i Mahfuz'da kalmasıyla dünya semasına indirilmesi arasında nasıl bir fark vardır ki Levh-i Mahfuz'dan dünya göğüne aktarılmış olsun? "Biz dünya semasına lambalarla süsledik" (Mülk 67/5) âyetinde de ifade edildiği gibi dünya seması denen şu yakın gök, yıldızlarla süslü olan uzaydır. Şimdi Kur'ân bu yıldızlardan hangisine inmiştir? Allah'ın zati kelâmı maddi bir kitap mıdır ki Levh-i Mahfuz'dan alınsın da ona en yakın göğe aktarılsın? Allah'a andolsun ki Kur'ân'ın maddi bir kitap gibi Levh-i Mahfuz'dan alınıp dünya göğüne indirildiğini ifade eden rivâyet anlamsız ve uydurma bir hikâyeden başka bir şey değildir" (Demirci, 2016, s. 69).

Burada şunu hemen belirtelim ki Süleyman Ateş bu kanaatinde haklı görünmektedir. Rivâyetin zayıflığı tartışılabilir. Ancak Allah, vahiy, melek, peygamber ve bunlar arasındaki ilişkinin mahiyeti zaten akıl ya da mantıkla net olarak ifade edilemez. Zira gaybî konular olup Yüce Allah, bunlara

inanılmasını istemektedir. Vahyin dünya semasına indiriliş hikmetini anlamak zor, peki vahyin Cebrail aracılığıyla indiriliş hikmetini anlamak kolay mıdır? Aslında yapılan tam olarak; aklen hikmeti anlayamadığı gerekçesiyle bir bilginin reddedilip, aklen anlaşılması mümkün olmayan başka bilgilerin tercih edilmesidir. Bu sebeple olmalı ki bazı müfessirler söz konusu rivâyeti zayıf bularak “kile” tabiriyle nakletmişlerdir (Fazlurrahmân, 2018, s. 158).

Sonuç olarak Kur’ân Levh-i Mahfuz’dan mahiyetini bilmediğimiz bir tarzda vahiy meleşine intikal ettirilerek onun vasıtasıyla Hz. Muhammed’e (s.a.s) çeşitli zaman aralıkları ile indirilmiştir denilebilir. Bu indirmede de bazı âlimlerin iddia ettikleri gibi Kur’ân’ın sadece kadîm olan manaları değil bu manaları taşıyan lafızları da söz konusudur (Zerkeşî, 2012, I/230).

Burada şunu da unutmamak gerekir ki Kur’ân’ın Hz. Peygamber’e intikali melek Cebrail ile aralarında gerçekleşen bir iletişim ile meydana gelmiştir. Bu iletişimi iyi anlayabilmek için onun mahiyetini bilmek gerekmektedir. İslam âlimlerinin tespitlerine göre söz konusu iletişimde iki ortak nokta bulunmaktadır:

1) Bu iki noktadan ilki sözü edilen iletişimin gerçekleşebilmesi için kullanılan dilin, her iki tarafın anlayabileceği ortak bir dil olması gerekliliğidir. Nitekim vahiy tarihine baktığımız zaman her peygambere kendi lisanıyla vahiy edildiğini yani vahiy elçisinin Tevrat’ı İbranice, İncili Aramice ve Kuran’ı da Arapça lisanla indirdiğini görmekteyiz. Gerçi bütün vahiylerin Arapça olarak indirildiğini sonra her peygamberin onu kendi kavmi için tercüme ettiğini iddia edenler olmuşsa da (Süyûtî, 2018, s. 60) bunun tutarlı olduğunu ileri sürmek pek mümkün görünmemektedir.

2) Diğer de söz konusu iletişimin gerçekleşmesi için vahiy esnasında konuşan ve dinleyen her iki zatında aynı kategoriye mensup, aynı düzeyde varlıklar olmasıdır. O halde bu tür bir vahyin gerçekleşmesi için iki varlık arasında nasıl olağanüstü bir durum meydana gelmelidir? Belirtmeliyiz ki bu hususun bazı İslâm âlimleri tarafından çok iyi kavrandığı anlaşılmaktadır. Mesela Buhârî (ö.256/870) şârihlerinden Kirmâni’nin (ö.786/1384) konu ile ilgili enteresan bir tespiti bulunmaktadır. Şöyle ki: Vahiy, melek ile insan arasında meydana gelen bir konuşmadır. İki taraf arasında bir çeşit eşitlik gerçekleşmedikçe yani konuşan ile dinleyen arasında bir ilişki olmadıkça karşılıklı bir kelime alışverişi, öğretim ve öğrenim mümkün değildir. Bunun iki yolu vardır. Ya dinleyen konuşanın galip etkisiyle derin bir kişisel değişikliğe uğrar ya da konuşan dinleyenin sıfatlarına bürünerek bir beşer

sûretine girer. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) vahyi alması her iki şekilde de vuku bulmuştur (Demirci, 2016, s. 70).

Bu konuda görüş beyan eden âlimlerden bir diğeri de Zerkeşi'dir. Ona göre Hz. Peygamber, hem kendisinin melekleşmesiyle hem de aracı meleğin insan sûretine girmesiyle vahiy almıştır (Zerkeşi, 2012, I/229).

İbn Haldûn (ö.808/1405) da peygamberlerin meleklerle münasebet kurmalarını ancak onların melekleşmeleriyle mümkün görmektedir. İbn Haldûn'a göre bunun yolu da peygamberlere manevi bir kuvvetin gelip kendilerini etkilemesi ve tabiatlarını değiştirmesi ile gerçekleşmektedir. Konu ile ilgili görüşü şöyledir: "Vahyin nuru ortaya çıktığı vakit, peygamberlerin yanında bulunanlar onun büsbütün kaybolarak, maneviyata yönelmiş olarak bulurlar ve dışardan bakıldığında uyku ve bayılma gibi bir hal meydana gelip görenler onları uyuyor yahut bayılmış sanırlar. Hâlbuki o durumda bu hallerden hiçbirisi söz konusu değildir. Hakikatte kendileri horuldama halinde iseler de ruhları tanrısal cezbeden ötürü yüce olan ruhlar ve meleklerle rûhani münasebet ve temaslarda bulunup bunları müşahedeye dalmış oldukları için beşer anlayışının büsbütün dışında bir durumdadırlar. Bu cezbe anında peygamberler fısıldayarak söylenen sözleri işitir ve anırlar" (İbn Haldûn, 1986, I/217).

Bize göre bu yorumlar isabetlidir. Çünkü bazı hadisler Hz. Peygamber'e bu tarz bir vahiy geldiği zaman onun çektiği şiddetli ızdırapları, fiziki ağrıları, sarsılışları haber vermektedir (Buhârî, Fezâil, 2). Kuşkusuz bu tür rivâyetlerde göstermektedir ki Hz. Muhammed (s.a.s) vahiy alma anında beşeri özelliklerinin ve iradesinin dışına çıkarak ilâhî kudretin yönetimine dâhil oluyor ardından aracı meleğin getirdiği vahiy manevi yönden onunla aynı seviyeye geldikten sonra alıyordu. Tabii ki bu durumu yalnız vasıtalı vahiy için düşünmek mümkündür. Vahyin çeşitli şekillerde gelmesinin hikmeti nedir? İlham yoluyla gelen vahiy de Cebrail'in katkısı yoksa vahyin bazen vasıtalı bazen de vasıtasız olarak gelmesinin hikmeti nedir? Zira o, isminden de anlaşılacağı gibi Hz. Muhammed'in (s.a.s) kalbine bir şekilde ilham edilen vahiydir. Orada aracı olarak nitelendirilen vahiy meleği ile buluşma ve ondan herhangi bir tarzda vahiy alma durumu söz konusu değildir (Demirci, 2016, s. 72).

Hz. Muhammed (s.a.s) kendisine 610 yılında Hira mağarasında indirilmeye başlanmış olan Kur'ân-ı Kerim'i ilk okuyan, ezberleyen, açıklayan kişidir (Çonkor, 2019, s. 39). Buna delil olarak Kıyâme Sûresi 16. ve 17. âyetleri zikredilebilir (Kıyâme 75/16, 17).

H.z. Muhammed (s.a.s), kendisine indirilen vahyi, derhal vahiy kâtiplerine yazdırmış, ayrıca hangi sûrenin neresine koyulacağını da bildirmiştir. (Albayrak, 2002, s. 156) Peygamberimiz, âyetler yazıldıktan sonra, şâyet gerekli ise tashihini yapmak üzere, vahiy kâtiplerinden yazdıklarını okumasını isterdi (Ebî Dâvûd, 2018, s. 20).

H.z. Muhammed (s.a.s), her sene Ramazan ayı içerisinde kendisine o zamana kadar vahyedilen Kur’ân âyetlerini Cebrail ile mukabele etmiştir ki “arz” ismi verilen bu işlem vefat ettiği sene iki kere gerçekleşmiştir. Arzlarda sahabenin de hazır bulunduğu son arzda ise Zeyd b. Sabit’in yer aldığı kaynaklarda geçmektedir (Zerkeşî, 2012, I/237).

H.z. Muhammed (s.a.s) hayattayken sahâbîlerin pek çoğu Kur’ân’ın tamamını veya bir kısmını ezberlemiştir. Kur’ân’ı Kerim hem yazı ile levha ve sayfalarda hem de ezberlemek sûretiyle hafızalarda muhafaza edilmiştir (Maşalı, 2015, s. 44).

2. H.z. Ebûbekir Dönemi (Kur’ân-ı Kerim’in Cem’i)

Kur’ân-ı Kerim’in tamamının Peygamberimiz zamanında yazılmış olduğu ve birçok sahâbî tarafından ezberlendiğini, fakat bir cilt halinde toplanmadığı bilinmektedir.

Peygamberimizin vefatı ile Kur’ân’ın toplanmamasına engel olan durumlar ortadan kalkıp aksine toplanmasını gerektiren hadiseler ortaya çıkmaya başlamıştır (Altuntaş, 2018, s. 275). Hicretin 12. senesinde meydana gelen Yemâme vakasında birçok kurrâ sahabenin şehit edilmesi, Kur’ân’ın kitaplaştırılmasının en önemli sebebi olarak kabul edilebilir. Bu hadiseyi müşahede eden H.z. Ömer, bunun gibi birkaç hadisenin daha zuhur etmesi ile Kur’ân’ı Kerim açısından büyük zararlar doğurabileceğini düşünmüş ve bu endişesini halife H.z. Ebû Bekir’e açarak, Kur’ân’ın toplanmasının zaruretine onu ikna etmiştir. (Dağ, 2017, s. 90) H.z. Ebû Bekir (r.a.), ileri gelen sika ve zabt sahibi sahâbîleri H.z. Ömer’in evinde toplamış ve onlarla Kur’ân-ı Kerim’i toplama işinin prensiplerini tespit etmiş ve karar altına almıştır (İzmirli, 1956, s. 11).

H.z. Ebûbekir’in hilafeti zamanında toplanan bu sayfalara “İncil” veya “es-Sifr” gibi isimler verilmesi teklif edilmiş ise de, İbnü Mes’ud’un teklifi üzerine “el-Mushaf” ismi verilmiştir (Sâlih, 1982, s. 65).

3. Hz. Osman Dönemi (Mushafların İstinsahı)

Hz. Ömer döneminde ve Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yıllarında fethedilen beldelere sahâbilerin önde gelen kurrâ dağılıyor ve Kur'ân eğitimi hızla devam ediyordu. Öyle ki Abdullah b. Mes'ud Kûfe'ye, Ebû Musa el-Eş'arî Basra'ya, Übeyy b. Ka'b ve Ebû'd-Derda da Şam'a gitmişlerdi (Karaçam, 2018, s. 53).

Müslümanların, Kur'ân'ı çeşitli kimselerden öğrenmesiyle, aralarında kıraat bakımından ihtilaflar çıkıyordu. Bu ihtilaflardan birisi de Ermenistan'ın fethine katılan orduda Iraklılar ve Şamlılar arasındaki ihtilaftır (Dağ, 2017, s. 94).

Bu ve bunun gibi sebeplerden dolayı Hz. Osman muhacir ve ensarı toplamış ve durumu istişare ettikten sonra, istinsah işini, sahâbeden hafız ve sika olan dört kişiye tevdi etmiştir. Bu kişiler: Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. ez-Zübeyr, Said b.el-As, Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm'dır. Bunlardan Zeyd b. Sâbit Ensar'dan, diğerleri ise Kureyş kabilesindedir (Ünal, 2019, s. 49; Sâlih, 1982).

Hz. Osman tarafından Zeyd b. Sâbit başkanlığında oluşturulan heyet, uzun bir süre çalışarak Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'in ömrünün sonlarına doğru okuduğu Fâtîha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide..., İhlâs, Felak, Nâs sıralamasına göre 114 sûre olarak tertip etti ve Ebû Bekir mushâfındaki âyet dizilişine göre yazdı. Bu şekilde yazılan yedi tane Kur'ân nüshasından birisi Medine'de bırakılıp, diğerleri Mekke, Kûfe, Basra, Şam'a ve bazı rivâyetlerde Yemen ve Bahreyn'e (Zerkeşî, 2012, I/166) birer rehber kâri/mukri ile birlikte gönderildi. Çoğaltılan nüshalar, parşömen üzerine siyah mürekkep ile yazılmış olup nokta, hareke, süs, sûre adı, cüz işareti gibi hârici şeyler taşıymıyordu. Kıraât âlimlerinden Zeyd b. Sâbit Medine'de kaldı. Abdullah b. es-Sâib Mekke'ye, Muğire b. Ebû Şihâb Şam'a, Ebû Abdurrahman es-Sülemî Kûfe'ye ve Âmir b. Abdulkays Basra'ya tayin edildi (Çetin, 2013, s. 216). Hz. Osman, istinsah işi tamamlanıp ümmetin onayı alındıktan ve yapılan çalışma üzerine icmâ olduktan sonra sahâbenin ve diğer Müslümanların ellerinde bulunan şahsî Kur'ân nüshalarının toplanmasını ve yakılmasını emrettiği nakledilir (Âzamî, 2014, s. 136,137).

Yukarıda zikrettiğimiz beldelerde sonradan şöhret bulan ve İbn Mücahid tarafından isimleri tespit edilen, kıraat imamlarının senedlerinde bu kişilerin bulunması ve imamların rivâyetlerindeki farklılıklar, istinsah edilen Mushafların değişik kıraatları ihtiva ettiğini göstermektedir. Ancak bu farklılıkların hepsi, sahih kıraat vasfına haizdir (Özgören, 2013, s. 6).

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz bilgiler ışığında şu hususlar ortaya konulmaktadır: Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushafları çeşitli beldelere götürenler ve ayrıca öğretim işi ile görevlendirilenler (Öztoprak, 2012, s. 32), gittikleri yerlerde kendi bildikleri kıraatleri öğretmişler ve birçok hafız ve kurra yetiştirmişlerdir. Bu belde sakinleri, Kur'ân'ı, gelenlerden öğrendikleri şekilde okumuşlardır (Tetik, 1990, s. 53).

Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflar ile alakalı şu bilgilerin bilhassa vurgulanması gerektiği kanaatindeyiz.

Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflarda, nokta ve hareke bulunmadığı ortadadır. Çünkü bazı kelimelerde nokta ve hareke bulunsaydı, bir kısım kıraatlerin okunmasını güçleştirmiş olacaktı (Karaçam, 1995, s. 185).

Zürkânî (ö. 1099/1688), Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushafların, noktadan hali olduğunu bildirmiştir. Çünkü değişik kıraatlerle okunabilen bir kelimeyi tek kıraatle kayıtlamamak, Mushafları tağyirden korumak ve onun yazısına hiçbir şey karıştırmama konusunda gösterilen aşırı titizliktir (Zürkânî, 2015, I/549).

Sonuç olarak şunu da ifade etmemiz gerekir ki Hz. Ebûbekir ve Hz. Osman, Kur'ân-ı Kerim'i yeryüzünde başka hiçbir kitaba uygulanamayan bir metotla muhafaza etmişler ve yeryüzünü kıyamete kadar aydınlatmasına vesile olmuşlardır.

B. KUR'ÂN-I KERİM'İN TERTİBİ

Kur'ân'ın metinleşmesi sürecini mevcut bilgiler ışığında anlattıktan sonra, çalışmamızın asıl konusu olan sûrelerin tertibine geçmeden Kur'ân-ı Kerim'in tertibi meselesini ele almak istiyoruz. Bu amaçla önce âyetlerin sonra da asıl konumuz olan sûrelerin tertibine yer vereceğiz.

1. Âyetler Hakkında Genel Bilgiler ve Âyetlerin Tertibi

Âyet, Kur'ân-ı Kerim'in en temel parçasıdır.

آية (âyet) sözlükte “işaret, açık alamet, bir şeyin tanınmasına vesile olan emare ve nişane anlamlarına gelir” (Karaçam, 2018, s. 78).

Istilâhî olarak ise “Kur’ân’ın herhangi bir sûresinde başı ve sonu belli olan, bir veya daha fazla cümleden teşekkül eden söz” anlamındadır (Çelik, 2013, s. 78).

Bunun yanında meşhur olan ve ilk hatıra gelen mana, Kur’ân-ı Kerim’in bir veya birkaç kelime veya cümlesinden meydana gelen, başından ve sonundan ayrılmış bölümlerine denir. Bunlar da Allah’ın ilmine ve kudretine, Hz. Peygamber’in doğruluğuna, Kur’ân’ın eşsizliğine işaret, alamet oldukları için bu isim verilmiştir (Çetin, 2014, s. 35).

Âyet kelimesi Kur’ân’da 381 yerde geçmektedir. (Abdübâki, 1990, s. 103) Kur’ân’da kullanıldıkları mana itibariyle âyet kelimesinden bazen Kur’ân âyetleri bazen de kevnî âyetler kastedilmiştir (Altuntaş, 2018, s. 165).

Kur’ân-ı Kerim’in en uzun âyeti “müdâyene âyeti” olarak bilinen Bakara Sûresi’nin 282. âyetidir. (Çelik, 2013, s. 78).

Kuran-ı Kerim’in en kısa âyeti ise Rahmân Sûresi 64. âyet olan “müdhâmmetân- yemyeşil” kelimesidir (Ünal, 2015, s. 95).

Kur’ân-ı Kerim âyetlerinin sayısı hakkında da ihtilaf bulunmakta 6204, 6214, 6219, 6225, 6236 vb. sayılar zikredilmektedir. Âyet sayısı konusundaki farklı yaklaşımların sebebi, Hz. Peygamber’in kıraat esnasında vaslettiği bazı âyetlerin sonları, sûre başlarındaki besmelelerin müstakil âyet sayılıp sayılmaması, hurûf-ı mukattanın tek başına âyet olup olmaması gibi hususlardır (Demirci, 2013, s. 100).

Sâbûnî, et-Tibyân isimli eserinde, “Kur’ân âyetlerinin sayısının 6200 küsur olduğu konusunda bu alanla ilgilenenler ittifak etmişlerdir, ancak küsurun tespitinde farklı görüşler vardır.” ifadelerine yer verir. (Sâbûnî, 2006, s. 16) Âyetlerin son kelimelerine kendisinden sonra gelen âyeti ayırdığı için fâsıla denir. Fâsıla kelimesinin son harfine “fâsıla harfi” denir (Demirci, 2016, s. 177).

Âlimlerin genel kanaatine göre âyetlerin sûrelerdeki dizilişi vahiy ile belirlenmiştir. Bu sebeple tevkîfidir. Buna göre her âyetin hangi sûrenin neresine konulacağını Hz. Muhammed (s.a.s) tespit etmiş ve yazılmasını, vahiy kâtiplerine emretmiştir. Bu hususta icmâ-ı ümmet vardır (Ünal, 2015, s. 43; Karaçam, 2018, s. 79).

Âyetlerin tertibinin tevkîfî oluşuna dair bazı deliller şunlardır:

Mekkî sûreler içerisinde Medinî âyetlerin bulunması: Örneğin, Hac sûresi Mekkî bir sûredir. Fakat sûrede bulunan 39 ve 40. âyetler Medine’de nâzil olmuştur (Atik, 1989, s. 205).

Kur’ân’daki bütün “hâmîm”ler Mekke’de nâzil olmuştur (Çonkor, 2016, s. 99). Ancak “Ahkâf” sûresinin 10. âyeti Medine’de Abdullah b. Salman hakkında nâzil olmuştur. Medine’de nâzil olan bir âyetin Mekke’de nâzil olan bir sûre içerisinde yer alması âyetlerin tertibinin tevkîfliğinin bir delili mahiyetindedir (Zerkeşî, 2012, I/144).

Bu durumun aksine Mekke’de nâzil olan bir âyet de Medine’de nâzil olan bir sûre içerisinde yer alabilmektedir. Enfâl sûresi 30. âyeti de bu duruma örnektir (Atik, 1989, s. 205).

İlave olarak zikredilebilecek diğer deliller de şunlardır:

Hz. Muhammed (s.a.s) her sene ramazan ayında o zamana kadar indirilmiş olan bütün âyetleri Cebrail’e arz eder, böylece gelen bütün vahyin kontrolü murakabe ve mukabelesi yapılmış olurdu. Vefat etmeden önceki son ramazanda bu mukabele iki defa vuku bulmuş ve daha önce de belirttiğimiz gibi buna “son arz” denir. Bu okumalarında belli bir tertibe göre olacağı gelişigüzel olmayacağı açıktır (Şen, 2014, s. 128).

Hz. Osman şöyle demiştir: “Peygamber muhtelif sûrelerden birine ait bir âyet nâzil olunca, ilâhî vahyi yazan kâtiplerden birini çağırır ve ona şu sözleri söylerdi: ‘Bu âyetleri şu ve şu âyetleri ihtiva eden sûreye yaz.’” Bu hâdise de bir başka örnektir (Ebû Dâvûd, es-Sünen, Salât,126).

Bir örnekte de Osman b. Ebi’l As, Hz. Muhammed’in (s.a.s) yanında otururken Hz. Muhammed (s.a.s) Cebrail’in kendisine geldiğini ve Nahl sûresinin 190. âyetinin konulacağı yeri bildirdiğini söylemiştir (Süyûtî, 2018, s. 144).

Tevkîfliği destekler mahiyette bir başka örnek Hz. Ömer’endir. Hz. Ömer, Hz. Muhammed’e (s.a.s) kelâle’nin, usulü ve fûruu bulunmayan kimsenin mirası hükmünü sorunca Hz. Muhammed (s.a.s) şöyle cevap vermiştir: “Ey Ömer, Nisâ sûresinin sonundaki yazın nâzil olmuş bulunan âyet sana kâfi değil mi?” (Müslim, Ferâiz, 9).

“Her kim geceleyin Bakara Sûresi’nin son iki âyetini okursa bu iki âyet ona kâfi gelir” hadisi de yine bir başka örnektir (Müslim, Salâtü'l-Müsafirîn, 256).

S. DANACI

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 138-166 (Atf için/To cite).

Sabah ve akşam Haşr sûresinin sonundan üç âyet okumanın fazileti ile ilgili hadisler de rivâyet edilmiştir (Tirmizî, Fezâil'ül-Kur'ân, 22).

Müslim'in (ö. 261/875) Ebû'd-Derda'dan merfu olarak yaptığı rivâyette de Hz. Peygamber şöyle söylemiştir: “her kim “el kehf” sûresinin evvelinden 10 âyet ezberlerse Deccal’ den korunmuş olur” (Müslim, Müsafirün, 257).

İbn Abbas ise bu hususta; “Öyle zaman olurdu ki Resulullah’a birden fazla sûreler bir anda nâzil olurdu. Kendisine bir şey nâzil olduğunda vahiy kâtiplerinden birini çağırır, ‘Bu âyeti şu sûredeki şu âyetin yanına koyunuz’ diye emrederdi” ifadelerine yer vermiştir (Zerkeşî, 2012, I/241).

Zeyd bin Sabit'in Kur'ân'ın toplanması bahsinde geçen “Tevbe sûresinin son âyetlerini Ebû Huzeyme el-Ensari’de buldum” (Buhârî, Fezâil, 3) şeklindeki sözleri...

Bütün bu haberler Hz. Muhammed (s.a.s) zamanından itibaren âyetlerin belli bir tertibinin olduğunu gösterir mahiyettedir.

İslam âlimlerinin görüşlerine de kendilerinden nakille yer vermemiz uygun olacaktır. Kur'ân âyetlerinin tertibinin tevkîfi olduğu hususunda İslam âlimleri şu bilgileri vermektedirler:

Zerkeşî “el-Burhân” adlı eserinde bu konuda şunları söylemektedir: “Her sûredeki âyetler ile bu sûre başlarındaki bismelenin tertibine gelince, bunlar hakkında ne bir ihtilaf ne de bir şüphe vaki olmamıştır. Çünkü tevkîfidir, vahye müstenittir. Bunun aksini iddia etmek ve savunmak mümkün değildir” (Zerkeşî, 2012, I/256).

Mekki b. Ebi Talib ise: “Sûrelerdeki âyetlerin tertibi ile sûre evvelindeki besmeleler Hz. Peygamber’in emiriyle olmuştur. Bunun içindir ki “Berâe” sûresinin başına bismelenin konmamasını Hz. Peygamber emretmiştir” der (Atik, 1989, s. 202).

Süyûtî (ö. 911/1505) “Ümmet, Hz. Peygamber’den her âyetin yerini ve tertibini zabtetmiş ve âyetlerin bulunduğu yerini de bizzat öğrenmiştir.” der (Süyûtî, 2018, s. 147).

El-Kâdi Ebû Bekir (ö. 375/986): “Âyetlerin tertibi ilâhî bir emir olup yerine getirilmesi gereken bu bir hükümdür. Zira Cebrail her âyeti Resûlullah’a getirdiğinde: ‘Bu âyeti falan sûresinin falan yerine koyunuz.’ diyordu.” demektedir (Zerkeşî, 2012, I/256).

Âyetlerin tertibinin vahye müstenit olduğu hususunda icmâ hâsıl olduğunu söyleyenlerden biri de Ebû Cafer b. ez-Zübeyr (ö.707-1308) dir. O, “Sûrelerdeki âyetlerin tertibi Hz. Peygamber’in emriyle olmuştur. Müslümanlar arasında bu konuda herhangi bir ihtilaf vuku bulmamıştır” demektedir (Süyûtî, 2018, s. 144).

Süyûtî, İmam Malik (ö. 179/795)’in, “Bu Kur’ân, Hz. Peygamber’den işitildiği şekilde yazılmıştır” dediğini nakleder (Süyûtî, 2018, s. 141).

İbnü’l-Kassâr (ö. 397/1007) ise: “Sûrelerin tertibi ve âyetlerin yerlerinin belirlenmesi vahiy ile tayin edilmiştir” (Süyûtî, 2018, s. 149).

2. Sûreler Hakkında Genel Bilgiler ve Sûrelerin Tertibi

Sûre, Kur’ân-ı Kerim âyetlerinin birleşmesinden teşekkül eden Kur’ân bölümüdür.

”سورة” (sûre) sözlükte “Şeref, rütbe, mevki, güzel ve yüksek bina veya binanın bölümü veya katı” gibi manalara gelir (Çelik, 2013, s. 80). İstılahta ise sûre “ Kur’ân-ı Kerim âyetlerinden meydana gelen başlangıç ve bitiş noktası bulunan müstakil Kur’ân bölümüdür” (Zürkânî, 2015, I/483). Râğıb el- İsfahânî, içerisinde bazı hükümlerin var olması sebebiyle âyet pasajlarına bu ismin verildiğini aktarır (Ünal, 2015, s. 97). Sözlük ve ıstilahî anlamından hareketle sûre, hem bir yücelik ve üstünlük hem de Kur’ân’ın muhtelif bölümleri anlamına gelmektedir (Demirci, 2016, s. 180).

Kur’ân-ı Kerim, birbirinden farklı 114 sûreden müteşekkildir (Karaçam, 2018, s. 77). Bunların en kısası, 3 âyet olan “el-Kevser” sûresi, en uzun ise 286 âyetten oluşan “el- Bakara” sûresidir (Demirci, 2013, s. 102).

Bakara ile Kevser sûreleri arasında uzunluk, kısalık ve orta hacimli olma bakımından birbirinden farklı sûreler vardır. Sûrelerin uzun, kısa, orta olması, başlangıç ve sonlarının belirlenmesi sadece Allah’a aittir (Zürkânî, 2015, I/484).

Sûreler isimlerini, kıssalarda geçen şahıslardan, hakkında konu edindikleri topluluklardan, bahsettikleri konulardan, ilk kelimelerinden, hurûf-u mukattalardan almaktadırlar (Çelik, 2013, s. 82).

Her sûreye bir ismi verildiği gibi bazı sûrelere birden fazla isim verilmiştir. Örneğin, Fâtihâ’nın yirmi kadar ismi bulunmaktadır (Demirci, 2016, s. 181). İnsan- Dehr, Fâtır- Melâike, İsrâ- Benî İsrâil gibi (Temel, 2018, s. 149).

Her ne kadar bu husus çalışmamız ile doğrudan alakalı olmasa da Kur’ân sûrelerinin isimlendirilmesi ile alakalı da iki ayrı görüşün bulunduğunu (ictihâdî, tevkîfî) belirtmek gerekir kanaatindeyiz. Biz bu hususta şu ifadelerine katılmaktayız: “Tevkîfî olduğunu söylemek daha isabetli olsa gerektir. Çünkü ictihâdî olduğunu kabul ettiğimizde, bu olgunun hâlâ devam ettiğini düşünürsek o takdirde, her müfessire sûrelere isim koyma şansını tanımış oluruz” (Demirci, 2013, s. 102).

Kur’ân sûreleri, ihtiva ettikleri âyet sayısı bakımından bir tasnife tabi tutulmuşlardır. Âyet sayısı yüzden fazla olanlara “tıvâl”, âyetleri yüze yakın yahut yüzü az geçenlere “miûn”, sayı bakımından âyetleri yüzün altında bulunanlara “mesânî”, âyetleri, kısa ve besmeleli olanlara “mufassal” denilmiştir (Ünal, 2015, s. 99). Kur’ân-ı Kerim sûreleri Süyûtî’nin İbnü Nâkib’den naklettiğine göre dört kısma ayrılır: Mekki-Medeni, bir kısmı Mekki bir kısmı Medeni, ne Mekki ne de Medenidir (Süyûtî, 2018, s. 19).

Sûreler meşhur şekliyle Mekki-Medeni şeklinde ikiye ayrılır. Bu taksimde usul âlimlerinin bir kısmı mekânı bir kısmı zamanı, bir kısmı da hitabı esas almıştır. Mekânı esas alanlar, Mekke ve çevresinde inen sûrelerin Mekki, Medine ve çevresinde inenleri ise Medeni saymaktadırlar. Zamanı esas alanlar da hicret öncesi nâzil olanları Mekki, hicret sonrası nâzil olanları ise Medenî kabul ederler. Hitabı esas alanlara gelince; onlar Mekke ehlini konu edinenlere Mekki, Medine ehlinin konu edinenlere de Medeni demektedir (Çonkor, 2016, s. 32).

3. Sûrelerin Tertibi

Sûrelerin tertibi ile alakalı olarak İslam âlimleri arasında geniş bir ihtilaf söz konusudur. Bir kısım âlimler, mevcut tertibin Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından yapıldığını bu sebeple tevkîfî olduğunu, bir kısmı ise her iki görüşü uzlaştırıcı mahiyette olup bu tertibin kısmen Hz. Peygamber kısmen de sahabenin içtihadıyla olduğunu, diğer bir kısım ise bu tertibin sahabenin içtihadıyla meydana geldiğini ifade eder (Ünal, 2015, s. 98).

Biz çalışmamızın bu aşamasında delilleriyle birlikte görüşlere ve kendi kanaatlerimize yer vereceğiz.

a. İctihadi Yaklaşım

Bu görüşü savunan âlimlerin başında İmam Malik gelmektedir. Ona göre sahâbiler Hz. Muhammed’den (s.a.s) işittikleri Kur’ân’ı kendi ictihatları doğrultusunda tertip etmişlerdir (Zerkeşî, 2012, I/257).

El- Kâdı İyaz (ö. 544/1149) da: “Sûrelerin tertibine riâyet etmek ne yazıda ne namazda ne tedriste ne de tâlimde vaciptir. Zira Hz. Muhammed’den (s.a.s) bu konuda nass olmadığı gibi, buna uymamayı haram kılan bir emir de yoktur. Bunun içindir ki Hz. Osman’dan önce sahabe mushafların tertibi konusunda ihtilaf etmiştir (Atik, 1989, s. 210).

İctihâdî olduğu görüşü; Hz. Peygamber’in namazda önce Bakara ardından Nisâ daha sonra Âl-i İmran sûrelerinden âyetler okuduğuna ilişkin rivâyetlerin (Öztürk-Ünsal, 2018, s. 241) yansısı Hz. Ali, İbni Mes’ud ve Ubeyy bin Kâb gibi sahâbilerin özel mushaflarında sûre tertiplerinin birbirinden farklı olması gibi delillerle temellendirilmiştir (Öztürk, 2005, s. 228).

Bu görüşe İbni Fâris (ö. 395/1004), el-Mesâilu’l-hamse adlı eserinde şöyle işaret etmiştir:

Kur’ân’ın toplanması iki şekilde olmuştur:

- 1) Sûrelerin telifi: Önce yedi tıvâl sûre ardından miün sûreler konulmuştur ve bunu yapmayı tamamen sahâbî üstlenmiştir.
- 2) Âyetlerin, sûreler içinde toplanması: Bunu da tamamen Hz. Muhammed (s.a.s) üstlenmiştir. Cebrail’in Allah’tan kendisine getirdiği emre göre hareket etmiştir. (Zürkânî, 2015, I/487)

İbn Eşteh (ö. 360/971), Kitabu’l-Mesâhif adlı eserinde İsmail İbn Ayyaş’ın (ö. 181/797), Hibbân İbni Yahya (ö.354/965) kanalıyla Ebû Muhammed el-Kureyşî’ den naklettiği bir rivâyetteki “Hz. Osman çoğaltma komisyonuna sûreleri sıraya koyarken uzunluklarını esas almalarını emretmiştir. Bu nedenle Enfâl sûresi, Tevbe sûresi ile birlikte yedinci sıraya konmuştur” ifadesi de sûrelerin tertibi ictihâdî olduğuna ilişkin deliller arasında görülmektedir (Süyûtî, 2018, s. 147).

İbn Cüzey (ö. 741/1340), sûre tertibinin Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit ve istinsah faaliyetini katkıda bulunan diğer sahâbîlere ait olduğunu belirttikten sonra “Sûrelerin tertibinin Resulullah’a ait olduğundan söz edilmişse de bu görüş zayıftır. Çünkü konu ile ilgili rivâyetler bunu çürütmektedir” ifadeleri ile sûrelerin tertibinin ictihâdî olduğunu destekler mahiyette bu ifadelere yer vermiştir (Öztürk-Ünsal, 2018, s. 241).

İctihâdî görüşünün delillerinden biri de Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915), İbn Hibbân (ö. 354/965) ve Hâkim’in (ö. 405/1014) İbn Abbas’tan naklettiği şu rivâyettir: Hz. Osman’a

“Hangi gerekçe ile mesâni sûrelerden olan Enfâl sûresini, miûn sûreler arasında yer alan Tевbe sûresinin yanına koydunuz, sonra bunları birbirine birleştirip aralarına Bismillahirrahmanirrahim satırını yazmadınız ve bunu yedi uzun sûre içine yerleştirdiniz?” diye sordum. Hz. Osman da şöyle cevap verdi: “Hz. Muhammed’e değişik sayılarda âyeti olan sûreler iniyordu ona bir vahiy geldiği zaman vahiy kâtiplerinden birini çağırıp ona ‘Bu âyetleri şu şu konuların anlatıldığı yere koyun’ derdi. Enfâl sûresi, Medine’de inen ilk sûrelerden biridir. Tевbe sûresi ise Kur’ân’ın en son inen sûrelerindedir. Bunların konuları birbirine yakındır. Ben de bu sûrenin o sûrenin bir bölümü olduğunu düşündüm. Hz. Muhammed (s.a.s) bu sûrenin o sûrenin bir bölümü olduğunu açıklamadan vefat etmişti bundan dolayı her iki sûreyi yan yana yazdım ve aralarına besmele satırını yazmadım. Sonra ikisinin birlikte yedi uzun sûrenin arasına yerleştirdim” (Ebû Dâvûd, Salât, 125).

İctihâdî görüşünün en önemli destekçilerinden biri de Bâkillânî (ö. 403/1013)’dir. “Hz. Peygamber’in Kuran’la ilgili beyanının herkesçe bilinecek düzeyde yaygınlaştığını ve birçok sahâbînin Kur’ân’ı bizzat Rasûlullah’tan hıfz ettiğini nasıl iddia edebilirsiniz ki? Sahâbîler Kur’ân sûrelerinin tertip ve düzeni bilmedikleri gibi bu konuda ciddi ihtilaflara da düşmüşlerdir. Ayrıca bazı sahâbîler özel mushaflarına Fâtihâ, diğer sahâbîler ise Alak sûresi ile başlamıştır. Daha açıkçası, Hz. Ali’nin kendi mushafının Alak sûresi ile başlarken, İbni Mes’ud, Fâtihâ sûresindeki “mâliki yevmiddîn” ifadesinden başlamış, ikinci sıraya Bakara, üçüncü sıraya Nisâ sûresini koymuştur. Ubeyy b. Kâ’b ise Fâtihâ, Bakara, Nisa, Âl-i İmran, En’âm, Âraf, Mâide şeklinde bir tertip oluşturmuştur (Cerrahoğlu, 2013, s. 102). Sûrelerin tertibi ile ilgili daha birçok ihtilaf mevcuttur. Bu ifadelere ek olarak Bâkillânî: Sahabenin, Kur’ân’daki sûrelerin tertibi hususunda ihtilaf ettikleri bilinen bir husustur. Gerçi bazıları bu ihtilaflar ile ilgili haberlerin haber-i vâhid türünden olduğunu söyleyerek sûrelerin bizzat Hz. Peygamber tarafından tevkîfî olarak tertip edildiğini düşünebilir. Fakat gerçekte sûrelerin tertibi sahabenin içtihadı ile gerçekleşmiştir. Sûrelerin tertibi ile Hz. Peygamber’e izafe edenler, tâlim, tedris, tilâvet ve namaz gibi hususlar da bu tertibe riâyet etmek gerektiğini söylemişlerdir. Keza sûre tertibinin kitabet için gereklilik arz etmesi söz konusu değildir. Bundan dolayı sahâbîlerin özel mushafları tertip yönüyle farklılık arz etmiştir. Gerek Hz. Peygamber gerek ilk dönemdeki ilim önderleri ve gerekse sonraki asırlarda yaşamış İslam âlimleri namazda tilâvet edilirse sûrelerin tertibi nereye ait gibi bir şart gözetmemişlerdir. Şâyet bunun aksi söz konusu olsaydı Hz. Peygamber’den sûrelerin tertibine riâyetin zorunlu olduğuna dair kesin bir tâlimat sâdir olması ve bunun yaygınlık kazanması gerekirdi. Hâsılı sûrelerin tertibinin Hz. Peygamber’in tâlimatına dayanmadığı sabittir (Öztürk-Ünsal, 2018, s. 241).

Yine Bâkîllânî'nin ifadesine göre Dünya üzerinde hiçbir edip ya da hatip, kaside, hitabe ve eserlerinin tertibine riâyet şartından söz etmemiştir. Müellifler sadece eserlerinin nazım ve beyit düzeni gözetilerek okunmasını hazırlamış kendi divanında hangi kasidenin önce hangisinden sonra yazılacağı meselesiyle alakadar olmamışlardır. Tıpkı bunun gibi Hz. Peygamber'de Kur'ân'daki sûrelerin öğrenilmesini ve âyetlerin sûre içindeki tertibe göre tilavet edilmesini istemiş dolayısıyla hangi sûrenin önce hangisinin sonra tertip edilmesi gerektiği meselesiyle ilgilenmemiştir (Öztürk-Ünsal, 2018, s. 242).

Bu konuda araştırmalarımızdan hareketle kanaatlerimizi bildirmemiz gerekirse, âlimlerimize saygı duymakla birlikte fikirlerine katılmamaktayız. Çünkü sıkı sıkıya sarıldıkları sahabe mushaflarının farklı tertipler üzere olması deliliyle alakalı olarak bizim kanaatimiz Zürcânî'nin "Menâhil" isimli eserindeki görüşleriyle örtüşür mahiyettedir. Onların mushafı ya sûrelerinin tevkîfiliği hususunun öncesinde karışık bir tertibe sahiptir yahut tevkîfiliğin henüz sabit olmadığı sûrelerle sınırlıdır (Zürcânî, 2015, I/488).

Bir diğer delillerinden olan Enfâl, Tevbe ve Yunus sûrelerinin tertibidir ki bu sûrelerin tertibiyle alakalı rivâyetler, bu sûrelerin tertibinin mahiyeti ile alakalıdır. Diğer bütün sûreleri kapsar yorumlar yapmak ve icthâdî olduğuna dair keskin bir görüşe delil getirilmemelidir. Çünkü bu keskin görüşü delillendiremeyecek kadar özel nitelik taşıyan bir rivâyettir. Görümüzü destekler mahiyette Buhârî bu hadisi zayıf saymıştır. Ahmet Şakir de "Bu hadisin aslı yoktur" ifadelerine yer vermiştir (Öztürk, 2005, s. 228).

Bâkîllânî'nin ifadesi ile ilgili görüşümüz ise dünyanın herhangi bir yerindeki hatip ve edibin, yazdığı hitabe ve kasideye yaklaşımı ile Kur'ân-ı Kerim'e Hz. Peygamber'in yaklaşımının kıyasının muhal olduğu kanaatindeyiz zira ilahî kelama muamele ile beşer kelamına muamelenin, muhafazanın, tertib hassasiyetinin aynı olması mümkün değildir.

b. Kısmen İctihâdî Kısmen Tevkîfî (Uzlaşım) Yaklaşım

Bir kısım İslam âlimleri de Kur'ân sûrelerinin kısmen tevkîfî kısmen de icthâdî olduğunu iddia etmek sûretiyle her iki görüşü uzlaştırıcı bir yaklaşım içerisine girmiştir.

Bu görüş sahiplerine göre Kur'ân'daki bir kısım sûrelerin tertibi bizzat Hz. Muhammed (s.a.s) tarafından yapılmış bir kısmı ise ümmete bırakılmıştır (Demirci, 2013, s. 105).

Bu görüşü destekleyenler hangi sûrenin tertibinin tevkîfî hangisinin tertibinin ictihâdî olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir (Öztürk-Ünsal, 2018, s. 239).

Ebû Muhammed İbni Âtiyye (ö. 541/1147): “Seb-ı tıvâl, havâmim ve mufassal sûreler gibi birçok sûrenin tertibi peygamber döneminde bilinmekteydi. Bunun dışındakilerde ise muhtemelen bu mesele peygamberden sonra ümmetine bırakılmıştır” (Süyûtî, 2018, s. 148) ifadeleriyle uzlaştırmacı yaklaşımı destekleyen bir görüşe sahiptir.

Ebû Cafer İbnu’z Zübeyir (ö. 708/1308) ise: “rivâyetler İbni Âtiyye’ nin belirtilen daha fazla sûre için tanıklık etmektedir. Geride çok az sûre kalmıştır. Bunlar konusunda ihtilaf olabilir. Söz konusu rivâyetlere örnek olarak şu hadisler verilebilir: “Zehraveyni; Bakara ile Âl-i İmran sûrelerini okuyun” (Zürkânî, 2015, I/491).

Ma’bed İbni Halid (ö.83/702) hadisi: “Peygamber bir rekâtta seb-ı tıvâli okudu. İbni Ebi Şeybe bu rivâyeti musannefinde nakletmiştir” (Zürkânî, 2015, I/491).

Mezkûr rivâyette şu bilgilere de yer verilmiştir; “Hz. Muhammed (s.a.s) bir rekâtta bütün mufassal sûreleri okurdu” (Zürkânî, 2015, I/492).

Buhârî’de ise şu rivâyet bulunmaktadır: “İbn Mes’ud, İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ ve Enbiyâ sûreleri için ‘Bu sûreler, ilk incilerdir, ilk olarak nâzil olan Kur’ân pasajlarıdır’ demiştir” (Zürkânî, 2015, I/492).

İbni Hacer’e (ö.852/1449) göre de “Sûrelerin bir kısmının ictihâdî bir tertip arz etmesi, bir kısmının tertibinin tevkîfî olmasına engel değildir. Öyle ki bazısı sahabenin ictihâdîyle olsa bile bu durum sûrelerin tertibinin tevkîfî olmadığı anlamına gelmez.” İbni Hacer bu görüşünü beyan ettikten sonra Huzeyfetu’s Sakâfî’nin şöyle dediğini rivâyet eder: ‘Sakif kabilesinden bir grup Müslümanla beraberdim. Hz. Muhammed (s.a.s) “Bana Kur’ân’dan bir hizip geldi.’ buyurdu. Ben ona vakıf oluncaya kadar dışarıya çıkmak istemedim. Huzurundan ayrıldıktan sonra ashabına Kuran’ı hiziplere nasıl ayırıyorsunuz diye sorduk. Onlar da bize üç, beş, yedi, dokuz, on bir ve on üç sûre şeklinde Kâf sûresinden itibaren Kur’ân’ın sonuna kadar (el-mufassal) (hizip olarak) böldük dediler.” İbni Hacer bu bilgilerden sonra: “Bu rivâyet gösteriyor ki mushafın bugünkü şekli üzere tertibi Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında yapılan tertibin aynıdır. Ancak mufassal sûreleri Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde özel olarak tertip edilip geri

kalanların sahabe tarafından tertip edilmesi ve birtakım takdim ve tehir yapılması da ihtimal dâhilindedir” ifadelerine yer verir (Atik, 1989, s. 213).

Beyhâkî (ö.458/1066) “Enfâl ve Tevbe sûreleri hariç bütün sûrelerin tertibi tevkîfidir” görüşüne sahiptir (Süyûtî, 2018, s. 148).

Süyûtî, Beyhâkî’nin benimsediği görüşün makul olduğu kanaatinde (Süyûtî, 2018, s. 148).

Zerkeşî’nin görüşünün de uzlaştırmacı yaklaşım başlığı altında zikredilmesinin uygun olduğu kanaatindeyiz.

Zerkeşî; iki grubun, sûrelerin tertibi ictihâdî olduğunu savunanlar ile tevkîfi olduğunu söyleyenler arasındaki ihtilaf değildir. Zira iki görüşü savunanlar şöyle demiştir: Hz. Muhammed (s.a.s) ashabına sûrelerin tertibine işaret etmiştir. Çünkü onlar sebebi nüzulü ve Kur’ân kelimelerinin yerini biliyorlardı. Bundan dolayı olsa gerek İmam Malik şöyle demiştir: “Sahabe, Kur’ân’ı Hz. Muhammed (s.a.s) duyduğu gibi telif etmiştir. Bununla birlikte o sûrelerin tertibinin sahabe icması ile olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla bu konudaki ihtilaf ‘sûrelerin tertibi Hz. Peygamber’in sözlü belirlemesi ile mi olmuştur yoksa sadece fiili uygulaması ile mi gerçekleşmiştir?’ noktasına gelmiştir (Zerkeşî, 2012, I/257).

Zürkânî “Menâhil” isimli eserinde Zerkeşî’nin görüşlerini belirttikten sonra ihtilafın bu soru üzerine daha belirgin bir hal aldığını herkesin görüşünü belirtebileceği bir alanın oluştuğunu ifade etmiştir (Zürkânî, 2015, I/493). Kendisi de tertib konusundaki uzlaştırmacı yaklaşımın kendi fikirlerini barındırdığını belirtmiştir (Zürkânî, 2015, I/491).

c. Tevkîfi Yaklaşım

İslam âlimlerinden bir grup, sûrelerin, bugünkü mushaflarda yazılı olduğu şekilde tertibinin vahiy ile sabit olduğunu, Cebraîl’in Hz. Muhammed’e (s.a.s) öğrettiği ve belirtildiği şekilde tertip edildiğini ifade etmektedir (Keskinöğlü, 2012, s. 107).

Tevkîfilik görüşünü savunanlar arasında Ebûbekir İbnu’l Enbârî (ö. 328/940), Ebû Cafer en-Nahhâs (ö. 338/950), Tâculkurrâ el-Kirmânî, Ebû Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343) başta olmak üzere pek çok isim zikredilmiştir (Öztürk-Ünsal, 2018, s. 237).

Ebû Ca'fer en-Nahhâs: “Vâsile hadisinde ifade edildiği gibi sûrelerin bu şekilde tertibi Hz. Muhammed (s.a.s) tarafından yapılmıştır. Vâsilenin rivâyet ettiği bir hadiste peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Bana Tevrat yerine 7 uzun sûre/seb-ı tıvâl verildi’ (Zürkânî, 2015, I/490). Sûrelerin tertibi, Levh-i Mahfuz’dakinin aynıdır. Allah Teâlâ bu tertip ile yüce kelamını beyan etmiştir. Daha sonra âyet ve sûreler ihtiyaçlar anında ve sırasında nâzil olmuştur. Arza-i âhirede bu tertip üzere karar kılınmıştır. Mushafkların farklı olması ise daha önce arza-i âhire gerçekleşmeden önceydi. Daha sonra Hz. Muhammed (s.a.s) sûreleri sıraya koydu. Sûrelerin telifi konusunda tercih edilen görüş, bu şekilde Hz. Muhammed (s.a.s) tarafından tercih edilmiş olmasıdır” der. Bu ifadelerini mezkûr hadis ile delillendirir (Zerkeşî, 2012, I/258).

Nahhâs ayrıca: “Bu hadis Kur’ân’ın tertibinin bizzat Hz. Muhammed (s.a.s) tarafından yapıldığını, Kur’ân’ın, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında telif edildiğini ve mushafta sûrelerin bu tertip üzere toplandığını gösterir. (Süyûtî, 2018, s. 148) Kezâ, Enfâl sûresinin, Berâe sûresinden sayılmayışı bu görüşün doğruluğuna delildir (Atik, 1989, s. 214).

İbnü'l-Kassar (ö. 397/1007) da tevkîflik görüşünü destekler mahiyette; “Sûrelerin tertibi ve âyetlerin yerlerine konması doğrudan doğruya vahiy ile gerçekleştirilmiştir” der (Süyûtî, 2018, s. 149).

İbni Eşte (ö. 360/971) ise İbn Vehb (ö. 197/813) tarikiyle Süleyman b. Bilal (ö. 172/788)’in şöyle dediğini rivayet eder: “Kur’ân’ın Bakara ve Âl-i İmran sûreleri Medine’de, bunlardan seksen küsur sûrede Mekke’de indiği halde Bakara ve Âl-i İmran sûreleri Kur’ân’ın tertibinden niye başa alındı” diye sordu. O da şu cevabı verdi: “Bu iki sûre Kur’ân’ın tertibinde başa alınmıştır. Çünkü Kur’ân’ın tertibi Hz. Peygamber’in ve kendisi ile beraber olan sahabe’nin bilgisi, bu konuda aralarında ittifak hâsıl olması neticesinde gerçekleşmiş, hakkında soru sorulacak bir şüphe kalmamıştır” (Süyûtî, 2018, s. 149).

Ebûbekir el-Enbârî’ye (ö. 577/1181) göre Allah Teâlâ Kur’ân’ı önce bütün olarak dünya semasına sonra da yirmi küsur sene de peygambere parça parça indirdi. Genellikle sûreler meydana gelen bir olay üzerine, âyetler ise soru sorulara cevap olarak inerdi. Cebrail, Hz. Muhammed’e (s.a.s) her sûrenin yerini bildirdi. Sûrelerin yerlerinin birbiri ardınca sıralanması, âyet ve harflerin sıralanması gibiydi. Bunların hepsi de Hz. Peygamber tarafından yapıldı. Bir sûreyi öne alan ya da geriye bırakan Kur’ân’ın tertibini bozmuş olur (Zerkeşî, 2012, I/260). Bakara sûresini, En’âm sûresinden sonra almak mümkün değildir. Enam sûresi, Bakara sûresinden önce nâzil olmasına

rağmen Enam sûresini öne alma konusunda hiçbir delil yoktur. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) bu tertip üzerine Cebrail'den almış ve her sûreyi de Kuran'ın neresinde konulacağını beyan etmiştir (Atik, 1989, s. 215).

Kirmâni'nin görüşü de şöyledir: “Eğer iniş açısından Bakara sûresi Kuran'ın ilk sûresi değildir.” denirse ben de derim ki “Kuran'ın ilk sûresi Fâtihâ sûresidir.” Sonra Bakara Âl-i İmrân ve Nisâ olmak üzere bugünkü tertipte devam etmektedir. Allah Teâlâ tarafından Levh-i Mahfuz'a böyle yazılmıştır. Hz. Muhammed'de (s.a.s) her sene nâzil olan âyetleri bu tertip üzerine Cebrail'e arz etmiştir (Demirci, 2016, s. 188).

Süyûti, bu görüşü şöyle gerekçelendirmiştir: “Hâmim ve tâsin gibi hurûf-u mukatta ile başlayan sûreler, mushafta birbirini takip ettiği halde “Sebbeha” lafzı ile başlayan Hadid, Haşr, Saff gibi sûrelerin arasında başka sûrelerin yer alması ayrıca Şuarâ ile Kasas sûrelerinin arasında bu iki sûreden daha kısa ve dar hacimli Neml sûresinin bulunması, sûre tertibinin tevkîfi olduğunu gösterir. Şâyet sûreler içtihadî olarak tertip edilseydi “sebbeha” lafzı ile başlayan sûrelerin birbiri ardında gelmesi Neml sûresinin de Kasas sûresinin takip etmesi gerekirdi” (Süyûtî, 2018, s. 149).

Begâvî (ö. 516/1122) konuyla alakalı olarak şu ifadelerle yer vermektedir: “Sahabe Allah'ın peygamberine indirdiği Kur'an'da herhangi bir fazlalık ve eksiklik yapmadan, hafızların bir kısmını şehit olması ve bazı âyetlerin kaybı olacağı endişesi ile iki kapak arasında mushafta toplamışlardır. Bunu yaparken de takdim ve tehir yapmaksızın, peygamberden duydukları şekilde yazmışlardır. Ya da Hz. Muhammed'den (s.a.s) almadıkları halde kendileri bir tertip işine koymuşlardır. Hz. Muhammed (s.a.s) inen âyetleri ashabına okur ve Cebrail'in kendisine öğrettiği şekilde bugün mushaflarımızdaki tertip üzere onlara öğretir. Her âyetin nüzulünü müteakip hangi sûrede hangi âyetin akabinde yazılacağını bildirdi. İşte sahabenin gayreti Kur'an'ın tertibinde değil bir arada toplanmasında olmuştur. Çünkü Kur'an Levh-i Mahfuz'da bu tertip üzere yazılmıştır. Allah onu dünya semasına bütün olarak indirmiş sonra da ihtiyaca göre peyderpey buyurmuştur” (Süyûtî, 2018, s. 146).

Sûrelerin tertibi tevkîfi olduğunu ifade edenlerden biri de Âlûsî'dir. Ona göre Hz. Peygamber, âyet ve sûrelerin yerlerini ya bizzat açıklayarak ya da işaret yoluyla bildiriyordu. Sahabe de bu tertip üzere icmâ etmişti (Demirci, 2013, s. 105). Onlar ne bâtıla karşı en ufak bir yumuşama gösterirler ne de bir söz ve ayıplama onları hakikat abi olmaktan alıkoyardı. Çünkü onlar kesinlik ifade eden tevatür derecesinde ki bilgileri kendileri için en güçlü

delil kabul edip şüphe ve zanla dayanan bilgileri iltifat etmezlerdi (Demirci, 2016, s. 188).

Nisâbüri' nin (ö. 730/1329) bu konudaki görüşü ise: “Şu kesin olarak bilinmelidir ki Kur’ân Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında cem edilmiştir. Bir âyet nâzil olmadı ki Hz. Muhammed (s.a.s) vahiy kâtiplerine o âyetin nereye yazılacağını emretmesin. Yine bir sûre inmezdi ki Allah resûlü kâtibe inen sûrenin hangi sûrenin yanına koyacağını söylemiş olmasın (Atik, 1989, s. 216).

Sûrelerin tertibinin tevkîfilîği meselesinde Subhi es-Sâlih (ö. 1986) de tevkîfi olduğu görüşünü destekler mahiyette “Sûrelerin tertibi tevkîfidir. Peygamber hayatında Kur’ân sûrelerinin tamamını biliyordu. Bunun aksini iddia etmek için elimizde hiçbir delil yoktur. Sûrelerin tertibinin sahabe icthadı ile olduğunu söyleyen yahut bir kısmının icthâdi ve bir kısmının tevkîfi olduğunu ileri süren görüşlerini kabul edilmesi mümkün değildir” ifadelerine yer verir (Sâlih, 1982, s. 60).

Nevevî (ö. 676/1277) de; “Âlimler ‘İster namazda olsun ister namaz dışında olsun Kur’ân’ı önce Fâtîha sonra Bakara sonra Âl-i İmrân olmak üzere bugünkü tertibi uygun olarak okumaları hususunda ittifak etmişlerdir. Hatta bir kısım âlimler namazda birinci rekâta Nas sûresi okunursa ikinci rekâta Fâtihâ’dan sonra Bakara sûresinden okumak gerekir’ demişlerdir” sözleriyle tertibin tevkîfilîğine vurgu yapmıştır (Atik, 1989, s. 216).

Muasır fakihlerden biri kabul edilen el-Hûli, Hz. Peygamber zamanında Kur’ân’ın tespit, tertibi ile ilgili delilleri zikredip bir değerlendirme yaparak muhaliflerin delillerini reddeder ve şöyle ifadeler kullanır: “Peygamberin ve sahabenin hallerini tedkik ettiğimizde Kur’ân’ın Resulullah zamanında tespit ve tertip edildiği sonucuna varırız” (Öztürk, 2005, s. 226).

Büyük kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) de sûrelerin tertibinin ve isimlendirilmesinin tevkîfi olduğu görüşünü benimsemiştir (Çetin, 2014, s. 48).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmamızın mezkûr bölümünde şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki Kur’ân-ı Kerim’in âyetleri Hz. Muhammed’in (s.a.s) şahsi tasarrufundan tamamen uzaktır. İlahî vahyin gözetimi altında yazılıp, tertip edilmiştir. Bu sebeple İslam âlimleri bu hususta görüş birliği içindedirler.

Sûrelerin tertibiyle alakalı olarak ortaya konan farklı görüşler, bu konudaki farklı yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Bir kısım İslam âlimi tertibin icthâdî, bir kısım tertibin kısmen tevkîfi kısmen icthâdî bir diğer kısım ise tertibin tevkîfi olduğu noktasında görüşlerini belirtmektedir.

İsimlerini zikretmemiz gerekirse icthâdî olduğu kanaatinde olan âlimler; İmam Malik, el-Kâdi İyaz, İbn Fâris, İbn Cüzey, Bâkillânî'dir.

Uzlaştırıcı yaklaşımda olan âlimlerimiz; Ebû Muhammed İbn Âtiyye, Ebû Ca'fer İbnu'z Zübeyr, İbn Hâcer, Beyhâkî, Süyûti, Zürkânî'dir.

Tevkîfi olduğu kanaatinde olan âlimlerimiz; Ebû Ca'fer en-Nahhâs, İbnu'l-Kassar, Ebûbekir el-Enbârî, Kirmâni, Begâvî, Âlûsî, Nisâbüri, Subhi Salih, Nevevî, el-Hûli, Ebû Amr ed-Dânî'dir.

Zikrettiğimiz isimlerin tertip ile alakalı görüşlerine ve dayanaklarına çalışmamızda yer verdik. Bu noktada tekrara düşmemek adına yer vermeyeceğiz.

Bizim bu konu hakkındaki kanaatlerimize göre, zikrettiğimiz üç görüşten en tutarlı olanı, sûre tertibinin tevkîfi olduğunu savunanların görüşüdür. Böyle olduğu içindir ki, Zeyd b. Sâbit, Hz. Ebû Bekir zamanında Kur'ân'ı cem ederken aynı tertibi esas almış, Hz. Osman döneminde de Kur'ân'ı istinsah etmekle görevli heyetin başına getirildiği zaman yine aynı tertibi uygulamıştır. Çünkü Zeyd b. Sâbit arza-i ahirede bulunmuş ve bizzat Hz. Muhammed'den (s.a.s) başından sonuna kadar Kur'ân-ı Kerim'i iki kere dinlemiştir. Tabii ki Hz. Muhammed (s.a.s) sözünü ettiğimiz bu son arzda Kur'ân sûrelerini belli bir tertibe göre okumuştur. Onun kıraat ettiği bu tertip de Levh-i Mahfuzda bulunan ezeli kelamın tertibiyle aynıdır. Şimdi bu durumda Zeyd b. Sâbit'in Hz. Muhammed'den (s.a.s) bizzat dinlediği Kur'ân'ı başka bir tertibe göre cem etmesi ve çoğaltması söz konusu olabilir miydi? Elbette ki böyle bir şeyden söz etmek mümkün değildir. Çünkü bu, Allah Teâlâ tarafından vahyedilmiş ve Hz. Muhammed (s.a.s) tarafından da ümmete tebliğ edilmiş bir tertiptir. O nedenle Zeyd b. Sâbit hem Kur'ân'ın derlenmesinde hem de istinsahında sözünü ettiğimiz bu tevkîfi tertibi aynen uygulamıştır. Böyle olduğu için de hiçbir sahabe söz konusu Mushaf'ın tertibine karşı çıkmamış ve sonuçta Kur'ân metni sûre tertibi bağlamında sahabenin icmâına mazhar olmuştur. İşte bu sebeple Kur'ân'daki sûre tertibi de âyetlerin tertibinde olduğu gibi tevkîfi bir nitelik arz etmektedir.

Kaynaklar

- Abdulbâki, M. F. (1990). *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Albayrak, İ. (2002). "Kur'an-ı Kerim Ayetleri Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış". *Marife, Sayı 2. ss. 155-164*
- Altuntaş, M. (2018). *Kur'an Perspektifinden Dünyanın Değeri*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Altuntaş, M. (2018). "Kur'an'ın Mekke'de Yazılması Ve Medine'de Çoğaltılması Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 0/11: 257-289*
- Ardoğan, R. (2011, Ocak-Haziran). "Mutezile'nin Halkul'Kur'an Fikrinin Eş'ariyye-Maturidiyye Kelâmına Nüfuzu". *Usûl: İslam Araştırmaları (15)*.
- Ateş, S. (1988). *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri. 11*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Atik, K. (1989). "Ayet Ve Surelerin Tevkifiliği Meselesi". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Âzamî, M. M. (2014). *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi (Eski ve Yeni Ahit İle Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*. (Ö. Türker, & F. Serenli, Çev.) İstanbul: İZ Yayıncılık.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. (h. 1422). *Sahîh-i Buhârî. I-IX. thk. Muhammed Zuhayr b. Nâsir en-Nâsir. y.y.y.y.: Dâru Tavki'n-Necât*.
- Cerrahoğlu, İ. (2013). *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları.
- Çelik, Ö. (2013). *Tefsir Usûlü ve Tarihi*. İstanbul, Türkiye: Kampanya Kitapları.
- Çetin, A. (2013). *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çetin, A. (2014). *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Dergah.

S. DANACI

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 138-166 (Atf için/To cite).

Çonkor, B. (2016). *Risaletin Mekke Dönemi Ve Sürelerin Tahlili(Boykotun Bitimi İle Hicret Arası)*. Konya: Aybil Yayınları.

Çonkor, B. (2019). *Taşköprizâdelerin Tefsir Mirası*. İstanbul: Endülüs Yayınları.

Dağ, M. (2017). *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif*. Ankara: Fecr.

Dağ, M. (2019). *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım (2. b.)*. Ankara: İSAM Yayınları.

Demirci, M. (2013). *Tefsir usûlü*. İstanbul.

Demirci, M. (2016). *Kur'ân Tarihi (9 b.)*. İstanbul: İFAV.

Ebî Dâvûd, Abdullah İbn. (2018). *Kitâbü'l-Mesâhif Kur'ân'ın Kitaplaşması*. (A. Karakuş, Çev.) Ankara: Ankara Okulu.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as. (1992). *Sünen*. 126. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Fazlurrahmân. (2018). *Ana Konularıyla Kur'an*. (A. Açıkent, Çev.) Ankara, Ankara: Ankara Okulu.

İbn Haldûn. (1986). *Mukaddime*. 1. çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul. Milli Eğitim Basımevi.

İzmirli, İ. H. (1956). *Tarih-i Kur'an*. İstanbul.

Karaçam, İ. (1995). *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü Ve Kıraati*. (2.b) İstanbul: İFAV.

Karaçam, İ. (2018). *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*. İstanbul: İFAV.

Karaçam, İ. (2018). *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İFAV.

Keskinoğlu, O. (2012). *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*. Ankara: T.D.V.

Koç, M.A. (2015). *Tefsir*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Kur'ân-ı Kerim.

S. DANACI

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 138-166 (Atf için/To cite).

Maşalı, M. E. (2015). *Kur'an'ın Metin Yapısı (2 b.)*. Ankara: OTTO.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî(1992). *el-Câmi 'u's-sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Öge, A. (2019). *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları.

Özgören, A. (2013). *Nebe-Nas Süreleri Arasında Asım İle Diğer İmamlarının Okuyuş Farklılıkları*. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.

Öztoprak, S. (2012). *Kur'an Kıraatı (Kıraat-ı Aşere)*. İstanbul: Beyan.

Öztürk, H. (2005). "Hz. Peygamber Döneminde Kur'an Ayetlerinin Ve Surelerinin Tesbit ve Tertibi Hakkında Bir Değerlendirme." *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 20 / 20-21 (Mart 2005): 213-235*.

Öztürk, Mustafa-Ünsal, Hadiye. (2018). *Kur'an Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu.

Sâbûnî, Muhammed Ali. (2006). *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. (Z. A. Tatlıoğlu, Çev.) İstanbul: Hanifiyye.

Sâlih, S. (1982). *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. *Kur'an İlimler*. (S. Şimşek, Çev.) HİBAŞ.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî (2018). *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: DKİ.

Şen, Z. (2014). *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*. (1.b) Düşün Yayıncılık.

Temel, N. (2018). *Kıraat ve Tecvid İstılahları*. (4.b.) İstanbul: İFAV.

Tetik, N. (1990). *Başlangıçtan 9. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*. 1. İstanbul: İşaret Yayıncılık.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. (1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

S. DANACI

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 138-166 (Atf için/To cite).

Ünal, M. (2019). *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*.
İstanbul: Hacıveyiszade İlim Ve Kültür Vakfı Yayınları.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh (2012).
el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân. 1. Beyrut, Lübnan: Daru'l Kütübül-
İlmiyye.

Zühaylî, V. (2017). *Fert Ve Topluma Kur'an'ın Mesajı*. (H. İ. Kutlay, Çev.)
İstanbul: Erkam Yayınları.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm (2015). *Menâhilu'l-irfân. 1*. (D. D.
Aldemir, Çev.) İstanbul: Beka.

BİRRÎ MEHMED DEDE’NİN DİVANINDA YER ALMAYAN ŞİİRLER¹

Tarık FİDAN²

Öz

Klasik Türk Edebiyatı içerisinde yer alan şairlerin, hayatlarının muhtelif dönemlerinde divanlarında bulunmayan bazı şiirlerin, şiir mecmualarına ya da cönlere kaydedildiği görülmektedir. Şairlerin divanlarını tamamladıktan sonra şiir yazmaya devam etmeleri, divanın eski nüshalarında bu şiirlerin yer bulamamasına sebep olmuştur. Bu şiirler meraklıları tarafından divanın yeni nüshasına kaydedilmiş ya da eski defterlerin kenarlarına not edilmiştir. Mecmualar üzerine yapılan araştırmaların artmasıyla birlikte birçok şairin divanında yer almayan şiirler tespit edilmiştir. Şiir mecmuaları içerisinde şiirlerine rastlanan şairlerden birisi de Birrî Mehmed Dede’dir. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin sanat, kültür, edebiyat gibi birçok alanda altın çağını yaşadığı bir dönemde yazmış olduğu eserlerle adından sıkça bahsedilmiştir. Araştırmacılar tarafından yazmış olduğu eserler merak konusu olmuş ve şiirleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle şairin divanında gazel nazım şekline ihtimam göstermesi, tespit edilen mecmuada gazelerin ağırlıkta olması önem arz etmektedir. Bu çalışmamızda Birrî Mehmed Dede Divan’ında yer almayan şiirlere yer verilecektir. Şairimizin hayatı ve eserleri üzerinde değerlendirme yapıldıktan sonra şiirlerin çeviri yazı alfabetiyle aktarımı yapılacaktır. Aktarımın ardından mecmuada yer alan şiirlerin muhteva incelemesi yapılarak şairin edebi yönünde değerlendirilmeler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler:Birrî Divanı, Mecmua, Divan nüshası, Şiirler, Gazel.

¹Makale içerisinde yer alan tüm şiirlerde “Gülñihal” yazı fontu benimsenmiştir. Mecmua içerisinde yer alan şiirlerin çeviri yazı alfabetinde “Gülñihal” yazı fontu benimsenerek, İsmail Ünver’in “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” makalesi dikkate alınmıştır.

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fidantarik97@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-1169-790X.

Makale Gönderilme Tarihi: 14Mart 2020. Makale Kabul Tarihi: 23 Mayıs 2020.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

**THE POEMS NOT INCLUDED IN THE DIVAN OF BIRRI
MEHMED DEDE**

Tarık FİDAN

Abstract

It is seen that poets in Classical Turkish Literature are recorded in poetry magazines or conks, some poems that were not found in their divan in various periods of their lives. The fact that the poets continued to write poetry after completing their divan, caused these poems not to be found in the old copies of the divan. These poems were recorded in the new copy of the divan by the en thusiast sor noted on the edges of the old notebooks. With the increasing number of researches on the journal, poems that were not included in the divan of many poets were identified. One of the poets whose poems are found among the poetry magazines is Birrî Mehmed Dede. In the 17th century, the name of the Ottoman State was mentioned frequently in Works such as art, culture and literature in a period when it live dits golden age. The Works written by Birrî Mehmed Dede have been the subject of curiosity by there searchers and various studies have been done on his poems. It is especially important that the poet pays attention to the ode verse in the sofa and the ode sare dominant in the determined magazine. In this study, poems not included in the Divan of Birrî Mehmed Dede will be included. After evaluating the life and works of our poet, the poems will be transferred in translation alphabet. After the transfer, the content of the poems in the magazine will be analyzed and the poetry will be evaluated in the literary direction.

Keywords:Birrî Divan, magazine, copy of divan, poems, ode.

Giriş

Eski zamanlarda şairlerin şiirlerini belirli bir düzen içinde topladığı mecmualar “divan” olarak adlandırılır (Pala, 2013: 119). Şairlerin şiirlerini topladığı ve “divan” adını verdikleri eserleri ortaya koymak uzun bir süreç zarfında meydana gelmektedir. Şairlerin yazmış oldukları şiirlerin belirli meclislerde ya da edebiyat âlemi çevresinde kabul görek şiir mecmualarında veya cönklerde yer almaktaydı. Şiir defterlerinin kenarlarına kaydedilen bu şiirler kimi zaman unutulmuştur.Şairin bu şiirlere divanında bilerek ve isteyerek yer vermemesi ya da divanı tertip ettikten sonra bu şiirleri yazmış olması, bunun iki temel sebebi olarak gösterilebilir (Köksal, 2013: 319). Şairlerin birçoğu divan tertibini oluşturamadan vefat etmişlerdir. Onların divan tertibini oluşturmak ise yakın dostlarına ya da müstensihlere kalmıştır. Ancak oluşturulan divan tertibi müstensihin bilgisi dâhilinde mecmualarda yer alan şiirlerden oluşturulmuştur. Şairlerin divan tertibinden sonra yazdıkları şiirler bugün elimizde bulunan divanların içerisinde yer almadığını görülmektedir. Pek rağbet edilmeyen ve göz ucuyla bakılan mecmualar içerisinde hiçte ummadığımız bilgiler mevcuttur. Bu edebiyatın teşekkülünde yer alan şairleri içerisinde barındırdığı gibi edebiyatımızda adını hiç duymadığımız şairlere de şiir mecmuaları sayesinde ulaşmaktayız. XVII. yüzyılda adından söz ettiren ve divan sahibi olan Birrî Mehmed Dede'nin divanında yer almayan şiirlerinin olduğu bir mecmua tespit edilmiştir. Şairimizin tespit edilen şiirleri, divan tertip edildikten sonra mı yoksa arzu edilerek mi divana alınmadığı hakkında elimizde bir bilgi mevcut değildir. Mecmua'nın içerisinde Tahmis-i Gazel-i Bâkî, Tahmis-i Gazel-i Feyzullâh Efendi, Gazel-i Feyzi, Tahmis-i Birrî ve gazeller yer almaktadır. Mecmua'nın içerisinde divanda yer almayan 3 gazel, 1 Muhammes ve 1 Beyt bulunmaktadır.

1)BİRRÎ MEHMED DEDE'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1)Hayatı

Birrî Mehmed Dede, XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın ilk döneminde yaşamış bir şairdir. IV. Mehmed (1642-1693), II. Süleyman (1642-1691), II. Ahmed (1643-1695) , II. Mustafa (1664-1703), III. Ahmed (1673- 1736)'in padişahlık dönemine şahit olmuştur. Kaynaklarda Manisa'da doğup yine

burada öldüğü bildirilmektedir. Bırrî'nin doğum tarihiyle ilgili elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. *O birçok kaynakta Derviş Mehmed Çelebi, Attâr Bırrî, Mehmed Dede olarak anılmaktadır* (Salim Emin, 2018: 137). Belirli bir eğitim alıp almadığı bilinmemekle birlikte malumat sahibi bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Hoş sözlü şairlerden ve Mevlevi tarikatına müntesip bir âlimdir (Mehmed Tâhir, 1972: 55). Şair 1001 gün çilehânedeki çilesini çektikten sonra “Dede” ünvanını almıştır.

Şair bir süre attârlık yaparak geçimini sağlamıştır (Cunbur, 2002: 269). Manisa'dan hiç çıkmadığı, hayatını attârlıkla geçirdiğini ve Seyyid Vehbi'ye yazdığı şiirinde “.....İstanbula göre oldu der-kenâr” diyerek dile getirmiştir. Çevresinden pek çok kişi tarafından eleştirilmiştir. Bunun üzerine bir şiirinde şöyle yakınmaktadır:

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

Deri bu tekyenûn olmaz mı güşâde yoksa

Bu mıdur şimdi tarîk içre didüm kâ‘ideler

Bu revâ mıdur ây tekye-nişîn Berrî-veş³

Gele yârân-ı şafâ kapıdan maħrûm gideler⁴

Manisa Mevlevihanesinde bulunduğu süre içerisinde Ahmed Efendi'den dersler almıştır. *Nakşî Ali Dede, Lütfi Dede gibi önemli şahsiyetlerin derslerine katılmıştır* (Erkul, 1992: 4). Mevlânâ'ya ve Mevleviliğe büyük bağlılık duyan Bırrî Dede, Divan'ında sıkça bu sevgiyi vurgulamıştır (Tok, 2017: 222).

Ezel cāmūn muħabbetle içenler Mevlevîlerdür

O cāmūn cür‘asın hâlka şaçanlar Mevlevîlerdür (G/111)⁵

³ Mısra vezne uymamaktadır.

⁴ Mısra vezne uymamaktadır.

⁵ Beyitler Rasih Erkul'un “*Manisalı Bırrî Mehmed Dede- Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Divanı*” adlı eserinden alınmıştır. G: Gazel

T. FİDAN

KAREFAD, ÇAKŪ Edebiyat FakŪltesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 167-183 (Atıf için/Tocite).

Seyyid Vehbî, Sâbit gibi Őairlere bŪyŪk muhabbet beslemektedir. Ayrıca Nâbî gibi ũstat bir zatın hem Őairliđini hem de Őiirlerini ũverek ondan çok etkilendiđi anlaŐılmaktadır (eltik, 2010: 125-135).

Bırrî Dede, bir evlat sahibi olduğunu Şu Şekilde dile getirmektedir:

Fâ‘ilâtŪn Fâ‘ilâtŪn Fâ‘ilŪn

ĖamdŪli’llāh var yađınŪm Birriyā

Ėazret-i Mevlā virŪr her mađŐadum

Dergeh-i Feyyāz’dan ihlāŐ ile

Bir sa‘adet-mend ferzend istedŪm

Mağz-ı luğfuğdan‘ađā kıldı anı

AĖmed-i MuĖtār hem-nām eyledŪm

Anı Ėayr ile mu‘ammer eyleye

Luğfi çok ol ‘lem yelid ve lem yuled’

Bir ziyāde ĖŪb tārīĖ eyledŪm

AĖmede vārīŐ kıla ĖaĖĖ AĖmedŪm (K/10)⁶ H.1112/1700

Manisa’da birçok ālimin ve edibin bulunması, Bırrî Dede’nin kendini yetiŐtirmesinde bŪyŪk ũnem arz etmektedir. *Nâbî*, *Seyyid Vehbî gibi Őairlerin Őiirlerine nazîre yazdıđını sŵylemektedir* (Esrār Dede, 2000: 61).

Bırrî’nin, kendinden ũnce yaŐamıŐ olan ve kendi dŵnemi içerisinde yer alan birçok Őairden etkilendiği gŵrŪlmektedir. Bākî, Fasih, Fevzi ve Feyzullah Efendi gibi Őairlerin Őiirlerine yazmıŐ olduğu nazirelerden anlaŐılmaktadır.

Bırrî Mehmed Dede’nin vefat tarihi ũzerine birçok kaynakta farklı bilgiler bulunmaktadır.

⁶ Beyitler Rasih Erkul’un “*Manisalı Bırrî Mehmed Dede- Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Divanı*” adlı eserinden alınmıştır. K:Kıta

Esrar Dede ise: “*H.1128/ 1715*” tarihini verir.

1.2) Eserleri

Divan

Birri Divanı'nın şekil olarak diğer divanlardan farklı bir yönü yoktur. Divan'ında nazım şekillerinin pek çoğuna yer vermekle birlikte özellikle gazel nazım şekli ayrı bir önem teşkil etmektedir. Divan'ın içerisinde; kaside, gazel, terki-i bent, terci-i bent, tarih, kıta, rubai, murabba, tahmis, müseddes, tesdis, tesbi gibi nazım şekilleri yer almaktadır.

Divan'ın bilinen iki nüshası mevcuttur. Bu yazmalar İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde ve Millet Kütüphanesinde yer almaktadır. Bursalı Mehmet Tahir'in daha sonra “Osmanlı Müelliflerinde” divanın bir nüshasının da Manisa Çaşnigir Kütüphanesinde olduğunu dile getirmesiyle birlikte toplam 3 nüshaya ulaşılarak divanın tenkitli metni oluşturulmuştur. Her üç nüshada tespit edilen nazım şekillerinin farklılık göstermesi divanın içeriğinin çok çeşitli olduğunun bir göstergesidir.

Bülbülîyye

Klasik Türk Edebiyatı'nda alegorik ve sembolik mesnevilerin konuları arasında gül ve bülbül ile ilgili olanlar önemli bir yer teşkil etmektedir. Bülbül-nâme mesnevisi ilk defa 333 beyit halinde Feridüddin-i Attâr tarafından kaleme alınmıştır. Özellikle kuşların dili ve çiçeklerin görünüşleri ile ilgili bu tür konular içerisinde gül ve bülbül, belli semboller eşliğinde yüzyıllarca şiirlere konu olmuştur. Geçmiş dönemlerde bülbül ve gül arasında bir bağ olduğuna inanılmaktadır. Bülbülün, güle olan aşkıdan dolayı her sabah ötüp inlemesi herkesi mest etmektedir. Edebiyatımızda alegorik ve sembolik olarak anılan mesneviler aslında gerçek bir yanşın hikâyesini dile getirmektedir. Bülbülîyye de ise; bülbülün feryat edişinden rahatsız olan kuşların, bülbülü Süleyman peygambere şikâyet etmeleriyle başlamaktadır. Aşk yüzünden sarhoş olduğu için inlemesinin caiz olduğuna inanılan bülbülün Süleyman peygamber tarafından affedilmesini konu almaktadır.

Bülbülîyye'nin birçok şair tarafından hoş karşılandığı, tasavvufî alanda önemli bir yer edindiği görülmektedir. *Berrî'nin Bülbülüye'sine Lütî Dede, Arapça, Farsça, Türkçe bir takriz yazmıştır* (Erdoğan, 2008: 5).

Türk Edebiyatı'nda ise çeşitli bülbülîyyeler ele alınmıştır. Birrî Mehmed Dede, Manisa'ya gelen Sâni Ahmed Efendi'nin manzum bir Bülbülîyye yazmasını istemiştir (Çağlı-Özdingiş, 2004: 10). Özellikle Bülbülîyye mesnevileri 16. ve 17. yüzyılda ağırlıklı olarak ele alınmıştır.

2) BİRRÎ DİVAN'INDA YER ALMAYAN ŞİİRLER

Çalışmamızın ana yapısını oluşturan Birrî'nin Divan'ında Yer Almayan Şiirlerin, şairimizin hayatı ve eserleri incelendikten sonra ele alınmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Şairimizin divanı üzerine yapılan doktora tezi dışında elimizde şaire ait başka şiirler yoktur. Şairimizin Mevlânâ ve Mevlevilik gibi konular üzerinde azımsanmayacak derecede çalışmaların olması edebiyatımız açısından kayda değerdir. Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesinde 1520 numarada "Divançe-i Birrî" adıyla kayıtlı mecmuada Birrî'ye ait toplam 20 şiir tespit edilmiştir. 15 tane şiiri divanında yer almakla birlikte (Tahmis-i gazel-i Bâkî, tahmis-i gazel-i Feyzu'llâh Efendi, Tahmis-i Birrî gazel-i Feyzi ve gazeller), divanında yer almayan şiirler ise (3 gazel,1 muhammes,1 beyt) çeviri yazı alfabetiyle verilmiştir.

Şairin Divan'ında toplam 206 gazel yer almaktadır. Divan'ın büyük kısmını gazeller oluşturmaktadır. Birrî'nin gazellere fazlaca yer vermesi; kendisinin ve döneminin sanat çizgisini belirlemedeki rolü üstlenmiş olmasıdır.

17. yüzyıla gelindiğinde şairlerin çoğunda gazellerdeki beyit sayıları azalmıştır (Ayan, 1981: 399).

Şairlerin bu dönemde söz kalabalıklarından hoşlanmadığını ve şiirin kabiliyet yönünün artması için yeni kelimelere ve tamlamalara ihtiyaç duyduğu bir dönemdir.

2.1) Mecmuanın İçerisinde Yer Alan Şairler

Lütfi Mehmed Dede

Mevlânâ soyundan gelen, Manisa Mevlevihanesi Şeyhi Nakşi Ali Dede'nin oğludur. Asıl adı Mehmed/Muhammed'dir. Bırrî ile aralarının çok iyi olduğu hatta Bırrî'nin Bülbüllüyye'sine takriz yazdığı bilinmektedir. Takrizde “*Muhammedü'l-Lütfiyyu'l-Mevlevî minevlâd-ı Hazret-i Mevlânâ*” diye kendinden bahsetmektedir.

Ahmed Efendi

Bırrî Dede, Manisa Sultan Camii Darüşşifa tabibi Ahmet Efendi'den; ilim, kıraat ve bir hayli maharet elde etmiştir (Erkul, 1992: 3). Ahmet Efendi Bülbüllüyye'ye takriz yazmıştır. Ahmed Efendi'nin “Muhammed” adında oğlunun olduğu ve doğumu için tarih düşürdüğü mecmuadaki şiirden anlaşılmaktadır.

Seyyid Kasım Efendi

Seyfullah Kasım Efendi, Nizameddin Ahmed, Nizameddin Muhammed olarak adlandırılan ve mutasavvıf bir şair olan Kasım Efendi'nin kesin olarak ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Babası Şeyh Nizameddin olan Seyfullah Kasım Efendi, Halveti şeyhi İbrahim Ümmi Sinan'ın talebesidir (Erdoğan, 2002: 47). 1601 yılında vefat etmiş olan Seyfullah Kasım Efendi'nin mezarı İstanbul Silivrikapıda'dır.

2.2) Mecmua İçerisinde Yer Alan Şiirler

1

Gazel

Mefâ‘lün Mefâ‘ilün Fe‘ülün

1 Esüp bād-ı dil-ārā-yı muḥabbet

Yine çüş itdi deryā-yı muḥabbet

2 Şadef-veş cān olup yine döküldi

Gözümden dürr-i yektā-yı muḥabbet

3 Dönüp dāğ ile sīne lāle-zāra

Müzeyyen oldı şahrā-yı muḥabbet

4 Kaçan ḳadd u lebūñ yād itse Bırrı

Olur tūḫ-i güyā-yı muḥabbet

2

Ġazel

Mef‘ülü Mefā‘lū Mefā‘lū Fe‘ülün

1 *Şeyāne ‘acībāne hume ebrede minyeḥ*

*Şeyḫi yeteşebbā ve şabiyun yeteşeyaḥ**

2 Bezm-i ‘ulemā vü ‘urefā ravza-i Rıd vān

Nādān u deli meclisidür ‘ārif-i dūzāḥ

3 Senden beni dünyā-yı denī eyledi mehcür

Göñlüm ḡam-ı fırḳatde ḳodı ‘ālem-i berzāḥ

4 Ḥāl olup iren rütbe ‘ulemāya yaḳīnen

Bilsün ki ba‘īd ola edānī gice fersāḥ

5 Bu ni‘meti gör nār-ı ḡam itdi dili puḫte

Ey Bırrı derūnuñ şeh-i ‘aşḳ ideli maḫbaḥ

* İki şey vardır. Birbirinden şaşırıcı, kardan soğuktur. Yaşlı insan ama çocuk gibi davranıyor. Çocuk ama yaşlı gibi davranıyor. (Sadece bu beyit divanda yer almaktadır.)

**Âl-i Hâzret-i Mevlânâ'dan Luţfî'ş-Şeyh Muhammed Çelebi
Efendi'nün Hâric-i İ'tibârına Târlhidür**

Gazel

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 1 BÛy-ı luţfuñ tutdı bāğ-ı 'ālemi ey gül-'izār
Yalıñuz bir ben degül 'ālemde meddāhuñ hezār
- 2 Luţfiyā sen āb-rÛyısun ma'ārif ehlinüñ
Şimdi erbāb müstaḥakḳ zātuñla eyler iftiḥār
- 3 'Aşkuñ ile per oldı micmer-i ḳalb-i cihān
Şevḳ-i ḥāl-i 'anberinüñ çekmese dilden ne var
- 4 Ḳurılınsun ney gibi bağrum senüñ 'aşkuñla tā
Kārum olsun āsitānuñda dem-ā-dem āh u zār
- 5 Sensin ol şehzāde-i şāh-ı cenāb-ı Mevlevī
Ben 'aceb midür 'ubūdiyyetler itsem bende-vār
- 6 Cüş idüp deryā-yı eltāf-ı Ḥudā-yı zü'l-kerem
'Arz-ı ḥāle ḳalmadı ḥācet-i 'arzuñ der-kenār
- 7 Şıdḳla olduñ mülāzım dergeh-i Feyyāza sen
Anuñ için şānuñı teşrīf ider Perverd-gār
- 8 Hâric olduñ çünki erbāb-ı ricā-yı ğayrdan
Eyleye dāḫil nice 'ālī maḳāma Kird-gār

- 9 Mūşil-i şaḥn-ı sa‘ādet ola saña ‘avn-i Ḥaḫḫ
Dilerüm dā’im ola a‘dā cihānda bī-ḫarār
- 10 Devlet u ‘izz-i Süleymāniyye dirsün Ḥaḫḫ saña
Līk ben mūrı daḫı dūr itmeye hem rūzgār
- 11 Himmet itsünler erenler bu ayakda ḫalmışa
Cür‘a-veş sāḫl-i devrān itmeye şāhā-güsār
- 12 Umarum bir gün Ḥudā eyler beni de kām-yāb
Çünki memnūnum ḫaçan yārān olalar kām-kār
- 13 Bā-ḫuşuş ey şeyḫ-zāde ey enīs-i ḫābeme
Zümre-i ehl-i ma‘ārif içre olduñ nām-dār
- 14 Çün müyesser oldu tedrīs-i Sināniyye baña
Yane yane i‘tilāda olmağa ḫıldı ḫarār
- 15 Rabṭ-ı ḫalb idüp cenāb-ı ‘İzzetüñ iḫsānına
Sa’y ile çün āsitān-ı devlete kıldıñ güzār
- 16 ‘Aḫl u fikrüm saña hem-rāh oldu ḫaldum hicr ile
Maḫdemine bu gönül dā’im çekerdı intizār
- 17 Ser-be-ceyb idüp murāḫıb olmış idüm bir seḫer
Lücce-i baḫr-i taḫayyürde ṫururdum dil-figār
- 18 Ol hüner-ver irdi maḫşüdü hevā oldu o dem
Çehre-i ‘ālemde āşār-ı meserret āşikār
- 19 ṫab‘-ı Bırrī hem-çüyem cūş itdi tārīḫde didüm
Müjde ey dil o der-i nā-yāba oldu i‘tibār (h.1106)=1694

*Bırrî Dede Divanı içerisinde birçok nazım şeklinin yer almasına rağmen muhammes nazım şekline rastlanılmamıştır.

4

Es-Seyyid Kâsım Efendi'nün Muḥammed Reşid Nâm Maḥdümünüñ Tārîḫ

Muhammes

Fe'îlâtün (Fā'îlâtün) Fe'îlâtün Fe'îlün (Fa'lün)

1 Tıoğdı bir māh ki 'ālî nesebi

Tal'atı rüşen ider tîre-şebi

Bes odur dilde bu şevḫde sebebi

Didi vaşşāflar ol ḡonce-lebi

Āl u hem-nām benî'Arabi

2 Eyledi vaz'-ı ḫadem çün ḫāke

Ḳadr-i ḫāl irse n'ola eflāke

Ḥoş şafā virdi dil-i gam-nāke

Baḫr-i luḫfindan urur pāke

Ḥaḫk te'ālā vire'ilm u edebi

3 Teni ḡül-berg-i tere eşbehdür

Ḳaddi yanında seru kûtehdür

Ḥüblar ḫayline şāhen-şehdür

'Ārızı mihr u cebini mehdür

‘İyd u qadr ola anuñ rüz u şebi

4 Faqr-i sādāt o āl-i Hāşim

Ṭıfl-ı Mes‘ūd cenāb-ı Qāsım

Bir melekdür ki melekler hādım

Ola āsūde cihānda dā’ım

Görmeye zaḥmet u renc u ta‘abı

5 Söyledi nice suhen-ver tārīḥ

Mende ey Birri kıl ezber tārīḥ

Ḥüb olur olsa mükerrer tārīḥ

Ṭoğdı ol māh didiler tārīḥ

Nürdur ser-be-ser ol āl-i nebi (h.1112)=1700

5

Aḥmed Efendi’nün Muḥammed Nām Maḥdümü Vilādetine Tārīḥ

Beyt

Müstef’ilün Müstef’ilün Müstef’ilün Müstef’ilün

1 Ğonce-i gül tārīḥidür bir hoş eda kıl Birriyā

Baña bu güli-zār-ı Aḥmed’de Muḥammed gül yeter (h.1107)=1695

3.) Şiirlerden Hareketle Şairin Edebî Yönünün Değerlendirilmesi

-Bırrî Mehmed Dede'nin yaşamış olduğu yüzyılda özellikle şiirimizde büyük değişimler meydana gelmiştir. *Sebk-i Hindî veya Sebk-i Isfahânî* denilen ve *İran şairlerinden Urfî ve Sâib'in büyük katkıları ile gelişen bu tarzın temelinde, şairlerin yeni bir tarz meydana getirmek isteği yer almaktadır* (Banarlı, 2004: 772).

-Şiirimizde; abartmaların çokça yapıldığı, yeni mazmunların yaratılmaya çalışıldığı, üç veya dört kelimededen oluşan tamlama yapılarının ortaya çıktığı görülmektedir.

Cüş idüp **deryâ-yı eltâf-ı Hüdâ-yı zü'l-kerem**

‘Arz-ı hâle kalmadı hâcet-i ‘arzuñ der-kenâr

Esüp **bâd-ı dil-ârâ-yı muhabbet**

Yine cüş itdi deryâ-yı muhabbet

(Aşk kelimesi yerine muhabbet kelimesinin kullanılması, muhabbetin gönül süsleyici bir rüzgâra benzetilerek mübalağa yapılması ve uzun zincirleme tamlamalar şiirlerinde yer almaktadır.)

-Bırrî Dede'nin orijinal yapı ve terkiplere ver verdiği görülmektedir.

Müjde ey dil o **der-i nâ-yâba** oldu i‘tibâr

Ser-be-ceyb idüp murâkıb olmuş idüm bir seher

-Şairimizin Mevlânâ ve Mevleviliğe karşı muhabbet beslediği, şiirlerinde tasavvufun önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Dinle ilgili mefhumlarda, sevgilinin ve aşğın tasavvurunda hep Yüce Tanrı ve O'nun vasıfları görülmektedir (Karaca, 2008: 369).

Sensin ol **şeh-zâde-i şâh-ı cenâb-ı Mevlevî**

Ben ‘aceb midür ‘ubüdiyyetler itsem bende-vâr

-Mevleviliğe ait olan terim ve kavramları kullanarak bu kültürünü şiirlerinde yansıtmıştır (**Puhte, Matbah, Meddah, Ney, Asitân, Hû**).

-Dili ve üslubu akıcı olan Bırrî'nin; Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların görüldüğü, az da olsa arkaik kelimeler(**kaçan, men**) kullanmıştır.

Şeyâne 'ac̣lbâne hume ebrede minyeh

Şeyhi yeteşebbâ ve şabiyun yeteşeyah

-Bırrî'nin kullanmış olduğu kelimelerin arkasında ince mana derinlikleri yatmaktadır. Aklın yerine hayalin geçmesi, şiirin zor anlaşılmasını neden olmuşsa da bundan vazgeçmemişlerdir (Demirel, 2015: 536).

-Tezatlar şiirinde yer edinmiştir.

Qaddi yanında seru **kütehür**

Hüblar hayline şâhen-şehdür

'Ârızî mihr u cebini mehdür

'İyd u qadr ola anuñ **rûz** u **şebi**

-Bırrî Dede şiirlerinde; kelimelere ve tamlamalara yeni anlamlar kazandırarak, dilin kabiliyetinin artması yönünde çaba ortaya koyduğu görülmektedir. Bırrî Dede Divan'ında ve incelemiş olduğumuz mecmuada, gazel nazım şeklinin ağırlıklı olarak kullanması bizlere bu çabayı destekler nitelikte kanıtlar sunmaktadır.

17.yüzyılın sonuna gelindiğinde gazel nazım şeklinin gelişmesinde ve ilerlemesinde katkısı olmayan şair yok denecek kadar azdır (Armutlu, 2012: 23).

-Bu dönemde tasavvufa yönelişin artması ve kaside alanında kırılğanlıkların meydana gelmesinden dolayı gazele olan talebin artmasını sağlamıştır.

Sonuç

Ele almış olduğumuz çalışmada BırrîMehmed Dede'ye ait olduğu tespit edilen şiirlerin, edebiyat kaynakları çerçevesinde ortaya konulmuştur. Türk Edebiyatı açısından, bir mecmuanın içerisinde çok değerli ve günümüze ışık tutabilecek bilgilerin olduğu görülmektedir. Özellikle mecmuaların veya cönklerin bir şairin kimliğini oluşturacak derecede bilgiler muhafaza ettiği

göz ardı edilmemelidir. Edebiyat tarihi açısından mecmuaların, divanların teşekküllü bir şekilde tamamlanmasına yardımcı olmaktadır.

Bırrî Dede'nin şiirlerini barındırdığı bu mecmua içerisinde kıymetli bilgiler taşımaktadır. Bırrî Dede Divan'ında yer almayan muhammes nazım şeklinin bu mecmuada yer aldığı tespit edilmiştir. O dönemde, Mevlevi tarikatına mensup birçok kişinin Bırrî'nin yetişmesinde rol üstlendiğini görmekteyiz. Mecmuaların sadece şiirleri barındırmadığı aynı zamanda birer kaynakça sayılabileceği aşikârdır. Tespit edilen şiirlerin öncelikle çeviri yazı alfabetiyle aktarımı yapılmıştır. Şiirler üzerinden şairimizin edebi kişiliği hakkında bilgiler elde edilerek sunulmaya çalışılmıştır. Şiirlerimizin içerisinde tespit etmiş olduğumuz değerli kişiler hakkında bilgiler ortaya konulmuştur.

Güçlü bir edebiyat tarihi sağlam metinlerle yazılabilir. Mecmualarımız dikkatli bir şekilde incelenmeli ve divan metinleri kurulurken izlenecek olan yöntemler daha kapsamlı olarak ele alınmalıdır.

Kaynaklar

Armutlu, Sadık (2012). *Arap ve Fars Şiiri Bağlamında Gazel Türünden Gazel Nazım Şekline Geçiş*, Adana, Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu.

Ayan, Hüseyin (1981). *Cevri Hayatı ve Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divan'ın Tenkitli Metni*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Banarlı, Nihat Sami (2004). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, M.E.B Yayınları, C.II.

Cunbur, Müjgan (2002). *Manisa Mevlevihane'sinde Yetişen İki Şâir*, T.C Celal Bayar Üniversitesi, Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Birinci Uluslararası Mevlânâ, Mesnevi ve Mevlevihaneler Sempozyumu Bildirileri (19-21 Aralık 2001-Manisa Mevlevihane'si), Manisa.

Çağlı, Adnan-Özdingiş, Vicdan (hızl.) (2004). *Bırrî Mehmed Dede Bülbülüyye*, İzmir, Akademi Kitabevi.

T. FİDAN

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 167-183 (Atf için/Tocite).

Çeltik, Halil (2010). *Şairin Şaire Övgüsü veya Birrî'nin Nâbî Methiyesi*, Şair Nâbî Sempozyumu, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa.

Demirel, Şener (2009). XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup-Sebk-i Hindi-Hikemi Tarz -Mahallileşme, *Turkish Studies*.

Erdoğan, İsmail (2002). Seyyid Seyfullah Kasım Efendi ve “Miftah-ı Vahdet-i Vücut Adlı Risalesi”, Ankara, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*.

Erdoğan, Mustafa (2008). Lütfi Mehmed Dede ve Hilye-i Mevlânâ Adlı Eserine Göre Mevlânâ'nın Özellikleri, Ankara, *Erdem Dergisi*, S: 50.

Erkul, Rasih (1992). *Birrî Mehmed Dede (Magnisalı) Hayatı- Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya.

Genç, İlhan (hızl.) (2000). *Esrar Dede Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, Ankara, AKMB Yayınları.

İnce, Adnan (hızl.) (2005). *Salim Efendi Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Ankara, AKM Yayınları.

Karaca, Mine (2008). *Birrî Mehmed Dede Divanı'nın Muhteva İncelemesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Köksal, M. Fatih (2013). Bâkî'nin Bilinmeyen Veda Gazeli ve Divanında Bulunmayan Bazı Şiirleri, İstanbul, *Divan Edebiyatı Araştırma Dergisi*.

Pala, İskender (2013). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları.

Tok, Eda (2017). Birrî Mehmed Dede'ye Göre Mevleviler, Antalya, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, C:9.

Yavuz, A. Fikri-Özen, İsmail (hızl.) (1972). *Bursalı Mehmet Tahir Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Meral Yayınevi, C:2.

RÖNESANS VE REFORMASYON

MUSTAFA YILDIRIM¹

Öz

Rönesans Avrupa tarihinde oldukça önemli bir dönemi, Reformasyon ise oldukça önemli bir olayı ifade eder. Rönesans yeniden doğuş anlamına gelir ki Avrupa'nın Katolik Kilisesi otoritesi altında geçen Ortaçağ'ının ardından küllerinden yeniden doğuşunu ve bağımsızlık ruhuna yeniden kavuşmasını ima eder. İtalya, Rönesans'ın doğum yeridir ve İtalya'da Antik Yunan ve Latin edebiyatı ile felsefelerinin yeniden keşfi ve de hümanizm ile hümanist eğitim idealinin ortaya çıkmasıyla birlikte, Rönesans'ın etkisi İtalya sınırlarını aşarak Avrupa'nın dört bir yanına yayılmıştır.

Reform ya da Reformasyon ise Avrupa tarihinde etkisi büyük olan bir olay olarak, dinde yenileşme hareketini ifade eder ve Avrupa dini yaşantısında derin bir ayrılığın yaşanmasını simgeler. Avrupa uluslarının ve Katolik Kilisesi'nin ikiye bölünmesiyle sonuçlanan Reformasyon, Protestanlık mezhebinin doğmasıyla karakterize edilir. Reform, köhne bir zihniyetin esir aldığı dini yaşantıya yeniden bir şekil verme, onu yeniden dizayn etme hareketidir. Reformasyon, Rönesans dönemindeki dini, ahlaki ve entelektüel anlamda yaşanan gelişmelerin sonucunda gerçekleşen bir olay olsa da, yine de bu gelişmelerin yansımaları aynı şekilde gerçekleşmemiştir.

Bu çalışmada, Rönesans ve Reformasyon nosyonlarına değinilip her ikisinin ortaya çıkış koşulları serimlendikten sonra, ikisi arasındaki bağlantı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rönesans, Reformasyon, Protestanlık, Endüljans, Hümanizm.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, mustafayildirim@karatekin.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-2560-9758.

Makale Gönderilme Tarihi: 31 Mart 2020. Makale Kabul Tarihi: 29 Mayıs 2020.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

RENAISSANCE AND REFORMATION

MUSTAFA YILDIRIM

Abstract

Renaissance expresses a crucial period in the history of Europe, and Reformation also expresses a significant event in the history of Europe. Renaissance means rebirth that implies the rebirth of Europe from its ashes and regaining the spirit of independence after the Medieval Period under the authority of the Catholic Church of Europe. Italy is the birthplace of the Renaissance, and with the re-discovery of Ancient Greek and Latin literature and philosophies in Italy, with the emergence of humanism and the ideal of humanist education, its influence spread across Europe, crossing the borders of Italy.

Reform or Reformation, on the other hand, expresses the renewal movement in religion as an event that has a great influence on European history, and symbolizes the deep separation in European religious life. The Reformation, which resulted in the division of the European nations and the Catholic Church into two, is characterized by the birth of the Protestant sect. Reform is an act of reshaping and redesigning religious life captured by an outdated mentality. Although the reform was an event that occurred as a result of the religious, moral and intellectual developments in the Renaissance period, the reflections of these developments did not realize in the same way.

In this study, after noting the notions of Renaissance and Reformation and laying out the conditions for the emergence of both, the link between the two will try to be exhibited.

Keywords: Renaissance, Reformation, Protestantism, Indulgence, Humanism.

Giriş

Rönesans kelimesinin kökeni, “yeniden doğmak” anlamında, Vulgar Latince’de *renascere*, Latince’de *renasci*, İtalyanca’da *rinascimento*, Fransızca’da *renaissance* kelimelerine dayanır (Dinçer, 2008). Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde, Rönesans, “XV. yüzyıldan başlayarak İtalya’da ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde hümanizmin etkisiyle ortaya çıkan, klasik İlk Çağ kültür ve sanatına dayanarak gelişen bilim ve sanat akımıdır” (TDK sözlüğü, 2008: 457) diye tanımlanır. Yine bu sözlüğün 1974 baskısında, yeniden doğuş ve uyanış olarak tanımlanır. Rönesans kavramını ilk kullanan kişi, ressam biyografileri yazarı –ki Leonardo da Vinci’nin ilk biyografisini yazan kişidir- Giorgio Vasari (1511–1571)’dir. Vasari, içinde yaşadığı dönemin tasvir edici tanımına ulaşmayı başaran kişi olarak, Avrupa’nın baskıcı, iç karartıcı ve kasvetli döneminden kurtuluşunu ifade etmek için Rönesans sözcüğüne, yani yeniden doğuş sözcüğüne can verir (White, 2001: 52). Ayrıca Vasari, Rönesans kelimesini, “sanatın kaybolduğu zamanda onu yeniden aşama aşama canlandıran ve yüceltenlerin yaşamını yazmak” (Dinçer, 2008) olarak da tanımlar. Bu kavramı ikinci olarak kullanan İngiliz şair Alexandre Pope (1688 – 1744) ise, bir şiirinde, Rönesans kelimesini, “Avrupa ve Avrupa aklının geceye gizlendiği bir dönemde, Tanrı’nın ‘Rönesans Olsun!’ demesiyle her şey aydınlığa kavuştu” (Dinçer, 2008) dizelerinde kullanır.

İlk kez Vasari ve Pope tarafından kullanılmasına rağmen, Rönesans kelimesine asıl anlamını kazandıran kişiler Jules Michelet ve Jacob Burckhardt’tır. Michelet, Grekçe *lazare* kelimesini Fransızca’ya çevirerek Rönesans kelimesine can verir (Dinçer, 2008). Kendi çocuğuna da “*Lazare*” adını veren Michelet, “*lazare*” kelimesinin “yaşama geri dönmek, güzel ad, güzel tarih, doğmak ya da yeniden doğmak” (Dinçer, 2008) anlamlarına geldiğini belirtir. Rönesans kelimesi, Michelet’e göre, “muazzam bir iradenin kahramanca fıskırması”, “Ortaçağ ile Reformasyon arasındaki dönemi belirtmek için kullanılan”, “bilgin için eski çağ bilgilerinin yenileştirilmesi, hukukçular için de eski adetlerimizin karmaşıklığı üzerinde nurun parıldaması”, “kalbin yeniden doğuşudur” (Michelet, 1998: 1; Dinçer, 2008). Burckhardt ise, Rönesans kelimesinin iki anlam barındırdığını belirtmektedir: “İlki antik klasik metinlerin tekrar keşfi, öğrenimi, sanat ve bilimdeki uygulamalarının tespitidir. İkinci olarak bu entelektüel aktivitelerin sonuçlarının Avrupalılık kültürünü genelde güçlendirmesidir” (Burckhardt, 1957: 20-21). Bu yüzden Rönesans’tan bahsederken iki farklı fakat anlamlı yoldan söz edilebilir: Klasik öğrenmenin ve bilimin antik metinlerin tekrardan keşfiyle yeniden doğuşu ve genel anlamda bir Avrupalılık kültürünün yeniden doğuşudur (MBA Cilt 13, 1990: 4747).

Rönesans, Ortaçağ ile Yeni Çağ arasında tarihlenen, Modern çağın başlangıcı olarak düşünülen dönemdir. Aslında, tarihçilerin Rönesans olarak adlandırdıkları dönemin ne zaman başlayıp ne zaman sona erdiği konusunda net bir mutabakat yoktur ki genellikle disiplinler açısından Rönesans'ın hangi tarihler arasında zuhur ettiği farklılaşmaktadır (White, 2001: 52). Rönesans, genelde, “en erken İtalya’da 1350’lerde ‘Petrarch zamanından’ 1600 yılında Giordano Bruno’nun yakılmasına kadar uzanan döneme kadar sürdüğü” (Topdemir ve Unat, 2012: 181) düşünülür ve “*Grosso Modo* (Büyük Yenilenme) adıyla anılan bu sürecin, Galileo’nun 1632’de yayımladığı *İki Büyük Dünya Sistemi Üzerine Diyalog* adlı eserin ortaya çıktığı süreye kadar uzatabilmesi” (Topdemir ve Unat, 2012: 181) söz konusudur.

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, genelde Batılı kaynaklarca, Rönesans'ın İtalya’da başladığı ve sonrasında da Kıta Avrupa’ya sıçradığı düşünülür. Ernst Bloch ise, Rönesans'ın beklenmedik bir anda ortaya çıkan, yeni bir insan türünün, *Homo Faber*'in (üretici, velut insan) ortaya çıktığı ve eserlerini önceki dönemlerden farklı bir biçimde ortaya koyduğu dönem olarak değerlendirir (Bloch, 2002: 7-8). Bloch'un ortaya çıktığını öne sürdüğü bu yeni insan türünün en tipik temsilcisinin Leonardo da Vinci olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Reform kelimesi ise Fransızca *réforme* ve İngilizce *reform*'dan dilimize geçen yabancı kökenli bir kelimedir. TDK Sözlüğü'nde *Reform* kelimesi, “daha iyi duruma getirmek için yapılan değişiklik, iyileştirme, düzeltme, ıslahat” (TDK Sözlüğü, 2008: 413) anlamına gelir. Yine sözlüğe göre, reform, “düzene koymak, yeniden teşkil etmek, yeni şekle koyma, düzeltme, geliştirme, düzeltim” (TDK Sözlüğü, 2008: 413) anlamlarına da sahiptir. Terim anlamıyla Reform ise, 15. ve 17. yüzyıllar arasında tüm Avrupa'yı etkileyen Katolik Kilisesi'ne karşı yapılmış dinsel yenilenme hareketidir. Tuncar Tuğcu, *Batı Felsefesi Tarihi* adlı eserinde, reformun, VI. ve VII. yüzyıllarda bir siyasi parti gibi örgütlenerek Roma İmparatorluğu'nda siyasal erki ele geçiren Katolik Kilisesi'ne karşı köklü karşı çıkışı ifade ettiğini belirtir. Bu karşı çıkışı ilk kez Fransiskan Tarikatı'nın lideri Aziz Francesco (1181-1226) gerçekleştirir. Daha sonra ise, John Wycliffe ve Jan Hus, Katolik Kilisesi'ne karşı çıkan reformculardır. Bu öncülerden sonra, Katolik Kilisesi'nde büyük bölünmeler, devrim niteliğinde dönüşümler Huldrych Zwingli, Martin Luther ve Jean Calvin tarafından gerçekleştirilir (Tuğcu, 2000: 316).

Rönesans ve Reform kavramlarından söz ettikten sonra, çalışmamız Rönesans ve Reform arasındaki ilişkiye odaklanacaktır. Bunu

gerçekleştirirken öncelikle Rönesans'ın nasıl ortaya çıktığından, sonrasında Reformasyon'un Rönesans ikliminde nasıl serpilip geliştiğinden ve bir sonraki aşamada Protestanlığın nasıl ortaya çıktığından söz edilecektir. En sonunda ise Reform ve Rönesans arasındaki ilişki hakkında bir sonuca ulaşılmaya çalışılarak çalışma sonlandırılacaktır.

1. Ortaçağ'dan Rönesans'a Geçiş

“Tohumdan ağaca sıçrama yoktur” (Koyre, 2010: 10) düsturundan yola çıkan Alexandre Koyre, “Çağcıl Düşünce” başlıklı makalesinde, tarihte ani sıçramalara ya da radikal dönüşümlere yer olmadığını söyleyerek, tarihi belirli dönemlere ayırmanın eğitsel anlamdan başka hiçbir anlamının olmadığını düşünür (Koyre, 2000: 1). Koyre'un uyarısı doğrultusunda, özellikle Rönesans'ın ne zaman başladığını belirlemeye çalışırken, onun Ortaçağ'dan bağımsız olduğunu ve birdenbire ortaya çıkan bir dönem olduğunu düşünmemek gerekir. Şüphe götürmez bir gerçek var ki o da, “her dönemin ayırt edici ve öne çıkan özelliklerinin olduğudur; ancak, bu dönemleri birden olup bitmiş, eskiyle yeni arasında bir geçit görevi yokmuş gibi değerlendirmek” (Taşkın ve Becermen, 2013: 13) makul değildir. Eğer Rönesans'tan söz edeceksek, onu Ortaçağ'la olan ilişkisi bağlamında ele almamız zorunlu olacaktır. Zira “Karanlık Çağ” diye yutturulmaya çalışılan Ortaçağ'da felsefi ve kültürel anlamda pek çok gelişmenin Rönesans'la sonuçlandığını kabul etmemiz gerekir.

Karanlık bir çağ olarak değerlendirmenin yanlış olacağı Ortaçağ'da, Batı'da, her ne kadar Hıristiyanlık temelli bir felsefe zuhur etmiş ve Kilise babalarınınca felsefi etkinlik gerçekleştirilmiş olsa da; yine Grek felsefesi geride bırakılıp, Patristik ve Skolastik dönemlerde gerçekleşen Hıristiyanlık temelli Ortaçağ felsefesi söz konusuysa da, Batı'da Augustinus, St. Thomas, Duns Scutos, Albertus Magnus, Ockhanlı William, Robert Grosseteste, St. Anselmus, Roger Bacon; İslam Dünyası'nda ise Farabi, İbn Sina, Gazali, İbn Rüşd ve adları anılmaya değer nice alim, Rönesans dönemine ve Rönesans felsefesine ve hatta günümüz felsefesine kaynaklık eden filozoflar olmuşlardır (Taşkın ve Becermen, 2013: 15).

Batı'da Ortaçağ'a egemen olan Hıristiyanlık ve onun dünya görüşü, o dönemdeki her şeyi kendi rengine boyamış ve gücü sonsuza kadar sürecekmiş izlenimi uyandırmış olsa da, o da deformasyona uğramış ve değişip dönüşmek zorunda kalmış, Rönesans döneminin yaşanmasına ve dinde Reformasyon'a engel olamamıştır (Taşkın ve Becermen, 2013: 15-16). Hıristiyanlığın gücünü yitirmeye başladığı dönem olan Rönesans döneminde, Katolik Kilisesi yine de Engizisyonlar eliyle, bağımsız ve özgür

bir biçimde bilimsel ve felsefi konularda çalışan bilim insanlarını ve filozofları susturmaya çalışmış, insanlık dışı muameleler ile cezalandırmış, işkencelere maruz bırakmış, insanların gözü önünde diri diri yakmış, idam etmiştir. Hristiyanlığın Batı'daki bu yıkıcı etkisi maalesef ki 19. Yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Batılıların Rönesans ile yeniden uyanışları büyük ölçüde eski uygarlıkların ve İslam dünyasının katkısıyla gerçekleşmiştir (Taşkın ve Becermen, 2013: 16). İslam Dünyası'nda, Ortaçağ'da, astronomi, fizik, optik, mekanik, kimya, biyoloji, tıp, matematik, coğrafya, haritacılık gibi bilim alanlarında gerçekleştirilen çalışmalar sayesinde Avrupa Rönesans dönemine ulaşmış, Coğrafi keşiflerle Dünya'nın bilinmeyen diyarlarına kapılar ardına kadar açılmış, Magellan dünya etrafında tam bir tur atarak Dünya'nın küre şeklinde olduğunu ortaya koymuş ve Aristoteles ile Batlamyus'un yer merkezli evren modeli yerini, Kopernik, Tycho Brahe ve Kepler'in geliştirdiği yeni evren modeline bırakmıştır.

2. Rönesans'ın Ortaya Çıkışı

Rönesans'ın İtalya'da başlayan ve oradan da Kuzey Avrupa'ya yayılan ilk evresi hümanist evre olarak da anılır. Rönesans'ın gerçekten de ne zaman başlayıp ne zaman bittiğini tespit etmek oldukça güçtür. Rönesans'ın bir yönüyle klasik döneme sadakati, edebiyatta bir yenilenme hareketini ifade ettiğini dikkate alacak olursak, Rönesans'ın en erken 12. Yüzyılda başladığı söylenebilir. 12. Yüzyılda, Salisbury'li John, Latin tarzındaki barbarlığa isyan ediyordu; yine Chartes Okulu hümanist bir programıyla eğitim veriyordu (Copleston, 1993: 207). Ancak burada bir parantez açmakta fayda var. Rönesans hakkında önemli bir esere imza atmış olan Walter H. Pater, Rönesans'ın sanılanın aksine, İtalyan değil, Fransız menşeiili olduğuna inanır ve Fransızcanın ilk örneklerinde ve Joachim du Bellay'ın yazılarında Rönesans'ın en mükemmel örneklerine rastlandığından söz eder (Pater, 2006: 29, 35). Yine, Rönesans aynı zamanda İbn Rüşd'ün felsefesine de dayanır, her ne kadar hümanistler İbn Rüşd'ün ve diğer Aristotelesci İslam filozoflarının görüşleriyle ve mantığıyla mücadele etmiş olsalar da (Libera, 2016: 637).

Ortaçağ'ın bazı ünlü teolog-filozofların söylemek istedikleri şeye ve ifadelerindeki kesinliğine odaklanarak, edebi tarza ve ifadelerin zarafetine sırt döndükleri doğru olsa da, St. Thomas edebi zarafete sahip ilahiler yazdığına, Duns Scotus'un cesur ve biçimsel olmayan eleştiriler yazdığı bir dönemde ise, Ortaçağ'ın bakış açısına sahip olan Dante (1265-1321)'nin İtalyan dilinin en önemli başarılarından birisini, *İlahi Komedya*'yı yazarak gerçekleştirdiğine şahit oluruz (Copleston, 1993: 207). Ortaçağ'ın ruhunu

iliklerine kadar hisseden Dante'nin öldüğü yüzyılda, Rönesans'ın öncülerinden olan Petrarch (1304-1374) ise bir taraftan Aristoteles'in diyalektiğe karşı çıkmış, diğer taraftansa, Çiçerocu stilin yeniden canlanmasını istemiş, kendi anadilinde yazdığı soneler aracılığıyla da hümanizmi desteklemiştir ve klasik elyazmaları üzerine çalışılmasını teşvik etmiştir (Copleston, 1993: 207). Petrarch'ın klasik elyazmaları konusunda öylesine hassastır ki “tek bir sözcüğünü okuyamadığı halde, Homeros'un özgün elyazmalarının birinin sahibi olarak ün yapmış... ve her gece bu kitabı öptükten sonra yatmıştı” (White, 2001: 57). Rönesans'ın bir diğer önemli siması olan Boccaccio (1313-1375) da, önemli bir edebiyatçı ve hümanist idi ve Batı'nın ilk gerçek Antik Grekçe eğitmeni olan Konstantinopolisli Manuel Chrysoloras (öl. 1415) ise 1396 yılından ölümüne kadar Floransa'da ders vermiştir (Copleston, 1993: 207).

İtalya'nın o dönem içinde bulunduğu siyasi iklim, Rönesans'ın gelişiminin tetikleyicisi olmuştur. Dönemin soyluları, yöneticileri ve kilise papazları klasik döneme ait yazmalara ulaşmak, onları çoğaltmak ve kütüphaneler kurmak için yoğun çaba ve para harcamışlardır (Copleston, 1993: 208). Bir yüzyıl içinde Rönesans'ın ayak sesleri Kuzey Avrupa'da duyulmaya başlayana kadar, Antik Grek ve Latin klasiklerinin büyük bir bölümüne ulaşılması ve bu eserlerin tanıtılması söz konusudur. Antik Grek ve Latin klasiklerine erişme isteği ve bunları bilinir kılma arzusu tek başına Rönesans'ı karakterize edemez. Copleston'un ifade ettiği gibi, İtalyan Rönesans'ını karakterize eden özelliklerinden birisi de, “Vittorino da Feltre (1378-1446) ve Veronalı Guarino (1370-1460) gibi eğitimciler tarafından temsil edilen yeni bir tarzın ve eğitim idealinin ortaya çıkmasıdır” (Copleston, 1993: 208) ki hümanist olma özelliğine sahip olan bu eğitim ideali anlamını kişilerin kendilerini yetkinleştirmesinde ve erdemli birer birey olmak için çabalamalarında bulur.

Hümanizm Rönesans'ı karakterize eden en önemli özelliklerden ve akımlardan birisidir. Genel anlamıyla insanı merkeze alan her türlü sistemi ifade etmek için kullanılan hümanizm, Rönesans'ın bağlamında Grek-Romen kültür dünyasının yeniden keşfiyle, özellikle de Grek edebiyatı ve felsefesinin yeniden keşfiyle ilişkilendirilir. Aslında, Ortaçağ'da da klasik Latin edebiyatına ilişkin bazı bilgilere sahip olunmuştur ki özellikle Alcuin (735-804) ve Salisbury'li John (öl. 1180) gibi bilginler bu tür bilgilere sahip olmuşlar da, yine de onların yaklaşımlarını hümanizm olarak adlandıramayız. İlk kez Petrarch ve onun çağdaşları tarafından kullanılan *humanismus* sözcüğü, Kilise'nin otoritesinden bağımsız olduklarını iddia eden insanların entelektüel bağımsız ruhlarını ifade ediyordu. Petrarca, kendi

eğitim idealini tanımlarken, hem Cicero'nun, hem de Romalı bilgin Varro'nun *humanitas* sözcüğünü kullanışlarından etkilenmiştir.

Antik dönemin edebiyatı Rönesans'ın hümanist eğitim anlayışının en önemli aracı olarak değerlendirilmiş; “ahlaki eğitim, karakter gelişimi, fiziksel gelişim ve estetik beğeninin uyanışı” da göz ardı edilmemiş ve özgürlük temelli eğitimin Hıristiyanlığın benimsenmesi ve yaşanmasıyla çelişmediği iddia edilmiştir (Copleston, 1993: 208). Hümanist eğitim idealinin ve klasik edebiyat eserlerine ilginin Rönesans'ın sonraki aşamalarında ise erozyona uğraması ve yok olmaya yüz tutması söz konusudur. Copleston, Rönesans'ın ilerleyen safhalarında “klasik edebiyat kültürünün bozularak Çiçerocuğa dönüştüğünü” ve “Rönesans'ın bir dereceye kadar ahlaki olan ya da ahlaki olmayan bireyselleşiminin gelişimiyle ve şöhret peşinde koşmayla ilişkilendirilir hale geldiğini” düşünür ve bu değişimin iyi sonuç vermeye doğru yöneldiğini düşünmek oldukça güçtür (Copleston, 1993: 208). Yine koyu dindar pek çok Rönesans insanı kuşkuculuğun etkisi altındaydı. Bu tür gerekçelerle İtalya'daki hümanist Rönesans evresinin başarılarını görmezden gelmek gerçekçi bir yaklaşım olmasa da, söz konusu gerekçeler daha ziyade eski iyi durumdan sapmanın semptomlarına işaret etmektedir.

İtalya Rönesans'ının üzerinde yükseldikleri temeller, kendini geliştirme ve yetiştirme idealleri bağlamında kendini gerçekleştirmedi ve bu yönüyle İtalyan Rönesans'ı bireysel bir devinidir ve doğrudan sosyal ya da ahlaki reforma yönelik bir devini değildir (Copleston, 1993: 208). Ahlaki ve sosyal anlamda reform ideali daha çok Kuzey Avrupa'daki Rönesans için geçerliydi ve popüler eğitimle işbirliği içerisindeydi. Copleston, Kuzey Avrupa Rönesans'ının, İtalyan Rönesans'ından daha sönük olduğunu ve aristokratik karaktere fazla sahip olmadığını; ancak dini ve ahlaki amaçlara önem verdiğini düşünür (Copleston, 1993: 208-209). Ona göre, bir mezhebe ait düşünülmediğinde, en genel anlamıyla Reformasyon, Kuzey Avrupa Rönesans'ının karakteristik özelliklerinden biri olarak anlaşılabilir (Copleston, 1993: 209). Gerek İtalyan Rönesans'ı, gerekse de Kuzey Avrupa Rönesans'ı farklı özelliklerle karakterize edilmiş olsalar da, her ikisi de yozlaşmış ve özlerinden farklılaşmışlardır.

Kuzey Avrupa Rönesans'ının en önemli figürlerine bakacak olursak, Kutsal metinler ve azizlerin yazıları da dahil olmak üzere Yunan ve Latin edebiyatının klasiklerinin öğretimini destekleyen, eski metinlerle karşılaştırmalı bir biçimde İncil çevirisi yapan ve hümanizmin öncü savunucularından birisi olan Rotterdamlı Desiderius Erasmus (1467-1536), Rudolf Agricola (1443-1485), Heidelberg Üniversitesi'ni hümanizmin Kuzey Avrupa'daki merkezi haline getiren Jacob Wimpfeling (1450-1528)

gibi isimlerle karşılaşırız. Yine İngiltere'ye baktığımızda ise Winchester Koleji ve Eton Koleji gibi hümanist eğitim kurumları ile William Waynflete (1395-1486), St. John Fisher (1459-1535), John Colet (1467-1519) ve Thomas Linacre (1467-1524) gibi din adamlarıyla Thomas More (1478-1535) gibi ruhban olmayan figürlerle karşı karşıya kalırız (Copleston, 1993: 209).

Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi, dini ve ahlaki anlamda reformcu ideal daha çok Kuzey Avrupa Rönesans'ını karakterize eder ve Reformasyon'un öncüsü olan isimler de eğitimin önemli olduğunu düşünmüşler; ancak onlar kendi eğitim modellerini şekillendirirken hümanist ideallerden çok, dini akidelerden ilham almışlardır. Örneğin, Cenevre'nin dini otokrati olan John Calvin (1509-1564), Cenevre'deki okulların eğitim müfredatını hazırlarken dini değerleri dikkate almış; kendi görüşleri doğrultusunda oluşturduğu ve Kalvinizm olarak anılan Protestanlık mezhebine uygun bir eğitim sistemini yürürlüğe koymuştu. Kuzey Avrupa'nın en hümanist reformcuları ise Protestanlık mezhebinin kurucuları olan Martin Luther (1483-1546) ve Philip Melancthon'tur (1497-1560) (Copleston, 1993: 209-210).

3. Reformasyon

Reformasyon, Rönesans'ta gerçekleşmiş en önemli yenilenme hareketlerinden birisidir ki Reformasyon'la birlikte Hıristiyanlığın yeni bir mezhebi olan Protestanlık ortaya çıkmış ve Protestan ile Katolik Kiliseleri birbirinden ayrılmıştır. Copleston, reform idealinin İtalyan Rönesans'ından ziyade, Kuzey Avrupa Rönesans'ının temel bir özelliği olduğunu düşünmüş olsa da, Reformasyon'a giden süreçte İtalyan Rönesans'ının özelliklerinin, İtalya'da yaşanan olayların ve Vatikan'ın içinde bulunduğu durumun da etkisi oldukça fazladır. İnsanın kendi içsel dünyasında ya da zihninde yeniden doğuşunu ifade eden Rönesans'ın en önemli olayı olan Reformasyon, Gökberk'e göre, yeni doğan bir hayat duygusunun en önemli ürünlerinden birisidir. Ona göre, Reform'un Rönesans'ın bir parçası olduğunu anlamak için, her ikisinin de neye karşı çıktıklarına ve neye yöneldiklerine bakmak yeterlidir. Rönesans, Ortaçağ düşünce sistemlerine bir başkaldırıyı ifade ederken, Reform da Ortaçağ Kilisesi'ne ve bu kilisenin resmi felsefesi olan Skolastisizme karşı bir tepki vardır ve eski kilisenin aşılıp yeni bir kilisenin kurulması ideali söz konusudur (Gökberk, 2000: 177-178). Rönesans'ın yönünü Antik Yunan edebiyatına ve felsefesine çevirmesi gibi, Reformasyon'un kökeninde de ilk Hıristiyanlığa dönme isteği yer alır ve bu yönüyle de Reformasyon, Roma İmparatorluğu ve Ortaçağ Kilisesi eliyle değiştirilen Hıristiyan inançlarını orijinal biçimiyle yeniden kurma çabasıyla karakterize edilir (Gökberk, 2000: 178).

Yine Gökberk, Reformasyonu, Batı’da dini yaşantının yeniden düzenlenmesi olarak tanımlar ve onun pek çok anlayışı içerisinde barındıran çatı bir kavram olduğunu ifade eder. Reformasyon, Luther’in öncülüğünde gerçekleştirilerek Protestanlığın doğmasına yol açmıştır ve bu mezhebin etkisi Almanya’yı aşarak, İsviçre’ye ve oradan da İngiltere ve A.B.D.’e kadar yayılmıştır. Protestanlık, yani dar anlamıyla Luthercilik, İsviçre’de Zwingli ve Calvin ile Kalvinizme, Kalvinizm ise İngiltere’de Anglikanizm’e dönüşmüştür (Gökberk, 2000: 180). Gerek Kalvinizm, gerekse de Anglikanizm, Protestanlığın önde gelen fraksiyonlarından. Reform hareketi, Rönesans’ın bir ürünü olarak kökleri Ortaçağ’a dayanan, amacı Hıristiyanlığın kökenine ulaşmak olan, mistik halk bilincinden hareketle devrimci bir adımı atmayı, orijinal mistik kaynağa ulaşmayı hedefleyen, Avrupa’nın dini ve siyasi yapısını derinden etkileyen ve değiştiren bir devini olmuştur.

Yine şu da bir gerçektir ki; Protestan Reformu’nun entelektüel ve kültürel olarak neyi ifade ettiği konusunda oldukça farklı bakış açıları savunulmuştur. Alatlî’nin, Franklin Le Van Baumer’in *Main Currents of Western Thought* başlıklı eserinden yaptığı çeviride, Protestan Reformu’na üç farklı türde yaklaşımın söz konusu olduğu öne sürülür ve bu bakış açılarından ilkinin 19. Yüzyılda ulusçuluğun ve liberalizmin savunuculuğunu yapan tarihçilerin Reformu, ilerlemeci bir bakış açısıyla ele aldıkları yaklaşım olduğunu söylenir (Baumer, 2010: 531). Michelet, Guizot, Burckhardt, Bury’s gibi figürlerin savunduğu ve modern Avrupa’da “Rönesans ve Reform” başlığını taşıyan eserlerde savunulan bu ilk yaklaşıma göre, Reformasyon, Batı Ortaçağ’ının boş inançlarına ve vandallığına karşı çıkıştır; ayrıca Fransız Devrimi’ne giden sürecin başlatıcısıdır ve modern özgürlüğün temellerinin atılması ifade eder (Baumer, 2010: 531). Reformasyon’a karşı olumsuz bir kanaat taşıyan ve esin kaynağı olarak Nietzsche’yi benimseyen tarihçiler ise, Protestan Reformu’nu, İtalyan Rönesans’ına karşı, yobaz, ruhsuz ve fütursuz insanların tepkisi olarak değerlendirirler ki Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* başlıklı eserinde, Protestanlık ile Ortaçağ Katolik düşüncesinde pek çok benzerliğin olduğunu belirterek, ilk reformcuların ürkeklik ve umursamazlıklarına vurgu yapar (Baumer, 2010: 531). Gazeteci ve eleştirmen Cemil Meriç ise, başka bir anlamda, Reformasyon’un Rönesans’a karşı bir tepki olduğunu düşünür. Ona göre, “[Kalvinist] Reform, yeni Yunan [Rönesans]² hümanizminin ihtiva ettiği paganizme karşı, zarurî bir başkaldırmadır” (Meriç, 2006: 89). Üçüncü bakış açısı ise, Reformasyon’un, Ortaçağ dini sistemini reddetmeyen, daha çok

² Köşeli parantez içindeki italik ifade yazara aittir.

onu onaran ve değiştiren bir işlem olduğunu öne süren anlayıştır ki bu bakış açısı, Avrupa kültüründeki gerçek kırılmanın, Galileo, Descartes ve Newton'un çağında meydana geldiğini savunur (Baumer, 2010: 531).

Kiliselerin tarihi ve gelişmeleriyle ilgili çalışmalarıyla nam salmış Alman tarihçi Ernst Troeltsch (1865-1923), *Protestantism and Progress* başlıklı eserinde, Protestan Reformu hakkında, biraz önce zikrettiğimiz üç bakış açısından farklı olarak, gerçeğin bu üç yaklaşımın ortasında bir yerde olduğunu düşünür. Reformcuların niyetleriyle, niyetlerinin dolaylı sonuçlarının ayrı ele alınması gerektiğini savunan Troeltsch, özünde dindar olan Luther ve Calvin'in yapmaya çalıştıklarının bireyleri ve toplumlari Hıristiyan akideleri doğrultusunda doğru yola yöneltmek olduğunu ifade eder; ayrıca biraz önce bahsi geçen birinci görüşü eleştirmek için, Protestan dünyayla Modern dünyanın birbirinden farklı olduğunu belirtir ve demokrasinin, laissez-faire³ kapitalizminin, özgür düşüncenin ve bilimin Protestanlığa mal edilmesinin, reformcuların asıl niyetinin tamamen yanlış anlaşılması olduğunu düşünür (Baumer, 2010: 532). Ona göre, Protestanlık, modern dünyanın yükselmesinde önemli bir rol oynamış olabilir, ancak modern dünyadaki pek çok gelişme Protestanlıktan bağımsız gerçekleşmiştir; başka bir deyişle, ona göre Reformasyon, tam olarak, dini hiyerarşiye, hiyerarşinin bireyselliğine yapılan saldırı olarak, modern zihniyetin oluşmasına dolaylı olarak katkıda bulunan bir devinidir (Baumer, 2010: 532). Yine, Troeltsch, 16.yüzyılı, hem Katoliklerin, hem de Protestanların birbirleriyle rekabet içinde günah çıkardıkları bir asır; yani "Günah Çıkarma Çağı" olarak isimlendirir (Baumer, 2010: 532).

Bertrand Russell ise, *Batı Felsefesi Tarihi* başlıklı eserinde, biraz önce zikrettiğimiz üç yaklaşımdan ikincisini benimsemiş görünür ve Reform'u, tam anlamıyla uygarlaşmamış toplumların, Rönesans İtalya'sının entelektüel egemenliğine karşı başkaldırıları ifade ettiğini düşünür. Reformasyon'un etkili olduğu ülkelerden biri olan İngiltere'de de Rönesans İtalya'sına karşı çıkıldığını dile getiren Russell, bunun için İngilizlere özgü bir vecizin olduğundan da söz eder: "İtalyanlaşmış bir İngiliz, bedenleşmiş bir şeytandır" (Russell, 2002: 57). Yine, Russell, ünlü İngiliz yazar Shakespeare'in eserlerindeki kötü kişilerin İtalyan olmasının bir tesadüf olmadığını söyler. Reform hareketini izleyen dönemin felsefi olarak boş olduğunu söyleyen Russell, Luther ve Calvin'in Aziz Augustinus'a döndüklerini ve bu öğretilerden Kilise ile ilgili olanını bir tarafa bırakarak ruh-Tanrı öğretisine önem gösterdiklerini ifade eder (Russell, 2002: 58).

³ Bırakınız yapsınlar, bırakınız gitsinler, bırakınız geçsinler anlayışı.

Russell'a göre, Reform hareketine karşı en önemli darbeyi, Cizvit tarikatının kurucusu Loyola indirmiştir. Bir asker olan Loyola, tarikatı askeri bir modele göre kurmuştu ve bu tarikatın başındaki kişiye kayıtsız şartsız itaat etmenin gerekli olduğunu vazedmişti. Dinsizlikle mücadele etmekle görevli olan, disiplinli, yetenekli, kendilerini bütünüyle davalarına adanmış Cizvitler, Russell'a göre, Protestan teolojisine karşı güçlü bir teolojiye sahiplerdi (Russell, 2002: 59). Özgür iradeye inanan, kaderciliğe karşı çıkan ve iyi bir eğitim programına göre yetiştirilen Cizvitler, siyasal yönden organik bir bütün gibiydiler ve Cizvitlerin en ünlüleri arasında, Pascal ve Descartes gibi filozoflar bulunmaktaydı (Russell, 2002: 59-60).

Alfred Weber ise, *Felsefe Tarihi*'nde, Rönesans'ın en temel özelliği olan hümanizmin ve Rönesans'ın önde gelen hümanistlerinin –Pomponatius, Erasmus ve Montaigne gibi- Ortaçağ'ın Kilise babalarının öğretileriyle kılı kırk yararcasına şekillendirdikleri sistemin ayağını yavaş yavaş kaydırıldığını ifade eder (Weber, 1998: 192). Felsefi anlamda reformist olarak görülmesi gereken Erasmus, Montaigne gibi liberal ruhlu aydınlar, Kilise'nin mutlak manevi gücüyle baş edebilecek güce sahip değillerdi. Kilise'nin gücüne karşı koyabilmek için hümanizmden daha güçlü bir faktöre ihtiyaç vardı ki Luther ve diğer reformcuların dini vicdanı, Roma'ya karşı çıkabilmenin anahtarı konumundaydı (Weber, 1998: 192). Pek çok düşünür, haklı bir biçimde, Luther ve Calvin'in, bilgice hümanistlere yaklaşamayacaklarını, ancak dini anlamdaki keskin sezgileri ve Almanca ve Fransızcaya olan hakimiyetleriyle, Reform'un öncüsü olabildiklerini ifade ederler (Baumer, 2010: 534).

4. Reform Öncesinde Roma Katolik Kilisesinin Durumu

Reformasyon yaşanmadan önce ve yaşandığı esnada, Roma Katolik Kilisesi'nin ahlaki anlamda oldukça kötü bir seviyede olması söz konusudur. Reformasyon'un yaşandığı dönem, Katolik ruhban sınıfındaki yozlaşmanın en tepeye kadar sirayet ettiği bir dönemdir. Öyle ki, Papa XXII. Johann (1249-1334) kendisinin yüksek ve ilahi görevlerini unutup, dünyevi zevklerin, şan ve şöhretin peşinde koşması söz konusudur. Yine, Papa VI. Alexandre (1431-1503), Dionysos adına düzenlediği alemleri ve sapkın eğlenceleriyle tanınır. Söz konusu Papa'nın Lucrezia Borgia ve Cesare Borgia isimli iki gayrimeşru çocuğa sahip vardır ki bu çocuklarından Cesare'yi sonrasında kardinal olarak atamıştır. 15. Yüzyıl ve 16. Yüzyılda Roma Katolik Kilisesi'nde akraba kayırmacılığına sıklıkla rastlanır. Papa IV. Sixtus (1414-1484), 6 yeğenini kardinalliğe atamış ve daha 8 yaşında olan bir yeğenini ise başpiskoposluğa atamıştır. Yine, Medici Ailesi'ne mensup olan ve daha sonra X. Leo ismiyle papa olan Giovanni de Medici (1475-

1521), Martin Luther’i aforoz eden papa olarak, 6 tane yeğeni ve kuzenini kardinal olarak atamış, kardinal olarak atadığı kuzenlerinden birisi olan Giulio di Giuliano de Medici ise daha sonrasında papalığa kadar yükselmiş ve VII. Clemens ismini almıştır.

Reformasyon’un gerçekleştiği dönemde, ahlaki çöküş, hiyerarşinin en tepesinden en alt düzey ruhban sınıfına kadar sirayet etmiştir. Yine rahibe okullarındaki ve manastırlardaki disiplinsizlik, ahlaki yozlaşmanın salgın halinde yayılmasıyla sonuçlanmıştır. Para hırsı, açgözlülük, zevk düşkünlüğü ve başka ahlaksızlıklar dini kurumlarda yaygınlaşmış ve pek çok yerde rahip ve rahibeler halkın hedefi haline gelmiş, kin ve alay konusu olmuşlardır. Reformasyon ile birlikte, halk manastırlara saldırmış ve bu mekanlara ciddi hasarlar vermiştir.

Reformasyon’un gerçekleştiği dönemde Roma Katolik Kilisesi’nin aşırı derecede zengin bir kurum olduğu görülür. Örneğin, Kilise, 16. Yüzyılın başlarında Fransa ekonomisinin yüzde 75’e, Alman ekonomisinin yüzde 50’sini bulunduruyordu. Yine, Roma Katolik Kilisesi İskoçya’nın yarısından fazla gayrimenkule sahipti. Böyle bir zenginliğin seküler yöneticilerin ve tüccarların gözlerini büyülemesi ve gıptayla bakmaları da kaçınılmazdı. Reformasyon’un güçlü destekçileri ve finansörleri, Almanya ve İsviçre’deki seküler yöneticiler olmuştur.

Yine, bu dönemde, Roma Katolik Kilisesi’nin en bilindik aşırılığı, endüljans, yani af belgelerinin satışlarıydı. Kelime anlamı itibariyle, hoşgörü, zevk, müsamaha, anlayış gösterme gibi anlamlara gelen endüljans, teknik olarak af belgesi satışları yoluyla Roma Katolik Kilisesi’nin günahları bağışlamasıdır. Aslında kendi içerisinde endüljans, yani hoşgörü kötü bir şey olmamasına rağmen, Katolik Kilisesi, endüljansı, günah nedeniyle dünyevi cezanın hafifletilmesi ve affedilmesi için af belgesi satışına ve böylece insanları maddi ve manevi anlamda sömürmeye dönüştürmüştü. Genel anlamıyla, endüljans, kazanmayı, duayı, orucu, sadaka vermeyi, hacca gitmeyi içermesine rağmen, özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda, Kilise’nin gelir elde etmesinin bir yolu haline gelmiştir. Kilise, hem zenginliğine daha da zenginlik katmak, hem de yeni katedraller, şapeller ya da manastırlar yaptırmak için, endüljans satışına başlamıştı. Kilise yetkilileri, endüljans satışını, şüpheli de olsa, Matthew 16:19 no.lu ayete dayandırıyorlardı: “Göklerin Egemenliğinin anahtarlarını sana vereceğim. Yeryüzünde bağlayacağın her şey göklerde de bağlanmış olacak; yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde de çözülmüş olacak” (Yeni Ahit, 1999: 62). Papa IV. Sixtus, Araf’ta acı çeken insanların günahlarının affedilmesi sağladığını ifade ettikten sonra, insanlar sadece kendileri için değil, kendi eş, dost ve

akrabalarının Araf'ta çektikleri acıların bağışlanması için de endüljans alır hale geldiler. Martin Luther'i aforoz eden Papa X. Leo ise, daha da ileriye giderek, daha işlenmemiş günahların da affedilebileceğini, daha işlenmemiş günahlar için de endüljans alınabileceğini ileri sürmüştür. Almanya'da, X. Leo adına endüljansı işportacı mantığıyla tezgahlarda sattığı için, adı ilahi af tezgahtarına çıkan Dominiken keşiş Johann Tetzel ise, endüljans satışının hangi boyuta geldiğini gözler önüne serer. Luther'in ise bu duruma tepkisiz kalmadığını ve bu keşişi hedefe alan yazılar kaleme aldığını görürüz.

Roma Katolik Kilisesi'nin içinde bulunduğu bu durumun yanı sıra, matbaa sayesinde Eski ve Yeni Ahit'in çeşitli dillere çevrilerek basılması, ruhban sınıfın anlattıklarının gerçek kaynaklardan farklı olduğunu ortaya koyması, Rönesans'ın etkisiyle özgür düşünmeye verilen önem sonucunda, ruhban sınıfın tutumlarının ve Kilise'nin uygulamalarının eleştirilmeye başlanması, coğrafi keşifler neticesinde yeni yerlerin keşfedilmesi, dünyanın yuvarlak olduğunun ortaya konulmasıyla birlikte ruhban sınıfına güvenin azalması, Reformasyon'un gerçekleşmesine zemin hazırlayan faktörler olmuştur.

5. Protestan Reformu'nun Öncüleri

John Wycliffe (1328-1384)

İngiliz Skolastik filozofu, teoloğu, çevirmeni, vaizi, reformcusu ve akademisyeni olan Wycliffe, Roma Katolik Kilisesi'ne yönelik erken dönem başkaldırısıyla da tanınır. Wycliffe, aynı zamanda, ruhban sınıfına karşı olan ve İncil merkezli bir reformun gerçekleştirilmesi idealini savunan Lollard Hareketi'nin kurucusu olarak değerlendirilir. Wycliffe, aynı şekilde, Reformasyon'un öncüsü olarak, sekülerizmin de etkisiyle, Papalığın otoritesinin sorgulanması gerektiğini düşünmüş, İncil'in anadillere çevrilmesi gerektiği düşüncesini ilk kez dillendiren kişi olmuştur. Dört İncili ve Yeni Ahit'i İngilizceye çeviren Wycliffe, Eski Ahit'in çevrilmesine de vesile olmuştur. Wycliffe İncili olarak da bilinen ve Vulgata İncili'nden İngilizce'ye çevrilen İncil, 1382'de tamamlanmış ve daha sonra onun asistanlarınca diğer baskıları yapılmıştır.

Teoloji alanındaki eğitimine Oxford Üniversitesi'nde başlayan Wycliffe, doktora eğitimini tamamlayana kadar bu üniversitede öğrenimini sürdürmüştür. 1374'te, Lutterworth'ta papazlığına atanan Wycliffe, Papa'ya ve papalığa karşı olumsuz tavrını papalık temsilcileriyle paylaşması, verdiği vaazlarda ve yazdığı yazılarda bu muhalif tavrını sürdürmesi yüzünden yargılanmış, fakat Roma Kilisesi'nin İngiltere'ye yaptığı baskılara rağmen, devletin ve halkın desteğiyle ceza almaktan kurtulmuştur (Tuğcu, 2000:

317). Bu yargılama süreci sonrasında bölge papazlığını bırakan Wycliffe, Oxford Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamıştır. Roma Katolik Kilisesi'nin beş kez tutuklanması için ferman çıkardığı Wycliffe, yine de İngiliz Krallığına tutuklanmamıştır (Tuğcu, 2000: 317).

Eleştirilerine kaldığı yerden ve acımasız bir biçimde devam eden Wycliffe, bütün bir Katolik Kilisesi'nin tarihinde ilk kez sarsıcı bir etki oluşturmuştu; üstelik ilk kez Katolik Kilisesi bir bölge papazı tarafından yerden yere vuruluyordu ve kilise ona dokunamıyor, onu susturamıyordu (Tuğcu, 2000: 317). Ancak 1381'de işler birden tersine dönmüş ve bu tarihte gerçekleşen köylü ayaklanması neticesinde İngiliz yönetimindeki ve kilisesindeki değişimler Wycliffe'nin aleyhine işlemeye başlamış ve 1382'de eserleri ve fikirleri sakıncalı bulunarak yasaklanmıştır (Tuğcu, 2000: 317) .

Wycliffe, kilisenin sahibi olduğu mülklerin, olağanüstü servetinin ve siyasi gücünün karanlık ve günahla dolu olduğunu; bundan dolayı da, günaha tamamen saplanıp kalmış kilisenin hiçbir egemenlik hakkının olamayacağını; çünkü egemenliğin, gerçek egemen olan Tanrı tarafından, yalnızca dürüst insanlara ve kurumlara bahşedildiğini ifade etmiştir (Tuğcu, 2000: 318). Kilise'nin bu noktada yapabileceği tek bir şey vardır ki o da bütün zenginliklerinden, siyasal otoritesinden, gayrimenkullerinden vazgeçerek, İncil'in emrettiği yoksul ve günahsız kutsal yaşamına geri dönmesidir (Tuğcu, 2000: 318). Hıristiyanların günahla lekelenmiş görünen kiliseye değil de, Tanrı'nın inayetiyle kurtuluşa ermiş müstesna kulların oluşturduğu görünmeyen kiliseye inanmalarının elzem olduğunu düşünen Wycliffe, kilisenin, devlet eliyle, yoksullaştırılması gerektiğini savunmuş; Komünyon ayinlerinin dayandığı, şarap-ekmek dogmasına inanmanın, putperestlik olduğunu ifade etmiştir (Tuğcu, 2000: 318).

Jan Hus (1369-1415)

Hus, Wycliffe ile aynı yüzyılda dünyaya gelmiş, Çek din adamı, akademisyen, reformcu ve vaizdir. Yoksul bir ailenin çocuğu olarak Güney Bohemya'da Husinec kasabasında dünyaya gelen Hus, eğitimini güç koşullarda sürdürmüş; Prag Üniversitesi'nde teoloji eğitimini tamamladıktan sonra da, aynı üniversitede öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Söz konusu üniversitenin rektörlüğünü ve felsefe fakültesi dekanlığını da yapmış olan Hus, Aristoteles ve Wycliffe hakkında verdiği derslerinin yanında, 12 yıl süreyle de Bethlehem Şapeli'nde vaiz olarak görev almış ve anadili olan Çekçe verdiği vaazlarla Çek ulusal hareketinin ve Reformasyonun öncüsü olmuştur (Tuğcu, 2000: 319). Hus verdiği derslerde ve vaazlarda Wycliffe'ı anlatırken, onunla aynı üniversitede görev yapan Alman Johann Hübner ise,

Wycliffe'in eserlerinden seçtiği 45 pasajı kıyasıya eleştiriyor ve Wycliffe'ı heretiklikle suçluyordu ki Hübner'in Wycliffe'e yönelttiği eleştiriler, daha sonra Engizisyon Mahkemesince, teoloji tartışmalarında heretikliğin standart kriterleri haline gelmiştir (Tuğcu, 2000: 319-320).

Hus'un Prag'ta verdiği derslerde ve vaazlarda kilise karşıtı görüşlere yer vermesi ve bu düşüncelerin Orta Avrupa'da yayılmaya başlaması, Roma'nın tepkisini çekmiş ve Papalık Hus'u heretiklikle suçlayarak, tutuklama kararı çıkartmıştır. Bunun üzerine, Hus'un danışmanlığını üstlendiği ve bir reformcu olan Prag Başpiskoposu Zajic, Hus'un cezasını az da olsa hafifletebilmek adına, heretiklikten değil de, papanın emirlerine uymadığı gerekçesiyle aforoz edilebilmesi için Roma'daki Kardinal ve piskoposlara rüşvet verdi (Tuğcu, 2000: 321). Zajic, verdiği rüşvetler sonucunda, Hus'un heretiklikten değil de, papanın emirlerine uygun davranmamaktan dolayı aforoz edildi. Ancak bu aforoz Hus'u durdurmadı ve o Kilise'ye yönelik eleştirilerine kaldığı yerden devam etti. Bu defa Roma'nın baskısına daha fazla dayanamayan Zajic Hus'u heretiklikten aforoz etti. Ancak bu aforoz karşısında Çek kral halkının ve ulusunun küçük düştüğünü söyleyerek Zajic ve Bohemya'daki kiliseler üzerinde baskı uyguladı (Tuğcu, 2000: 321). Ülkeden kaçmaya karar veren Zajic kaçarken Krallık yetkililerini aforoz ederek, kiliselerde ayin yapılmasını yasakladı. Daha sonra Kral olayla ilgili yargılama sürecini başlatmış ve sonuç itibarıyla Zajic, kraliyet yetkileri ile Hus hakkında verdiği aforoz kararını geri almış, bu sefer de Roma'nın bunun peşini bırakmayacağını düşünerek Macar Krallığına sığınmış, ancak nedeni bilinmeyen bir cinayetin kurbanı olmuştur (Tuğcu, 2000: 321-322).

Roma Kilisesi'nin serveti ve gücü arttıkça, bu servetin ve gücün paylaşımından dolayı bir savaş patlak verdi ve papa sayısı önce ikiye, sonra da üçe çıktı. 1412'de karşı papa XXIII. John, XII. Gregory'ye karşı açtığı savaşı finanse edebilmek için endüljans satışına başvurdu (Tuğcu, 2000: 322). Hus ise endüljansın Hıristiyanlığa aykırı olduğunu vazedmesiyle birlikte Praglılar ayaklanmış; endüljans gelirlerinin aristokratlara da dağıtılması ise Kral'ı sınırlendirmiş ve endüljans taraftarlarını ve aleyhtarlarını Prag Şatosu'na toplamış; toplantının ardından endüljansa karşı çıkmanın heretiklik olduğuna karar verilerek başı çeken üç genci idam ettirmiştir (Tuğcu, 2000: 323). Hus ise heretiklikle suçlanıp aforoz edilmiş, ancak Kral sayesinde yalnızca sürgün cezasıyla paçayı kurtarmış olan Hus, Bohemya'ya gitmiş ve burada da, muhalif eserler kaleme almaya ve eserlerini Çekçe yazmaya devam etmiştir ki Kilise bu durumu başkaldırı olarak yorumlamıştır (Tuğcu, 2000: 323-324).

Papalar arasında süren savaşı sona erdirerek, Kilise'nin birliğini yeniden tesis edebilmeyi uman ve bu şekilde de prestij kazanacağını düşünen ve de Macar Kralı iken, 1411'de Alman Kralı olarak seçilen Kral Sigismund, Konstanz'da bir konsülün toplanmasına karar verir ve görüşlerini açıklaması için Hus'u da davet eder. Kral, Hus'a güven içinde seyahat etme güvencesini verir ve Papa'nın da Hus ile ilgili bütün yasakları kaldırmasıyla Hus'un konsüle katılması sağlanmak istenir. Hus, Kral ve Papa'nın sözüne aldandır ve 1414'te Konstanz'a gelir; ancak burada Papa tarafından tutuklatılarak Dominiken Manastırı'nın zindanlarına kapatılır (Tuğcu, 2000: 324). İşkenceye maruz kalan ve suçlarını kabul ve itiraf etmesi istenen Hus, heretiklik suçlamalarında standart kriterler haline gelen Hübner'in 45 maddelik heretiklik suçlamasına dayanılarak heretiklikle suçlanır ve 6 Temmuz 1415'te kazığa bağlanıp yakılarak infaz edilir (Tuğcu, 2000: 325).

İnanan bir Hıristiyan olarak Jan Hus'ın kendi fikirlerinin ne kadarını Wycliffe'e borçlu olduğu hususunda bir tartışma söz konusudur. Konstanz'daki konsülde, Hus, kilise yetkililerinin Wycliffe'in görüşlerini tamamen reddetmesi talebini kabul etmemiştir ve hiç kuşkusuz o, kader öğretisini ve Katolik Kilisesi karşısında İncil'in otoritesinin yüceliğini savunur. Yine onun görüşleri, Çek ulusal reform hareketinin doruk noktası olarak yorumlanabilir ki onun takipçileri ve sonraki Bohemyalı din reformcuları bu hareketi Husçuluk (*Hussites*) olarak adlandırırlar. Hus'un Çekçe verdiği vaazlar ve yazdığı eserler Çek edebiyatının klasikleri haline gelmiş ve Çek dilinin tarihinde önemli bir kilometre taşı olmuştur. Bu eserlerden en önemlisi İngilizce'ye *Exposition of the Faith, of the Ten Commandments, and of the Lord's Prayer* başlığıyla çevrilen *Vyklad viery, desatera a patere*'dir. O, dibine kadar günaha saplanmış olan Kilisenin, reformlarla kendisini yenileyip, İncil'de ifade bulan kilisenin yeniden inşa edilmesini talep ediyordu. Hus'un bu isteği, onun ölümünden bir asır sonra Luther tarafından gerçekleştirilecektir.

Martin Luther (1483-1546)

Alman keşiş, teolog, akademisyen ve Protestanlığın kurucusu olan Martin Luther, varlıklı bir ailenin çocuğu olarak 1483 yılında Eisleben'de dünyaya gelir. İyi bir eğitim sürecinden sonra, 1501'de dönemin en ünlü Alman üniversitesi olan Erfurt'ta eğitimine devam eder. Söylendiğine göre, bir gün ailesini ziyaretten dönerken, yıldırım çarpması tehlikesiyle karşılaşınca, o an papaz olmaya karar verir. 1507'de papaz olan Luther, doktora eğitimine devam etmek için Wittenberg'e gider. Aziz Augustinus Tarikatı'na üye olan Luther, bu tarikatın temsilcisi olarak Roma'ya gider. Bu seyahati esnasında Roma Katolik Kilisesi'nde şan, şöret, para ve lüks gibi unsurlara verilen

önem karşısında dehşete kapılır ve insanı ölüm sonrasında bekleyen mukadderat karşısında korkuya kapılır (Alatlı, 2010: 540; Tuğcu, 2000: 326). Yine bu ziyaret esnasında, Luther'in, insanların affedilmek için aldıkları endüljanslara karşı duruşunu da şekillendirir. Kendisi de, bir endüljans belgesi almış olan Luther, daha sonra yaptığının ne kadar anlamsız olduğunu vaaz edecektir.

1517'de, Aziz Petrus Bazilikası'nın yeniden inşası bahanesiyle alınan, ancak aslında gelirlerin tamamının Mainz Başpiskoposuna gideceği endüljans satışı kararına Luther sert tepki gösterir. Yine adı ilahi af tezgahlarına çıkan Dominiken Keşiş Johann Tetzel'in endüljansları fahiş fiyatlarla satması bardağı taşıran son damla olur ve Luther, bütün bu olumsuzluklara tepki vererek, "95 Tezi"ni Wittenberg Kale Kilisesi'nin kapısına asar (Tuğcu, 2000: 326). Yazım üslubu olarak Wycliffe ve Hus'a göre daha sakin bir tonda olmasına rağmen, Kilise'nin tepkisini çeken "95 Tez", Almanya'da geniş kitlelerin dikkatini çekmeyi başarır. Tuğcu'ya göre, Luther'in "95 Tez"inin Kilise'nin tepkisini çekmesinin nedenleri; matbaa sayesinde bu tezlerin hızla çoğaltılıp dolaşıma girmesi ihtimali ile Luther'in bir Alman olması ve Almanların İtalya kent devletlerindeki burjuva kültürü oluşumu ve Hus ile birlikte ortaya çıkan milliyetçilik akımlarının etkisi altında kalmasıdır (Tuğcu, 2000: 327). Almanlar, o dönem hüküm süren Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun en asli dayanağı ve gücüydü; dolayısıyla Luther yüzünden Alman ulusunun Hristiyan Birliği ve Latin kökenli uygulamaları eleştirmeye başlamaları, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun sonunu getirebilirdi (Tuğcu, 2000: 327-328). Bu yüzden de Luther'in susturulması gerekiyordu.

Luther'in başlattığı Reform hareketi, Almanya'nın her yanına ulaştıktan sonra, İsviçre'ye, Fransa'ya ve İngiltere'ye sıçrar. İsviçre'de bir Alman olan Zwingli de Katolik Kilisesi'nin uygulamalarına ve ideolojilerine karşı çıkarak, Kilise'nin yeniden yapılandırılması gerektiğini savunuyordu. Zwingli, "67 Madde" ile Katolik Kilisesi'nin temel öğretilerine karşı çıkıyordu. Kilise, gerek Zwingli'nin, gerekse de Luther'in eleştirileri karşısında paniğe kapılmış olsa gerek ki, Luther'i baskı altına alıp susturma yolunu tercih etti. Katolik Kilisesi, Kardinal Cajetan'a Luther'i zincire vurup, Roma'ya getirilmesini emrettiyse de, Roma'ya gitmeyi kabul etmeyen Luther, Kardinal'e ifade vermiş; ancak fikirlerini savunmayı bırakması salık verilmesine rağmen, Luther bunu kabul etmeyerek Wittenberg'e geri dönmüştür (Tuğcu, 2000: 330). Burada Saksonya Dükü III. Friedrich, Luther'i himayesi almıştır. Alman İmparatoru Maximillian, Papa X. Leo'nun baskısıyla, Luther'in Roma'da yargılanmasını talep etmiş, III. Friedrich ise, Luther'in kendi güvencesi altında Almanya'da

yargılanmasını istemiş ve bu isteği kabul edilmiştir. Almanya’da, III. Friedrich’in güvencesi altında yargılanan Luther, suçsuz bulunarak üzerine atılan suçlardan aklanmıştır.

Bu yargılama sonrasında Luther, Roma Katolik Kilisesi’ne karşı tartışmalarına iman ve kayra arasındaki ilişki üzerinden devam eder. Luther’e göre, İsa Mesih kendisini bütün insanlık için kurban ederek insanları ilk günah yükünden kurtarmış ve böylece, Tanrı’nın sonsuz kayrasının yolu sonuna kadar açılmıştır ve insanoğlu artık ilk günahın yükü olmaksızın kendi istenciyle özgürce boyun edip O’nun için çalışabilecektir (Tuğcu, 2000: 329). Yine Luther, insanların yalnızca sahip oldukları imanlarıyla ve gönülden teslimiyetleriyle aklanıp, bağışlanabileceklerini düşünür (Tuğcu, 2000: 329-330).

1520’de, Luther’e karşı bir ferman yayımlayıp, Luther’in çalışmalarını Roma’nın merkezinde yaktıran Papa’ya karşı, Luther, “Alman Milletinin Hıristiyan Asillerine Söylev” (İçinde Alatl, 2010: 540-547) adlı risalesini yayımlar. Bu risalede, Kilise’nin yenilenmesi yani reforma tabi tutulması gerektiğini ve bu işi gerçekleştirecek insanların ise Almanlar olduğunu ifade eder. Teologlara ve papazlara hitaben hem Latince, hem de Almanca olarak kaleme aldığı risalesi “Kilisenin Babil Esaretinin Başlangıcı”nda ise, Hıristiyanlıkta 7 olan kutsama ayini sayısını üçe (Vaftiz, Komünyon ve Günah Çıkarma) indirir (Tuğcu, 2000: 330-331). Bu risale, aynı zamanda, Luther’i, dönemin hümanist filozof ve reformist teologlarından bir kopuşu da simgeler. Luther’in üç önemli tezi olarak bilinen risalelerden sonuncu ise doğrudan Papa’ya hitaben kaleme alınmış olan “Hıristiyan Özgürlüğüne Dair” (İçinde Alatl, 2010: 548-557) başlıklı risalede, Kayranın Tanrı’nın insanlara bahsettiği bir ödül olduğunu ve yalnızca imanla insanların günahlarından kurtulabileceğini ahlaki açıdan ele alır. Yine söz konusu risalede, Kilise’nin yapısal anlamda yeniden şekillendirilmesini, törenlerin sadeleştirilmesini, Kilise’nin devletin denetimine açılarak Almanlaştırılmasını savunur (Tuğcu, 2000: 330-331).

1521’de Papa X. Leo, Luther’i aforoz eder ve İmparator Maximillian ise Luther’in eserlerini yasaklar ve şehir meydanlarında yaktırır. Bu olaydan sonra, Katolik Kilisesi’nin taraftarları ile Reformcular arasında çatışmalar patlak verir ve Reform taraftarı Kurfürstler ve Şövalyeler gerekirse savaşa başvuracaklarını açıkça beyan ederler. Reformcular, halkın, Kurfürst ve Şövalyelerin desteğini alarak, Katolik Kilisesi taraftarlarını etkisiz hale getirirler. Bu gelişmelerden sonra, Wartburg Şatosu’na yerleşen Luther, burada İncil’i Almancaya çevirir. Yine, Luther burada Katolik Kilisesi’ne

yönelik eleştirilerine ve bu eleştirileri risaleler halinde kaleme almaya devam eder (Tuğcu, 2000: 332).

Luther, 1525'te, üzerinde bir Katolik keşiş cübbesiyle, eski rahibe Katherine von Bora'yla evlenir ve bu evlilikle birlikte Katolik papazların evlenmelerinin yasak olması ilkesine de bir darbe indirir. Devletin, otoriter ve disiplinci bir iktidar biçimiyle yönetilmesi gerektiğini düşünen Luther, kilisenin devlet işlerine karışmaması gerektiğini, hatta devletin kiliseyi denetim altında tutması gerektiğini savunur. Protestanlığın temellerini atarak kuruculuğunu üstlenen Luther, Alman ulusal bilincinin oluşumunda öncü olmuştur ve Alman dilinin gelişimine de önemli bir katkı sağlamıştır. Luther, 1546'da, bir anlaşmazlığa arabuluculuk için Eisleben'e doğru seyahat ederken hayatını kaybetmiş ve ünlü "95 Tez"ini kapısına astığı Wittenberg Kale Kilisesi'nin bahçesine defnedilmiştir (Tuğcu, 2000: 333).

Luther, "Alman Milletinin Hıristiyan Asillerine Söylev"inde, Katolik Kilise ideolojisinin temellerini oluşturan üç iddiaya topyekûn karşı çıkılması gerektiğini öne sürer. Bu iddialar şunlardır:

1. Dünyevi gücün hiçbir şekilde ruhani gücü baskı altına alıp yargılamaya hakkının olmadığını, aksine ruhani gücün dünyevi güçten daha üstün olduğunu kabul eden görüş.
2. Papalardan başka hiç kimsenin Kutsal Kitap'ı yorumlayamayacağı görüşü.
3. Papalardan başka kimsenin konsül toplamaya hakkının olmadığı görüşü. (Luther, 2010: 542)

İlk iddiada bahsi geçen dünyevi güç, prensleri, lordları, imparatorları, zanaatkarları, sanatçıları, genel anlamıyla halkı kastederken, ruhani güç, papayı, piskoposları, kardinalleri, başpiskoposları, rahipleri, rahibeleri, papazları ve keşişleri kasteder. Luther ise, bütün Hıristiyanların ruhani gücün temsilcileri olduğunu düşünür ve bunu da Aziz Pavlus'un sözlerine dayandırır (bkz. Luther, 2010: 542). Luther'e göre, her Hıristiyan ruhani bir temsilci, bir rahiptir ve her insan çeşitli meslekleri icra eder ve görevini en iyi şekilde yapmakla görevlendirilmiştir. Nasıl ki devletin ya da dünyevi otoritenin görevi kılıçla kötülüğü cezalandırmak ise, ruhban sınıf da Tanrı'nın sözlerini insanlara doğru şekilde aktarmakla mükelleftirler. Dünyevi güç ya da devlet her insanı yargılama gücüne sahip olmalı ve gerektiğinde bir Papa'yı, piskoposu ya da papazı da yargılayabilmelidir (Luther, 2010: 544). Luther, bu düşüncüyü ise, yine Aziz Pavlus'un şu sözlerine dayandırır: "Herkes baştaki yönetime bağlı olsun. Yönetim kılıcı

boş yere taşıyor, kötülük yapanın üzerine Tanrı'nın gazabını salan oç alıcı olarak Tanrı'ya hizmet ediyor” (İncil'den aktaran Luther, 2010: 545). Yine bu konuda, Aziz Petrus'un şunları söylediği görülür: “İnsanlar arasında yetkili kılınmış her kuruma Tanrı adına bağımlı olun. Çünkü Tanrı'nın isteği böyledir” (İncil'den aktaran Luther, 2010: 545).

İkinci iddiaya karşı çıkılması gerektiğini düşünöen Luther'e göre, eğer Papalar Kutsal kitabı yorumlamada tek yetkilirse ve Kutsal kitabı okumamalarına rağmen, bilmiş gibi davranıp yanlış ve kötü niyetli kararlar veriyorlarsa, o halde Kutsal kitaba zarar vermekten başka bir şey yapmıyorlardır. Yine İncil'den bir ayetle, İncil'i yorumlama işinin tek bir insanın yetkisinde olmadığını ve bütün insanların onu anlama ve yorumlama hakkına sahip olduklarını düşünür (Luther, 2010: 545-546).

Luther, ilk iki iddia yıkılırsa, üçüncü iddianın da kendiliğinden ortadan kalkacağını düşünür. Eğer bir Papa İncil'e aykırı hareket ediyorsa, İsa Mesih'in emri uyarınca İncil'den taraf olup, Papayı cezalandırmak gerekir. İncil'e aykırı hareket etmiş bir Papayı cezalandırmak için toplanması gereken konsülün, Papa tarafından değil, Aziz Petrus zamanındaki gibi tüm Havariler ve yaşlılar tarafından kararlaştırılması gerekir. Zira Papa'nın konsülü toplamada tek yetkili olması, onun İncil'e karşı işlediği cürümleri cezalandırmada katılımcıların Papa aleyhine karar veremeyecek olmalarından dolayı etkili olmayacaktır (Luther, 2010: 546-547).

Jean CALVIN (1509-1564)

Almanya'da Luther'in öncülüğünde gerçekleşöen Protestan Reformu'yla birlikte, İsviçre'de daha radikal bir reform hareketi cereyan etmekteydi. Ekonomik anlamda gelişmiş kentlere sahip olan, İtalya ve Almanya gibi iki büyük ticaret bölgesinin arasında bulunması, federatif bir yönetim biçimine dayalı bir ülke olması gibi etmenler, yeni arayışlar içerisinde bulunan İsviçre'nin Reformasyon ile ilgilenmesine yol açmıştır. Fransız hukukçu ve teolog Jean Calvin, ülkesinin içerisinde bulunduğu yeni arayışları fırsata çevirerek, Roma Katolik Kilisesi'ne güçlü bir darbe indirir (Tuğcu, 2000: 334). Calvin önde gelen Fransız reformcudur ve Protestan Reformu'nun ikinci kuşağının en önemli figürüdür. 1509'da varlıklı bir ailenin çocuğu olarak Fransa'nın Noyon kasabasında dünyaya gelen Calvin, iyi bir eğitim aldıktan sonra, Paris Üniversitesi'ne girer. Önceleri bir papaz olmayı düşünöen Calvin, sonrasında fikir değiştirerek bir hukukçu olmaya karar verir ve 1528 ile 1531 yılları arasında Orleans ve Bourges hukuk okulunda hukuk eğitimini tamamlar. Sonrasında yeniden Paris'e dönen Calvin, döneminin hümanistleriyle birlikte çalışır, Roma tarihiyle ilgilenir ve Seneca'nın

merhamet hakkındaki makalelerine ilişkin bir deneme kaleme alır. 1533'te Calvin, Paris'ten ayrılmak zorunda kalır, çünkü Paris'te Protestanlar üzerindeki baskı artmaya başlamıştır ve bu arada Calvin de Protestan olmuştur. 1533'te Basel'e geçen Calvin, burada teoloji eğitimi almaya başlar ve burada Zwingli ve Luther'in eserlerini incelemeye başlar.

1536'da, Calvin, en önemli eseri olarak kabul edilen *Christianae religionis institutio*'yu [Hıristiyanlığın Bağlayıcı İlkeleri] kaleme alır. Fransızca kaleme alınan eser, Protestanlığın temel öğretilerine yer verir ve Fransız edebiyatı üzerinde de derin bir iz bırakır (Tuğcu, 2000: 335). Kalvinist Protestanlık, Luther, Zwingli ve Hus gibi reformcuların temel öğretilerine bağlıdır, ancak bazı konularda onlardan ayrılmaktadır. Calvin'in, diğer reformculardan ayrıldığı noktalardan birisi, *ikili kader* öğretisidir. Calvin, insanların kaderlerinin başından itibaren Tanrı tarafından belirlendiğini ve kimin imanlı, kimin imansız olduğunun ise yaratılışın ilk gününde belirlendiğini öne sürer. İmanın insanı kurtuluşa eristireceğini düşünen Calvin'e göre, her şey önceden belirlenmiş olduğu için Kilise kurumuna da ihtiyaç bulunmamaktadır. Bu kader anlayışının, Rönesans hümanizmiyle de bağdaşmayacağını söylemek gerekir (Tuğcu, 2000: 336).

Bir teorisyenden ziyade, kararlı bir eylem insanı olan Calvin, öğretilerini hayata geçirebilmek için Fransa'nın ve İsviçre'nin pek çok şehrini ziyaret eder. Cenevre'ye düzenlediği seyahat esnasında ise, kent burjuvazisinin Katolik prens ve piskoposu kovduklarına şahit olur. Kent burjuvazisi eğitim ve din konusunda bir programı uygulamaya geçirmesi konusunda Calvin'i görevlendirirler. Bu Calvin'in kendi öğretilerini hayata geçirmesi için büyük bir fırsattır. Calvin, yine Cenevre'de bulunan ünlü reformcu vaiz Guillaume Farel ile birlikte yeni bir eğitim programını uygulamaya başlarlar ve kiliseyi yeniden kurumsallaştırmaya çalışırlar. Ancak Cenevre burjuvazisi bu iki reformcunun yaptıklarına kuşkuyla yaklaşarak onları Cenevre'den kovarlar. Bu arada, Calvin de, Luther'in izini takip ederek, 1540'da evlenir (Tuğcu, 2000: 337).

Cenevre burjuvazisi, Calvin'e daha da geniş yetkiler tanıyarak onu yeniden Cenevre'ye davet eder. Cenevre'de din ve eğitim konusundaki tek yetkili olarak görevlendirilen Calvin, Kalvinist öğretinin yayılmasını sağlayacak insanların yetiştirilmesi amacıyla Cenevre Üniversitesi'ni kurar; 1561'de ise, Cenevre Meclisi, Calvin'in kilisenin tüm yapısını ve hiyerarşik yapısını yeniden düzenlediği yönergesini onaylayarak yürürlüğe koyar ve Kalvinizm Avrupa'nın pek çok yerine ve oradan da Kuzey Amerika'ya yayılır (Tuğcu, 2000: 338).

İngiltere’de Anglikan Kilisesi’nin kuruluş süreci de, Reformasyon tarihinde ilginç bir yere sahiptir. İngiltere’nin Roma Katolik Kilisesi’nden ayrılarak Anglikan Kilisesi’ni kurması, Tudor hanedanlığından İngiliz Kralı VIII. Henry’nin, Kilise’nin buyruğuna karşı gelip, ölen ağabeyinin dul eşi Aragonlu Catherina’yla evlenmesi ve erkek çocuk veremediği için de onu boşayıp, sarayda çalışan güzel Anne Boleyn ile evlenmek istemesinin sonucunda gerçekleşir. Zaten ölen ağabeyinin dul eşiyle evlenmesiyle Kilise’nin tepkisi çeken VIII. Henry, Katolik bir kişinin boşanmasının mümkün olmamasına rağmen, ilk eşini boşayıp Anne Boleyn’le evlenmek isteyerek Kilise’nin yeniden tepkisini çekmiştir. VIII. Henry ise ilk eşinden boşanıp, ikinci eşiyile evlenmesine karşı çıkan herkesi öldürtmüş ve danışmanı olan Thomas Cromwell’e bu sorunu çözmesini emretmiştir. Cromwell de VIII. Henry’nin yeniden evlenebilmesinin tek yolunun Roma Katolik Kilisesi’nden ayrılarak, İngiltere’ye özgü bir kilisenin kurulması olduğunu söyler ve İngiltere Kralı VIII. Henry, 1532’de Roma Katolik Kilisesi’nden ayrılarak, Anglikan Kilisesi’ni kurar ve daha sonrasında Kraliçe I. Elizabeth ise 1563’te Anglikanizmi İngiltere’nin resmi mezhebi ilan eder (Tuğcu, 2000: 339-340). Sonrasında, Anne Boleyn ile evlenen VIII. Henry, ondan da boşanır ve hayatı boyunca toplam altı kez evlenir. Anglikan Kilisesi sonrasında ise Protestan Kiliseler Topluluğuna dahil olur.

Almanya, İsviçre, Fransa, Hollanda, İskoçya ve İngiltere’deki aristokratları, soyluları ve geniş kitleleri arkasına alan Reformcular, Roma Katolik Kilisesi karşısında bir zafer kazanmış ve Roma Katolik Kilisesi’ni eleştirerek yeni bir kilisenin oluşumunu savunan reformcular, Lutherci Alman prenslerin 1529’da deklare ettikleri *Diet of Spiers* sonrası, *Protest* adında bir belgeye imza atarlar ve bundan böyle Protestan olarak adlandırılmaya başlanırlar (Tuğcu, 2000: 340-341). Böylece de, Katolisizm ve Ortodoksluktan sonra Protestanlık ile birlikte, Hıristiyanlığın mezhep sayısı üçe çıkar. Protestanlık içerisinde de tam bir mutabakattan söz edilemez ve Protestanlığın da bazı mezheplere ayrılması söz konusudur. Bu mezheplerden en büyükleri kendilerine Evangelist⁴ diyen Lutherciler, Anglikanizm ve İngiltere’de Presbiteryanizm, A. B. D.’de Puritanizm ve Kıta Avrupa’da Reformizm olarak anılan Kalvinizm’dir. Bunların dışında, Baptizm, Anabaptizm,

⁴ İlk kez Martin Luther tarafından kullanılan bu sözcük, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncil’lerini yazanlar için söylenen bir ifadedir ve insanları Hıristiyanlığa davet etmek için İncil üzerine ve özellikle de İsa Mesih üzerine vaaz vermek anlamına gelir. Günümüzde Luther Kilisesi’ne bağlı olanları ifade etmek için kullanılır. Yine Amerika’da en radikal Hıristiyan toplumunu ifade eder. Evangelistler Tanrı nezdinde kendilerinin ve Yahudilerin önemli olduğuna inanırlar. Diğer dinlere mensup insanların ise Tanrı nezdinde hiçbir önemlerinin olmadığını düşünürler.

Metodizm, Quaker gibi mezhepler de vardır. Bunun yanında, özellikle teslis ve kurtuluş konularında Reformcu Kalvinist doktrinlerin ötesine geçen Unitarian, Socinianizm, Arminianizm gibi teolojik ve felsefi ağırlıklı mezhepler ortaya çıkmış ki bu mezhepler sonrasında Aydınlanma hareketine ve deist anlayış ile bunun karşısında yer alan irrasyonel Protestan akımlarına, özellikle de neo-pietizme kaynaklık edecek ve Metodizme giden yolun taşlarını döşeyecektir (Waardenburg, 2007: 351). Genel anlamda birbirinden farklı akidelere sahip Protestan mezhepleri söz konusu olsa da, pek çok Protestan imanının ve Kilise'nin yapısının İncil tarafından belirlendiğine ve yalnızca imanla Tanrı'nın inayetine erişilebileceğine ve günahlardan arınmanın mümkün olabileceğine inanır (Tuğcu, 2000: 341).

Baptizm, vaftiz uygulaması bakımından diğer Hıristiyan mezheplerinden farklı olarak yalnızca inançlı yetişkinlerin vaftiz edilmesi gerektiğini savunan ve yerel dindar topluluğu kilise yönetimindeki tek yetkili otorite gören mezheptir. Anabaptizm ise yüzük takma, yemin etme, kamu görevlisi olma gibi durumları men eden bir mezheptir. Metodizm İngiltere'de John Wesley adlı bir keşiş tarafından kurulan ve dünyaya sırtını dönerek ahiret için çalışmayı, azla yetinmeyi emreden bir mezheptir. Quaker ise, yine İngiltere'de George Fox tarafından kurulmuş bir mezheptir. Bu mezhebin mensupları, İsa Mesih'in tekrar dönüp 1000 yıl hüküm süreceğini öne sürerler ve zorunlu askerliğe vicdanen karşıdırlar.

SONUÇ

Avrupa tarihinde üç yüzyıldan fazla bir dönemi kapsayan geniş ölçekli kültürel bir devini olan Rönesans, oldukça zengin, çok yönlü ve belli tanımlar ile ölçütleri kolaylıkla alt üst etmeyi başarmış entelektüel bir çabayı ifade eder. Rönesans en erken görünümüyle –ki bu görünümü Rönesans'ın kaderini de belirleyecektir- klasiklerin yeniden keşfini ve klasikler üzerinde teolojik önyargılardan bağımsız bir şekilde çalışılmasını ifade eder. Ancak, Walter Pater'in sezindiği gibi, antikite kültürünün şekillendiği hümanizm Rönesans'ın yalnızca bir ögesini ya da semptomunu ifade eder. Aslında on dördüncü yüzyıldan önce, Batı kültür dünyasında yeni bir ruhun ya da canlanışın açıkça ortaya çıkışına şahit olunmuştur. Rönesans keşiflerin, araştırmaların, ıslahatların, yenilenmenin çağıdır ve biricik bir canlanmayla karakterize edilen dönemdir. Rönesans'ta Amerika ve Antiller başta olmak üzere pek çok bilinmeyen coğrafya keşfedilmiş; matbaa icat edilmiş; edebiyat ve diğer sanatlarda Michelangelo, Leonardo, Dante, Petrarca ve Boccaccio gibi sanatçıların rakipsiz başarılarına sahne olmuş; doğum yeri olan İtalya'nın sınırlarını aşarak Montaigne, Shakespeare, Cervantes gibi

figürlerin ortaya çıkmasına, Avrupa boyunca sanatların canlılık kazanmasına neden olmuştur.

Rönesans aynı zamanda Protestan Reformasyonu'nun yaşandığı dönem de olmuştur. Ancak Reform hareketinin Rönesans'ta yaşanmış olması, onun Rönesans'ın ruhuyla tam anlamıyla bağdaştığını ifade etmez. Bireyi temele alan, hümanist ideali savunan, teolojik inanışlara itibar etmeyen Rönesans insanının aksine, Reformistler dini ve ahlaki anlamda reform yapma idealine sahip olan ve bunu insanlara ulaştıracak eğitim programlarının geliştirilmesiyle uğraşan kişilerdi.

Rönesans ve Reformun yaşanmasına yol açan gelişmeler bazı noktalarda birbiriyle benzeşse de, pek çok açıdan birbirinden farklılaşmaktadır. Katolik Hıristiyanlığın şekillendirdiği Ortaçağ düşüncesine başkaldırma noktasında her ikisinin benzeştiği görülür. Yine her ikisi de dini, politik ve entelektüel alanda etkili olan akımlardan benzer şekillerde etkilenmişlerdir. Bununla birlikte, Preserved Smith'in ifade ettiği gibi, Rönesans'ta, Reform dışında da din ve dindışı akımlara rastlamak mümkün olmuştur; yine politik ve entelektüel anlamda Rönesans'ta etkili olan akımların Reformcuların fikirlerinin etkisi altına girmesine de şahit olunmuştur (Smith, 2001: 285).

Benzer koşullardan etkilenen Rönesans ve Reformasyon yine de amaçları açısından farklılaşan olgular olmuşlardır. Reformasyon özde dini ve ahlaki anlamda çöküşte olan Katolik Hıristiyanlığa bir çeki düzen vererek, onu orijinal haline dönüştürüp, dini, insan yaşamında önemli hale getirmeyi ve ruhban sınıfın sıradan insanları sömürmesine bir son vermeyi amaçlıyordu. Rönesans'ın ise daha evrensel, teolojik imalara yer vermeyen, bilimsel görüşlere dayanan, insanın yeniden merkezde yer aldığı bir dünya tasavvuruna erişmeye çalışması söz konusudur. Reformun başarabildiği şey, belki de Rönesans'ta bütün insanlar için düşünülen yaşam biçimini değiştirerek kitlelere ulaştırmış ve bu yeni biçimi insanlara benimsetmiş olmasıdır.

Netice itibariyle, Rönesans gibi Reform hareketi de, ileri doğru atılan bir adım olmuş, günahı ve sevabıyla Batı Avrupa tarihinin devindirici gücü olmuş ve Aydınlanma'ya giden yolda önemli bir adımı meydana getirmiştir.

Kaynaklar

- Alatlı, A. (2010). *Batı'ya Yön Veren Metinler, Cilt 2*. Nevşehir: Kapadokya MYO Yayınları.
- Baumer, Franklin Le Van. (2010). “Günah Çıkarma Çağı”. *Batı'ya Yön Veren Metinler, Cilt 2* içinde. (Der. A. Alatlı). Nevşehir: Kapadokya MYO Yayınları.
- Burkhardt, J. (1957). *İtalya'da Rönesans Kültürü* (Çev. B. S. Baykal). İstanbul: Maarif Yayınları.
- Copleston, F. (1993). *A history of philosophy. Volume III: Late Medieval and Renaissance Philosophy*. New York: Image Books.
- Dinçer, F. (2008, 9 Mayıs). “Kelimelerin Tarihi: ‘Rönesans’ Kelimesinin Etimolojisi”. Erişim adresi: www.blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=108612.
- Ernst Bloch, E. (2002). *Rönesans Felsefesi*, (Çev. H. Portakal). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gökberk, M. (2000). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koyre, A. (2010). *Yeniçağ Biliminin Doğuşu* (Çev. K. Dinçer). (3. Bsk.). İstanbul: Gündoğan Yayıncılık.
- Koyre, A., (2000). “Çağcıl Düşünce”. *Bilim Tarihi Yazıları I* (Çev. K. Dinçer). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Libera, A. De. (2016). *Ortaçağ Felsefesi* (Çev. A. Meral). (2. Bsk.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Luther, M. (2010). “Hıristiyan Asillerine Söylev”. *Batı'ya Yön Veren Metinler, Cilt 2* içinde. (Der. A. Alatlı). Nevşehir: Kapadokya MYO Yayınları.
- Luther, M. (2010). “Hıristiyan Özgürlüğüne Dair”. *Batı'ya Yön Veren Metinler, Cilt 2* içinde. (Der. A. Alatlı). Nevşehir: Kapadokya MYO Yayınları.
- Meriç, C. (2006). *Kırk Ambar* (8. Bsk.). İstanbul: İletişim Yayınları.

M. YILDIRIM

KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters
Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 1, (Nisan/April 2020): 184-210 (Atf için/To cite).

Michelet, J. (1998). *Rönesans* (Çev. K. Berker). İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Milliyet Büyük Ansiklopedisi (1990). “Rönesans” Maddesi. Cilt 13.
İstanbul: Milliyet Yayınları.

Pater, W. H. (2006). *Rönesans* (Çev. A. Aydoğan). (2. Bsk.). İstanbul: İz
Yayıncılık.

Russell, B. (2002). *Batı Felsefesi Tarihi* (Çev. M. Sencer). İstanbul: Say
Yayınları.

Smith, P. (2004). *Rönesans ve Reform Çağı* (Çev. S. Çağlayan). İstanbul: İş
Bankası Yayınları.

Taşkın, A., Becermen, M. (2013). *Felsefe Tarihi II: Rönesans, Yeniçağ ve
XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi*. Bursa: Sentez Yayınları.

TDK Türkçe Sözlüğü (2008). “Reform” Maddesi. Ankara: TDK Yayınları.

TDK Türkçe Sözlüğü (2008). “Rönesans” Maddesi. Ankara: TDK Yayınları.

Topdemir, H. G., Unat, Y. (2012). *Bilim Tarihi*. 5. Baskı. Ankara: Pegem
Akademi.

Tuğcu, T. (2000). *Batı Felsefesi Tarihi*. Ankara: Alesta Yayınları.

Waardenburg, J. (2007). “Protestanlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi*, C. 34, 351-354, İstanbul: TDV Yayınları.

Weber, A. (1998). *Felsefe Tarihi* (Çev. H. V. Eralp). İstanbul: Sosyal
Yayınları.

White, M. (2001). *Leonardo: İlk Bilgin* (Çev. A. A. Çağlayan). İstanbul:
İnkılâp Kitabevi.

Yeni Ahit (1999). “Matthew İncili”. İstanbul: Ohan Maatbaacılık.

BİR PARTİ VE BİR YEREL GAZETE: SCF VE ÇANKIRI DUYGU GAZETESİ ÖRNEĞİNDE DÖNEMİN SİYASİ OLAYLARININ SOSYOLOJİK BİR ANALİZİ¹

Hakkı KALAYCI²

Öz

Serbest Cumhuriyet Fırkası, kurulması ve fesh edilmesi aynı yıl içerisinde yani 1930 Ağustos ayı ile aynı yılın Kasım ayına rastlayan bir dönem içerisinde sığan bir siyasi figürdür. Bu anlamda bu parti, muhalefet olarak Türk siyasi tarihinde yerini almış kısa dönemi kapsayan hayatıyla, dönem hakkında ve dönemin siyasi karakterini yansıtan bir deneyime sahip bir partidir. Cumhuriyet dönemi siyasi hareketleri, gelecek dönemde devamları sayılabilecek diğer siyasi karakterdeki partilerin bir ilk formu olması dolayısıyla önemli bir faktör olarak incelenmeye muhtaçtır.

II. Meşrutiyet dönemi itibarıyla başlamış olan siyasi partileşme hayatı, Cumhuriyet döneminde azalmış, kurulan bir-iki parti de çeşitli sebeplerle kapatılmışlardır. Bunların içinde önemli bir yere sahip olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) tecrübesi ve makalemizin konusunu teşkil eden Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'dir. Dönem içinde gelişen olayların bir Anadolu şehrinin bir gazetesinde nasıl algılandığını anlamaya çalıştığımız bu makalede olaylara sosyolojik bir bakış denemesi ile bakmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Yerel gazete, siyasi hayat, partiler, Cumhuriyet Dönemi.

¹ Çankırı Araştırmaları Dergisi, Kasım 2010 yılı 5-6 sayısında çıkan makalemde faydalanılmış ve yeni bilgi ve eklerle zenginleştirilmiş halidir.

² Dr, Öğr. Üyesi. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, hakkikalayci57@hotmail.com.

Makale Gönderilme Tarihi: 20 Nisan 2020. Makale Kabul Tarihi: 11 Mayıs 2020.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

**A PARTY AND A LOCAL NEWSPAPER: A SOCIOLOGICAL
ANALYSIS OF THE POLITICAL EVENTS IN THE EXAMPLE OF
SCF AND NEWSPAPER OF ÇANKIRI DUYGU**

Hakkı KALAYCI

Abstract

The Free Republican Party, its establishment and its dissolution is a political figure that fits within the same year, that is, in the period of August 1930 and November of the same year. In this sense, this party is a party with an experience that reflects the political character of the period, with its life spanning the short period that took its place in Turkish political history as the opposition. Republican political movements need to be examined as an important factor, as it is a first form of parties of other political character that can be considered as continuation in the future.

Political party life, which started as of the 2nd Constitutional Period, decreased during the Republican period and one or two parties were closed for various reasons. The Progressive Republican Party (TCF), which has an important place among these, is the Free Republican Party (SCF), which is the subject of our article and its experience. In this article, where we tried to understand how the events that developed during the period were perceived in a newspaper of an Anatolian city, we tried to look at the events with a sociological approach.

Keywords: Local newspaper, political life, parties, Republic Period.

Giriş

Serbest Cumhuriyet Fırkası, kurulması ve fesh edilmesi aynı yıl içerisinde yani 1930 Ağustos ayı ile aynı yılın Kasım ayına rastlayan bir dönem içerisinde sığın bir siyasi figürdür. Bu anlamda bu parti, muhalefet olarak Türk siyasi tarihinde yerini almış kısa dönemi kapsayan hayatıyla, dönem hakkında ve dönemin siyasi karakterini yansıtan bir deneyime sahip bir partidir.

Cumhuriyet dönemi siyasi hareketleri, gelecek dönemde devamları sayılabilecek diğer siyasi karakterdeki partilerin bir ilk formu olması dolayısıyla önemli bir faktör olarak incelenmeye muhtaçtır. Bu siyasi hareketlerin kuruluş ve fesihleriyle ilgili akademik çalışma ve tezler yapılmış ancak bu çalışmaların o dönemin bir bütün olarak yansıtılmasına yardımcı oldukları konusunda, bu çalışmaları sayıca yeterli bulmak zordur. Bu alanda daha çok çalışmaya ihtiyaç olduğu da açıktır.

Tarık Zafer Tunaya, II. Meşrutiyet'i bir "laboratuvar", olarak nitelemiştir. Tunaya'ya göre "İkinci Meşrutiyet, bugünün kapılarını açan anahtarları verecek özlü bir devre ve Türkleri İmparatorluk formundan demokratik bir Cumhuriyet formülüne iletmış bir köprü" olmuştur. 2. Meşrutiyet dönemi, günümüze kadar uzanan siyasal yaşam, yapı ve siyasi geleneklerimiz açısından özel bir öneme sahiptir. Bunlar Merkez sağ ve sol ikilisinin ağırlığını taşıyan siyasal yapımızın ilk örnek ve tohumlarıdır. Yine her kesim ve yelpazeyi temsil eden küçük ve temsil gücü zayıf partilerin kurulması da bu dönemin önemli bir tecrübesidir. Siyasal olarak basının önemi ve etkisi buradan başlayarak bir gelenek oluşturmuştur. Genel hafıza açısından çok önemli bir tecrübenin yaşandığı bu dönem gelecekte siyasi alanda boy gösterecek olanlar içinde örneklik teşkil edecektir.

Bu dönem itibarıyla başlamış olan siyasi partileşme hayatı, Cumhuriyet döneminde azalmış, kurulan bir-iki parti de çeşitli sebeplerle kapatılmışlardır. Bunların içinde önemli bir yere sahip olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) tecrübesi ve makalemizin konusunu teşkil eden Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'dir. Gerek SCF ve gerekse Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) beyanname ve programları incelendiğinde, her ikisinin de siyasal ve ekonomik alanda liberal demokrasiyi savundukları söylenebilir. TCF, Şeyh Said İsyanının çıkmasına neden olduğu gerekçesiyle 5 Haziran 1925'te Takrir-i Sükun Kanunu gereğince kapatıldı. Parti ileri gelenleri İstiklal Mahkemelerince yargılandılar. Suçlu görülenler cezalandırıldı. 13 Şubat 1925'te Elazığ'ın Palu ilçesi Piran Köyünde Şeyh

Sait tarafından başlatılan isyan kısa bir sürede Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da yaygınlık kazanmıştır. İsyanın kısa sürede yayılmasının temelinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda örgütlenen rejim karşıtlarının halkın dini inançlarını kullanarak halifelik ve saltanat rejimini geri getirmek istemeleri iddiaları bu partinin kapatılmasına sebep oldu.

Ayaklanmanın amacı İngilizlerin Musul Sorununda Türkiye aleyhinde kazanımlar elde etmek için doğuda bir Kürt Devleti kurdurmak istemesidir. Bu istem Şeyh Sait'in İslami bir Kürt devleti kurmak istemesi ile birlikte, isyan çok kısa bir sürede doğuda yaygınlık kazanmıştır. Hatta isyancılar Diyarbakır'ı da kuşatmışlardı. İsyanın bastırılmasında yetersiz ve yavaş kalan Fethi Okyar'ın yerine İsmet İnönü başbakanlığa getirildi. İ. İnönü'nün başbakanlığı ile birlikte Takrir-i Sükun Kanunu çıkarıldı. Hıyanet-i Vatan Kanunu'nun kapsamı genişletilerek İstiklal Mahkemeleri yeniden kuruldu. İsyanın yayıldığı bölgelerde kısmi seferberlik ve sıkıyönetim ilan edildi.

S.C.F. Öncesi Dünya ve Türkiye'de Genel Durum

Türkiye'de cumhuriyetin demokratikleşmesi adına önemli misyonlara sahip olan siyasi partilerin çabaları yadsınamaz. Ancak bu anlamda hiçbir partinin köklü bir siyasi geleneğinin olduğu da söylenemez. Buna istisnası bir anlamda CHP'dir. CHP dışındaki bütün partiler kapatılmaları nedeniyle köklü bir gelenek oluşturmaktan uzak kalmışlardır. Meşrutiyet dönemi bir laboratuvar ise Cumhuriyet dönemi de aynı önemde bir başka laboratuvar özelliği taşımaktadır. Çünkü siyasal anlamda genç Cumhuriyetin erken dönem yaşadığı tecrübe daha sonraki siyasal yaşam açısından önemli bir kaynak olma özelliğini koruyacaktır.

Tek partili siyasal yaşamda niçin bir muhalefet partisine ihtiyaç duyuldu? Dönemin özellikleri açısından bakılacak olursa iç ve dış gelişmelerin böyle bir partinin kurulmasına gerekçe teşkil ettiği söylenebilir. Öncelikle bütün dünyayı içine alan bir ekonomik krizin var olduğu dikkatleri çekmektedir. Bütün dünyayı saran bir buhranın Türkiye'yi de etkilemesi kaçınılmaz bir sonuçtur. "Türkiye'de 1927 yılında tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşüşü ile başlayan kriz, 1929'da dünyayı saran Büyük Buhran'ın ortaya çıkardığı likidite krizi ile tehlikeli boyutlara ulaştı" (Emrence, 2006: 73). Burada krizden daha çok etkilenen piyasalara bakıldığında "Dış piyasalara yönelik üretim yapan yerler, iç piyasalara yönelik üretim yapan yerlere kıyasla krizden daha fazla etkilenmişti" (Emrence, 2006: 74). Kentlerde ortaya çıkan ekonomik zorluklar ise tarımsal krizle iç içeydi. Ticaret merkezi olan büyük kentler ve kasabalarda kriz, tüccarlar için iflas, işçiler için kötü çalışma

koşulları anlamına geldi, küçük tüccarların en önemli şikayeti ise krizle yeniden düzenlenmesini istedikleri vergilerdi (Emrence, 2006: 74).

Bütün dünyada baş gösteren bu ekonomik bunalım, gelişmiş Avrupa ülkelerini de tehdit ediyordu. 1929 bunalımının yarattığı büyük sorunlar, iktisadi düşünce teorisinde, hatta iktisat biliminde, büyük bir yenileşmeye hatta bazı noktalarda ‘devrim’ sayılabilecek gelişmelere yol açmış oldu. Çünkü ekonomik hayatın ve fikirlerin tümünü alt üst eden bu derin değişimler ve sorunlardan sonra Marksist olmayan düşünce akımında iki eğilim belirdi. Biri, Liberalizmi reddetmek ve onun yerine, liberalizm ve sosyalizm olmayan yeni bir rejimin teorisini oluşturmak; ötekisi, liberalizmi yenileştirmek yani kapitalizmi düzelterek yenileştirmek (Hamitoğulları, 1986: 303-304). Neticede sosyalist doktrin egemen oldu. Bundan sonra Batı Avrupa ve özellikle Anglo-Sakson dünyasında ekonomik düşüncede büyük değişimler meydana gelecekti. “1848’den beri Fransa ilk kez bir sosyalist iktidar görüyordu. Bu 1929 büyük bunalımının bir sonucuydu. Başkan L. Blum, olayı yorumlarken bunu, ‘işçilerin, köylülerin ve orta sınıfın ezilmesi, işsizlik, yoksulluk, tarımsal fiyatların, ücretlerin düşmesine’” bağlıyordu (Hamitoğulları, 1986: 303-304).

Böylece batı ülkelerinin hemen hemen hepsinde ve her ülkenin yapısal niteliğinin farklılığı doğrultusunda değişim üzere devlet güdümcülüğü, ekonomik liberalizmin yerini almaktadır. Bunun sonucunda ekonomik politikalar devletin en önemli fonksiyonu haline gelmiş oluyordu (Hamitoğulları, 1986: 310).

1930’larda Rusya, İtalya ve Almanya’da ortaya çıkan nasyonalist ve komünist rejimler bir anlamda demokrasinin sorgulanmasına neden oldu. Bir yanda ekonomik buhran ve ülkeyi tehdit eden yansımaları ve zaten ülkede yaşanan yoksulluk, diğer tarafta dünyanın çeşitli ülkelerinde meydana gelen rejim değişiklikleri bu sorgulamaların artmasına vesile olmuştur. Tek parti ile yönetilen ve bir muhalefetten yoksun olan yeni cumhuriyet, yapılan bir takım çalışmalar sonucunda muhalefet yokluğunun demokratik sistemin iyi çalışmasını engellediği kanaatine vardı. Bu noktada adı Cumhuriyet olan ve yönetimin demokrasi olduğu bir ülkenin tek parti ile yoluna devam etmesinin zorlukları ifade edilmeye başlanmıştı. Mevcut siyasal düzenin değişmeden gitmesinin diğer bir olumsuz yanı da bunun sonucunda Almanya, İtalya ve Rusya örneği gibi bir yönetimin ortaya çıkma ihtimalinin varlığıydı.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması ve 1930 Yerel Seçimleri

Hem Türkiye'deki ekonomik krizin halkta oluşturduğu hoşnutsuzluğa bir çözüm, hem de rejimin bekası için siyasi anlamda bir çözüm bulunması gerekiyordu. Bu noktada, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, demokratik sistemlerin daha sağlıklı çalışmasında muhalefetin varlığının etkili olabileceği düşüncesiyle ve de Avrupalı devletlere güvence vermek için bir muhalefet partisi kurulmasına karar verdi. Aynı zamanda ülkede oluşan toplumsal muhalefetin kendini daha rahat ifade edebilmesi için yeni bir siyasi partinin kurulması gerektiği düşünülüyordu. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluş zamanlaması muhalefete ihtiyacın doğuşu ile ekonomik kriz arasındaki böyle bir dönemin ve şartların sonucudur. Milliyetçi elit içinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in güvendiği kadrolar tarafından kurulan parti, bir yandan hükümeti siyasi ataletten kurtaracak öte yandan, halk sınıflarının ekonomik şikâyetlerinin meclise taşınmasını mümkün kılacaktı (Emrence,2006:192). Fakat aynı zamanda SCF'nin kurulması yurt dışından Türkiye'ye yönelik yapılan eleştirilere de etkili bir cevap niteliği taşımaktadır. SCF Genel Başkanı olan Fethi Bey'in bir Avrupa başkenti olan Paris'te büyükelçi olması da bu açıdan anlamlıdır. SCF'nin kuruluş nedenleri arasında, M. Kemal'in, CHP içinde ve ülkede gittikçe güçlenen İsmet Paşa'yı Fethi Bey'le dengelemek istemesi de etkili olan bir faktördür. SCF danışıklı olarak kurulan bir parti olmasına rağmen, halk tarafından çabuk benimsenen söylemlerle ilgi merkezi olmayı başardı. CHF'nin içinden çıkan bir parti iken CHF'nin politik anlamda eksiklerini biliyor ve politikasını ona göre ayarlıyordu. Henüz kuruluşundan yaklaşık bir ay sonra yapılacak olan belediye seçimleri ve seçimin oluşturduğu heyecanlı atmosfer sayesinde iktidara aday olmayı talep etmesi CHF yönetimini rahatsız etti. Fethi Bey'e göre partisi, büyük buhrandan bunalan kitleler ve hükümetin mali ve ekonomik politikalarından rahatsız olan toplumsal gruplar tarafından desteklenmişti. Bunun yanında azımsanmayacak bir kitle de tek parti rejiminin otoriter niteliğinden rahatsızlıklarını açığa vuruyorlardı. Parti, tüccar sermayesi ve dış ticaret merkezli burjuvazinin taleplerine yanıt veren bu liberal programına rağmen, fakir halk yığınlarının ve işçilerin de büyük desteğini aldı. Aynı zamanda ticari tekellerden bıkmış olan tüccar sınıfının büyük bir kısmı da SCF saflarına katıldı. "Bu seçimlerde yapılan tüm baskılara ve CHP yöneticilerinin çabalarına rağmen, 502 seçim bölgesinden 22'sinde SCF kazandı" (Tunaya, 1952).

Yeterince örgütlenememesi ve kendisine yönelen dağıntık türdeki hedef kitlelerin bir 'gayr-i memnunlar cephesi'ne dönüşmesi ve politik söyleminin temeline CHF karşıtlığı sayılabilecek söylemler koyması gibi sebeplerle geniş bir başarı yakalayamamıştır. Bu seçim başarısızlığında iktidar ve

muhalefetin sözcüleri sayılabilecek gazeteler arasındaki gerilimin tırmanması da eklenmelidir. Sosyal psikolojik anlamda bir gerçektir ki iktidar, muhalefet ve onların sözcüleri konumundaki gazeteler arasındaki gerilim, onların destekçileri olan halk katmanlarına da aynıyla yansımaktadır. CHF'nin basında destekçileri olduğu gibi yeni kurulan SCF de basında kendisine destekçiler buldu: İstanbul'da Yarın ve Son Posta gazeteleri ve İzmir'deki Yeni Asır ve Serbest Cumhuriyet gazeteleri SCF'yi halk kitleleri nezdinde destekliyorlardı. 'Fethi Okyar tarafından kurulan SC Partisi, ekonomik yönden liberalizmi savunuyordu' (Hamitoğulları, 1986: 785).

S.C.F. Politikalarına C.H.F. Eleştirileri

Liberal politikayı benimseyen S.C.F., bu politikasından dolayı zamanın Başbakanı İsmet İnönü tarafından eleştirilmiştir. 1930 yılının 30 Ağustosunda işletmeye açılan Kayseri- Sivas Demiryolu dolayısıyla bir söylev veren İsmet İnönü, liberal doktrinin, memleket tarafından kolaylıkla anlaşılabilen bir görüş olmadığını, Fethi Okyar'ın savunduğu düşünceye karşı olduğunu belirttikten sonra, şunları ekler: 'Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz Mutedil devletçi olarak halkın temayüllerine ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti, sermayedarların faaliyetlerinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayabileceği bir şey midir?' (Hamitoğulları, 1986: 785).

SCF her ne kadar hem söylemlerinde hem tüzüğünde sık sık Cumhuriyet'e ve onun ilkelerine bağlı olduğunu vurgulasa da halk katmanları arasında bunlar olduğu gibi kabul görmemiştir. Nitekim SCF taraftarları giderek partinin ilkelerine aykırı fikirler etrafında birleşmekteydiler. İşte bu yüzden CHF taraftarı kitle ve gazetelerine göre de bu yeni kurulan partinin tabanında cumhuriyete ve devrimlere karşı olan kitleler yer almaktaydı. Bu yaklaşıma göre SCF kadroları reformlara karşı çıkan; medrese, tekke ve zaviyeleri kapanan gericiler' tarafından doldurulmuştu (Gözcü, 2006: 93). Hatta bazılarına göre yeni parti serseriler, işsizler, çulsuzlar tarafından destekleniyordu. Ağaoğlu Ahmet, *Son Posta Gazetesi*'nde yazdığı bir yazıda bu manzarayı şöyle tarif etmektedir: '*...İkinci fırka teşekkül eder etmez meydana bir nazariye çıktı. Bu nazariyeye göre, Serbest Fırka teşekkül eder etmez Türk halkı derhal ikiye ayrılmış bulunuyordu. Halk fırkası tarafına gidenlerin kâffesi yüksek terbiyeli, kanunperver, devlet ve hükümetin ne olduğunu anlayan, sokak gürültülerinden hoşlanmayan, devlet kuvvetlerine itaati benimseyen, rabitalı, cumhuriyete, cumhuriyetin bütün şartlarına riayet eden, efendi ve centilmen Türklerdir. Serbest Fırka tarafına geçenler ise hep baldırı çıplaklardan, ipsiz sapsız sokak süprüntülerinden, yan*

kesicilerden veyahut saltanat ve hilâfet arkasında koşan, fesin ve Arap hurufatının avdetini arzu eden, devlet ve milletle hiçbir alâka ve münasebetleri olmayan, talih ve saadetlerini sokak gürültülerinde, meydan iğtişâşlarında arayan, birtakım yeşil bayraklı ve gök sarıklı sergüzeştçi halitadan ibarettir...' (Çavdar, 1995: 2056).

Çankırı'da Duygu Gazetesi ve Bu Gazetede S.C.F. Yansımaları

Çankırı'da yayınlanan ve yerel bir gazete olan Duygu Gazetesi haftada bir perşembe günleri çıkar ve beheri 100 para, seneliği 150 kuruş, altı aylığı 100 kuruş olan bir gazetedir. Sahibi Ahmet Talat'tır. 9 Ekim 1930'da ilk baskısı çıkan gazetenin 1938 yılına kadar yayın hayatı devam etmiştir. Gazete haftada bir gün olarak yayınlanmıştır. TBMM kütüphanesinde mikrofilm laboratuvarında mevcut nüshaların çekimleri yapılmıştır. Bu laboratuvarında gazetenin nüshaları mikrofilm için Çankırı'dan TBMM kütüphanesine taşınarak çekilmiştir.

Duygu Gazetesi'nin yeni kurulan SCF hakkındaki görüş ve düşünceleri, dönemin diğer CHF taraftarı yayın organlarından farklı değildir. Cumhuriyetin ve onunla özdeşleşen bir devlet partisi olan CHF'nin diğer siyasi hareketlere bakış ve eleştirisi ülkede iktidar ve muhalefet ilişkilerini anlayabilmek açısından önemli ve dikkat çeken bir faktördür. Gazetenin henüz birinci sayısında 1930 yılında Cumhuriyet Serbest Fırkası'nın kurulması ile ilgili başyazarın düşüncelerini ifade eden başyazısı şöyledir:

'Bu vatanın acınacak bir talii, Türk milletinin ağlanacak bir tecellisi var. Yirmi üç seneden beri ne zaman başta bulunan hükümete muhalif bir fırka meydana çıkmış ise mutlaka öz Türklerle asla uyumak, barışmak imkanı olmayan unsurlarla birleşmiş, mutlaka Türklerin zararına çalışmışlardır. Temmuz inkılabından sonra İttihat ve Terakki hükümetini devirmek için meydana atılan (Ahrar) Fırkası, Hristiyanlar, Arap ve Arnavutlarla birleşerek Türklere hücum etmişlerdi. Bilahere teşekkül eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise vatanımızı paylaşmak isteyen İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve hatta Yunanilerle birleşerek (Hilafet orduları namı altında) Rum, Ermeni, Abaza ve Çerkeslerden mürekkep bir sürü haşeratı müdafai hukuk cemiyetinin meydana getirdiği kuvvete karşı göndermişlerdi.

Başında Büyük (Gazi)'nin Başkumandan ve şimdiki Başvekil İsmet Paşa'nın cephe kumandanı olduğu kuvayi milliye orduları bu içimizden çıkan Türklerin gayri milletlerden mürekkep sefilleri perişan ettiği gibi Yunan ordularını da tarihte misli görülmeyen bir zaferle berbat ve mahvetmişti. Bunlarla birleşen Hürriyet ve İtilafçılar ya kaçmışlar yahut bir köşeye sinmişlerdi. Şimdi ise Müdafai-i Hukuk Cemiyeti Cumhuriyet Halk Fırkası (C.H.F) olmuş ve fakat karşısına,

başlarında Rauf (Orbay), Bekir Sami gibi Çerkesler bulunan Terakkiperver Fırkası çıkmış ve nihayet bu vatanın halaskarı olan (GAZİ)'ye suikast yapacak kadar adilliklere düştüklerinden dağılmışlardı. Şimdi ise (Gazi)'nin Reis bulunduğu Halk Fırkası'na karşı Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın çıktığını görüyoruz.'

Gazetede, aynı yazının devamında, Cumhuriyet'in ilanından sonra ülkede yaşayan Gayri Müslim vatandaşlar hakkında kullanılan ifadeler de dikkat çekmektedir. Osmanlıdan miras kalan çok etnisite ve çok dinli bir toplumda ana ulus olan Türk unsuru haricinde kalan unsurlara SCF'nin belediye seçimlerinde gösterdiği ilgi de eleştirilmektedir. Bu eleştiri ve bakış açısı gazeteye 'Cumhuriyetin ilanından sonra' başlığı altında şu şekilde yansıtılmaktadır:

*'Cumhuriyetin ilanından sonra,
Bir memlekette vatan sevenlerden mürekkep fırkaların bulunması her halde faydalıdır. Fakat asıl hedefin vatan selameti, milletin menfaati olmak şarttır. En kara günlerimizde içimizde yaşayan, lakin dili, dini, dileği öztürklerinkine uymayan anasırın türklere reva gördükleri hakaret, hepimizin malumudur. Bundan başka bu aslen öz Türk olmayanların şimdiye kadar Türklere ısınamadıkları ise malum bir hakikattir. Bu ciheti pekala bilen yeni fırka erkani, mahza Halk Fırkası'nı arkadan vurmak için İstanbul Belediye intihabatı münasebeti ile gösterdiği namzetlerin ekseriyeti Türklere olmadıkları anlaşılmıştır.'*

Bu yazıda savaştan yeni çıkmış ve henüz yeni kurulmuş bir devlet olan genç Cumhuriyet'in savaş psikolojisini üzerinden atmadığı görülmektedir. Bu düşünceler devrin ve yaşananların izlerini yansıtmaktadır. Aynı şekilde 'İbret' başlığı ile yazılan yazıda da (Vakit Gazetesinden alıntılanarak) şu ifadeler kullanılmaktadır:

'Yüzellilikler Fethi Bey'in S.F'yi teşkil etmesine kendilerinin sebep olduklarını iddia ediyorlar! Mütareke esnasındaki Damat Ferit kabinesinin Dahiliye Nazırı olan Mehmet Adil'in Paris'te neşrettiği bir haftalık paçavranın son nüshasında yeniden ümitlere düşmüş! Hiyanetleri sebebiyle vatan hudutları haricine tardedilen bu adamların yeniden ümitlere düşmeleri Fethi Bey Efendinin Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı teşkil ederek hükümete karşı muhalefete başlamış olmasındandır. Yüzelliliklerin naşiri efkari olan bu gazete son nüshasındaki yazılar arasında şöyle diyor:

Bizim yazılarımız Paris sefiri Fethi Bey üzerinde o kadar büyük bir tesir yaptı ki bu zat hem Paris'teki rahatını, hem de ayda üç bin

lirayı bulan maaşını bıraktı, İsmet Paşa hükümetine hesap sormak için Türkiye'ye gitti!' (Mes'ul Müdür Mustafa, Sahife 4).

'İstanbul gazeteleri' başlıklı bir yazıda 'Serbest Fırka'nın Rum, Ermeni, Yahudilerden namzet göstermelerini İstanbul gazeteleri acı bir lisanla tenkit etmektedir' denilmektedir. Demek ki o zaman düşünce ve fikirlerin genel anlamda gazetelere yansması bu yönde gerçekleşmektedir. Hatta Duygu Gazetesi'nin 'Cemil Paşa' başlıklı bir haberinde 'Damat Ferid'in Nafia Nazırı olan ve Çerkez Etem'le münasebet kurup, Türk ordularını Yunan orduları ile beraber mahvetmeye yardım eden Cemil Paşa'nın Serbest Fırkaca İstanbul namzedi gösterildiği gazetelerde okunmuştur. Bu Cemil Paşa hakkında devlet vazifelerinde aslen kullanılmaması hakkında karar da verilmişti' gibi Serbest Fırka aleyhinde yapılan propagandalar zamanın gazetelerine bu şekilde yansmıştır.

Duygu Gazetesi'nin, seçimlerde S.C.F.'nin aday olarak gösterdikleri Türk olmayan adaylar hakkında vermiş olduğu haber de dikkate değer bir durumdur. Bu ifadelerden bazıları o zamanki Çankırı Duygu Gazetesi'nde çıkan bir yazıyla şu şekilde ifade edilmektedir:

'Ne garip tecellidir ki yeni fırka (S.C.F.) İstanbul'daki Türk olmayanların reylerini alabilmek için Rumlardan (6), Ermenilerden (4), Yahudilerden (3) namzet göstermiştir. Bu halin İzmir'de de Yahudilerden ve sair Türk olmayanlardan namzet gösterilerek Halk Fırkasına galebe çalmak istendiğini görmekteyiz'. (Ahmet Talat, Çankırı'da Duygu Gazetesi, 1930, 9 Birinci Teşrin, Sayı 1).

Duygu Gazetesi'nde S.C.F.'nin Kapanmasıyla İlgili Haber ve Yorumlar

Serbest Cumhuriyet Fırkası Genel Başkanı Fethi Bey hakkında da karalama kampanyası başlatılmış, vatandaşların bu fırkaya oy vermemeleri için çeşitli uyarılarda bulunulmuştur. Cumhuriyetin ilanının henüz yedinci senesinde kurulan bu parti ve başkanı için olumsuz kampanya başlatılmış, halk bu partiye oy vermemesi için uyarılmıştır. Aşağıdaki ifadeler yine Çankırı Duygu Gazetesi'nde yer alan bu anlamı içeren ifadelerdir:

'Yeni çıkan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın reisi Fethi Bey'in Malta'da zevk ve sefasında iken bugün muarız olduğu İsmet Paşa cephelede uykusuz, duraksız harp ediyordu ve halk fırkası hükümeti en nihayet kendisini Malta'dan kurtarmıştı. Eğer Fethi bey o zaman içimizde olsaydı Türklerin Türk olmayan Hristiyanlardan ne kadar hakaretler gördüğümüzü görürler ve şimdi böyle Türklerin aleyhine varan bir intihap listesi meydana atmazlardı. Bu hal Türkler için bir

ibret dersi olmalıdır. Mademki bu vatanın hakiki sahibi Türklerdir, mademki bu vatani kurtaran, kanını döken, evlâdını feda eden Anadolu Türkleridir. Bu vatanın kıyamete kadar sahibi olduklarını göstermek için kanı kendilerinden olmayanların peşine düşme, her nevi intihaplarda reylerini daima Türk olanlara vermek lâzımdır; vatan borcudur. Ey Türk/dini dileği dili, kanı senden olmayanlarla birleşirsen Şerefın, Hakimiyetin efendiliğın elinden gider.’

C.H.F.’nin seçim kampanyaları sırasında S.C.F.’yi karalayıcı propagandaları arasında insaftan uzak karalamalar da yer almıştır. Örneğın C.H.F. mebusu Akif Bey, seslendiğı kitlelerden Fethi Bey’i takip etmemelerini isterken öne sürdüğü gerekçe, ‘liderin partiye komünistleri toplamış olmasıydı’ (Emrence, 2006: 167).

Seçim sırasında S.C. Fırkası hakkında yürütölen menfi propagandalarda halka para dağıtarak oy kazanmaya çalıştığı ifade edilmiştir (Çankırı’da Duygu, 1930, 9 Birinci Teşrin: 2):

‘İntihabatta kazanamayacağını anlayan S.C Fırkası İstanbul’da kadınlara ellişer kuruş dağıtarak reylerini satın almak istediğı ve bu sebeple birçok tuhafıklar olduğı İstanbul gazetelerinde okunmuştur’.

‘İstanbul’da İntihabat’ başlıklı yazıda da İstanbul seçimlerinin ayrıntıları ile ilgili şu haber dikkat çekmektedir:

‘Serbestçiler İstanbul’da kazanamayacaklarını anlayınca para ile adam tutarak Halk Fırkasına mensup zevata hücum ettirdikleri gibi taraftar propagandacılar da göndermekten geri durmamışlardır. İşin en garip ciheti Kasım paşada yapılan intihabatta çingene kadınlarının da propaganda yapmaları ve gürültü çıkarmalarıdır. İstanbul’da Balat’ta Serbest Fırka tarafından para ile tutulan şahıslar tarafından yapılan nümayişlerde ön ayak olan serseriler tevkif edilmiştir’.

Çankırı’da da yaşanan seçimin gazete vasıtasıyla nasıl verildiğı konusunda şöyle bir haber bulunmaktadır: “Yeni fırkanın şehrimizde de (Çankırı) açılmasını temin için eski Hürriyet ve İtilafçılarla aslen Türk olmayan bir iki kimsenin çalıştıkları, hatta Ankara’ya da adam gönderdikleri eşidilmişti. Çankırı gibi ahaliisi halis Türk olan bir muhitte taraftar bulup bulmayacaklarını tahkik etmeden Niğde meb’usu Galip beyi teşkikat yapmak için ahiren buraya göndermişlerdi.”

‘İntihap Havadisleri Şehrimizde’ başlığıyla verilen haberin ayrıntısında şu bilgilere yer verilmektedir:

‘Perşembe günü başlayan intihap, pazartesi akşamı hitam bulmuş ise de ekseriyet hasıl olamadığından bir hafta daha temdit edilmiştir. Verilen reylerden yüzde doksan sekizinin Halk Fırkası namzetlerine verildiği, muhterem Çankırı ahalisinin reylerini verirken gösterdikleri gayretten anlaşılmalıdır.’

Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde olan seçimin haberinin verilış tarzı da dikkat çekmektedir. “Çerkeş'te” başlığı altında verilen seçim haberlerinde ise ‘Çerkeş intihabatında Cumhuriyet Halk Fırkasının kazanacağı halkın fırkaya olan muhabbetinden anlaşılmaktadır’ diyerek Halk Fırkasının henüz seçim olmadan kazanacağı tahmini yapılmaktadır. Bu tahmin bütün Türkiye için de yapılmakta ve şu ifadelerle bu tahmin belirtilmektedir: ‘Türkiye'nin her yerinde yapılan intihaplarda Halk Fırkası daima ittifaka yakın rey almakta, yeni fırkaya (Serbest Cumhuriyet Fırkası) ise ancak yüzde 5 nispetinde rey verilmektedir.’ ‘Bu seçimlerde yapılan tüm baskılara ve CHP yöneticilerinin çabalarına rağmen, 502 seçim bölgesinden 22'sinde SCF kazandı’ (Tunaya, 1952).

Serbest Fırkanın Feshi

Cumhuriyet döneminde 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ömrü ilk muhalefet partisi olarak bilinen Ahrar Fırkası gibi benzer bir yapılanma ile ortaya çıkmış ve onun da ömrü benzer bir şekilde çok kısa sürmüştü. Örgütlenme sürecini henüz tamamlayamadan seçimlere girmiş; parti, lideri ve seçim bölgelerinde gösterdiği adaylar aleyhinde yapılan propaganda, bu partinin kapatılmasında etkili olmuştur. Üç ay kadar bir siyasi ömürle, kapatılan siyasi partiler dünyasında yerini almıştır. Sonuçta seçimlerde yapılan haksızlıklar da eklenince ülkede bir kaos havası estirilmiş, C.H.F.'nin seçimlerde yapmış olduğu haksızlıklar gündemi iyice germiş ve olaylar çığırından çıkmıştır. S.C.F.'nin bu olayları (seçimdeki uygunsuzluklar) Türkiye Büyük Millet Meclisine taşıması partinin siyasi sonunu getirmiştir (Emrence, 2006: 164).

Mecliste görüşülen seçim olayları ile ilgili oturumu aktaran Duygu Gazetesi olayı şöyle tasvir etmiştir:

‘Haftanın en mühim hadisesi Millet Meclisinde Belediye intihabına dair yapılan istizah müzakeresi oldu. Bu tarihi celse meclisin şimdiye kadar şahit olduğu üç celseden biridir. Filhakika Gazi Hazretlerine Baş Kumandanlık teveccühü celsesi (13) saat Cumhuriyetin ilanı celsesi (18) saat sürmüştü. Bu celse ise tam on buçuk saat devam etmiştir. Halk Fırkasının ve hükümetinin tam bir zaferi ile biten bu

celse de istizah takririni veren Serbest Fırka lideri fethi Bey en ziyade hırpalandı. Fethi bey günlerden beri hazırlanmış, nutkunu yazmış, kendisine güvenerek meclise gelmişti'. (Duygu Gazetesi, 1930, 22 İkinci Teşrin, Sayı 7, s. 3).

Seçimlerin sonunda SCF hakkında söylenenler de dikkat çekicidir:

'Fethi bey malum seyahatleri ile gittiği her yerin ayak takımını ayaklandırmış irtica taraftarlarını hükümetten memnun olmayanları ümidlere düşürmüş hariçte ve mecliste nutukları, gazetelere beyanatları ile efkari teşevvüşe düşürmüş bunun neticesi olarak Halk Fırkasına karşı zafer ümidinde bulunmuş iken bütün ümidleri boşa çıkmış ve ancak bir kaç serseri ve sersemın alkışlarının manasızlığını anlamıştır' (Çankırı'da Duygu Gazetesi, 1930, 22 İkinci Teşrin, Sayı: 7, s. 2).

Gazete devamla SCF'nin feshine sebep olan olayları şöyle tasvir etmektedir:

'Hele Cumartesi günü meclisteki istizah müzakeresinde hatiblerden, Dahiliye vekilinden yediği kuvvetli siyasi darbeler bir daha belini doğrultamayacak, mağlup bir hale getirmiştir. O gece meclisteki halini (fütur) ile tasvir eden bir muhalif gazetesinin anlattığı gibi ye'se düşen Fethi Bey nihayet fırkasının lağvı ile bu beladan kurtulmak istemiştir. İşte lağvın feshine sebep bu hallerdir' (Çankırı'da Duygu Gazetesi, 1930, 22 İkinci Teşrin, Sayı 7, s. 2).

Duygu Gazetesi, S.C.F.'nin feshi ile ilgili yaptığı yorumlu açıklamasında şöyle bir yazı ile de okuyucularına bilgi aktarmıştır:

'S. Fırka hakkında aklı eren ve ermeyen herkesin bir fikir yürüteceği şüphesizdir. Bu hususta Halk Fırkası hükümetinden memnun olmayanların efkar-ı umumiyyeyi bulandıracak sebep ve tasvirler bulacakları muhakkaktır. Acaba Serbest Fırka niçin fesh olundu ve ileri gelen rüesası neden lüzüm gördüler? Bunun sebebini layıkıyla anlamak için lider Fethi Bey ve arkadaşları ile kararlaştırıp neşrettiği beyannameyi tahlil münasip olur. Beyannamede diyor ki:

'Büyük Gazimiz M. Kemal Hz.nin teşvik ve tasvibi ile Serbest Cumhuriyet Fırkasını tesis etmiştim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatıyla teşkil edeceğim fırkanın Gazi hazretlerine karşı siyasi mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu karar haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hatıra da getirmemişim.'

Burada bir lahza duralım: Filhakika yeni fırkanın teşkili hususunda Fethi Beyi, Gazi Hz.leri teşvik ve bir fırka teşkil hususunda arzularını tasvip buyurmuşlardı. Fakat teşkil edeceği yeni fırkanın Gazi Hz.lerinin fırkası olan Halk Fırkasına muhalif olacağı ve işin döne dolaşa Gazi Hz.lerine karşı siyasi mücadeleye tutuşmak zarureti ile karşılaşacağı ve binnetice akli başında olanların Gazi ile mücadeleden mahza memleketin selameti namına içtinap edecekleri tabii idi. Vakti Fethi Bey böyle bir mesuliyeti üzerine almayı hatırına getirmedeğini söylüyor. Fakat yapılan propagandalar, bu hatırına getirmediklerini bir hakikat olarak meydana getirmeye sebep olmuştur. Zahirde Gaziyi, yeni fırkayı alkışlayanlarının, günün birinde Halk Fırkasına atıp tuttukları ve nihayet Halk Fırkasına, hükümete ve onun aziz reisine karşı da vaziyet aldıkları görüldü. Muhalefet namına o derece ileri varıldı ki, mazileri mülevves bir iki gazetenin Reis-i Cumhur Hazretlerine siyasi ders vermeye, istifa teklif etmeye bile teklif ettikleri görüldü. Muhalefet namına edepsizlik ve vatan hainliğinde bu derece ileri gittikleri şimdiye kadar görülmemişti. Bu küstahlıklar hep Serbest fırkasına taraftar gazeteler tarafından yapılıyordu. Binaenaleyh Fethi Bey, bilerek veya bilmeyerek doğrudan Gazi ile mücadeleye girmiş demektir.

‘Yanlış hesap Bağdat’tan döner’ derler ve ‘zararın neresinden dönülürse kardır’ misali meşhurdur. Bunun gibi sonu vatanın zararına varacak bir muhalefette ısrara, ayak takımından siyasetçiler alet olmamak büyük basiret olurdu. O halde Fethi Beyin beyannamesini okuyalım:

‘Halbuki tahakkuk eden şekle göre Fırkamızın katiyen Gazi Hazretleri ile siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak bir siyasi teşekkülün mevcudiyetini fırka müessisi sıfatı ile müdafaa ve idameyi muhal buluyorum.’

Birinci fıkraya göre Fethi Bey, gazi ile karşı karşıya gelmek mecburiyetinde kaldığını itiraf ediyor. Filhakika muvaffak olmak için, Halk Fırkasını devirmek için Gazi ile çarpışmak, onu yıkmak lazımdır. Bu hususta ‘Gazi bizimledir’ tarzında yapılan propagandalarla Gazinin: ‘Ben Halk Fırkasıdanım. Halk Fırkası zayıflasa, iktidar mevkiinde düşse bile onun başında kalacağım.’ Tarzında açık beyanları Serbestçilerin her sahada kazanmak ihtimallerini bertaraf etmiş oldu. O halde iki çare kalıyordu. Biri: Mücadeleye devam, diğeri ricat. Mücadeleye devam edilseydi Gazi mağlup edilecek miydi? Buna imkan olmadığı intihaplar, taraf taraf tezahüratlar ve bilhassa Meclis’teki müzakereler gösterdi. O halde ricaten münasip bir çare olmak pek tabii idi. Fakat Serbest Fırka lideri, fırkasını fesh ederken siyasi manevra yapmaktan da geri durmadı. İkinci fıkradaki

'muhal buluyorum' sözü bunu ifade ediyor. Acaba niçin muhal buluyor?

1- *Gaziye hürmeten çarpışmamak için mi?*

2- *Efkar-ı umumiyei kazanmak ihtimali olmadığını, yani memleketin, milletin Gazi ile beraber olduğunu anladığı için mi?*

Birinci ihtimali bir dakika için kabul edelim. Fakat ikinci ihtimalin en mühim saik olduğu meydandadır' (Çankırı'da Duygu Gazetesi, 1930, 22 İkinci Teşrin, Sayı 7, Ekler).

Sonuç olarak SCF'nin kapanmasında C.H.F.'nin kendi yerini kaptırma korku ve reflekslerinin önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Fethi Bey 17 Kasım 1930 günü Dâhiliye Vekâletine Şu pullu dilekçeyi göndererek S.C.F.'ni kapattığını açıklamıştır:

'Efendim Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretlerinin teşvik ve tasvibiyle SCF'ni teşkil etmiştim. Kanaatimizce bu teşvik ve tasvip, teşkil edeceğim fırkanın Gazi hazretlerine karşı siyasi mücadeleye girmesi ihtimalini hadd-i zatında bertaraf ediyorum(-yordu olacak! MT) Esasen bu kanaat haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hatırıma getirmemiştim. Hâlbuki teşekkül eden şekle fırkamız atiyen Gazi hazretleriyle siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalabilecek siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini fırka müessisi sıfatıyla muhafaza ve idameyi muhal buluyorum. Bu sebeple S.C.F.'nin feshine karar verdim. Bu karar fırka teşkilatına tebliğ edilmiştir. Keyfiyeti arz ederim efendim.' (Tunçay, 1999: 275).

Sonuç Yerine

Böylece sonuç olarak bir siyasi parti daha kapanmış ve C.H.F.'nin tek parti olarak yöneteceği muhalefetin olmadığı bir siyasi ortam oluşturulmuştur. 1930'da kurulan ve aynı tarihte üç ay kadar bir muhalefet yapabilen bir parti olarak SCF, dönemin siyasi ve fikir hareketlerini anlamak açısından önemli bir vazife görmüştür. Kendisinden sonra kurulacak partilere de fikri anlamda rehberlik etmiş olan S.C.F. yakın geçmişin bilinmesi adına üç aylık muhalefeti ile Türk siyasi tarihinde önemli bir tecrübe kazandırmıştır. Siyaset sahnesinde iktidar- muhalefet ilişkilerini anlamak için önemli bir aktör olarak tarihteki yerini almıştır.

Kaynaklar

Çankırı'da Duygu Gazetesi, 1930 yılı baskıları.

Çavdar, T. (1995). "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi 8. Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Emrence, C. (2006). *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Gözcü, A. (2006). *Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasal Söylemleri Işığında İktidar Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

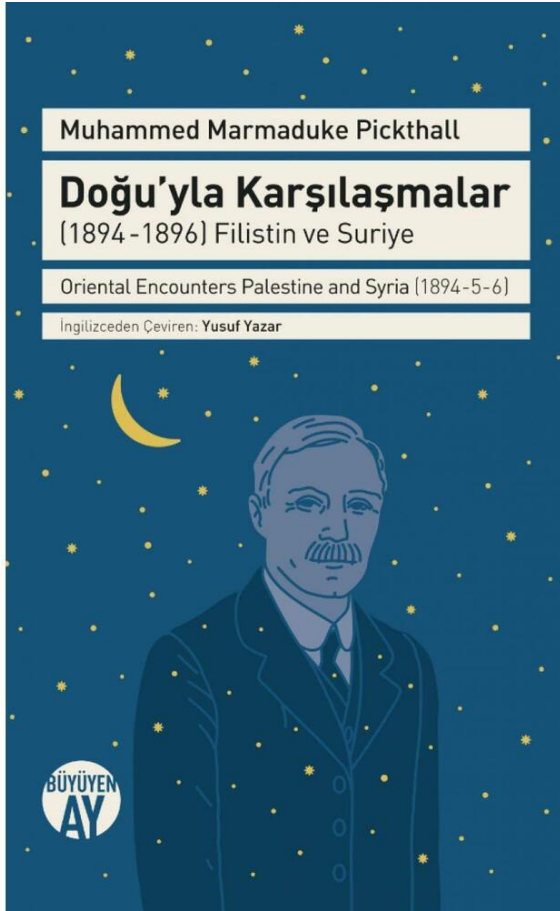
Hamitoğulları, B. (1986). *Çağdaş İktisadi Sistemler – Oluşum ve Değişim Aşamaları ile Strüktürel ve Doktrinal bir Yaklaşım* (4. Baskı). Ankara: Savaş Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları Basımevi.

Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Türk Tarih Vakfı.

Muhammed Marmaduke Pickthall, Doğu'yla Karşılaşmalar (1894-1896) Filistin ve Suriye, (Çev. Yusuf Yazar), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2017, 216 s.

Sevde AKTAŞ¹

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, sveek@gmail.com, Orcid No: 0000-0001-7169-9419.
Gönderilme Tarihi: 10 Mart 2020. Kabul Tarihi: 30 Mayıs 2020.
Türü: Kitap Tanıtımı/Book Review

Giriş

Kritiğini yapacağımız eserin özgün adı *Oriental Encounters Palestine and Syria (1894-5-6)* olup dilimize Yusuf Yazar tarafından *Doğu'yla Karşılaşmalar (1894-1896) Filistin ve Suriye* şeklinde çevrilmiştir. Birbiri ile bağlantılı 34 bölümden müteşekkil eser, Büyüyenay Yayınları arasında 2017'de çıkmış olup 216 sayfadan oluşmaktadır.

Bir seyahatname ve anı niteliğine haiz olan eserin yazarı İngiliz kökenli Muhammed Marmaduke Pickthall'dir. Eser ilk defa 1918 yılında yayınlanmıştır. Eseri orijinal halinden Türkçeye çeviren Yusuf Yazar, önemli dergilerde yöneticilik ve yazarlık yapmış, çok sayıda çeviri eseri ve İngilizce yayınları bulunan bir kişidir.

Eser, Muhammed Marmaduke Pickthall'in 1894-1896 yılları arasında gerçekleştirdiği Ortadoğu seyahati esnasında, Suriye ve Filistin'de gezip görerek müşahede ettiği izlenimleri konu edinmiştir. Bu özelliği ile seyahatname niteliğine haiz olan eser anı/hatırat türüne de örnek teşkil etmektedir. *Hatırat* kavramı yeni olsa da en eski yazılı metinler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Araştırmacının belge yoksunluğu ile karşılaştığı dar boğazda Hatırat eserleri bir köprü vazifesi görerek araştırmacıyı ulaşmak istediği limana yaklaştırır. Öyle ki bazı hatıratlar da günlük parçası, mektup yahut belgeler yer alabilmektedir. Bu özelliği ile hatırat türünden eserler tarih araştırmacıları için kanıt niteliği kazanabilirler. Bu eserde olduğu gibi, hatırat eserleri, konu aldığı dönemin siyasal, sosyal ve iktisadi gelişmelerinin, kısaca dönemin atmosferinin bir ekran fotoğrafını sunmaktadırlar.

Muhammed Marmaduke Pickthall'in 1894-1896 yılları arasında Suriye ve Filistin çevresinde geçirdiği izlenimlerini anlattığı esere değinmeden evvel Muhammed Marmaduke Pickthall'in kimliğini tanımlamanın okuyucunun esere bakış açısını kolaylaştıracağı kanaatindeyim. Asıl kimlik adı William Marmaduke Pickthall'dir.

İngiliz kökenli seçkin bir ailenin mensubudur. 1875'te Suffolk Woodbridge'te doğmuş ve 1936 tarihinde Londra'da vefat etmiş olan Pickthall'in aile kökleri ünlü bir şövalye ailesine kadar uzanmaktadır. Pickthall, Londra'da geçirdiği çocukluk ve ilk gençlik yıllarında şehri çok soğuk ve sevimsiz bulduğunu, seyahatinin temelinde yatan sebebin aslında bu olduğunu ifade etmektedir. Eserde bu konu; "*Genç yaşında özgürleşme için Ortadoğu'ya kaçışında Londra havası büyük rol oynamıştır*" ifadeleri yer almaktadır.

Seyahati esnasında Müslüman olmaya niyet etmesine rağmen bu kararın olgunlaşmasının 20 yıl sonraya kalması, Pithall'ın Ortadoğu seyahatinin asıl nedeninin aslında ruhunun ışığını Doğu'da arama içgüdüsünden kaynaklandığını görmekteyiz. Eserin başından sonuna kadar, sıra dışı gelişmeler okuyucuyu hayretler içerisinde bırakacak bir deryaya sürüklemiştir. Osmanlı'nın Balkan Savaşları'nın bunalımlı döneminde İstanbul'da bulunan Pickthall'ın Osmanlı'dan koparılan topraklardaki yerli halkın ve rahiplerin Müslüman halka yaptığı eziyetlere şahit olması onu Doğuya ve İslam'a yaklaştıran sebeplerden biri olmuştur. Pickthall'ın karşılaştığı hadiselerdeki duruşu onun Doğu'ya olan duygusal yakınlığını açıkça göstermektedir. Kitapta esas olarak anlatılan 1894-1896 yılları arasındaki gezisinin dışında 1915 Ermeni olayları hususunda Osmanlı yanlısı bir tavır sergilemesi bu duygusal yakınlığın en önemli göstergesidir. 1917 yılında "İslam ve İlerleme" konulu konferans sonrasında Müslüman olduğunu resmen ilan eden Pickthall, İngiliz kimliğiyle bağlarını koparmamasının yanı sıra İngiltere'nin İslâm dünyası karşısındaki tutumlarına eleştirel bir duruş ortaya koymuştur.

Pickthall, Müslüman olduktan sonra İslâm toplumunun sorunlarına kafa yorarak çözümler aramıştır. İngilizce olarak hazırladığı Kuran-ı Kerim mealı *The Meaning of the Glorious Koran* adıyla 1930'da yayınlanmıştır. Bu meal, Batılı bir Müslüman'ın Kuran-ı Kerim'in özgün dili olan Arapça halinin dışında İngilizce lisansı ile hazırlanan ilk meal çalışması olarak kabul edilmektedir.

Pickthall'ın Ortadoğu'ya, belki de kendi ruhunun derinliklerine, yaptığı seyahat süreci olan 1894-1896 yılları Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Abdülhamid dönemine rastlamaktadır. İngiltere'nin ışıltısının belirgin bir şekilde hissedildiği bu esnada Osmanlı'nın ışığı ise giderek zayıflamaktaydı. Hindistan sömürmesine giden yol güzergâhındaki pek çok liman şehrinde farklı sıfat ve görevlerle hatırı sayılır miktarda İngiliz nüfusu mevcuttu. 1882'den beri İngiliz işgali altında olan Mısır'da da durum bu minvalde idi. Lübnan, Suriye, Filistin bölgesinde halihazırda Hristiyan nüfus zaten hep mevcuttu. Seyahatin gerçekleştirildiği 1894-1896 yıllarında bugün "Ortadoğu" olarak bilinen Akdeniz'den Pakistan sınırına kadar uzanan ve Arap Yarımadası'nı da kapsayan sınırlar henüz tam tarifini bulmamıştı. Bölge Osmanlı hükümrânlığında olsa da halk arasında İngiliz ve Fransızların etkinliği, itibarı oldukça etkiliydi. Bölgede kalabalık Hristiyan nüfusun varlığı sayesinde Avrupalılar da burada kendilerini güvende hissederek rahatça dolaşabilmişlerdir. Marmaduke Pickthall de hem bölgeye ve bölgedeki toplumlara karşı duyduğu ruhsal yakınlık hem de bölgede yaşayan Hristiyan nüfusun vermiş olduğu güven duygusuyla o coğrafyada 3 yıl

yaşamıştır. Pithall'ın seyahati esnasında bugünkü tanımlanmış şekliyle bir "Ortadoğu"nun olmaması, bölgede henüz bir İsrail devletinin olmayışı ve devletlerin petrol mücadelesine girişmemiş olmasıyla da ilgiliydi. Pickthall'in deyimiyle bölge yalnızca "Doğu" ya da "Asya" şeklinde tanımlanmaktaydı.

Pickthall eserin giriş kısmında, seyahatinin meyvesi olan eseri hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Kuşkusuz bu, küçük şeylere dair bir kayıttır; bununla birlikte, insanın böylesi komik eskiz defterinden, daha ciddi çalışmalarından alamayacağı kadar fazla şey öğrenebilmesi mümkün görünüyor*". Yazar eserin başında, Ortadoğu'ya seyahat için aslında resmî bir vasıta aradığını, 1894'te Türkiye, İran elçilik hizmeti kadrosu için başvurduğunu fakat eleme sınavında başarılı olamadığını, Doğu'ya seyahat etme duygu-sunun bundan sonra daha da kamçıldığını ifade etmektedir. İşte yazarın Ortadoğu macerasının hikâyesi buradan başlayarak Mısır ve Kudüs'e kadar uzanmıştır.

Pickthall, elçilik serüveninde başarı kaydedemeyince umudunu yitirmeye başlamıştır. Annesi onun Doğu merakı ve isteğini bildiğinden oğluna cesaret vererek ideale ulaşması için onu yeniden inanmaya sevk etmiştir. Kudüs'te nüfuz sahibi bir tanıdıklarının yanına varmak Pickthall'in yolculuğa başladığında yapacağı ilk hedefi olmuştur. İtalya'nın Napoli Limanı'ndan Mısır'ın Port Said Limanı'na gitmekte olan bir gemiye binen Pickthall, orada Kudüs'te yanına gideceği nüfuzlu aileyi tanıyan birine rastlamıştır. Bu kişi, Pickthall'in yanına gitmek istediği Kudüslü ailenin garip ve tuhaf mizaçlı olduğundan bahsederek aileyi karalamıştır. Pickthall'in durumu anlaması birkaç hafta sürmüştür. Kahire'de bir süre kalıp Yafa'ya geçen Pickthall, Alman topluluğunun bulunduğu mahal de Gasthaus denilen bir misafir evinde kalmıştır. Daha sonra Kudüs'ün yerlisi olup meşhur bir antikacı olan İngiliz papaz Mr. Hanauer ile karşılaşmış ve ondan Arapça kelimeler öğrenmeye başlamıştır. Pickthall, Şaron Ovası'nda, Remle'de, Lud'da, Gazze'de kalarak oraları gezmiştir. Kahvehaneleri, Türk hamamlarını gezmiş, yöre halkının misafiri olarak onların örf adetlerini öğrenmeye çalışmıştır.

Pickthall, Ortadoğu'da yaşadıkları ve gördükleri, bölge halkı arasında kendisini çok rahat, güvende ve mutlu hissetmesinden dolayı çok şaşırdığını şöyle dile getirmektedir: "*Önceki yıllarımda mutlu insanlar görmemiştim. Bunlar ise mutluydular. Yoksul olabilirlerdi, ama zenginlik rüyası görmüyorlardı, rekabet düşüncesi onlara yabancıydı, rekabet hâlâ at ve mızrak konusundaydı. Bizim anladığımız şekliyle sınıf ayrımı yoktu. Herkes herkesle konuşuyordu. Eşitsizlik içerisinde de olsa gerçek bir kardeşliğe*

sahiptiler. İnsanlar kötü yönetildiklerinden şikâyetçiydiler, bu, kendi hallerine terk edildikleri anlamına geliyordu. Avrupalılar tarafından pek itibar edilen, herkese varlığını hissetti-ren ve belli ölçüde kişinin günlük hayatına bile müdahil bir yönetim Doğulu için müsamaha edilemez görünüyordu. Bu kaygısız, uysal Doğu hayatında bir direniş gücü var; herkes bu hayatı kimin değiştirmek istediğini bildiğinden sevimsiz faaliyetin sahiplerini yenme şansları bulunuyor” (s. 17-18).

Pickthall, Suriye’de Süleyman adında bir dost edinmiştir. Süleyman yöre hayatını benimsemiş tek Avrupalı aile olan “*Alsation (Fransız)-Baldenspergerler*” ile Pickthall’i tanıştırmıştır. Baldenspergerler Filistin de bilimsel arıcılığın öncüsü olmuş önemli bir ailedir. Bu ailenin misafirperverliği sayesinde Pickthall Doğu’yu daha da benimsemiştir. Bu ailenin ülkenin birçok noktasında kovanı vardır. Yafa bahçeleri ve El-Halil’in güneyinde bulunan dağlardaki kovanlar develerle yeni çiçeklenen bölgelere taşınmaktadır. Devlet, uzun bir müddet bu ticarete önem vermemiş ama çok kârlı olduğu söylentileri dalga dalga yayılınca harekete geçerek bu aileye ağır bir vergi mükellefiyeti getirmiştir. Ağır vergiyi ödeyemeyen ailenin kovanlarına el koymak üzere asker görevlendirilmesini Pickthall üzülerken ifade etmektedir.

Pickthall Kudüs ziyaretlerine devam ettiği süre zarfında yarı yerli Araplarla muhabbet kurmaya başlamıştır. Ancak bu temaslar sırasında Pickthall’in kendi Avrupalı arkadaşları hep ön yargılı yaklaşmışlardır. Arkadaşları Pickthall’e, yerli Araplarla çok güvenmemesi gerektiğini fısıldamışlardır. Tüm bunlara karşı Pickthall kendi gözlemleri ile hareket etme yolunu seçmiştir. Pickthall’in seyahatindeki maceraları elbette bunlarla sınırlı değil ama biz burada konuyu ve izlenimleri kısıtlı tutarak okuma hazzını okuyucuların kendisinin yaşamasını istiyoruz.

Netice itibarıyla; Pickthall’i tanıyanlar ve Ortadoğu’ya karşı ayrı bir ilgisi bulunanların hiç şüphesiz bu eseri ilgiyle okuyacakları kesindir. Eserdeki hikâyeler yalnızca hayali kurgular değildir. Yaşanmışlık izlerini taşıyıp aynı zamanda geçmişin aynası olma özelliğini de içinde barındırmayı başarmıştır. Eser çeviri türünde olduğundan sunuş kısmında da belirtildiği gibi, çevirisinde, “*1929 Traveller’s Library baskısı ve Gutenberg ebook 2006 nüshası esas alınmıştır*”. Eser, Doğu meraklılarını ve Suriye Filistin bölgesinin atmosferini bir İngiliz gezginin gözünden görmek ve anlamak isteyenleri bu maceraya ortak olmaya davet etmektedir.